

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KADIN
(STATÜ, ROL, İŞLEV)**

İBRAHİM KAĞAN DEVECİ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

EYLÜL 2015

**SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KADIN
(STATÜ, ROL, İŞLEV)**

İbrahim Kağan DEVECİ

**YÜKSEK LİSANS
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2015

İbrahim Kağan DEVECİ tarafından hazırlanan “Sibiryâ Sahası Türk Destanlarında Kadın (Statü, Rol, İşlev)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Doç. Dr. Nezir TEMUR

Mütercim Tercümanlık, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Yard. Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Türk Dili ve Edebiyatı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 08/09/ 2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ibrahim Pağın DEVECİ

08/09/2015

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KADIN (STATÜ, ROL, İŞLEV)

(Yüksek Lisans Tezi)

İbrahim Kağan DEVECİ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Eylül 2015

ÖZET

Kadın motifinin incelendiği çalışmalarda, kadın tipinin belirlenmesi için genellikle kadınların erkekler karşısındaki konumunun, erkekler ile olan ilişkilerinin göz önüne alındığını; tespit, tasnif ve tahlillerin de bu doğrultuda yapıldığını görmekteyiz. Destanlardaki kadın tiplerin belirlenmesinde genellikle onların erkeklerle olan münasebetleri ölçüt alınmıştır. Nitekim merkez kahraman erkektir ve onun annesi, eşi, kız kardeşi vb. ancak onun hayatındaki rolü ölçüsünde destanda yer bulmuştur. Bunun yanı sıra az da olsa bazı destanlarda da ana karakter kadın olabilmektedir. Dinin ön planda olduğu anlatılarda ise kadın tiplerin belirlenmesinde, onların din karşısındaki tutumları ölçüt alınmıştır. Ancak bu tür bir yaklaşımın erkeğin egemen olduğu toplum için geçerli olabileceğini söyleyebiliriz. Erkeğin toplumsal hayatta ya da ailede çok da baskın olmadığı uluslara ait destanlarda ise kadınların merkezi kahraman olarak da konumlandırıldığı görülmektedir. Bu incelemede kadının her ne kadar merkez kahraman olmadığı tespit edilse de ailedeki dengeyi sağlayan, destan kahramanlarının dünyaya getirilip yetiştirilmesinde başat rolü üstlenen, kahramanın her zaman yanında olarak ona destek veren ve destan kahramanının oluşumunda temel görevi üstlenenin de kadın olduğu göz ardı edilmemelidir. Sibirya sahası Türk destanlarındaki kadının yalnızca tespiti değil, onların tasnif ve tahlil aşamasında da içinde bulundukları toplumun yapısı hakkında da bilgilere ulaşmanın mümkün olduğu söylenebilir. Tüm bunların yanında aynı zamanda İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk toplumundaki kadının konumu ve önemli olarak görülen Dede Korkut, Manas ve Oğuz Kağan destanlarındaki kadın olgusu üzerinde de durulmuştur.

Bilim Kodu : 310.4.041

Anahtar Kelimeler : Sibirya sahası, kadın, destan, kadının rolü, toplum yapısı

Sayfa Adedi : 315

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim DİLEK

WOMAN IN TURKISH EPICS IN SIBERIA FIELD (STATUE, ROLE, FUNCTION)

(M.S. THESIS)

İbrahim Kağan DEVECİ

GAZI UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
September 2015

ABSTRACT

When studies on women motive are investigated, it is observed that while defining women character, women's position against men, their relations with men are taken into consideration, also all the determinations, classifications and analyses are made in this direction. While defining the women character in the epics, criteria is generally based on the relationship/connecting with the men. As a matter of fact, the main character in the epic is a man and as long as his mother's, his wife's, his sister's roles keep on, they take place in the epic. Apart from that, in several epics, the main character could be woman. When narrations in which religion is in the foreground, defining the woman character is based on the woman's attitude toward religion. However, this kind of attitude is valid for male-dominant society. On the other hand, it is also seen in the epics of other nations where man is dominant neither in the family nor in the society, the woman is positioned as a protagonist. Though woman is not defined as a protagonist in this study, several undeniable facts about woman have been found out such as, bringing balance to the family, giving birth to the main character of the epic and raising them, supporting the main character and standing next to them. Not only the women's determination in the Siberia field, but also their classification and analyses can give more information about the society in which they live. In addition to all of these, woman's standing in Turkish society in terms of pre and after Islam, and woman fact in Dada Gorgug, Manas and Oghuz Kahn epics have been emphasized.

ScienceCode : 310.4.041

Key Words : Siberia field, Woman, Epic, Role of woman, Social structure

PageNumbers : 315

Supervisor : Prof. Dr. İbrahim DİLEK

TEŞEKKÜR

Türk halk edebiyatı, tarihin başından beri süregelen bir olgudur ve devam etmektedir. Diğer bilim dallarına nazaran içerisinde her nevi bilgiyi bulmamız mümkündür. Çünkü halka dair ne varsa önce sözlü olarak ortaya çıkmış, daha sonra da aktarılabilenler yazıya geçirilmiş ve günümüze ulaşmıştır. Hâlâ da sözlü olarak halk arasında yaşayan ancak yazıya aktarılmamış geleneklerimiz, destanlarımız, bilmecelerimiz, türkülerimiz, efsanelerimiz vs. mevcuttur. Bu nedenle tezimizde bizi en çok zorlayan kısım, bir sonun olmadığı alanımızda araştırma yapıyor olmamızdır. Bu araştırmadan sonra da eklenen yeni bilgilerle konunun daha da derinleştirilebileceği unutulmamalıdır.

Çalışmayı ortaya çıkarırken öncelikle, her türlü desteği veren, maddi ve manevi her koşulda yanımda olan aileme teşekkür ederim.

Her zaman, her koşulda her türlü desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Emrah KÖŞÜM'e teşekkür ederim. Araştırmanın Özet (Abstract) kısmında (çeviri kısmında) eksik kaldığım yerlerde yardımlarını esirgemeyen “İngilizce Öğretmeni” Fatma Reyhan EREN'e teşekkür ederim.

Tez konumun belirlenmesinden tezimin bitirilmesine kadar geçen sürede yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi ve birikimlerinden istifade etmeme olanak sağlayan, şahsi zamanlarından tarafıma ayırıp her türlü desteği veren tez danışman hocam “Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr.” İbrahim DİLEK'e teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. İSLAMİYETİN KABULÜNDEN ÖNCE VE İSLAMİYETİN KABULÜNDEN SONRA TÜRK TOPLUM YAPISINDA KADININ YERİ.....	7
2.1. İslamiyetin Kabulünden Önce Türk Toplum Yapısında Kadının Yeri	10
2.2. İslamiyetin Kabulünden Sonra Türk Toplum Yapısında Kadının Yeri	24
3. OĞUZ KAĞAN, DEDE KORKUT VE MANAS DESTANLARINDA KADIN.....	43
3.1. Oğuz Kağan Destanı'nda Kadın.....	43
3.1.1. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda kadın.....	46
3.1.2. Reşîdeddin Oğuznâmesi'nde kadın.....	52
3.2. Dede Korkut Kitabı'nda Kadın	67
3.3. Manas Destanı'nda Kadın	96
4. SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA KADIN.....	125
4.1. Altay Türk Destanlarında Kadın	126
4.1.1. Anne	130
4.1.2. Eş.....	132
4.1.3. Kız kardeş.....	135
4.1.4. Kız çocuk	137
4.1.5. İhtiyar kadın	137

Sayfa

4.1.6. Savaşçı kadın.....	138
4.1.7. İstatistikler ve örnekler.....	139
4.2. Hakas Türk Destanlarında Kadın	194
4.2.1. Anne	196
4.2.2. Eş.....	197
4.2.3. Kız çocuk	199
4.2.4. İhtiyar kadın	201
4.2.5. Savaşçı kadın.....	201
4.2.6. Hizmetçi kadın	202
4.2.7. İstatistikler ve örnekler.....	203
4.3. Tıva Türk Destanlarında Kadın.....	234
4.3.1 Anne	236
4.3.2. Eş.....	238
4.3.3. Kız çocuk	239
4.3.4. Hizmetçi ve esir kadın.....	239
4.3.5. İstatistikler ve örnekler.....	241
4.4. Şor Türk Destanlarında Kadın	249
4.4.1. Anne	251
4.4.2. Eş.....	252
4.4.3. Kız kardeş.....	254
4.4.4. Savaşçı kadın.....	255
4.4.5. Dul kadın.....	256
4.4.6. İstatistikler ve örnekler.....	257
4.5. Yakut (Saha) Türk Destanlarında Kadın.....	261
4.5.1. Anne	265
4.5.2. Eş.....	265

	Sayfa
4.5.3. Kız kardeş ve abla	267
4.5.4. Kız çocuk	269
4.5.5. İhtiyar kadın	270
4.5.6. Savaşçı kadın.....	270
4.5.7. İstatistikler ve örnekler.....	272
5. SONUÇ	303
KAYNAKLAR	309
ÖZGEÇMİŞ	315

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 4.1. Altay Türk Destanları	139
Çizelge 4.2. Hakas Türk Destanları	203
Çizelge 4.3. Tıva Türk Destanları.....	241
Çizelge 4.4. Şor Türk Destanları.....	257
Çizelge 4.5. Yakut (Saha) Türk Destanı (Culuruyar Nurgun Bootur Destanı).....	272

1. GİRİŞ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Sibirya sahası Türk destanlarında yer alan kadın mefhumu genel olarak incelenmeye çalışıldı. Araştırma, sadece Sibirya sahası olarak da sınırlandırılmayıp Türk tarihinin ve Türk edebiyatının bazı parçalarındaki kadın olgusunun da irdelenmesine çalışıldı.

Kadın, dünyanın var oluşundan beri bazı toplumlar tarafından el üstünde tutulmuş, bazı toplumlar tarafından da pek fazla önemsenmemiş olsa da soyun devamı, aile, çocuğun yetiştirilmesi vb. durumlar için elbette ki önemli bir yer tutmuştur. Bunun yanı sıra, toplumlardaki kadın olgusu, zaman zaman da değişim göstermiştir. İnsanların kültürünü etkileyen olaylar, toplum hayatında değişikliklere neden olmuş ve bu olaylar toplumun kadına bakışını, kadının toplumdaki konumunu da etkilemiştir. Yani toplumların kadına bakışı, kadının toplumdaki konumu, kültürel değişimlerin etkisiyle de aynı toplumda farklılıklara uğrayabilmiştir.

Kaynaklar incelediğinde kadınlar, erkeklerden ayırt edilmeden hükümdar da olabilmıştır. Bunun yanında yine zaman içindeki değişimlerle hiç önemsenmeyen konuma da itilmişlerdir.

Çok önemsenilen Batı'da, zaman içerisinde değişime uğrayarak kadının konumu şekillenmiştir. Skolastik Düşünce zamanında kadınlar Avrupa'da ağza alınmayacak işkencelere maruz kalmışlardır. Tabii ki o zamanlarda Avrupa'nın da bilimsel olarak karanlık bir çağ yaşadığı göz ardı edilmemelidir.

İnsan yaşamında tamamen kiliselerin etkili olduğu, bilimselliğin kulak arkası edildiği, insanların yeni düşünceler ortaya koymak için kilisenin tepkisini çekmemeye gayret gösterdiği bu zamanlarda, bağnaz düşüncelerden kadınlar da nasibini almış ve Reform Hareketleri'ne kadar toplumdaki bu baskı artarak devam etmiştir.

Bilimsellikle toplumun kadına verdiği değerin, kadının toplumdaki haklarının, kadın-erkek eşitliğinin, toplumdaki kadının yönetici konumunun vs. doğru orantılı olduğu söylenebilir. Çünkü bilimselliği bir yana bırakarak dini baskıyla papazlar tarafından

cennetten toprak bile satıldığı (!) bir dönemden geçip Reform Hareketleri'yle bilime ve akla önem veren konuma gelen Avrupa'da, gözle görülür değişimler olduğunu söylenebilir.

Cahiliye Dönemi Arap Yarımadası'nda İslam dininden önceki dönemlerde kadına bakış ve kadına karşı yapılan uygulamalar da yine hoş değildir. O dönemlerde yine bilimden, insaniyetten, insanın hayvanla ayrılmasını sağlayan akıldan ve insanî meziyetlerden yoksun olarak yaşayan Arap Yarımadası, kundaktaki kız çocuklarını diri diri toprağa gömecek kadar ileri gitmiş ve bunu uygulamayı da gayet doğal bir olay olarak karşılamıştır. İslamiyet'in gelmesi ve bu uygulamaların yasaklanmasından sonra, kadının toplumdaki konumu da değişmiştir.

İslamiyet'in getirdiği haklar, İslamiyet'in kadına bakışı, kadının toplumdaki konumu gibi konular, daha sonraları yine İslamiyet'i benimsemiş bazı toplumlar tarafından gücü elde tutmak için erkekler tarafından bilerek ya da bilmeyerek yanlış algılanmış ve kadın, ikinci plana itilmiştir. Bunun yanı sıra İslamiyet'in getirdiği hakların, kadını toplum hayatında gerçekten ikinci planda görüp görmediği, eğer ikinci planda görüyor ise de bunun doğru olup olmadığı, tartışmaya açık bir konu olarak düşünülebilir. Ancak İslamiyetin kablünden önceki Cahiliye Dönemi ve İslamiyetin kabulünden sonraki Arap toplumu sosyal hayat bakımından karşılaştırıldığında, kadın açısından yeni dinin getirilerinin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Yaratılış gereği, erkeğe göre fizik ve güç bakımından geride olan kadının bu özellikleri, çoğu zaman erkekler tarafından kullanılmıştır. Bu şekildeki uygulamalarla da kadınların yaşantıda arka sıralara itildiği gözlenmiştir.

Türklerdeki din değişimlerinde de kadının toplum hayatındaki işlevinin değiştiği görülmektedir. İslamiyetin kabulünden önceki Gök-Tanrı inancı zamanında, kadının ön planda olduğu, savaşırlara katılabildiği, ava çıkabildiği gibi örnekler bilinmektedir.

İslamiyetin din olarak benimsenmesinden sonra kadının toplum hayatındaki işlevi de biraz önemini yitirmiş ve yitirilen bu değerler, zamanla abartılarak bazı uygulamaların tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur.

İnsanlık tarihinde bilimden, akıldan uzaklaşıldığı zaman, örneklerde görülmektedir ki bağnaz yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı'da duraklama ve gerileme devrinde

medreselerde ve eğitim-öğretim verilen kurumlarda pozitif bilimler terk edilip sadece dini içerikli bilgiler verilmeye başlandığında bilinmektedir ki Osmanlı'dan bilim ve teknolojiye gerilerde olan toplumlar, daha ilerilere gitmiş ve zamanla da Osmanlı'yı kendilerine bağlı bir konuma getirmişlerdir.

Bilim ve aklın terk edilip ya da bunların ikinci plana itilmesiyle sadece saf bir dini inanç düşüncesinden hareket ederek bu öğretilerin insanlara yetebileceğini sanmanın sonucu da tabii ki sadece bilim ve teknolojiye gerilemeye neden olmamıştır. Bu gerilemeler ekonomi, ordu üstünlüğü gibi durumların yanı sıra toplumsal hayatın da etkilenmesine neden olmuştur. Bilim ve teknolojiye gerilemeler ekonomiyi, ekonomideki gerilemeler de toplumsal hayattaki aile ve kadın-erkek ilişkilerine kadar gelebilecek domino etkisi yaratan olgular olmuştur.

Bilim ve teknolojiye, akla önem verilen dönemlerde aile, kadın ve sosyal hayattaki işleyişin muazzam bir şekilde sürekliliğini koruduğu söylenebilir. Ama ne zaman ki bilime ve akla verilen değer önemini kaybetmiştir; işte o zaman toplumlar içerisindeki sosyal yapının işleyişi bozulmuş, önem verilen olgular değişmiş hatta günümüzdeki mükemmel olarak adlandırdığımız devletlerin bile akla önem vermediği zamanlarda kötü olaylar yaşadığını tarih bize defalarca göstermiştir. Yine tarih bizlere defalarca göstermiştir ki akla, mantığa, bilime önem verip özgür bir ortam oluştuğunda ise toplumlar refah içerisinde yaşamış, sosyal düzendeki aile kurumu ve kadın-erkek ilişkileri de düzene girmiş, kadınların söz hakkı daha çok olmuş ve böylece de sosyal yapının dinamiklerinin temelleri sağlam atılmıştır.

Bilimin ve aklın önemi vurgulanırken de dinin bir kenara itilmesi gerektiği düşüncesi anlaşılmamalıdır. Her alanda çok iyi bir yapı oluşturabilmiş toplumlar bilim ve aklı, din ve kültür ile yoğurabilmişlerdir. Çünkü insanın, bir inanç sistemine inanmaya ihtiyacı da vardır.

Kültürünü, dilini, dinini yitirmiş topluluklar, yerini yeni gelenlere bırakmıştır. Yeni gelenler de bu toplumların her şeyini değiştirdikleri gibi aile yapısını da değiştirerek toplumun merkezdeki en küçük yapısını etkilemiş ve bu toplumları kolayca sindirebilmişlerdir. Bu anlamda sosyal düzenin atomu denilebilecek aile ve dolaylı olarak da kadın, toplumda sindirildiğinden birçok düzensizlik meydana gelmiş, meydana gelen bu

düzensizlikler toplumun en alt katmanından başlayarak en üst seviyeyi de etkileyerek milletlerin, devletlerin yıkılışına zemin hazırlamıştır.

Ataerkil Türk toplumlarında erkeklerin sözü kadına göre daha fazla geçer akçe olsa da kadınlar, yine de belirgin bir şekilde ikinci plana itilmemiştir. Bir türeyiş destanı olup erkeğin insan, dışının kurt olduğu Bozkurt destanı örneğiyle devlet işleyişi bakımından ataerkil bir yapıda olduğunu söyleyebileceğimiz Göktürkler'de, hükümdar erkek olsa da hükümdar savaştayken, avdayken, gezideyken vb. durumlarda devlete başkanlık eden hükümdar eşi olmuştur. Bu gibi durumlarda devleti yönetmiş, hükümdarın yetkilerini kullanmıştır. Bunun haricinde hükümdarın kararlarında söz sahibi olup bazı zamanlar meclislerinde yer almıştır. Yani karar alınması noktasında danışılan mercilerden birisi olmuştur.

Anaerkil Türk toplumlarında ise zaten kadının sözü ve toplumdaki konumu, daha belirgin bir şekilde öne çıkar. Yine bir türeyiş destanı olup erkeğin kurt, dışının insan olduğu Türeyiş destanından yola çıkarak anaerkil bir yapıda olduğu söylenilebilen Uygurlar'da, kadının toplumda ön planda olması, Türklerde kadına verilen değerin diğer bazı toplumlara göre göz ardı edilmemesini sağlamaktadır.

Milletlerin kültürel kodlarını yansıtan destanlarda kadının konumu daha açık şekilde görülebilmektedir. Türk kültüründe kadın sadece soyun devamını sağlayan, aileyi çekip çeviren, çocuk yetiştiren, yemek yapan, çamaşır yıkayan vb. durumlarda görülmemektedir. Kadın, savaş zamanı yeri geldiğinde erkeklerle ön saflarda çarpışabilmektedir. Amazonların çeşitli kaynaklarda Türk olarak anıldığı düşünüldüğünde bu durum, aktarılan düşünceyi destekler niteliktedir. Çünkü Amazon kadınları çoğu zaman belirli bir hükümdardan bağımsız şekilde savaşa katılıp birçok başarı elde edebilen ve kadınlardan oluşan bir yapıdır.

Savaşlarda doğrudan erkekler gibi ön cephelerde savaşmasalar da cephe gerisinde birçok yardımı dokunan kadınlar da vardır. Yakın tarihteki, Türklerin Kurtuluş Savaşı'nda, kadınların bu şekildeki destekleri herkes tarafından bilinmektedir. Burada söz konusu edilen durum ise kadınların olağanüstü durumlarda, erkeklerden telkin almayı beklemeden yapılması gerekenleri yapması ve görevlerin yerine getirilmesini sağlamasıdır. Görülüyor

ki Türk toplum yapısında kadın, erkeğin olmadığı yerde kendi iradesiyle hüküm verebilen ve aldığı kararları hızlı ve etkili bir şekilde uygulayabilen bir yapıdadır.

Kadının toplumdaki konumunun, görevlerinin ve toplumun kadına yüklediği görevleri kadının yerine getirip getirememesinin konu bakımından genel olarak işlenmeye çalışıldığı bu çalışmada kadın, tarihsel süreç içerisinde ve destanlarda bir bütün olarak ele alınıp incelenmeye çalışıldı.

Üç ana başlık altında toplanılan bu çalışmanın ilk bölümünde, Türk toplum yapısında kadının yerinin İslamiyetin kabulünden önce nasıl olduğu ve İslamiyetin kabulünden sonra değişiklik olmuşsa ne yönde değiştiği belirlenmeye çalışıldı. Dinin, toplumların kültür yapısında yadsınamayacak bir öneme sahip olduğu düşünüldüğünde Türklerin, İslamiyetin kabulünden önce ve İslamiyetin kabulünden sonra kadına verdikleri değer, kadının toplumdaki konumu gibi durumlar irdelenmeye çalışıldı. Yeni dinin getirdiklerinin eski dinin öğretilerini silip silmediği ya da eski dinin öğretilerinin yeni dine göre yeniden yorumlanıp yorumlanmadığı irdelenmeye çalışıldı.

İkinci bölümde, tüm Türk dünyasında ciddi biçimde önemsendiği düşünülen üç önemli destandaki kadının özellikleri gösterilmeye çalışıldı. Oğuz Kağan Destanı'nda Uygur harfli metinden ve Reşîdeddin Oğuznamesi'nden yararlanılarak çalışma yapıldı. Bu şekilde İslamiyetin kabulünden önceki etkiyle yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı ve İslamiyetin kabulünden sonraki etkiyle yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı incelenmeye çalışıldı. Türklerin töre kitabı olarak da nitelendirilen ve bazı kaynaklarda destandan halk hikâyeciliğine geçişin denemelerinden olduğu söylenen Dede Korkut Destanı'nın Dresden nüshasından ve ilgili birçok kaynaktan yararlanılarak çalışma yapıldı. Hala yazımına devam edilen ve İslamiyetin etkisiyle de kaleme alınan Kırgız Türklerinin Manas Destanı'ndan ve yine ilgili pek çok kaynaktan yararlanılarak inceleme yapıldı.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Sibiryah sahasında yer alan Türk topluluklarının destanlarındaki kadının özellikleri incelenmeye çalışıldı. Sibiryah sahasında yer alan Altay, Hakas, Tıva, Şor, Saha (Yakut) bölgelerinden derlenerek Türkiye Türkçesine aktarılmış metinler üzerinde çalışıldı.

Destanlarda genellikle ana karakter erkek olduğundan kadınlar yardımcı karakter olarak ön plana çıkmaktadır. Araştırılan sahaya giren destanların genelinde başkahraman olarak erkeklerin ön planda olduğu görüldü. Bunun yanında, az sayıda da olsa başkahraman olarak kadınların yer aldığı destanların varlığı tespit edildi.

Genel olarak Sibiry sahası Türk destanlarında kadın, önemli addedilen Türk destanlarında kadın ve Türk toplumundaki kadının yerinin işlenmeye çalışıldığı bu araştırmada, çok fazla söz söylenmeyen kadın üzerine biraz ayrıntılı bir araştırma yapılmak istendi. Kadın üzerine ve Sibiry sahası üzerine çalışma yapacak olan araştırmacılara yeni bir kaynak ortaya koyulmaya çalışıldı.

Bu çalışmadan sonra, sahanın genişliğinden dolayı incelenemeyen metinlerin incelenmesiyle, Türkiye Türkçesine aktarılmayan metinlerin çevrimlerinin yapılmasıyla ya da hâlen Sibiry sahasında derlemesi yapılmayan anlatıların derlenip yazıya aktarılmasıyla ve tüm bunların hazırlanıp literatüre eklenmesiyle, bu sahadaki çalışmaların araştırmacılar tarafından geliştirilip yeni çalışmaların kazandırılacağı düşünülmektedir.

2. İSLAMİYETİN KABULÜNDEN ÖNCE VE İSLAMİYETİN KABULÜNDEN SONRA TÜRK TOPLUM YAPISINDA KADININ YERİ

Din ve inanış, her toplumda tarih boyunca insanların yaşayışları üzerinde etki etmiş önemli faktörlerdendir. Bu inançlar, kimi zaman saf bir bağlılığa dayanırken kimi zaman da bazı insanlar tarafından kendi menfaatleri için kullanılabilmiştir.

Türkler, bildiğimiz kadarıyla iki önemli dini benimsemişlerdi. Bunlar, İslamiyet öncesi diye adlandırdığımız “Kamlık dini” ve “İslamiyet” dinidir. Bunun yanı sıra bazı Türk topluluklarının da daha farklı dinler benimsedikleri olmuştur. Örneğin; Uygurlar, tarihin belli bir döneminde Maniheizm ve Budizm dinlerini benimsemiştir.

Dil ve din, kültürün şekillenmesindeki önemli unsurlardandır. Kültür de bir toplumun tarih sahnesindeki konumunu bize gösterir. İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk toplumunun da tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olmasının nedenlerinden birisi de kültürünün sağlam olması yani, dil ve dininin sağlam yapılanmasından kaynaklanmaktadır. İslamiyet öncesi mensup olunan din ve İslamiyet, Türklerin bu sağlam devlet yapısının oluşmasında etkili olmuştur.

Toplumlar, bazı zamanlarda kültür değişimlerine maruz kalır. Doğal olarak bu kültür değişimleri dinin de değişiminin etkiyle olmuştur. Yeni din benimsenirken çeşitli sorunlar veya uyuşmazlıklar yaşanmış olabilir. Kimi insanlar bu yeni kültür ve dini hemen benimserken kimileri de bu değişime ayak uydurmakta zorlanmışlardır. Şüphesiz ki bilmemiz gereken din değişimleri, kültürün şekillenmesinde de etkilidir ve bu yüzden dinin Türk toplum yapısı üzerindeki etkisine bakarken dolaylı yünden kültür değişimlerini de göz ardı etmememiz gerektiği üzerinde durmak gerekecektir.

Türkler, İslamiyet öncesindeki benimsedikleri dinlerini aslında kolaylıkla terk etmemişlerdir. Her toplumda olduğu gibi yeni şeylerin benimsenmesi zaman almıştır. Hatta bazen de yeni öğretiler, eskiyle empoze edilerek toplumun kendisine uygun hale getirmesi sağlanmıştır. Yani eski dinden gelen bazı değerler, yeni dinle (İslamiyetle) yoğrularak İslamiyete uygun ama aynı zamanda da eski kültürün izlerini taşıyan uygulamalar ortaya çıkmıştır. Zaman zaman karşımıza çıkan ve bizler tarafından “Acaba bu uygulama

İslamiyette ya da eski Türk toplum yapısında gerçekten var mıdır?” diye düşündüklerimiz, aslında eski medeniyetin yenisiyle kaynaştırılması çabasıdan ortaya çıkmıştır diye düşündüğümüzde, daha doğru bir geçerliliğe kavuşacaktır. Bu düşünce eski toplum yapısı ve din bakımından, karşılıklı olarak düşünülüp aklımızda kalan soru işaretleri derinlemesine araştırılabilir.

Din ve kültür, toplumların şekillenmesinde, tarih sahnesindeki konumlarının nerede olduğunun görülmesinde önemli etkilere sahip olgulardır. Türkler de tarihin başlangıcından beri var olmalarını ve göz ardı edilmemelerini, bu saydıklarımıza sahip çıkmalarına borçludur. Bunun yanı sıra bazı Türk toplulukları da eski dinlerini terk ederek Türklerin yapısına ve kültürüne uymayan farklı dinler benimsemişler ve kültürlerini, dinlerini kaybedip asimile edilerek yok olmuşlardır.

Uygurlar, tarihin belli bir döneminde kendi kültürlerinde yoğurup benimsedikleri dini terk ederek “Maniheizm” ve “Budizm” dinlerine geçmişlerdir. Bu geçiş, bu dinlerde var olup Türkün genetik kodlarında var olmayan birtakım uygulamalar ortaya çıkarmıştır. Kendisini bu uygulamalara göre şekillendirmek zorunda kalan Türkler de zamanla kültüründen uzaklaşmış ve giderek yok olmanın eşiğine gelmiştir ve tarih göstermiştir ki Uygurlar, daha sonraki zamanlarda tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Buradan yola çıkarak dinin, toplum üzerindeki etkisinin çok büyük olduğunu söyleyebiliriz. Din, toplumun kültürünün şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Yeni din, iyi bir şekilde benimsendikten sonra insanlar üzerinde dil yönünden de baskı oluşturabilmektedir. Benimsenen yeni dinin ait olduğu dil, farklı toplumlar üzerinde “kutsal dil” diye de anılabilmektedir. Dile yüklenen bu kutsallık, insanları bu farklı dilin de öğrenimine yönlendirmiştir. Hatta bazen insanlar kendi kültüründe yer alan ana dili yerine, “kutsallık” adderek diğer dili, kendi dilinden daha üst seviyede görebilmiştir. Tarihin her döneminde bu şekilde düşünün insanlar olduğu gibi, günümüzde de bu şekilde düşünen insanlar yok değildir.

İslamiyetin kabulünden belli bir müddet sonra yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı yeni ürünler de ortaya koyulmaya başlanmıştır. Şüphesiz din değişikliği sadece dini ortamda kalmıyor ve aynı zamanda kültürü ve dili de etkileyerek birtakım değişmelere neden oluyordu ve bu nedenle Türkler de İslamiyet benimsendikten sonra dil alanının da

yeni ürünler ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlileri, ilk Türk-İslam eserleri olarak da geçen “Kutadgu Bilig, Divân-ı Lügâti’t-Türk, Atabetü’l-Hakâyık ve Divân-ı Hikmet”tir.

Yeni din, alfabe değişikliğine de neden olmuş ve yukarıda saydığımız ve saymadığımız daha birçok eser, yeni alfabeye yazılmaya başlanmıştır. Demek ki benimsenen yeni din, sadece din alanında yapılan değişikliklerle kalmayıp aynı zamanda toplumun kültürü ve dili üzerindeki değişikliklere de etki etmektedir.

Şimdiye kadar, din değişikliklerinin toplum yapısı üzerindeki etkileri anlatılmaya çalışıldı. Bu şekilde asıl konu olan “kadın” mefhumunun da toplumdaki farklılıklar neticesinde ne gibi değişikliklere uğradığı ya da kadının toplumdaki statüsünün değişkenliği araştırılmaya çalışılacak. Bunu araştırırken de dolaylı yünden İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk toplum yapısında ailenin yeri de belirlenmeye çalışılacak.

Kadın, ailenin kurulmasında, ailenin düzenlenmesinde, çocukların yetiştirilmesinde, evlatlar tarafından akıl danışılan kişi olmasında vs. önemli bir yere sahiptir. Bazı zamanlar da sadece aile işleriyle uğraşan kişi konumunda kalmamış, devletin yöneticisi bile olabilmektedir. Bunu özellikle Türk toplum yapısında görmemiz mümkündür.

Her toplumda olduğu gibi Türklerde de çekirdek aile yapısı çok önemlidir. Toplumun refâhı ve huzuru, günümüzde olduğu gibi ailenin huzurundan geçmektedir. En alt ama en önemli tabakada yer alan aile huzurluysa devletin diğer kurumlarında da huzur vardır denebilir. Çünkü temelin üzerine bina edilen kurumlar, ailelerin mutluluk ve huzurlarıyla ayakta durabilirler.

Türk kadını, evi çekip çeviren, kocasının yolunu gözleyen, çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmeye çalışan vs. olmasının yanında gerektiği zamanlarda da erkeğinin yanında savaşabilen bir yapıdadır. Tarihin bazı dönemlerinde askeri alanda erkekler gibi kadın birliklerinin oluşturulduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra deyim yerindeyse “bıçak kemiğe dayandığında” kimseden emir veya rica beklemeden kendini ön saflara atmak da yine Türk kadınının özelliklerinden birisidir. Yakın tarihimizde 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nda kadınlarımızın yardımları ve yaptıkları, savaşın gidişatındaki etkileri, düşmanlarla göğüs göğüse çarpışmaları hepimizin malumudur.

Kadın, soyun devamı, erkeğin övüncü, aile hayatının düzenleyicisi vb. durumlardan dolayı toplumun kilit konumlarından birine sahiptir. Yani toplumun olmazsa olmazıdır. İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk toplumunda da kadının yerini irdelemeye çalışacağımız bu bölümde, kadının toplumdaki konumunda ne gibi değişikliklerin olduğunu göstermeye çalışacağız. Çünkü daha önce aktardığımız gibi din değişikliği, toplumun yapı taşlarında da değişikliğe neden olmuştur. Dolayısıyla toplumun kadına yüklediği görevler, statüler vb. gibi kavramlarda da değişiklikler gözlenmesi olağandır.

2.1. İslamiyetin Kabulünden Önce Türk Toplum Yapısında Kadının Yeri

Eski Türk toplumlarında, atlı-göçebe kültürün ve yaşam şartlarının da getirdiği koşullardan dolayı kadınlar, tamamen olmasa da bazı koşullarda erkekler gibi hareket edebiliyorlardı. Zaman içerisinde kadınların hareket özgürlüklerinin kısıtlanması ve biraz daha geri plana itilmesi, din ve kültür değişikliklerinin yanlış algılanması ya da bilerek bu duruma getirilmesi yüzünden olabilir.

İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın, ilk olarak bir eştir; annedir. Daha sonra da İslamiyet öncesi toplum yapısı için kadının kahramanlığı ön plana çıkmıştır denilebilir. Kadın, çocukların yetiştirilmesinde önemli pay sahibidir. Kendisine yüklenen eş ve annelik görevlerinden sonra toplumdaki kendi üzerine düşen diğer görevleri üstlenmeye hazırdır.

Annelik, Türk toplumunda önemli bir kurumdur ve annelik için söylenmiş birçok önemli söz, hadis, bilgi vs. mevcuttur. Hatta Türkler kutsallık yüklediği ve önem verdiği haklara “ana hakkı” demişler ve bu hakkı da “Tanrı hakkı” ile eş görmüşlerdir (Bars, 2014a).

Orta Asya Türk toplumlarında (Uygurlar, İskitler, Hunlar, Göktürkler) kadın, önemli konumlara ve yetkilere sahipti. Özellikle İskitlerde hemen hemen her kadın, erkekler gibi savaşçılık eğitimi verilerek yetiştirilirdi ve savaşlarda da erkeklerle birlikte saf tutarak çarpışıyorlardı.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadın, diğer toplumlarda olmayan özgürlüklere ve yetkilere sahipti. Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin’le yapılan bir barış antlaşmasını Mete’nin hatununun imzaladığı, Hunlar döneminden itibaren kadınla erkeğin birbirinden

ayrı düşünülmediği, kadının erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiği bilinmektedir. Kağanın emirnameleri “Hakan buyuruyor ki” diye başlarsa kabul edilmediği bilinir ve yabancı devletlerin elçilerinin huzura çıkarken sadece kağanın bulunduğu huzura değil, kabul esnasında hatunun da kağanla beraber bulunduğu bir esnada huzura çıktıkları bilinmektedir. Bazen de hatunlar tek başlarına elçi kabul edebilmektedir. Avrupa Hun ülkesine gelen elçiler, Attila’nın eşi Arıg-Han tarafından kabul edilerek devlet işlerini görüşmüşlerdir (Gündüz, 2012).

Eski Türklerdeki kadın-erkek eşitliği soyda da devam etmekteydi. Türk toplumlarında anadan gelen soyla, babadan gelen soy birbirine denk kabul edilir ve birisi diğerine göre aşağılanmaz ya da yükseltilmezdi.

“...Eski Türklerde ana soyuyla baba soyu kıymetçe birbirine müsaviydi. Ana soyuyla baba soyunun müsavatını bazı müesseselerde bariz bir surette görüyoruz. Eski Türklerde asalet yalnız baba cihetinden muteber değildi. Ana cihetinden de asalet aranırdı. Bir adamın tam asil olması için, hem baba cihetinden hem de ana cihetinden asil olması lazımdı. Bugün bile, Harezmi’deki Türkmenlerde bir kız, hem babası hem de anası Türkmen olmayan bir erkeğe varamaz. Çünkü bir adamın yalnız babasının Türkmen olması, asil olması için kâfi değildir. Tamamiyle asil olması için, mutlaka anası da Türkmen olmalı. (...) Bir şehzadenin hakan olabilmesi için onun hem tekin hem de inal olması; yani hem baba hem de ana cihetinden sülaleye mensup bulunması lazımdı. İran’ın Kaçar sülalesinde bu kaide hâlâ caridir....” (Gökarp, 2011: 139, 140)

Eski Türklerde soylara asil yönden bakılmasında sadece erkeğin değil, aynı zamanda kadının da önemi görülmektedir. Kadın ve erkeğin ailelerinin birbiriyle aynı kefeye koyulduğu ve soy olarak asil olmak için iki ailenin de Türk olması gerektiği vurgulanır. Yani sadece erkeğin Türk, kadının Türk olmayan bir aileden olması, soy olarak asil olmaya yeterli değildir. Bu da bize, kadının aile ve soy yapılanmasında da önemini göstermektedir.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadın, idareci olarak da görülebilmektedir. Kadın, devletin başına geçip ordular, halklar yönetmiş; antlaşmalar yaparak en etkin rolü de oynamıştır. Yeri geldiğinde savaflara katılıp başkomutanlık da yapmıştır. Daha sayamadığımız birçok nedenden dolayı da devletlerinin geleceğini tayin eden konumda da bulunmuşlardır.

Sabarların (Sibirlerin) hükümdarı ölünce yerine geçen karısı Boarik Hatun, yüz bin kişilik orduyu yönetmiş ve Bizans İmparatoru 1. Jüstinianus'u mağlup etmiştir (Döğüş, 2015).

Aile, toplumun en küçük yapı taşı olduğu için devlet, aileler mutlu oldukça refâh ve huzur içinde yönetilebilmekteydi. Devletlerin yönetimleri için de yazılı ve yazısız birçok kaynak oluşturulmaktaydı. Kadınlara verilen haklar konusunda da yazılı ve yazısız kanunlar oluşturulabilmekteydi.

“....eski Türklerde aile hayatında kutsal kabul edilen kadın, kimi zaman yasalarla güvenceye alındığından cemiyet içinde emniyetli bir hayat sürmekte idi. Diğer toplumlarda örneğine sıklıkla rastlanan ‘kadın esareti, kadın ticareti, kadın hediyesi’ (büyük birine, mesela hükümdar ve vezire kadın takdimi) gibi Türk’e yabancı olan içtimai çarpıklıkları Türk töresi şiddetle menetmişti. Bunun en güzel örneklerinden birini Manas Destanı’nda görmek mümkündür. Manas, Şooruk Han ile savaşarak onu yendiğinde Şooruk Han’ın kendisine kadın hediye etmesine şöyle cevap verir: ‘Ben hanlığı yağmaladım diye hediye edilen kızı zorla zevceliğe almam, kendisi isterse kabul ederim. Otuz kıza hediyeelik kızlar demiyelim. Kızlara hediyeelik gibi muamele etmiyelim (...) Kızları kendi iradelerine bırakalım. Kendileri seçsinler! İstedikleri erkeğe gitsinler!’” (Yılmaz, 2004)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi eski Türklerde kadına verilen değer ve hassasiyet üst seviyededir. Hatta yine anlaşılacağı gibi kadının korunup gözetilmesi için birtakım yasalar ve töre kuralları oluşturulduğu da anlaşılabilmektedir. Yine önemlidir ki kadının kendi iradesinin olduğu ve bu iradesini yansıtmayı istendiği Türk kültür tarihi açısından da önemlidir.

Eski Türklerde kadınlar, genellikle ev işlerinden sorumluydular. Bu işlerden daha başka avcılık, çiftçilik, askerlik, ziyafetlere, meşveretlere, şölen ve kurultaylara gidip oralarda bulunmak gibi birçok etkinlikte yer alabilirlerdi. Bu etkinlikler de kadının yasalar önünde yüksek ve bağımsız olmasını sağladı.

Türklerin kadına verdiği değeri Altay silsilesinden kadın adını taşıyan bir dağın varlığı da belli etmektedir. Bu dağ ile ilgili bazı garip halleri olduğu söylenir. Hava değişimlerinde ağlar gibi dağdan sesler geldiği aktarılmış. “Kadındağı” olarak isimlendirilen bu dağın, Altay Türklerinin kadınlık şerefine diktikleri bir abide olduğu söylenir (Bars, 2014b).

Orhun Abileri’nde de Türklerin kadına verdiği değer, kadını erkekle aynı seviyede görmesi, Göktürklerin bizlere bıraktığı miras açısından da tarihimize ışık tutmaktadır.

“....Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak....” (Ergin, 2011: 13)

“.... Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu....” (Ergin, 2011: 15)

En son alıntıda görülmektedir ki küçük kız kardeş verildikten sonra “yanıldı” denilmektedir. Bu da gösteriyor ki prenses olan küçük kız kardeş evlenme ve irade gösterme konusunda Bilge Kağan ve Kültigin tarafından serbest bırakılmış ancak sonunda kız kardeşin kağanı, kocası öldüğü için “yanıldığı” , milletin de köle olduğu vurgulanmıştır. Bu da Göktürklerde kadınların evlilik kurumunda serbest olarak hareket edip kocalarını seçmede hür olduklarını gösterir.

“.... Türk milleti adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletin adı sanı yok olmasın diye....” (Ergin, 2011: 17)

Türklerin edebi olarak bilinen ilk yazılı kaynağı Orhun Abideleri’nde yukarıda görüldüğü gibi milletin hükümdarı olan kağanla beraber hatun da anılmıştır. Tanrının kağanla beraber eşini de aynı seviyede yükseltmiş olduğu söylenmiştir. Bütün bunlar da göstermektedir ki eski Türk toplumlarından birisi olan Göktürkler’de, her ne kadar ataerkil bir yapıda yaşıyor olsalar da¹ kadına verilen değer, konum, özellik, devlet yönetimi vs. bağlamında erkekle aynı oranda olduğunu göstermekte ve hükümdarla birlikte hatunu da yükseltmektedir.

“.... Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı....” (Ergin, 2011: 21)

¹ Göktürklerin “Bozkurt Destanı” , bir türeyiş destanı olarak düşünüldüğünde, buradaki türeyişi sağlayan unsurlar bir dişi ve bir erkekten oluşmaktadır. Dişi olan unsur kurt, erkek olan unsur ise bir insandır. Bundan yola çıkarak insan olanın erkek olmasından dolayı ve devlet uygulamalarından dolayı Göktürklerin ataerkil bir yapıda olduğu düşünülür. Uygurların “Türeyiş Destanı”nda ise dişi olan insan, erkek olan kurttur. Yine aynı nedenlerden dolayı, Uygurların anaerkil bir yapıda olduğu düşünülür.

Umay, Türk mitolojisindeki yaratılışa dair efsanelerde *Umay Ana*, *Aka Ana* (*Ak ene*) olarak da geçmektedir. Altay-Yakut mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Umay ve Ak ana, Verbitski'nin, Altaylarda tespit ettiği yaratılış efsanesinde tanrı Ülgen'e ilham eden ve buyuran konumundadır.

“Gök ve yer yoktu. Uçsuz bucaksız deniz vardı, tanrı Ülgen (yahut Aakay, Kurbustan) bu deniz üzerinde uçuyor, konacak katı yer arıyordu. Fakat bulamıyordu. O zaman gönlüne bir ilham oldu: ‘Önüdeki nesneyi yakala!’ Ülgen bu sözleri tekrarlıyarak ellerini öne uzattı; birden bire su yüzüne çıkıveren bir taşı yakaladı ve bunun üzerine oturdu. Böylece oturacak yer bulduktan sonra dünyayı yaratmak istedi. Fakat ‘ne yaratayım, nasıl yaratayım’ diye düşündü. Birden bire su içinde Ak ana (Ak ene) karşısına çıkıverdi ve ‘bir nesne yaratmak istersen yaptım, oldu de, yaptım, olmadı deme!’ Ak ana bunları söyledikten sonra kayboldu. Bundan sonra kimseye görünmedi. Ak ananın buyruğu üzerinedir ki Ülgen insanlara şu emri verdi: ‘Varı yok demeyiniz. Varı yok diyenler yok olur.’” (İnan, 2000: 19)

Verbitski'nin derlediği bu metinden bir bölümle Orhun Abideleri'ndeki ilgili bölümü yorumlayacak olursak Umay (Ak ana) gibi Türk mitolojisindeki önemli bir varlığa, Göktürklerin hatunu benzetilmiştir. Abdulkadir İnan'dan aktarılan metinde görüldüğü gibi Ak ana, ilham verici ve kurtarıcı bir varlıktır. Orhun Abideleri'nde Bilge Kağan'ın *“....Umay gibi annem hatunun....”* demesi, kadın olgusunun ne kadar üst düzeyde düşünüldüğünü ve kadının toplumdaki statüsünün üstünlüğünü bizlere açıkça göstermektedir.

Alimcan İneyet ve Adem Öger, Umay kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak araştırmacıların farklı görüşlerini açıklar. Umay kelimesi ile ilgili farklı düşüncelerin olduğunu “Umay” sözcüğünün “*um + ay*” şeklindeki kullanımdan oluştuğunu ve Ay merkezli düşünce sisteminden çıktığını aktarır. Çinli araştırmacılara göre ise, “Umay” sözcüğü *um* ve *ay* kelimesinden oluşmuştur. *Um* kelimesi de kadının cinsel organını anlatmaya çalışan *am/em* sözcüklerinin fonetik değişiminden sonra ortaya çıktığı biçimdir. Ay kelimesinin de kadının cinselliğini ifade ettiğini, bu durumda da *Umay* kelimesinin “döllenip doğuran kadın ilah” anlamına geldiğini, Türklerin tapındıkları bu ilahın da cinselliğe tapınma düşüncesi temelinde ortaya çıkmış olabileceğini aktarırlar (İneyet ve Öger, 2009).

Umay diye anılan ve dişilik özellikleri barındıran tanrı, bizlere eski Türkler tarafından kadına verilen önemi bir kez daha göstermektedir. Yaratılış destanlarında anlatıldığı gibi erkek unsurları barındıran tanrı ne yapacağını bilemeyince ona yol gösteren

yine Umay olmuştur. Bunun yanı sıra Umay için koruyuculuk ve savaşçılık özellikleri de yüklenmiştir.

“....Umay, Türk mitolojik sisteminde kadın ve çocukların koruyucusu değil, aynı zamanda hayvanların, kabilenin de koruyucusudur. Onun bu koruyuculuk fonksiyonu aynı zamanda onun kahraman, savaşçı yönüne de işaret eder. Altay-Sayan halklarında Umay’ın sembolik tasvirinin ok ve yaydan oluşması da bunu göstermektedir....” (İnayet ve Öger, 2009)

Umay’ın buradaki savaşçılık ve koruyuculuk özelliği göstermesi, aynı zamanda annenin ve eşin zor durumlarda kalınca bir erkek kadar vatanını, evini, çocuklarını ve kocasını savunmasını gösteren bir örnektir. Kadın, tarihimiz boyunca koruyuculuk ve savaşçılık özelliğini her zaman hatırlamış ve gerektiğinde de bir erkek kadar kahramanlık gösterebilmiştir. Yakın tarihimizde bile bunun çok sayıda örneği vardır. Umay’ın yani erkek özellikleri sergileyen bir tanrıya, dişi özellikler sergileyen bir tanrının yol göstermesi ve bu tanrıya savaşçılık ve koruyuculuk özellikleri yüklenmesi, Türk toplumundaki kadına bakış açısında da bizlere bilgiler vermektedir.

Şaman ve Şamanizm bağlamında da kadının kutsal bir yeri vardır. Eski Türkler, şamanizmin kadındaki kutsi kuvvete dayandığını, kadından destek aldığını düşünürlerdi.

“....Türk şamanları, sihir kuvvetiyle harikalar gösterebilmek için, kendilerini kadınlara benzetmeye mecbur idiler. Kadının elbisesi giyerler, saçlarını uzatırlar, seslerini inceltirler, bıyık ve sakallarını tıraş ederler, hatta gebe kalırlar, çocuk doğururlardı. Buna mukabil, ‘Toyonizm’ dini de erkeğin kutsi kuvvetinde, ‘kutunda’ tecelli ederdi. ‘Toyonizm’ ile ‘Şamanizm’in kıymetçe müsavî olması, hukukça erkek ve kadının müsavî tanınmasına sebep olmuştu. Hatta her işin gerek Toyonizme ve gerek Şamanizme istinat etmesi lazım geldiğinden, her işe ait içtimada kadınla erkeğin beraber bulunması şarttı. Mesela, velayet-i amme, hakan ile hatunun her ikisinde müştereken tecelli ettiği için bir emirname yazıldığı zaman ‘hakan emrediyor ki’ ibaresiyle başlarsa muta olmazdı. Muta olması için, behemehâl ‘hakan ve hatun emrediyor ki’ sözüyle başlaması lazımdı....” (Gökalp, 2011: 142)

İslamiyet öncesi Şamanizm inancına göre Türkler, şamanların daha üstün yetenekler gösterebilmesi için kadınlardan şaman olması ya da erkek şamanların da kadına benzeyen özellikler göstermesi gerektiğini düşünmüş olabilirler.

“...Kadın, Sibiryalı bir halk olan Çukçi atasözünde denildiği gibi, doğası itibarı ile şamandır veya doğal olarak şamandır. Sadece Çukçiler değil, birçok kavimler de kadınları ilk şaman olarak kabul eder. Özellikle Paleo Sibiryalılar arasında kadın şamanların, erkeklerden daha çok şamanlık vergisi alabilmeleri şamanlığı başlangıç

itibarıyla kadın eksenli kılmaktadır. Kadın, doğumun efendisi olması, gebelik dönemi, dünyaya yeni bir can getirmesi, üremenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi durumuna getirilmiştir. Kadının doğurganlığı onun kutsanmasını sağlamıştır....” (Bayat, 2012: 22)

Eski Türklerde kadın şamanların kutsal addedilmesinin önemli hususlarından birisi de erkeklerin yapamadığı, gerçekleştiremediği işlerin kadınlar tarafından yapılıyor olmasıydı. Kadınların doğum yapabilme özelliği de şamanlıkta kadınların erkeklere göre daha üstün görülmesine neden olmuştur.

Türklerde misafir ve misafirlik kurumu, önemli olgulardandı. Günümüzde de misafire verilen önem hâlâ değerini korumaktadır. Günümüzde her ne kadar kaybolmaya başlasa da az da olsa devam eden ve tanışmıyor olsak da düşkün bir yabancı tarafından kapımız çalınıp “Tanrı misafiri” dediğinde o kişiye yardım etmeye çalışırız. Bu konuyla ilgili Dede Korkut Kitabı’nın Dresden nüshasının giriş kısmında, Türklerdeki misafir ağırlama, kadının misafirlik kurumuna yaklaşımı, kadının misafirlikteki yeri ve aynı zamanda da kadının toplum hayatındaki yeri çok güzel bir şekilde anlatılır.

“...Ozan aydur: Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi İvün tayagıdır. Birisi niçe söyler-isen bayagıdır. Ozan: İvün tayagı oldur ki yazıdan yabandan ıve bir konuk gelse, er adam ıvde olmasa, ol anı yidürür içirür ağırlar azizler gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyıdur hanum anun bebekleri yetsün. Ocağuna bunçılayın avrat gelsün....” (Özsoy, 2006: 52)

Aktardığımız kısımda bahsedilen diğer üç kadın tipinden ve “İvün tayagı”ndan, araştırmamızın ilgili bölümlerinde tekrar bahsedeceğiz.²

Korkut Ata’nın burada tasvir ettiği kadın, aranılan ama aynı zamanda da çok fazla denk gelinemeyen kadındır. Burada aktardığı “(...) er adam ıvde olmasa (...)” söz grubunda kadının kocası evde olmasa bile “(...) yazıdan yabandan ıve bir konuk gelse (...)” tanımadığı kişiyi evde ağırlar ve öyle gönderir denilmektedir. Buradaki eri evde olmasa bile bir kadının konuğuna saygı ve hürmette kusur etmediği anlatılmış ve kadının da bir erkek kadar sözünün geçtiği, eri yanında olmasa da eri gibi hareket edip konuk ağırlayabildiği aktarılmıştır.

² Ayrıntılı bilgi için Dede Korkut Kitabı Dresden nüshasının Giriş (Mukaddime) kısmına bakılabilir.

Kocanın evde olmayışı ve buna rağmen tanımadığı bir eri, kadının evde ağırlayabildiği ise İslami dönemde yazıldığı düşünülen bu eserin tartışmaya açık noktası olabilir. Çünkü İslamiyetle birlikte bu tip örneklerde kadının tanımadığı bir erkeği evde kocası yokken ağırlaması, çok da uygun görülmeyen bir hareket olduğu söylenebilir. Zaten metnin devamında “(...) *Ol Ayişe Fatma soyudur (...)*” diye kadını övmesi ve andığı isimlerin de İslamiyetle bağdaşması, bu uygulamanın belki de zamanla değiştiğinin göstergesidir. Belki de zamanında Türk-İslam topluluklarında bu tip uygulamalar hoş karşılanırken zamanla bunun dine uygun düşmediği düşünülüp bu durumdaki uygulamanın değişmiş olabileceğini aklımıza getirmektedir.

Yukarıdaki konuyla ilgili başka bir düşüncemiz ise şudur: Dede Korkut Kitabı’nın 15. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirildiği düşünüldüğünde ve eserin çoğu yerinde İslami öğelerin geçtiği de göz önüne alındığında, bu eseri istinsah edenin aslında elindeki asıl metni İslami öğelere göre uyarlayıp o şekilde değiştirip yorumlayarak çoğaltmış olabileceği durumudur. Bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediği, eserin aslının zaten İslamiyetten sonra ortaya çıkıp çıkmadığı ise üzerinde düşünmeye değer bir konudur.

Eğer asıl eser İslamiyetten sonra ortaya çıkmış ve çoğaltıcı da olduğu gibi aktarmışsa diyebiliriz ki kocanın evde olmadığı hallerde bile kadın, tanımadığı yabancı bir erkeği evde konuk edebilmektedir. Bu uygulama zamanla dini telakkilere bağlanarak terk edilmiş, kocanın evde olmadığı zamanlarda kadının tanımadığı bir erkeği evde ağırlaması durumuna iyi gözle bakılmamıştır. Bunun yanı sıra, eğer eserin aslı İslamiyetten önce ortaya çıkmış ve istinsah eden asıl metinden 15. yüzyılın ikinci yarısında çoğaltma yaparken eseri, İslami öğelere uyarlayarak aktarmaya çalışmışsa, görülüyor ki aktardığımız bu kısmın İslami öğelere uyarlanması pek de doğru olmamıştır. Yani İslami geleneklere ve yaşayış tarzına göre, kocanın evde olmadığı zamanlarda kadın, tanımadığı bir erkeği eve almaz ya da almamaya çalışır.

Dede Korkut Kitabı’nda anlatılan bu kısım, İslamiyetten önceki Türk kültür anlayışına göre daha uygundur diyebiliriz. Tüm bu yaklaşımlardan dolayı da belki de Dede Korkut Kitabı’nın aslı İslamiyetten önce yazıldı ve zamanla çok defa istinsah edilirken yeni kültür ve medeniyetin etkilerine kapılarak çoğaltıcıları tarafından birtakım uyarlamalar oluşturuldu, bu kısım için de istinsah eden tarafından uyarlanırken bazı yerler gözden kaçırıldı denebilir.

Yine eski Türk toplumunda misafire verilen önem ve misafirlik olgusunda kadının yerini göstermesi bakımından şu örneği verebiliriz:

*“....Bilindiği gibi insanlık, onun içinde Türk halkları da toplum içindeki ilişkilerde dil aracından başka da araçları kullanıyordu. Örneğin, Kırgız, Kazak gibi Türk halklarında gelen misafiri çadırın içinde ona verilen değere göre oturtuyorlardı. Değerli biri ise çadırın **tör** denilen saygın kısmına, istenmedik biri ise **ulaga** kelimesi ile adlandırılan kapı yanında oturtuluyordu. (...) Baktığımızda bunlar dağınık bir şekilde değil aralarındaki ilişkiye göre sıralanmaktadır. (...) ilk önce aile fertleri olan eşi ve oğulları ondan sonra da devleti ile beyi yer almaktadır. Aile fertlerinden de eşi birinci, oğulları da ikinci sırada anılmaktadır. (...) değerli olan varlık ve kimselerin cümle içindeki yerine göre de o varlık ve kimselere verilen değeri anlamak mümkündür....” (Useev, 2012)*

Görüldüğü gibi eski Türk toplum yapısında eve gelen misafir, kendisine verilen değere göre bir yerde oturtulmaktadır. Gelen misafirle birlikte sıralı bir şekilde oturulurken de aile fertlerinden ilk önce eşi (karısı) ve karısından sonra oğulları gelmektedir. Yani burada aktarılanlara göre kadın, erkeğin oğullarından önce gelmektedir. Bu da gösteriyor ki eski Türk toplumunda kadın ilk düşünülen, el üstünde tutulan, her zaman başköşeye yerleştirilen, yani olmazsa olmaz şeklinde hareket edilen konumdadır.

Eski Türklerde kadın ve erkeğin eşit olduğunu anlatan şu gibi örneklere de ulaşmak mümkündür:

*“....Eski Türklerde kadın erkek ayırımının yapılmadığını, her ikisinin insan, kişi anlamına gelen **kişi** kelimesi ile verilerek denk sayıldığını söylemek mümkündür. Özellikle **kişi** kelimesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında çiftin biri anlamına gelmesi Türklerdeki kadın-erkek ilişkisini anlamamız açısından çok ilginç ve heyecan vericidir. (...) Eski Türk kültüründe kadınlar başka halklarda olduğu gibi hor görülmemiş, ikinci sınıf muamelesi görmemiştir. Bunu yazıtlarda ilk sırada eşin anılması, kişi kelimesinin hem insan, hem de erkek ve kadın anlamında kullanılması, dilimizde cins kategorisinin olmaması, bazı etnografik bilgiler kanıtlamaktadır....” (Useev, 2012)*

Evlilik kurumu da kadını ve kocayı doğrudan ilgilendirdiği için önemlidir. Daha çok İslamiyetten sonra görülmeye başlanan bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesi örnekleri, Eski Türk toplumunda çok fazla görülmezdi. Eski Türk toplumunda bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesi örnekleri de vardır ancak çoğu zaman kısıtlı ve zorunlu durumlarda gerçekleşmektedir.

“Macar Bilgini Zolotnitskiy, Orhun Yazıtlarında çok kadın almanın izine rastlanamaz demektedir. Rasonyi, Turfan Harabelerinden bulunan bir Uygur türküsünün, bu konuyu aydınlatması bakımından dikkat çekici olduğunu söyler. Eski Uygur Türkçesi ile ve bugünkü karşılığı ile vereceğimiz bu türküde evine bağlı, iffetli bir kadına duyulması gereken saygı anlatılmakta ve buradan Uygurlardaki tek evliliğin varlığı ortaya çıkmaktadır.

*Ayıbsız tişike er/
Boyunun sumuş kerek/
Ol anda tüzün birle/
Tiriglik kılmış erkek/
Akikat bolsa tüzün/
Anga can birmiş kerek*

*Ayıpsız kadın önünde
Başı eğmek (erkeğin boynunu eğmesi) gerek
O zaman temizlik ile
Hayat kılmış gerek
Hakikaten temiz olsa
Ona can vermek gerek” (Özdener, 1998)*

Eski Türklerde, dinî nikâh kıyılarak evlenilen sadece bir kadın vardı. Hükümdarlar zamanla sultan yetkisini almaya başlayınca sulta (otorite) sahibi olmaya başlayınca birden çok eş sahibi olmaya başladılar (Gökalp, 2013: 253). Burada anlatılmak istenen ise İslamiyet öncesi Türk toplumunda bazı durumlar haricinde birden fazla kadınla evlenmenin uygun olmadığıdır. Evlenmeyi gerektirecek durumlar var ise de dinî nikâh sadece bir kadına düşmekteydi. Birden çok kadınla evlenilme olayları ise sultan yetkisi alındıktan sonra yani, İslamiyetin kabulünden sonra gerçekleşen bir olgu olduğu anlatılmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi eski Türk toplumlarında kadının statüsü gelişmiş olduğundan genel itibar olarak bir erkek, birden fazla kadınla evlenememekteydi. Bazı zengin kimselerin birden çok kadın almak istediği durumlarda ya da birden fazla evliliği gerektirecek durumlarda da nikâh sadece bir kadının üzerine kıyılabilmekteydi. Tüm bunlar da eski Türk toplumlarındaki kadının erkekten statü olarak ayrı düşünülmediği ve toplumun nezdinde kadının bir erkek gibi değer gördüğünü gösterir kanıtlardır.

Kaşgarlı Mahmud’dan yapılan alıntıda, eşin üç derecesi vardır denilir:

“1. Hatun: Hükümdar sülâlesinden olan eşe Hatun denilirdi. Çünkü, hatun kelimesi, prenses anlamında idi. Hatunlar birkaç tane olursa, bunların bir tanesi melike yerinde bulunurdu. Buna ‘Türkân’ (Terken) yahut ‘Türkân Hatun’ denilirdi. Tabii bu, bütün öteki karıların üstünde idi. **2. Konçuy:** Çin prenseslerinden olan eşe Konçuy derlerdi. Konçuy, Çince prenses demektir. Her Türk Hakanı, bir konçuy’a sahip olmaya çalıştığından, zamanla konçuy kelimesi karı mânâsını aldı. Orhun Kitabesinde konçuy’un eş mânâsına geldiğini görüyoruz. **3. Kuma:** Türk ve Çin sülâlelerinin dışardan alınan eşleridir. Bunların evlâtları, kendi analarına ‘anne’ diyemezler, ‘teyze’ diyebilirler. Yalnız ‘hatun’a, anne derler. Hatunlar birkaç tane

olup da, Türkân Hatun varsa, ona ‘anne’ diye hitap ederlerdi. Kumaların oğulları, babalarının mallarına mirasçı olamadıkları gibi, başbuğ da olamazlardı. Eski Türklerde olduğu gibi, şimdiki Çin aşiretinde de, bakire, bâkirle; dul dulla evlenir. Aynı zamanda genç gençle, ihtiyar da ihtiyarla evlenebilir.” (Gökalp, 2013: 253, 254)

Eski Türklerde genel olarak tek kadınla evliliğin esas olduğu ancak bazı zenginlerin ya da yöneten sınıf konumundakilerin birden fazla eş alabildiği görülmektedir.

Türkler, aile ve evliliğe çok önem verdikleri için aile ve evlilik önemli kurallar üzerine oturtulmuştur. Eski Türklerdeki evlilikler, annenin izni olmadan gerçekleşmemekte ve annenin fikrine göre hareket edilmekteydi. Erkek tarafı evleneceği kıza, günümüzdeki mihr karşılığı olarak “kaling” vermek zorundaydı. Aile çok önemsenen bir kurum olduğu için de boşanmalara hoş bakılmamış ve boşanmalar engellenmeye çalışılmıştır (Gündüz, 2012).

Eski Türk toplumunda genel olarak tek eşli evlilik gerçekleşiyordu. Çocuk olmama, zevcelerden birinin hastalığı, eşin birisinin ölümü vs. gibi durumlarda da yeniden evlenmeler yine de olmayabiliyordu.

Türkler üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Barthold’dan alınan aktarımda şunlar dile getirilmektedir:

“...Prof. Barthold Türk destanlarında kadın hakkında yer alan görüşlerini şöylece belirtmektedir: Destanlarda kadınların içtimaî mevkii yüksektir. Birden fazla evliliğe tek bir işaret olsun yoktur. Her bir kahramanın bir kadını vardır. Dirsehan, evladı olmadığından dolayı karısına çok darılıyor, bu ayıp sende midir? bende midir? diyor. İkinci kadınla evlenme fikri hatırına gelmiyor....” (Özdener, 1998)

Türk destanlarından yola çıkarak yapılan bu aktarımda görüldüğü gibi eski Türk topluluklarında çocuk olmaması sadece kadına yüklenen bir olgu değildir. Günümüzde bile çoğu zaman olmayan hoşgörü, bizlerin eski Türk destanlarında mevcuttur. Günümüzdeki çocuk olmayınca doğrudan kadında aranan problem (Bu yanlış bir düşüncedir. Bilimsel olarak da çocuk olmamada kadında da erkekte de sorun olabilir.) bizlerin destanlarında erkek tarafından sorularak “(...) bu ayıp sende midir? bende midir? (...)” denilerek erkeğin kendisinde de sorun olabileceği söylenmiş olmaktadır. Bu örnek hadise, Türk erkeklerinin bir sorun olduğunda doğrudan eşini suçlamadığının, kendinde de bir kusur olabileceğini düşünmesinin, kadının da en az kendisi kadar bir fert olduğunu gördüğünün göstergesidir.

Türkler tarafından oldukça fazla önemsenen evlilik ve aile kurumunda görüldüğü gibi kadının sözünün geçtiği anlaşılmaktadır. Erkek tarafının da kız tarafının da annelerinin izinleriyle hareket ettiği ve annelerin düşüncelerine göre şekillendikleri görülmektedir. Bu da eski Türk toplumlarında kadının söz söyleme, dinlenme ve önemsenme açısından önemli bir paya sahip olduğunun göstergesidir.

Evlenilecek kızda aranan özellikler, destanların ortaya çıktığı zamana, mekâna vs. bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Özellikler, savaşın olduğu bir ortamda savaşçılık kabiliyetidir. Dinle ilgili bir mücadelenin olduğu ortamda erkek, kendi dinine mensup bir kız ister. Kıtık çekilen bir dönemde az olana da sevinebilien, yokluğa rağmen yemek çıkarabilen, evine ve çocuklarına iyi bakabilen eşler aranır. Bu olumsuzlukların olmadığı ve mücadelelerin bittiği durumlarda da destanlar yavaş yavaş halk hikâyeleri olarak şekil değiştirmeye başlar ve erkekler kadınlarda güzelliği daha çok aramaya başlayıp aşk için savaş vermeye başlarlar (Güneş, 2009: 121).³

Türklerdeki kadın-erkek eşitliğini ve sahiplik duygusunu anlatmak için şu örnek önemlidir:

“...Eski Türklerde, evin bir sahibi olduğu gibi, bir de sahibesi (sahip olan hanım) vardı. Evin sağ tarafında ‘kısarak memeli’, evin sol tarafında ‘inek memeli’ iki put vardı ki, birincisi kocanın, ikincisi karının sembolü idi. Birincisine ev sahibinin kardeşi, ikincisine evin hanımının kardeşi denilirdi. Anlaşıyor ki, erkeğin cinsel totemi kısrağı. Kadının cinsel totemi de inekti....”
(Gökalp, 2013: 230)

Bu alıntı gösteriyor ki eski Türklerde evin sahibi sadece erkek değildi. Anlaşıldığına göre karının ve kocanın her ikisi de aynı oranda evlerinin sahipleriydi. Kadının ve erkeğin aynı oranda maddi ve manevi paylaşım yapmaları, kadının erkekler gözünde de aynı seviyede görüldüğünün kanıtıdır.

Türkler, tutucu bir aile yapılanması sergiliyorlardı. Aileye zarar verebilecek her şey toplum tarafından suç olarak kabul edilirdi. Hunlarda ve Göktürklerde zinanın çok büyük bir suç olduğu bilinmekteydi. Kızın evlenmeden önce bakire olması, kızda özellikle olması istenen bir şeydi. Bunların yanı sıra Türklerde poligami (birden fazla evlilik) olmadığı konusunda kaynaklar aynı görüştedir (Özdener, 1998).

³ Asuman GÜNEŞ’e ait olan bu eser doktora tezidir ve basılmıştır. Biz ise araştırmamızda Gazi Üniversitesi bünyesinde bulunan basılmamış doktora tezinden faydalandık.

İslamiyet öncesi Türk kadınlarının hükümdarın yanında yer alması, devlet yönetiminde etkili olması, yapılan evliliklerle kadının geldiği aileden ya da hanedandan destek alınması bakımından da kadın, önem arz etmektedir.

“...Henüz İslam olmamış İtil Volga Bulgarlarına seyahat eden İbn-i Fadlan, kendi eserinde, Türk toplumunda kadınların yeri ve öneminin şaşırtıcı bir durumda olduğunu itiraf etmekte ve bu hayretini gizleyememektedir. Fadlan, hatun’un hükümdarın yanında oturduğunu, bunun Türklerin âdeti olduğunu, hatun’a hilat giydirilince hatun’a ait kadınların, hatunun üzerine gümüş para saçtıklarını, Türk kadınlarının asla erkeklerden kaçmadıklarını haber etmektedir. Yine bir Hazar prensesi olan Çiçekion, gelin olarak Bizans sarayına gittiğinde giydiği elbise saray ve çevresinde moda haline gelmiştir. Fakat daha da önemlisi şudur: İmparator II. Justinianus ve V. Kostantinos, Hazar prensesleri ile evlenmişlerdir. Konstantinos’un Hazar prensesinden doğan oğlu, tarihte ‘Hazar Leon’ lakabı ile tanınmıştır. Aynı zamanda bu adam, Hazar hakanının torunu oluyordu. Bizans böylece bazı meselelerde Hazarların desteğini almayı düşünmüştür. Hazar Leon’un karısı Iren’in daha sonra Augusta veya bir imparator naibi olarak değil, tek başına ve tam selahiyetli ‘Basileus’ kabul ve ilan edilmiştir. İşte bu olay, Hazar Türk kadınlarının Bizans devletine olan siyasi tesirini göstermesi açısından önemlidir...” (Öztürk, 2015)

Anlaşıyor ki Türk kadınları, yabancı devletlerle olan ilişkilerde ve şahsi hayatlarında gittikleri toplumları da etkileyebiliyordu. Doğrudan ya da dolaylı olacak şekilde de devletler arasındaki siyasetleri de düzenleyebiliyordu.

Türk töresine göre kadının dövülmesi, aşağılanması gibi olgular yaşanmamalıydı. Eldeki bilgilere göre de kültürde ve destanlarda bu tip olayların varlığı görülmemiştir denebilir.

İslamiyet sonrası Türk toplum yapısındaki kadının yeri hakkında bilgi vermeden önce, İslamiyet öncesi Arap toplumunda kadının yeri hakkında bazı bilgileri aktarmak yararlı olacaktır. Çünkü Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra, dini yaşam ile birlikte sosyal ve toplumsal yaşamda da belli başlı değişikliklerle karşılaştı. Dinin toplum üzerindeki etkisinin yanı sıra kadın ve kadının toplum içindeki etkisi de farklı şekillerde kendini gösterdi. Ayrıca İslamiyetin ilk olarak Arap toplumunda ortaya çıktığı ve bu toplumdan da dünyaya yayıldığı gerçeği göz önüne alındığında İslamiyetten önceki Arap toplumunun kadına bakışı, evlilik kurumu vs. gibi yönlerden de İslamiyetten önceki davranış kalıplarını belli başlı olarak açıklamaya çalışmak, araştırmamızın bu kısmındaki din olgusunu irdelemek açısından önemlidir.

Arap düşüncesinde kadın, genellikle erkekleri kandıran, onları baştan çıkaran bir kötülük yumağı olarak görülmüştür. Araplarda kadına değer verilmeyişini anlatan örnek sözler de oluşmuştur: “Kadınlarla istişare ediniz fakat onlara muhalefet ediniz.” , “İşini, kadınların görüşüne dayandıran kimse zelil olmuştur.” gibi örnekler vardır. Araplarda, cariyelerin ya da savaşların sonunda alınan kadınların bir değeri yoktu. Bu kadınlar eşya gibi kullanılıyordu. Bazıları tarafından da genç ve güzel olan cariyeler toplanarak sermaye olarak kullanılıyor ve zorla fuhuşa sürüklenmekten de çekinilmiyordu (Gündüz, 2012).

Evlilik kurumu, her zaman önem arz eden bir kurumdur. Erkek ve kadının arasındaki bu mutluluk, en üst seviyede devletin de mutluluğunu tesis etmektedir. Yine İslamiyetten önceki Araplarda evlilik kurumuna ve kadına verilen değerleri anlatmak bakımından bazı örnekleri vermek gerekmektedir.

İslamiyet öncesi Araplarda, İslamiyete uygun diyebileceğimiz evlilikler olabildiği gibi, düşüncesi bile insanı ürperten evlilik şekillerinin de olduğu aktarılmaktadır.

“....Evlennesinde sayısal bir sınır olmadığı için erkek, istediği kadar kadınla evlenebilmektedir (...) Rivayet edildiğine göre câhiliyye dönemi araplarında evli bir kadın, asıl bir erkekten döl alabildiği gibi (nikâh-ı istibdâ’); hür kadın, sevdiği erkek ile metres hayatı da yaşayabilmekte (nikâh-ı hıdn); hatta kadın, kapısına bayrak asarak evine erkek kabul edebilmekte ve fuhuş yapabilmektedir (nikâh-ı biğâ). Ayrıca erkek, bir kadınla belli bir bedel karşılığında, ortaklaşa tayin ettikleri belli bir süre için evlenebilmekte (nikâh-ı mut’a); yine iki erkek, mehir vermeksizin karşılıklı olarak birbirinin kızları veya velisi oldukları diğer kadınlar ile mübâdele (değiştirme-takas) usûlü ile evlenebilmekte (nikâh-ı şîğar); evli iki erkek, eşlerini boşamaksızın belli bir süre için değiştirebilmektedir (nikâh-ı bedel). Yine o dönemde kişi, babasının vefat etmesi durumunda üvey annesi ile de evlenebilmekte (nikâh-ı makt)’dir. On kişiden az olmak üzere bir grup erkeğin, bir kadını ortak eş edinebilmesi grup evliliği (nikâh-ı raht); ayrıca aralarında kardeşlik teessüs eden erkeklerin, mülkiyette ve evlilikte ortak aile hayatı yaşadıkları da, o dönem aile hayatına ilişkin olarak verilen örnekler arasındadır. Sınırlanmadığı için, cahiliyye devrinde boşama da keyfilik arz etmektedir. Boşama tamamen erkek merkezli olup kadının, hak ve menfaatleri dikkate alınmamaktadır. Zihâr ve îla gibi kadını aşağılayıcı boşanma şekilleri de bunlar arasındadır. Hele îlâ’da, yani kocanın, eşi ile fiilî ilişkide bulunmayacağına dair yemin etmesi durumunda, karı-koca arasındaki fiilî ilişki bitmekte, ancak hükmen nikâh bağı devam ettiği için kadın, kocasının evini terkedememekte, başkasıyla da evlenememektedir. Kısaca ne boşanmış ne de boşanmamış durumda olan kadın, sonucu belirsiz bir işkence çekmektedir....” (Dağcı, 1999)

Kız çocuklarından utanan ve kızlarını diri diri toprağa gömen İslamiyet öncesi Arap toplumunda kadının statüsü, değeri vs. neredeyse yok denecek kadar azdır. Araplardaki bu durumun İslamiyet öncesi Türklerdekinden tamamen zıt olduğu yine anlaşılabilmektedir.

2.2. İslamiyetin Kabulünden Sonra Türk Toplum Yapısında Kadının Yeri

Toplumlarda din, dil ve inanış değişiklikleri, beraberinde köklü kültür değişikliklerini ya da yeni inanışların toplumun kendi kültürüne bir şekilde odaklanmasını da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar yeni medeniyet ortaya çıkmış olsa da aslında toplumun kültürü, yeni medeniyetin getirdiklerini kendi kültürüne uydurarak yeniden yorumlayıp ortaya farklı bir medeniyet çıkmasını sağlamıştır.

Ziya Gökalp, kültür kelimesini “hars” diyerek karşılar ve bir milletin medeniyetinin değişse de harsının değişmeyeceğini vurgular (Gökalp, 2015: 22). Buradan yola çıkarak Türklerde İslamiyetin kabulünden sonraki toplum hayatının incelenmesinde ve toplumdaki kadının durumunun aktarılmasında, din değişikliğiyle ortaya çıkan yeni medeniyetin üzerinde durulması gerekir.

Karahanlılar döneminde İslamiyetin resmi din olarak kabulü, Türk toplumları arasında da hızlı bir şekilde yeni dine geçişin önünü açmıştır. İslam dininin de kültür olarak Gök-Tanrı dinine benzemesi, eski Türk toplumunun aile yapısındaki muhafazakâr yapıya uyması ve bunun gibi sebepler, Türklerin İslamiyeti benimsemesini kolaylaştırmıştır.

İslamiyetin kadınlara verdiği haklar ve statünün zamanla yanlış anlaşılması ya da gerçekten yeni dinin getirdiklerinin kadını ikinci plana itmesi sonucu, Türk toplum yapısında da kadın, erkeklere oranla perde arkasına doğru çekilmiştir. İslamiyet öncesindeki kağanla hemen hemen aynı konumu paylaşan, savaşlarda erkekler kadar kahramanlık gösteren, orduların başkomutanlığını yapan, yabancı elçilerle devlet meselelerini görüşebilen ve daha birçok özellikleri barındıran kadın; yeni dinin getirdikleri ve toplum tarafından da yeni dinin uygulamalarının farklı teşekkül ettirilmesi sonucu ön saflardaki konumunu yitirmiş ve kendisini isteyerek ya da zorunlu hissederek geri plana çekmiştir.

Zamanımızda kadın-erkek eşitliğinde ortaya çıkarılan durumlar, İslamiyete bağlanmaktadır. Hâlbuki kadınlara bakıştaki olumsuz gelişmeler, İslamiyeti kabul ettikten sonra girilen Arap-Fars-Hint kültürlerinin bize aktarılan geleneklerinden kaynaklanıyor (Günay, 2000).

Yeni dinin kabulünün getirdiklerinin dışında, Türk kadınının toplum hayatındaki konumunu yavaşça kaybedişinin farklı nedenleri de olabilir. Tarihsel olarak kadının erkek karşısında konumunu kaybetmesi, yeni dinin kabulünün yanında ekonomik nedenlere de dayanabilir.

Ataerkil aile modeli, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplumların yavaşça yerleşik yaşam tarzı ve tarıma dayalı ekonomiye geçmesinde yatar. Fiziki güç kullanımına dayanan tarım ekonomisi, kadından daha güçlü olan erkeği ön plana çıkarmıştır. Kadının erkek karşısında güç kaybı yaşamasını pekiştiren ise toplumların din kurumunu geliştirmesi ve özellikle de ilahi dinlerin ortaya çıkması olmuştur. Hristiyan felsefesinde kadın, günahın sembolü ve şeytan olarak görülür. İslam dininde de kadına erkekle eşit bir varlık olarak bakılmaz (Kaymaz, 2010).

Türk kadının İslamiyetten önceki toplum hayatındaki konumunun farklılaşması, İslamiyetin geçiş dönemlerinde de kendini göstermiştir. Eski Türk dininde geniş yetkileri kendinde barındıran Türk kadınları, bu alışkanlıklarını kullanmaya devam etmek istemişlerdir. İslamiyetten sonra da devlet yönetimlerinde bazı zamanlarda söz sahibi olmaya çalışmışlar ve kimi zaman da bunu başarmışlardır.

Arap-İslam devletlerinden olan Abbasi devletinin halifeleri, Türk kadınlarla evlenmişler ve bu Türk kadınlarından olan erkek çocukları da devlet yönetiminin başına geçmişlerdir. Hatta bu çocuklar küçük yaşta devlet yönetiminin başına geldiklerinde de anneleri, çocuklarının adına devleti yönetmişlerdir. Hatta Şağab Hatun, oğlu başa geldiğinde küçük olduğu için 25 yıl boyunca devleti yönetmiştir. Yine aynı dönemde Şağab Hatun kendisi adına hastahaneler ve farklı yapılar inşa ettirmiştir (Gündüz, 2012).

Türk kadını, görüldüğü gibi en üst mertebe olan devlet yöneticiliği makamını çocuğu adına da olsa işgal edebilmiştir. Tüm bunlar da Türk kadınının İslamiyet öncesinden getirdiği kültür ve kendi genetiğinde yatan özelliklerden kaynaklanıyor olabilir.

Araplarda ve Faraslarda kadının toplum hayatındaki konumu, İslamiyet öncesi geleneklere dayanarak şekillendirilmiştir ve bu da sanki İslamiyetin “emri” imiş gibi gösterilerek kadınlar üzerinde eski kültürlerinin etkisiyle egemen olunmaya çalışılmıştır.

Türklerin İslamiyeti benimsemeleriyle sadece dini alanda bir değişiklik olmamıştır. Bunun yanında toplumsal hayatlarında da farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni dinin kabulüyle Türkler, bir yandan kendi geleneklerini muhafaza etmek isterken bir yandan da İslami kültürün getirdiklerini öğrenmek istemişlerdir. Bu durumda da eski dinin getirdikleriyle yeni dinin getirdiklerini kaynaştırmaya çalışmışlardır.

Anadolu’daki ve Orta Doğu Asya’daki ilk Türk-İslam devletlerinden olan Selçuklularda, Araplara göre kadının öneminin daha fazla olduğu görülmektedir. Bunda, Türklerin kadına bakışında kendi kültürlerinden getirdiklerinin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Hayatın müşterek olduğu düşünüldüğünde Selçuklu kadınları, kocalarını yalnız bırakmamıştır. Kendilerine özel olarak tahsis edilen orduları olan kadınlar, çoğu zaman savaşlarda yardımcı kuvvet görevi görmüşlerdir.

İslamiyetten sonra bile kadınlara tahsis edilen orduların varlığı, eski kültürden gelen etkinin de göstergesidir. İslamiyetten önce savaşlarda erkekler kadar kahramanlık gösteren ve orduları yöneten Türk kadınları, İslamiyetten sonra da kısmen de olsa kendilerine tahsis edilmiş kuvvetleri yöneterek savaşlarda boy gösterebilmişlerdir.

Sultan Tuğrul Bey, Hamadan Savaşı’nı kaybederek şehirde mahsur kaldığında Bağdat’taki karışıklıklara rağmen karısı Altuncan Hatun ordusunu toplayarak kocasının yardımına koşmuştur. Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Aslan’ın kızı ile Artuklu hükümdarı Kara Aslan’ın oğlu evlendirilmiştir. Kızına kötü davranıldığığının haberini alan hükümdar, Haçlıların tehlikesine rağmen Artukluların üzerine sefer düzenlemeye hükmetmiştir (Tekin, 2014).

Kendisine ordu tahsis edilen Selçuklu kadını, eski kültürden gelen etkilerin yeni dinle kaynaşarak devam ettiğinin göstergesidir. Hükümdarın zor durumda olması ve erkeğin de karısından yardım istemesi, İslamiyet sonrasındaki Türk toplum hayatında

kadınla ilgili önemli bir özelliktir. Bunun yanı sıra hükümdarın kızına verdiği ehemmiyetten dolayı başındaki savaş belasına rağmen kızını kurtarmak için sefere çıkma kararı alması, Türklerdeki kadına ve kız çocuğa verilen değerin bir başka göstergesidir.

Selçuklulardaki kadının ekonomik gücünün görülmesi açısından da birçok örnek vardır. İslamiyeti benimsemiş Selçuklu devletinde hanedan soyundan olan kadınların kendi ekonomik özgürlüklerinin olduğu ve hükümdarın ya da ağabeylerinin sıkıştığında kız kardeşlerine başvurarak maddi olarak yardım aldıklarını gösteren vesikalar mevcuttur.

“....Alâeddin Keykubad, ağabeyi İzzeddin Keykâvus’u Kayseri’de kuşattığında, Keykâvus çok zor durumda kalmış ve Kayseri valisi Celâleddin Kayser’in tavsiyesi üzerine, bu durumdan kurtulmak için farklı bir çözüm yolu denemişti. Bu amaçla Keykâvus, kız kardeşinin haremine gitmiş ve ondan, Keykubad’ın müttefiki olan Ermeni kralına verilmek üzere on iki bin dinar değerinde mücevherlerle süslü bir sarık almıştı. Daha sonra bu sarık Ermeni kralına iletilmiş ve Kral, ittifakını bozarak Keykubad’ın yanından ayrılmıştı. Ermeni Kralını ittifakı bozmaya yöneltecek kadar büyük bir değere sahip olan mücevherlerle süslü bu sarığın bizzat Keykâvus’un kız kardeşi tarafından verilmesi hanedan mensubu bir kadının sahip olduğu ekonomik gücü göstermesi bakımından önemlidir....” (Bıçak, 2007: 106, 107)

Görülüyor ki Selçuklu devletinde hanedan soyundan gelen kadınların kendine has ekonomik özgürlükleri vardır. Yeri geldiğinde de koca, baba ya da ağabey, belki de kendilerinde olmayan bu ekonomik güçten faydalanarak konumlarını sağlamlaştırmaya çalıştıkları görülür. İslamiyeti benimsemiş toplumlarda kadına verilen bu beklenmedik ekonomik özgürlük, Türk toplumlarında görülmektedir. Bunu eski Türk inançlarını benimseyen Göktürklerde, Hunlarda, Uygurlarda görmekteyiz. O zaman diyebiliriz ki hanedan soyundan gelen kadının kendi ekonomik özgürlüğünün olması, eski Türk geleneklerinden gelen bir uygulamadır ve yeni geleneklerle eski gelenekler birbiriyle yoğrulmuştur. Daha önce de dediğimiz gibi yeni dinle beraber Türkler, hem eski geleneklerini devam ettirmeye çalışıyor hem de yeni gelenekleri dinin de etkisiyle yok sayamıyordu.

Selçuklularda hükümdarın eşine verilen unvanlardan biri de “Terken”di. Terkenler, eski Türk toplumlarındaki hükümdar eşi gibi geniş yetkilere sahip sultanlardandı.

Tarihteki Türk devletlerini incelediğimizde hanedan soyundan gelen kadınlar çeşitli unvanlar almıştır. Hunlardan beri kullanılan “Katun” kelimesinin Karahanlılar’da da aynen kullanıldığı görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud, Katun kelimesi için “Afrasiyap kızlarından

olanların adıdır.” diyerek açıklama yapmıştır. Bu da hükümdar eşlerinden başka, hanedan üyesi olan kadınlara da Katun kelimesinin kullanıldığı anlamını çıkarttırabilir. Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bilgilere göre “Altun Tarım” unvanı da hanedan üyesi kadınlar için kullanılan kelimelerdendir. Karahanlılar’da da sarayda kadınlara “Kunçuy” ya da “Katun Kunçuy” denildiği bilinir. Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bilgilere göre ise Kunçuy unvanı, hatundan daha aşağıdaki saraylı kadınları ifade eden bir kelime olmasıdır (Sertkaya, 2011: 8).

Selçuklular’da Terken kelimesiyle unvanlandırılan bu kadınlar, hükümdarın karısı olması ve veliaht çocukların annesi de olması bakımından birçok özel yetkilerle de donatılmıştı. Bu kadınlar kocalarına yardım etmelerinin yanında, zaman zaman da devleti iç karışıklıklara da sürüklemişlerdi.

Beş yaşındaki oğlunu sultan yapmak isteyen Melikşah’ın eşi Terken Hatun, halifeden doğma torununu da halife namzedi yapmak istiyordu. Bu nedenlerle büyük bir mücadele başlattı. Bu karşı çıkmayı Nizâmü’l-Mülk ve veliaht Berkyaruk’a karşı başlatmıştı. Berkyaruk’u tahttan indirip emellerini gerçekleştirmek isteyen Terken Hatun, İsfahan’a doğru orduyla harekete geçip devleti yok olmanın eşiğine getirmişti (Gündüz, 2012).

Terkenler, kendilerine has ordu ve ekonomik özgürlükleriyle İslamiyet öncesi Türk kadınıni aratmayacak niteliktedir. Bu kadınlar, bu güçlerini kullanarak devlet içerisinde önemli komutanlar ve devlet ileri gelenleriyle münasebetlerini artırarak kendi istediklerini güzellikle olmazsa zorla yaptırmaya çalışmışlardır. Terkenlerin bu özellikleri, otorite boşluğunun oluşmasıyla beraber aynı zamanda hükümdara karşı da caydırıcı bir özellik olarak mevcudiyetini korumuştur. Gösteriyor ki İslamiyet sonrasındaki bir Türk devletinde kadın, kendine ait özel yetkileriyle bağımsız bir şekilde hareket edebiliyor.

“...Selçuklularda kullanılan “Terken” unvanı sahibi hanımların kendilerine ait yurtluk (ikta) vilayetleri, divan teşkilatları, askerleri, hazineleri, ferman, menşur vb. hukuki belgeler çıkarma yetkileri vardır. Hatunlar bu kadar kalabalık maiyetlerine rağmen vakitlerini tembel tembel oturmakla geçirmezlerdi. Onlar bir taraftan günlük ev işlerine nezaret ederler, diğer taraftan da bizzat dikiş, nakış ve örgü gibi el işleri ile meşgul olurlardı. Kaynaklar bunların dışında Terken Hatun’un hizmetine amade 10-12.000 kişilik bir kuvvetli süvari ordusunun olduğunu ve ayrıca resmi işlerini tedvir etmekle görevli üst rütbede bir nevi vezirinin dahi bulunduğunu belirtmektedir....” (Sertkaya, 2011: 21)

Terkenlerin kendilerine ait divan teşkilatlarının ve ferman yayımlamak gibi özelliklerinin olması, İslamiyet öncesi Türklerde olan bir özelliği hatırlatıyor. Bir ferman yayımlanacağı zaman fermanda sadece kağanın değil; aynı zamanda kağanın da eşinin adının geçmesi gerektiği özelliği, Terkenlerin bu özelliği ile kısmen de olsa örtüşebilir. Ayrıca Terkenlerin bu özelliği devleti yönetmede hükümdarla yetkileri paylaştığının da göstergesi olabilir.

Bu kadar yetkilere sahip bir Türk kadını yine belki de şaşırlarak karşılanacaktır ama aynı zamanda günlük ev işleriyle uğraşıp dikiş-nakış gibi işlerle de meşgul olmaları kadınlıklarını unutmadıklarının göstergesidir. Neredeyse hükümdar olarak hareket eden Terkenler, aynı zamanda kadınların yaptığı ev işlerini de yapmaktan kaçınmamışlardır. Bu da herhalde yaratılış gereği kadını erkekten ayıran bir özelliktir.

Kutlughanlı Hanedanlığı'nda ise bir Terken hükümdarlığa getirildi. Türk tarihi açısından diğer Türk-İslam devletlerinde gözlenmeyen bu farklılık bilinmeye değerdir. Kutbüddin 1257 yılında öldüğünde, oğlu Haccac'ın yaşının küçük olmasından dolayı Moğol beylerinin de olduğu bir mecliste Kirman tahtına Kutbüddin'in karısı Terken Kutlug Hatun'un geçirilmesi kararı alındı. Türk devletlerindeki kadınlardan olan Terkenler zaman zaman saltanatı ele geçirmeye çalışmışlardır ama bu olaydaki farklılık hükümdarlığın devlet otoritesi tarafından resmi olarak Terken Kutlug Hatun'a verilmesidir. Kutlug Terken Hatun, yönetimi ele geçirmek için özel bir çaba göstermeden devlet meclisinin aldığı karar gereği hükümdarlığı ele geçirmiştir (Solmaz ve Sertkaya, 2011).

Türk-İslam devletlerinde Terkenler önemli bir yere sahip olduğundan, hükümdar ölünce yerine hükümdarın oğlu yerine (yaşı küçük olduğu için) karısı Terken hatun devlet kararıyla tahta oturtulmuştur. Bu da gösteriyor ki Terkenler, devlet içerisinde önemli siyasi güçlere sahiptirler ve bu örnekte aktarıldığı gibi bu siyasi güçlerini savaş çıkarmadan kullanmışlardır.

Kız kardeşe verilen değer açısından da Türk-İslam devletlerinden olan Selçuklular'da önemli bir örnek gözümüze çarpar.

“...Ağabey-kızkardeş ilişkisi açısından Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi iyi bir örnek olmaktadır. Şifahanenin yapımı ile ilgili öyküler aşk ile ilgili eklemeleri dışında bırakılarak bakıldığında oldukça önemlidir. Kitabede 'Kılınç Arslan oğlu

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı günlerinde bu maristan'ın vakfı daimi olsun. Dinin ve dünyanın büyüğü Kılınç Arslan kızı Melike Gevher Nesibe'nin Allah rızası için vasiyetidir. ' yazılıdır. Bir imarın maddi manevi yükümlülüklerinin vasiyet olarak yerine getirilmesi kadının statüsünü göstermesi açısından önemlidir...." (Tekin, 2014)

Bir kadın olan Gevher Nesibe, bu şifahane için ölmeden vasiyet ettiğinde ağabeyi bu vasiyeti yerine getirmiştir. Aktarımın son cümlesinde de denildiği gibi bu vasiyet, kadının toplum önündeki statüsünü göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı'da kuruluşun ilk dönemlerinde medreselerin, tarikatların etkisiyle, kadına dini inançlarına göre toplum hayatında bir yer tanınmış ise de bu durum giderek etkisini yitirmiştir. Osmanlı'da kadının hareme kapatılarak toplumun dışına itilmesinin İstanbul'un alınmasından sonra Osmanlı'nın köle devleti olarak isimlenen Bizans devlet teşkilatından etkilenmesiyle başladığı sanılmaktadır (Sağ, 2001).

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar'da da aile, çok önemliydi. Çekirdek ailenin oluşumu, devlet için gerekli olan insan gücünü de temin ediyordu. Çünkü Osmanlı, özellikle kuruluş yıllarında sürekli diğer beylik ve Bizans'la mücadele içinde olduğu için devlete sürekli insan gücü ve asker gerekiyordu. Bunun yanı sıra İslamiyet de aile kurumuna ehemmiyet verdiği için aile, önemli bir yer teşkil etmekteydi.

Osmanlı'da özellikle kuruluş döneminde kadınlar, hayatın içerisinde erkeklerle beraber daha etkili bir yapı oluşturmuşlardır. Kadın aile içerisinde her zaman ön planda olmuştur. Kuruluş döneminde konar-göçer bir yapıda olan Osmanlı'da büyük bir işleve sahip olan kadın, yaylaya gidiş ve yayladan dönüşteki ayarlamaları da yapardı. Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki Bacıyan-ı Rum oluşumu, toplumdan ayrı düşünülmeyen bir yapı haline getirilmişti (Bars, 2014a).

Osmanlı'nın kuruluşunda varlığı görülen Bâcıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) teşkilatı hakkında da bilgi vermekte yarar vardır. Zira kadınlardan oluşan bu teşkilat hakkında çeşitli görüşler mevcuttur.

Kimi araştırmacıya göre Bâcıyân-ı Rûm, Ahi teşkilatının bir koludur. Kimilerine göre de özgün bir kuruluş ya da örgütlenmedir. Her ne şekilde olursa olsun bu teşkilat,

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Osmanlının kuruluş döneminde verdiği destekle bir kadın teşkilatı olarak adından söz ettirmiştir.

“...Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) Teşkilâtı, kökleri çok eskilere ‘Turanlı savaşçı kadınlara-Amazonlara’ dayanan tamamen özgün bir kuruluştur. (...) Türkler Anadolu’yu fethettikten sonra burada çok çeşitli müesseseler vücuda getirdikleri gibi yoğun bir kültürel faaliyet içinde de bulunmuşlardır. (...) Bu devirde varlığını tespit ettiğimiz Anadolu Bacıları Teşkilâtı (Bâciyân-ı Rûm) sosyal, siyasi kuruluşların başında gelmektedir. Bu teşkilâtın ilk ne zaman nerede kurulduğu konusunda net bilgimiz yok, ama biz biliyoruz ki, Türkler Anadolu’ya gelişlerinde askerî, siyasi ve sosyal teşkilatlarını da beraber getirmişlerdir. Onun için bu teşkilatın kuruluşu birden olmamış, tarihin derinliklerinden oluşarak gelmiştir....” (Gültepe, 2013: 341, 342)

Savaşçı özellikler barındıran bu askeri kadın birliği, Gültepe’nin aktardığına göre tarihin daha önceki devirlerinde zaten var olan, Türklerin Anadolu’ya gelmesiyle de bu teşkilatın Anadolu’ya gelerek Osmanlı’nın kuruluş devrinde de etkinlik gösteren bir birim olması yönünden önemlidir. Gültepe, Anadolu Bacıları’nın, çok eski devirlerde var olduğu düşünülen Amazonların bir kolu olduğunu söylemek ister.

Amerikalı Prof. Dr. Jeannine Davis-Kimball, yaptığı kazılar sonucunda Amazon mezarlarından elde ettiği DNA örneklerini, Moğolistan’da Baykal Gölü’nün hemen güneyinde Orhon nehri kenarındaki bir obada yaşayan Meryemgül adlı bir kızın DNA örnekleriyle beraber tetkik ettirmek için laboratuvarlara gönderir ve sonuç olarak DNA’lar %99,9 oranında uyumludur (Gültepe, 2013: 18, 19).

Daha önce Amazonların Afrika’da ya da Güney Amerika’da olduğu sanılan ya da yayın kuruluşları veya Batı tarafından bu şekilde sanılması sağlanan görüş yıkılmış olur. Bu bilimsel araştırmaya göre Amazonlar Türktür ve savaşçı kadın tiplerinin varlığı da gerçektir.

Amazon kadınlarının Türk olduğu düşünüldüğünde Gültepe’nin ünlü Truva Savaşı için Truvalılar ve Amazonlarla ilgili olan şu cümleleri de önem arz edebilir. Aynı zamanda bu aktarılar Türk ve Yunan mitolojisi açısından da önemlidir.

“...Akhilleus’in Hektor’u öldürmesine, onun ölüsünü arabasının arkasında sürmesine ve Truvalılara zulmedilmesine Amazonlar çok üzürlüler, çünkü Truva

ahalisi akraba bir kavimdir, kendileri gibi İskit(Saka)ların bir boyu da Truvalılardır....” (Gültepe, 2013: 40)

Çanakkale’de yapıldığı düşünülen bu tarihi savaşın bir yanını oluşturan Truvalılar, aktarıldığına göre İskitlerin bir boyudur ve Türktür. Yardıma giden Amazon kadınları da kendi akrabalarına yardıma gitmişlerdir. Aktarının devam eden kısmında ise Türk destanlarında görülen mitolojik bir kült olan kurt da devreye girer.

“....Yunanlıların Amazon diye niteleyerek mitolojik bir kimlikle tanımladıkları özel güçler, savaşçı kadınlardan oluşan İskit ordusunun bir kolu idi. Başlarında Dişi Kurt (Asena) Penthesilea komutasında Karadeniz’den kalkıp Çanakkale boğazına gelmişlerdir. Güzel, kuvvetli ve yiğit olan Penthesilea, cesur savaşçıları ile birlikte savaşmaya başlayınca Yunanlılar büyük bir şaşkınlık yaşamışlar. (...) Üzerindeki parlak zırhı ve hilâl şeklindeki kalkanı ile kraliçe Penthesilea, Amazonların değil, Truvalıların başkomutanı gibi savaşmıştır. (...) Akhilleus ile Amazon kraliçesi Penthesilea arasında geçen ikili muharebe, savaşın en unutulmaz anı olmuştur....”⁴ (Gültepe, 2013: 40, 41)

Osmanlı’nın kuruluş dönemlerinde çok özel destekler vererek yardımlarda bulunan Bâciyân-ı Rûm kadın teşkilatı, Gültepe’ye göre tarih içerisinde birbirinden ayrı görülmeyen, birbirinin devamı olan kuruluşlardan birisidir. Kökenleri ilk ne zaman atıldı bilinmez ama Amazonların Türk olduğu düşünüldüğünde, Amazonların var olduğu dönemlerden beri isim ve şekil değiştirerek Bâciyân-ı Rûm’a kadar gelmişlerdir.

“....Ahî teşkilâtı lideri Ahî Evren’in eşi, Bektaşî rivayetlerinde geçen ve Âşıkpaşazade’nin Tevârih-i Âl-i Osman’ında Bâciyân-ı Rûm lideri olarak vasıflandırılan Fatma Bacı’nın ta kendisidir. (...) Rum’a gelen dört grup insan vardır: Biri Gaziyan-ı Rum (Anadolu Gazileri), biri Ahiyan-ı Rum (Anadolu Ahileri), biri Abdalân-ı Rum (Anadolu Abdalları) ve birisi de Bâciyân-ı Rûm’dur (Anadolu Bacıları)....” (Gültepe, 2013: 343)

Görüldüğü gibi Anadolu Bacıları teşkilatı daha önceden Anadolu dışında etkinlik gösteriyor olacak ki “Rum’a gelen” denilerek dört gruptan bahsedilmektedir. Bu da demek oluyor ki Anadolu Bacıları, daha önce de Anadolu dışında başka isimlerle etkinlikler gerçekleştiriyordu.

Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) bahsini, değerli olduğunu düşündüğümüz şu sözlerle kapatalım:

⁴ Amazonlar ve Bâciyân-Rûm Teşkilatı (Anadolu Bacıları) hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için Necati GÜLTEPE’ye ait olan *Türk Kadın Tarihine Giriş (Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm’a)* isimli esere bakılabilir.

“....Bâciyân-ı Rûm, Anadolu’da faaliyet gösterirken o dönem Avrupa’sının, kadınlarını engizisyon mahkemelerinde susturmayı marifet zannetmesi de ayrıca şayan-ı dikkattir....” (Gültepe, 2013: 348)

Osmanlı’nın kuruluş yıllarında kadınların yaşantısı eski Türk geleneklerine benziyordu. İslamiyetin dışında hem coğrafyanın çevresindeki kültürel oluşumlar hem de saraya alınan yabancı unsurlar beraberinde de farklılaşmayı getirdi. Bu değişimler sonucu II. Murad devrinde hükümdarların haremî oluşmaya başladı. Kanunî zamanında da kadın uzak durulan bir varlık haline geldi. Bu durum sonraki zamanlarda daha da abartılır ve devlette yaşayan müslüman olmayan kadınları bile etkiler. Kadının toplumdan ayrılıp uzak durulan bir varlık haline gelmesi özellikle kentlerde olur. Kırsalda yaşayan kadınlar, kentlerdekine göre biraz daha özgür yaşarlar (Dulum, 2006: 14, 15).

Osmanlı’ya, kültüründe olmayan haremî girmesi sonucu, kadınların toplum hayatındaki konumu da sarsılır. Haremî oluşmasıyla beraber yaşantıda özgür bir hayat sürdüren kadınlar, kademeli olarak kısıtlanmaya başlar. Bu kısıtlamalar öncelikle şehirlerde yaşayan kadınları etkiler çünkü şehirlerde yaşayan kadınlar kırsaldakilere göre daha fazla göz önündedir. Kırsalda yaşayanlar ise şehirlerde olup bitenlerden hem habersizdirler hem de yaşantılarında daha önemli şartlarla yüz yüzedirler. Kırsaldakiler genellikle tarımla ilgilendikleri için kadının da aile yaşantısında bu manada katkısı gereklidir.

“....Osmanlı Devleti’nin gerilemesi, dış etkilerin yoğun bir şekilde hissedilmesi Türk âdetlerini zayıflatır. Bu durumda, kadın-erkek eşitsizliği ortaya çıkar. Arap ve Bizans kültüründen gelen harem anlayışı, sonraları bir âdet haline gelir. 15. yüzyılda padişahın emri ile saraya giren bu âdetle Saray, haremlik ve selamlık olarak bölünür. Bu sistem kısa bir zamanda, ev içi yaşamını da etkiler. Bu âdet esasen köylerde yerleşmez. Şehirlerdeki Türk kadının yaşamını etkileyerek toplumdan koparılmasına neden olur. Bu anlayışa göre kadın olan yere, yalnızca kadının kocası (...) ve İslam kanunlarına göre kadının evlenemeyeceği erkek kişiler girebilir....” (Halilova, 2015: 44)

Sarayda uygulanmaya başlanan bu oluşum, daha sonraları halkın kendi ev yaşantısını da etkilemeye başlar. Osmanlı kadın hayatındaki medeniyet değişimleri ilk önce sarayda vuku bulmuş ve oradan da halkın yaşayışını etkilemeye başlamıştır.

Osmanlılar'da da Selçuklular'da olduğu gibi hanedan soyundan olan kadınların, özellikle de valide sultanların kendine ait iktâ toprakları vardır ve bu da ekonomik olarak kadınların kendi özgürlüklerini sağlayabildiğini gösterir.

İslamiyetle birlikte oluşmaya başlayan çok evlilik olgusu da Osmanlılar'da pek fazla görülen bir özellik değildir. Çünkü bu konuda Osmanlı kadınları da kocalarının başka bir kadınla daha evlenmesine izin vermez ve bu anlamda mahkemelere başvurabilirdi.

Osmanlı'daki şehirli kadınlar, 1839'daki Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar ev içinde bir hayat sürdürür. Dış dünya ile ilişkileri sınırlıdır. Batı'daki olaylardan etkilenen Osmanlı'nın, Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesiyle kadınların sosyalleşmesine yönelik süreç de başlamış olur (Dulum, 2006: 18).

Tanzimat'la birlikte çehresi değişen Türk kadınına değinmeye başlamadan önce, edebiyatımıza bir döneme de isim vermiş Divan Edebiyatı Dönemi'nde kadın hakkında da birkaç söz söylemek gerekir.

Geneli itibarıyla halktan kopuk bir edebiyat olan divan edebiyatı, bilindiği üzere erkek egemen bir edebiyattır. Başlarda biraz sade bir dil ile oluşturulan bu edebiyat, halk dilinden uzak terkipler ve kelimeler kullanılmaya başlandıktan sonra halk tarafından anlaşılmayan, halka uzakta kalan bir görünüm kazanmaya başladı.

Osmanlı'da, kadının toplumsal hayattan uzaklaştırılması, divan edebiyatında da kendisini göstermiş ve çok az sayıda kadın şair eser verebilmiştir. Biz bu kısımda, divan edebiyatıyla ilgili ayrıntıya girmeden divan edebiyatının kadına bakışı ve örnek olması bakımından bazı kadın şahsiyetler hakkında bilgi vereceğiz.

“...İslam kültürü etkisinde gelişen bir dönemin edebiyatı olan divan edebiyatında özellikle XV. ve XVI. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda yazılmış edebî ürünlerde kadın hemen daima kötü imajla yer alır. A. Sırrı Levend bu konuda ‘Hiçbir vesika kadının bu hakir mevkiini edebî vesikalar kadar ifade ve tesbit edemez.’ demektedir. Nitekim başta divanlar, mesneviler ve pend-nâmeler olmak üzere pek çok edebî eserde kadının şeytan, kaşık düşmanı, baykuş, akrep ve yılanla benzetildiği; kadın için saç uzun, aklı kısa, nâkısâtü'l-akl (aklı eksik), ahmak, yalancı, süs ve zevk düşkünü, vefasız, güvenilmez, sadakatsiz, hain, kurnaz, aldatici, hilekâr, fettan vb. gibi daha pek çok olumsuz sıfatın yaygın olarak kullanıldığı görülür. (...) Divan şairlerine göre kadın yaradılış itibarıyla eksik akıllıdır. Mesela Müridî'nin Pend-i Ricâl mesnevisinde Allah'ın insanı yaratırken on aklın birini kadına, dokuzunu erkeğe

bahşettiği belirtilmiş ve erkeğin her bakımdan olduğu gibi akıl bakımından da kadından kat kat üstün olduğu vurgulanmıştır:

*Hak Taâlâ akli kaç bahş eyledi
Er ü avret üzre kaç kısım eyledi
Şeyh eyitdi akl ondur birisi
Avretün oldur eründür girüsi....” (Çetinkaya, 2008)*

Düşüncemize göre divan edebiyatında kadının küçümsenmesi, kadının hor görülmesi, Osmanlı medeniyet yapısının değişerek kadına ikinci sınıf vatandaş gibi davranılmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra divan edebiyatının kaynak olarak özellikle İslam kültür ve edebiyatından yararlanıyor olması, kadınlar hakkındaki bu gibi düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olabilir.

“....Kadın divan şairlerinin şiirlerinde ilahî aşkın, dinî-tasavvufî öge ve motiflerin geniş yer tuttuğunu görmekteyiz. Bunu, o dönemde adeta gelenek olan bir tarıkata intisab etme yoluyla tasavvufî-dinî neşveyi şiirlerine aktarma eğilimi ile açıklamak mümkündür. Ayrıca beşerî aşkı dile getirirken gelenekteki kalıplaşmış âşık ifadelerini kullanışta cinsiyetleri gereği yaşadıkları sıkıntıdan kurtulmak için şaireler açısından, ilahî aşkı anlatmayı tercih etmek rahatlatıcı bir çıkış noktası olmuştur denebilir. (...) Şeref Hanım (1809-1861) ile Leylâ Hanım (öl. 1848) Mevlevî, Diyarbakırlı Râhile Sırrî Hanım (1814-1877) Kâdirî, Osmanlı hanedanı içerisinde yetişen ve divanı tek olan sultan şaire olarak bildiğimiz Sultan II. Mahmud’un kızı Âdile Sultan (1826-1899) Nakşibendî tarikatından olup ismini sayamadığımız daha pek çok şaire değişik tarikatlara mensup olarak karşımıza çıkar. Şeref Hanım üzerine ilk araştırmayı yapan Hamdi Nazım Ertek şaire için ‘İslam kadın şairlerinin en iyisi ve en şahsiyetlisi sayılsa yeridir.’ değerlendirmesinde bulunur....” (Ertek Morkoç, 2011)

Görüldüğü üzere kadınlar uzun zaman boyunca toplumdan ve edebiyattan uzak kaldıkları için beşerî aşkı dile getirirken cinsiyetleri gereği sıkıntı yaşayacaklarını düşünmüşler ve eser verirken ilahî aşkı dile getirmeye yönelmişlerdir.

Osmanlı zamanında genel olarak ikinci planda, erkeğin hayatında geri planda ya da erkeğin kadına verdiği değere göre yer edinen kadın, sanatçıların çoğunun erkek olduğu divan edebiyatında ortaya çıkan eserlerde de aynı şekilde örneklendiği görülmüştür. Bu zamana kadar divan edebiyatında kadının statüsü ve değeri hakkında kaynaklarda ulaşılan bilgiler haricinde değişik bilgilere ulaşılmamıştır (Çetinkaya, 2008).

Osmanlı’da sosyal değişmeye yol açan önemli ilk gelişme, Tanzimat Fermanı olmuştur. Bu dönemi, önce kazanılan özgürlüklerin geri alınışı anlamına gelen istibdat

yönetimi, daha sonra da daha ciddi bir sosyal dönüşüm olan II. Meşrutiyet izlemiştir. Bu zamana gelinceye kadar hemen her haktan yoksun olan kadının statüsü, Tanzimat hareketiyle değişmeye başlamıştır (Sağ, 2001).

Osmanlı'nın askerî ve teknolojik alanda Batı'nın gerisinde kalması sonucu ortaya çıkan Batılılaşma hareketleri, Türk toplumunda özgürleşmenin önünü açtığı kadar Batı'nın da devlet içi meselelerine karışmasına engel olmak için ortaya konuluyordu. Bu düzlemde özellikle 15. yüzyılla birlikte birçok hakkı elinden alınan ve eski kültürden uzaklaştırılıp hor görülmeye başlanan kadın, tekrar toplum hayatında yerini almaya başlıyordu.

“...kadınların kamusal alanda yer alması başlangıcı Tanzimat Dönemi'ne dayanan pek çok gelişmeyle sağlandı. Bu dönemde kadınlara, kadı önünde evlenme hakkı (1845), orta ve yüksek öğrenim görme hakkı, kız çocuklara erkek çocuklarla eşit miras hakkı (1847 İrade-i Seniyye ve 1858 Arazi Kanunnamesi ile) tanınırken kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılması yasaklandı (1826)....” (Dulum, 2006: 18)

Osmanlı'da, Arapların İslamiyet öncesi kadına bakışın getirdiği etki ve Bizans'tan gelen köle ve cariyelik kurumları ile harem kültürünün oluşması sonucu, kadının toplum hayatındaki yeri ilk önce geriye gitmiş, daha sonra da kademeli olarak bazı haklar verilmeye başlanmıştır. Tanzimat'la beraber kadın, tekrar toplum hayatına girmeye başlamış ama yaşayıya yerleşmiş olan kültürün etkisinden de uzun süre çıkamamıştır.

Uzun yıllar toplum hayatından uzak tutulan kadınlar ve kızlar, eğitim alamamanın etkisiyle de dünyanın bilgi anlamında yenilenişine de ayak uyduramamaya başlamıştı. Bu anlamda hissedilen bu eksikliği kapatmak için kızlara yönelik okullar açılmaya başlandı ancak bu sefer de uzun yıllar bu tip kurumlardan uzak tutulan kadınlar ve kızlar, çoğu aile tarafından okullara gönderilmede sıkıntı çekti. Günümüzde bile bu durum az da olsa devam etmektedir.

“....toplumsal gerilemenin nedeni olarak kadınların cehaletini ve geriliğini gören 'batıcı' aydınlar, kadınların eğitilmesi gerektiğini kabul ederler. Kızlarımız için ilkokul ve ortaokulların eğitimine 1858'de başlanır. Meslek okulu olarak ilk önce, 1842'de Askeri Tıbbiye'ye bağlı olarak ilk 'Ebelik Okulu' , 1869'da İnan Sanayi Mektebi (Kız Sanat Okulu), 1870'de Darülmuaallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılır. Böylece Türk kadınının ev dışında, okulda yetiştirilmiş olarak ilk mesleği olan Ebelik ve Öğretmenlik meslekleri için okullar açılmış oldu....” (Sağ, 2001)

Osmanlı, son dönemlerinde tarihi vesikaların bizlere aktardığına göre içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için çareler aramaktaydı. Mondros Mütarekesi'nden sonra ülke toprakları işgal edilmeye başlanmış ve ülkenin birçok yerinde protesto gösterileri düzenlenmek istenmiş ve çoğu da gerçekleştirilmişti. Milli Mücadele Dönemi'ndeki bu mitinglerde Türk kadını da kendini gösterir ve eski Türklerde var olan savaşçılık özelliğini hatırlayarak kendini düşmanın kurşunlarına siper edercesine haykırmaya başlar. Millet topyekün bir başkaldırı sergiler. İşte bu zamanlarda da kadınlar miting düzenleyip protesto gösterilerinde konuşmalar yaparlar.

“...18 Mayıs 1919'da İstanbul Dârülfünûn'da yapılan toplantıda bir hanım: 'Kim demiş bir kadın küçük şeydir / Bir kadın belki en büyük şeydir' diyerek, Türk kadınının erkeği yanında mücadeleye hazır olduğunu haykırıyordu. 19 Mayıs 1919'da yapılan Fatih Mitingi'nde ise kadınlardan Halide Edip, Meliha ve Naciye hanımlar konuşmuştur. Halide Edip konuşmasında şunları söylüyordu: 'Müslümanlar, Türkler! Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece... Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp, parlak bir sabah yaratacağız. Bugün elimizde top, tüfek denilen alet yok; fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var; Hak var, Allah var. Tüfek ve top düşer. Hak ve Allah bakidir. Topunun yüzüne tükürecek kadar, evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var.' Bu tesirli sözlerle halkı canevinden vuran Halide Edip padişaha da şöyle sesleniyordu: 'Biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz.'....” (Kurnaz, 1991: 108)

Uzun yıllar sessizce köşesinde beklemiş olan Türk kadını, vatani tehlikeye düşünce kendisini ön saflara atmaktan çekinmemiştir. Gerek konuşmalarıyla, gerekse de savaşlar sırasında bir erkek gibi hareket edip umudun kesildiği anlarda kritik yardımlar yaparak ve bu yardımları yerlerine zamanında ulaştırarak önemli başarılarla imza atmıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte zaman içerisinde hemen her alanda yapılan yenilikler, kadınları da etkilemiş ve zamanla kadınları birçok özgürlüğe kavuşturmuştur. Seçme-seçilme hakkı, oy verme hakkı, milletvekili olabilme hakkı, bunlardan bazılarıdır. Kadınlara verilen haklar en az erkeklere verilen haklar kadar ilerlemiştir ki kadın başbakanımız bile olmuştur.

“...İslâm ülkelerinin kadınları, Atatürk'ün Türk kadınına 80 yıl önce sağladığı hakların henüz yanına bile yaklaşamamışlardır. Onların bugün ulaşabildikleri en ileri düzey, 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'ni aşamamaktadır. Hukuken kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, birden çok kadınla evliliğin yasaklanması, boşanmada kadının yetki sahibi kılınması, hele siyasal hakların tam

anlamıyla kullanılması birçok İslâm toplumu için henüz bir hayaldir....” (Kaymaz, 2010)

İslamiyetin yanlış anlaşılması ya da insanların menfaatleri uğruna bile bile İslamiyetin belirttiklerini yanlış yorumlaması sonucu, İslamiyetten sonraki dönemde de kadınlar aşağı tabakada görülmeye çalışılmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki kadınları erkeklerden aşağıda gören görüş, Arapların ve Farsların İslamiyet öncesinden getirdikleri kadını hor görme olgusundan kaynaklanmaktadır.

İslamiyetten önce var olmuş diğer ilahi dinlerle karşılaştıracak olursak İslamiyet, kadına daha geniş yetki ve haklar vermiştir. Hristiyanlık ve Yahudilikte (Musevilikte) olan, kadını ikinci sınıf insan konumunda görme özelliği aslında İslamiyette mevcut değildir.

“....Kuran ve sahih hadislere bakıldığında islam inancında kadınları erkeklerden ayıran ve aşağı gören hükümlerin bulunmadığını görüyoruz. Hristiyanlık ve Yahudilik kadını önemsiz ve kusurlu kabul etmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlığa göre insanın cenneten kovulmasının sebebi kadın olan Havva’dır. Yahudilik kadını suçlu bulduğundan ibadette, mirasta, akrabalıkta erkekle eşdeğer görmemiştir. On Emir’de kadın, komşunun öküzü ve eşiğiyle aynı yerde anılmıştır. Hristiyanlık, insani zaatlardan kaynaklanan suçun sorumluluğunu bütünüyle Adem’i yanıltan Havva’dan başlatarak kadınları sorumlu tutmuştur....” (Günay, 2000)

Görüldüğü üzere İslamiyet, aslında kadını el üstünde tutan bir yapıya sahiptir. İslamiyetten önce ortaya çıkmış ve kaybolmuş olan diğer ilahi dinlerde kadına bakış ise İslamiyetle çelişmektedir.

İslamiyetin ilk olarak Arap yarımadasında ortaya çıkması ve oradan da dünyaya yayılması neticesinde birçok topluluk, İslamiyeti benimsemeye başladı. Bu yeni dine girişler sırasında da elbette ki Arapların medeniyet dairesinde kalan çoğu gelenek, görenek, âdet vs. de yeni dini benimseyen topluluklara etki etmiştir. Bu etki ediş sırasında insanlar, bilerek, bilmeyerek ya da kandırılarak Arap medeniyetinin geleneklerini sanki kendi medeniyetleriymiş gibi benimseme yarışı içerisine girmişler ya da Arap medeniyetinin örf ve ananelerini kendilerinkinden üstün tutmuşlardır.

Her milletin doğumla getirdiği kültürel kodlar, farklı kültürlerin özelliklerine uyum sağlamaya çalışır. Kimi insanlar bu uyum sağlama çabasında kısmî, kimisi de tamamen kendi benliklerini yitirir.

İslamiyetin Arabistan'da ortaya çıktığı ve oradan dünyaya yayıldığı hepimizin malumudur. Bu medeniyet ve din değişiminde de etkilenmenin olacağı yine hepimizin malumudur ancak insanın kendi benliğini tamamen farklı bir medeniyete teslim etmesi, kendi kültürünü yok sayması, geçmişten getirdiği âdet, gelenek, görenek, anane, örf ve töreleri tamamen yeni medeniyetin eline bırakması, gelecek kuşaklara kültür-medeniyet çatışması bırakmaya neden olmuştur.

10-11. yüzyıldan beri İslamiyet dairesinde olan biz Türkler, çok şükür ki kendi medeniyetini ve kültürünü tamamen unutmadı. Ancak günümüzde bile görüyoruz ki Arap medeniyetini kutsal gördüğü için kendi kültürünü ve medeniyetini tamamen unutan, unutmaya çalışan, kendisine hatırlatıldığında kızan kimseler de mevcuttur.

Bu kültür ve medeniyet karmaşası, zamanla dil sorununu da ortaya çıkarmıştır. İslamiyetin Araplarda ortaya çıkmasından dolayı Kur'an dili de doğal olarak Arapça olmuştur. İçinde bulunduğumuz din bakımından da Arapçanın bilinmesinde, en azından Arapça bilinmese de Kur'an okumayı bilmede yarar vardır. Bu kısımlar önemli mevzulardır. Ancak Arapçaya "kutsaldır" denilerek kendi alfabemizi, dilimizi bir yana atmak da doğru değildir.

Selçuklu ve Osmanlı devletleri zamanlarında alfabe olarak Arap alfabesi kullanılmıştır. Arap alfabesi 1928 yılındaki dil devrimiyle terk edilip yerini Latin alfabesine bırakmıştır. Ancak günümüzde bile bazı kişiler tarafından yukarıda söylediğimiz nedenlerden dolayı kutsallık yüklendiği için yeni gelen Latin alfabesine bakışta ön yargılar mevcuttur. Uzun yıllar boyunca kullanılan Arap alfabesi terk edilince kendisini "cahilleştik" diye savunanlar da vardır. Bu savunmalarında siyasî nedenler de mevcuttur ama biz bu siyasî nedenlere konumuz gereği girmeyeceğiz.

Kendi medeniyeti yerine başka bir medeniyetin getirdiklerini savunanlar bilmiyorlardır ki Arap alfabesinden önce de Türkler, Göktürk alfabesi gibi Kril alfabesi gibi çeşitli alfabeler de kullanmışlardır. Kadın konusuyla tamamen alakalı olmasa da burada açıklamak istediğimiz kültür ve medeniyet dairelerinin değişip çatışmalara yol açmasıdır. Kültür ve medeniyet sadece kadın konusuyla alakalı olmadığı için bu açıklamaları yapmaya değer gördük. Çünkü kabul edilen yeni din, sosyal alandaki birçok olguyu değiştirdiği gibi dil, kültür, medeniyet unsurları üzerinde de etki bırakmış ve

kimisini az kimisini de çok seviyede değişikliğe uğratmıştır. Din, medeniyet ve kültürü; medeniyet ve kültür değişmeleri de ana dili etkilemiştir. Hepsi birbiri üzerinde domino etkisine sahiptir.

Eski Türk dini zamanında kadınlar İslamiyete nazaran daha özgürdür. Neredeyse erkeklerin yaptığı bütün etkinlikleri yapabilmektedir. Aile hayatında eğiyle, savaşta komutanıyla, devlet yönetiminde hükümdarıyla aynı seviyede görülebilmektedir. Bunun yanı sıra çocuk yetiştirmede, evlatlarına terbiye vermede bir erkek kadar etkilidir. Evlatlar da annelerine, babalarına olduğu kadar saygı ve sevgi içerisindedir.

Kadınların konumlarını kaybetmeye başlaması ise atlı-göçebe kültürden, yerleşik tarım toplumuna geçişle başlamıştır. Daha önceleri avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan Türk toplumu, yavaş yavaş kas gücü gerektiren işler üzerine yoğunlaşmaya başlayınca (tarım ve yerleşik hayat) yaratılış gereği erkeğe göre güçsüz durumdaki kadınlar da ayrıcalıklarını kaybetmeye başlamış ve kendini farklı alanlara yönlendirmiştir.

İslamiyeti benimsedikten sonraki geçiş dönemlerinde kadınlar, mevkiilerini korumaya çalışmışlardır. Ancak din ile beraber gelen Arap-Fars medeniyeti etkileri de zamanla kendisini hissettirerek kadınları yavaş yavaş önceki etkilerinden uzaklaştırıp deyim yerindeyse eve hapsetme noktasına getirmiştir. Buradaki “eve hapsetme” diye söylediğimiz sözcük grubundan kastımız, kadınların devlet işlerindeki işlevsel özelliklerini zamanla kaybetmesidir.

Arapların İslamiyet öncesindeki evlilik anlayışı ile İslamiyet sonrasındaki evlilik anlayışları, Arapların İslam dininden önceki evlilik anlayışlarını sanki İslamiyetin düşünce sisteminde var olmuş gibi göstermeleri, Türk kültür ve medeniyetiyle çelişmektedir.

İslamiyetten önce çoğu kültürün ve medeniyetin etkisinden uzak yaşamış olan Türkler, etki edilmiş olarak değil; etki etmiş olarak kültürlerini, medeniyetlerini, dillerini vs. dünyaya tanıtmıştır. Türkler, İslamiyetin kabulüyle beraber kendi benliğinde İslamiyeti özümsemiş ve kendine has dünya görüşüyle, İslamiyeti benimsemiş diğer topluluklardan farkını ortaya koymuştur. Kadına verilen değer ve kadının toplum alanındaki konumu, benimsenen yeni dinle beraber tamamen kaybolmamış ve kadının erkek, devlet, aile, kültür, medeniyet, yönetim vs. üzerindeki etkisi de çoğu zaman kendisini hissettirmiştir.

Tarihin belli aralıklarında İslamiyeti yayan toplumların medeniyetinin etkisinde kalan Türk ulusu, belli bir dönem kadına verdiği değeri ve kadının toplum hayatındaki önemini aksatsa da ilerleyen dönemlerde bunu telafi edici ve onarıcı önlemler almaya başlamıştır. Ancak halk içinde yıllardan beri süregelen kadına bakış açısında tutucu bir tavır sergilendiği için, kadınların haklarını elde etmesi ve eski statülerini kazanması biraz zaman almıştır.

14. yüzyıl sonundan ile 19. yüzyıl ortalarına kadar değeri önemsenmeyen, insan içine çıkmaları çok istenmeyen kadınlar, Tanzimat'la birlikte tekrar önemsendiği yeri almaya başlamıştır. Yapılan icraatlar ve yenilikler, kadına hak ve hürriyetlerini kazandırma noktasında önemli işlerdendir.

3. OĞUZ KAĞAN, DEDE KORKUT VE MANAS DESTANLARINDA KADIN

Destanlar, milletlerin muhayyilesinde yaşayan ve tarihin ilk zamanlarından beri anlatılarak günümüze kadar aktarılmış metinlerdir. Bu metinler, milletlerin kültürlerini, medeniyetlerini, yaşayış tarzlarını ve daha birçok özelliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Destanlar, oluşum çağlarında halk arasında sözlü olarak anlatılmış, tarihin kimi evrelerinde ortaya çıktığı asıl anlatıdan farklı şekillere bürünmüş ancak günümüze kadar gelebilmiştir.

Yazının kullanılmaya başlaması, milletlerin hayatında önemli bir yere sahip olan destanların da yavaş yavaş yazıya geçirilip bir sonraki kuşağa evraklarla aktarılmasını sağlamaya başladı. Yazıyla aktarımdan önce sözlü aktarımlar olmakta ve belki de destanların bazı kısımları değişikliğe uğramaktaydı. Bu şekildeki aktarımlarda insanlar destanları, o dönemki kültür ve medeniyet dairesine göre yorumlayıp bir sonraki kuşağa aktarıyor ve bu şekilde de belki de destanların asıl metinleri değiştiriliyordu.

Destanlar, bir milletin kökenine kadar uzanan önemli anlatılardır. Destanları zengin olan milletlerin aynı ölçüde tarihleri de zengin olmalıdır ki günümüze birçok eser kalabilsin. Bu açıdan da bakıldığında Türkler, dünya üzerindeki tarihi ve destanları zengin olan sayılı toplumlardandır.

3.1. Oğuz Kağan Destanı'nda Kadın

Destanlar, halkın başından geçen çok önemli olayların sonunda söylenmiş ve milleti derinden etkileyen bu olaylar da üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen unutulmamıştır. Bu olayların unutulmaması aynı zamanda olaylardan sonra söylenen destanların da unutulmamasını sağlamıştır.

Oğuz Kağan Destanı ile ilgili çeşitli varyantlar mevcuttur. Konumuz olan “kadın” mefhumuna başlamadan önce Oğuz Kağan’ın tarihi süreç içerisindeki durumu hakkında bilgi vermek gerekir.

Günümüze kadarki birçok araştırmacı Oğuz Kağan'ın tarihsel kişiliği hakkında çok sayıda görüş ortaya atmıştır.

J. Guignes, Rus Sinoloğu Biçurin ve Ziya Gökalp gibi araştırmacılar Oğuz Kağan'ın Hun İmparatoru Mete ile aynı kişi olabileceği üzerinde dururlar. Radloff, Mani dinini benimseyen Uygur Kağanı Böğü-Tegin veya Böğü-Kağan, Oğuz-Han olmalıdır der. Rıza Nur, Oğuz Kağan'ı Büyük İskender'e benzetmiştir. J. Marquart, Oğuz Kağan'ın Çingiz olabileceğini söyler. Potanin, Oğuz Kağan'ı yeni Moğol efsanelerindeki Kirey-Han ile Ulur-Bama Han'a benzetir. Bahaeddin Ögel ise Oğuz Kağan efsanesinin, Mete'den daha önce Orta Asya'da yaşamış olduğunu söyler. Bu inanış, değişikliğe uğrayarak Çin kaynaklarında anlatılmış ve Mete'nin gençliğine eklenmiş olabilir diyerek aktarmaktadır (Ögel, 1993: 10, 11).

Bir başka görüş de Oğuz Kağan'ın Türk milletine gönderilen bir peygamber olduğudur. Oğuz Kağan'ın gösterdiği özellikler ve destanda geçen hayat hikâyesi göz önüne alındığında bunun da olabilecek bir şey olduğu söylenebilir.

Çin kaynaklarında da geçen ve uzun yıllar Çinliler için büyük bir sorun olup Çin devletini himayesinde tutan Büyük Hun Devleti, kaynaklarda uzun uzadıya anlatılır. Çin tarihi yazarları da bu devlete büyük önem vermiş ve bu devlet hakkında efsane ve destanlar da kaleme almıştır.

Çin kaynakları Hun devleti ile bilgiler aktarmaya başlar başlamaz bir baba-oğul mücadelesini efsane gibi anlatmaya başlar. Çin tarihlerinde gerçek olaylar ve efsaneler, genellikle karıştırılır. Hunların tarih sahnesindeki doğuşu ile Çin'i tehdit altında tutacak bir devlet ortaya çıkıyordu. Çinliler bu ortaya çıkan devlet üzerinde durmuşlar ve devletin kurucusuyla ilgili yarı efsane düzenindeki olayları büyük bir dikkat ve heyecanla aktarmışlardır. Mao-tun (Mete), babası Tou-man (Tuman) tarafından kendisinden sonra hükümdarlık için onu değil kardeşini varis gösterince emri altındaki bir tümen kuvvet ile harekete geçmiş, babasını bir süre avında öldürtmüştü. Aslında gerçek olan ise M.Ö. 2. yüzyılda Mao-tun (Mete, Börü Tonga) isimli bir kağanın ortaya çıkarak Asya'yı hâkimiyeti altına alacak olmasıydı. Mao-tun ve babası hakkında dile getirilenler, Mao-tun ve Tou-man'dan belki de binlerce yıl önce yaşanan bir olayın Mao-tun uyarlaması olabilir (Gömeç, 2009: 18).

Gömeç'in kaynaklardan yararlanarak yaptığı açıklamaya göre, Oğuz Kağan'ın adı ve hayat hikâyesi hakkında Çin kaynaklarında yer alan bilgiler mevcuttur. Ancak Çin kaynaklarındaki bilgiler, gerçekten Hun İmparatoru Mete'ye mi aittir yoksa Mete'den de önce yaşamış bir kağanın başından geçenler kaynaklarda efsanevî şekilde tekrar mı edilmiştir, bilinmemektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nın İslami unsurlar barındıran varyantlarında, Oğuz'un İslamiyete mensup olması onun da bir elçi olabileceği durumunu hissettirir. Tarihte Oğuz ismiyle gelen bir peygamberin, ulusuyla birlikte dini yaymak için yapmış olduğu mücadeleler, belki de zaman içerisinde kahramanlık destanlarına dönüşmüş olabilir. Hz. Muhammed'in dini yaymak için gerçekleştirmiş olduğu savaşlar ve yaşadığı olaylar, kahramanlık hikâyeleri gibi aktarılıyorsa Oğuz Kağan için de aynı şeyler düşünülebilir (Gömeç, 2009: 21).

Oğuz Kağan hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da bizim bilmemiz gereken bir destan kahramanı olarak Oğuz Kağan'ın göstermiş olduğu kahramanlıklar ve konumuz gereği kadınlarla olan ilişkisidir.

“....Günümüzde yazıya geçirilmiş Oguz Destanlarının kaynağı İlhanlı veziri Reşideddin'in 'Cami'üt-Tevarih' adlı kitabının ikinci cildindeki 'Tarih-i Oguzân ve Türkân' bölümü gösterilmektedir. (...) elimizde birkaç tane Oguz Destanı mevcuttur. Bunları belki Z. V. Togan'dan yararlanarak, şöyle sıralayabiliriz:

- 1- *Oguz Tarihi'nin daha Reşideddin hayatta iken istinsah edilen ve minyatürlerle süslenen, daha sonra Hafız Abru'nun Mücmal at-Tevarih adlı kitabının içine alınan yazması ki, Topkapı Sarayı, Hazine 1653 numarada kayıtlıdır.*
- 2- *Aynı eserin yine Reşideddin hayattayken kopyalanan ve Topkapı Sarayı, Hazine 1654 numarada kayıtlı varyantı da minyatürlerle süslenmiş, ama bazı sayfaları eksiktir.*
- 3- *Yine aynı eserin Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi, 2935 numaradaki nüshası Ulug Beg'in kütüphanesi için çoğaltılmıştır.*
- 4- *Aynı kitabın Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü, numara 282'deki varyantı.*
- 5- *Yukarıda bahsedilen nüshaların Süleymaniye Damad İbrahim Paşa Kitaplığı, 991 numaradaki varyantı.*
- 6- *Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın 'Şecere-i Terakime' adlı eserindeki Oguz-nâme.*
- 7- *Uygur harfleriyle yazılmış ve Paris'te bulunan nüsha.*
- 8- *Dede Korkut Hikâyeleri, ki bunlar da bir nev'i Oguz-nâme'dir.*
- 9- *Oguz Destanı'nın Uzunköprü Rivayeti Çağatay sahası Türkçesiyle kaleme alınmıştır.*
- 10- *Yazıcıoğlu'nun 'Tevarih-i Al-i Selçuk' adlı eserinin başındaki Oguz Destanı.*
- 11-14. *asır Memluklu tarihçisi Devadarî'nin 'Dürerü't-Tican' adlı kitabında Oguz Kagan Destanı mevcuttur.*

- 12- 16. asırda Salar Baba tarafından kaleme alınan bir Oguz Kagan Destanı söz konusudur.
- 13- Yine 16. yüzyılda yazılmış olan Neşrî Tarihi'nin girişinde kısa bir Oguz-nâme yer alır.
- 14- Yine 17. asır şairlerinden Andalıp'a ait bir Oguz-nâme neşri bulunmaktadır.
- 15- 17. yüzyılda yazılmış olan İmamî'nin eseri Han-nâme'de de Oguz-nâme yer almaktadır.
- 16- Kazan'da bir Oguz-nâme ele geçmiştir ki, 1998 senesinde, Türkiye'de tıpkı basımı yapıldı.
- 17- Seyyid Lokman'ın Oguz Destanı 16. asra aittir.
- 18- Enveri'nin 'Düsturnâme'sinde de kayıtlı bozulmuş bir Oguz-nâme vardır.

Ancak bunlardan ayrı olarak, değişik yerlerde ve farklı eserlerin içerisinde Oguz-nâmelerin olduğuna inanıyoruz. Bunlardan birisi ki, o da Uygur harfleriyle kaleme alınmış Oguz-nâme, İslam öncesi motifleri bünyesinde barındırmaktadır. Oguz-nâme'nin bu nüshası diğerlerine göre daha yalındır. Bütün olaylar Oguz'un etrafında gelişmektedir. Halbuki öbürleri bir yaradılış efsanesiyle beraber zaman zaman Çingizli tarihi, bazan Selçuklu tarihi, zaman zaman da Osmanlı tarihi özelliklerini yansıtır...." (Gömeç, 2009: 28, 29, 30, 31).

Oğuz Kağan Destanları'ndaki kadın olgusunun işlendiği bu araştırmada da İslamiyet öncesi etkileri barındıran "Uygur harfli nüshadaki" ve İslamiyet sonrası etkileri barındıran "Cami'üt-Tevârih'te yer alan Reşîdeddin Oğuznâmesi"ndeki parçalardan yola çıkarak Oğuz Kağan Destanı'ndaki kadın konusu irdelenecektir.

3.1.1. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda kadın

Oğuz Kağan'ın Uygur varyantında ilk değinmek istenilen konu, destanın hemen başında Oğuz Kağan doğduğunda "...Ay Kağan'ın gözleri parladı, bir oğlu oldu...." (Bayat, 2013: 285) denmesidir. Burada Oğuz Kağan'ın babası hakkındaki çeşitli görüşler dile getirilebilir.

"....Uygur yazısı ile yazılmış olan Oğuz destanında Oğuz'un babası, Ay-Kağan olarak adlandırılıyordu. Batı Türklerindeki anlatılara göre ise, Oğuz-Han'ın babası Kara-Han idi. Çok iyi biliyoruz ki Uygurlar, M.S. 763 den itibaren Mani dinini kabul etmiş ve onun etkileri altına girmişlerdi. Nitekim Uygurların menşe efsanesinde de Mani dininin çok derin etkileri görülmektedir. (...) Bildiğimiz gibi, eski Türk dininde Gök ve Güneş birinci derecede öneme sahip idiler. Türkler Mani dinini kabul edince, Ay birinci sıraya geçti. Çünkü Mani dininin pirenslilerine göre ay, hepsinden önemli idi. Oğuz-Han'ın doğumundan bahseden Uygur yazılı Oğuz Destanı: 'Bir gün Ay-kağan'ın gözleri aydın oldu. Bir erkek oğlu oldu,' diye söze başlar. Türklerin bildikleri tek bir Ay-Han varsa, o da Oğuz-Han'ın ikinci oğlu olan Ay-Han'dı. Diğer hiç bir kaynakta böyle bir bilgi yoktur. Bu zamana kadar Türkler, Tanrıya 'Gök-Tanrı' derler iken, Maniheizmin girişinden sonra 'Ay-Tanrı' demeğe başlamışlardı.

Bundan önceki Türk hükümdarlarının ünvanları hep Gök Tanrı ile başlarken, bundan sonra Uygur hükümdarlarının, ‘Ay Tanrıda kut bulmuş..’ vs. gibi başlıklarla adlandırıldığını görüyoruz. Bütün bunlar bize gösteriyor ki Uygurlar, Oğuz destanının esas konusuna dokunamamış ve pilânını değiştirememişlerdi. Çünkü bu, millî an’anedan ayrılmak demektir. Buna rağmen yeni öğrendikleri şeyleri ve piresipleri, araya sokuşturmaktan da geri durmamışlardı....” (Ögel, 1993: 129, 130)

Görüldüğü gibi Uygur varyantındaki Oğuz Kağan Destanı’nda, baba olarak anlatılan Ay-Kağan’ın ismindeki “Ay”, Mani dininden gelen bir unvandı. Yukarıda anlatıldığı gibi Mani dininde ay, önem verilen bir nesneydi. Uygurlar ellerindeki orijinal metni yeniden istinsah ederken destanın yapısıyla oynamasalar da bazı küçük kısımlarında Mani dininden gelen etkileri destana yerleştirmişlerdir.

Fuzuli Bayat, buradaki çeviride “*Ay Kağan’ın gözleri parladı, bir oğlu oldu*” diyor. Ancak orijinal metinde bu kısım şöyle geçmektedir: “*....ay kağannug kösü yarıp bodadı, irkek oğul doğurdu....*” Bang ve Rahmeti de bu kısmı şöyle çevirmişlerdir: “*....Ay Kağanın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu....*” (Bang ve Rahmeti, 1936: 11)

Burada şu şekilde bir soru karşımıza çıkıyor: Destanın bu yere kadar olan kısmında anlaşıldığına göre ve orijinal Uygur metnine göre Ay Kağan diye söylenilen kişi doğum yapmaktadır. Bu yüzden de Ay Kağan diye anılan kişi Oğuz Kağan’ın annesidir. Ancak Ögel ve diğer bazı araştırmacılara göre de Ay Kağan, Oğuz’un babasıdır. Ya da zikrettiğimiz araştırmacılar, çevirilerinde sadece “*....bir erkek oğlu oldu....*” diyor. Belki de buradaki bizim anladığımız gibi Ay Kağan derken bu bir anne ismi mi yoksa baba ismi mi tam anlaşılamadığından ikilemde kalınmış olabilir.

Destanın devamında doğan çocuğun annesinin göğsünden ilk sütü emdikten sonra bir daha annesini emmediği söylenir. Oğuz Kağan Destanı’nda karşımıza çıkan ilk kadın, bir annedir. Destan kahramanı, hayatında ilk olarak annesini tanır. Normal şartlarda annesini belli bir müddet emmesi gerekmektedir ancak destandaki olağanüstü durumları ve kahramanın üstün özellikler göstermesini de göz önüne aldığımızda çok da şaşırmamamız gereken bir durumdur. Destan daha sonra annesini emmeyen çocuğun çiğ et, çorba ve şarap istemesi ile devam etmektedir.

Oğuz Kağan büyüyüp gelişir. Gergedanı öldürdükten sonra yani, bir hüner ya da erdem gösterdikten sonra ad alır. Kendini kanıtlayan Oğuz Kağan, evlenecek çağa da gelmiştir. Destanın devamında Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmaktayken karanlık basar. Gökten güneşten ve aydan daha parlak olan bir ışık iner. Işığın içinde bir kız yalnız başına oturmaktadır. Başında ateşli ve parlak bir beni olan bu kız, demir kazık (kutup yıldızı) gibidir. Kız o kadar güzeldir ki gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyor (sanılırdı). Oğuz Kağan'ın kızı görünce aklı gitti, sevdi ve aldı. Onunla yatıp dilediğini aldı. Kız gebe kaldı. Üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kün, ikincisine Ay, üçüncüsüne de Yultuz adını koydular (Bang ve Rahmeti, 1936: 14, 15).

Yukarıdaki bölümde Oğuz Kağan, gökten inen bir ışığın içindeki kadına âşık oluyor ve onunla evleniyor. O kadından üç erkek çocuğu oluyor. Burada gökten inen bu kadının adı söylenmiyor. İlk olarak âşık olunan, daha sonra eş olan ve en sonunda da anne olarak karşımıza gelen bu mitolojik kadın, Tanrı'nın yardımı ve isteğiyle Oğuz'a gökten ışık içinde gönderiliyor.

Kızın yüzünün parlaklığı için “demir kazık gibidir” yani kutup yıldızı gibidir benzetmesi yapılıyor. Demir kazık, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Oğuz'un ilk eşi olan bu göksel özellikler barındıran kız, aslında mitolojik bir varlıktır. Tanrı'nın yardımıyla bu kızla evlenen Oğuz Kağan, bu kızıdan olma üç oğluyla da soyunu devam ettirir.

Mitolojik bir varlık olarak görülen bu göksel kız hakkında daha ayrıntılı bilgiler sunulabilir.

Türk inancında gökyüzü kutsalın, Tanrının mekânı olarak düşünülmüş ve önemli olarak düşünülen varlıklarla gökyüzü arasında ilişkilerin olduğu kabul edilmiştir. Oğuz Kağan'ın da gösterdiği olağanüstü özellikler bakımından aslında göğe ait bir varlık olduğunu vurgulamak için onun yüz ve vücut özelliklerinin göksel olanla benzerlikler içinde bulunduğu, sembollerle öne çıkarılmıştır. Oğuz'un yüzünde deyim yerindeyse gökyüzü sembolize edilmiştir. Oğuz'un göğün ya da kutsalın oğlu olarak yere indirildiği, yaratıcı adına kendisine verilen kızlarla insanlığı başlattığı destanda sembolize edilmiştir (Duymaz, 2007).

Destan kahramanının kutsalla bağdaştırılması için birtakım farklı özellikler sergilemesi doğaldır. Doğal zamanından önce büyümesi, doğal olanından farklı bir kadınla evlenmesi destan kahramanına yüklenen özelliklerin Tanrısallığını da gösterir.

Atlı-göçebe kültürün etkisinde yaşayan Türklerde ise demir kazık, çadırın ayakta durmasını sağlayan çadır direğine benzetilmiştir. Gök, yeryüzünü örten bir çadır gibi düşünülmüş ve demir kazık da bu çadırının ayakta durmasını sağlayan bir direk gibi telakki edilmiştir. Eski Türk düşüncesine göre demir kazık gökte hiç kıpırdamadan duruyor ve bütün gezegenler ile yıldızlar onun çevresinde görünüyordular (Ögel, 1995: 169, 170).

“...Kutup yıldızı, Tanrı'nın ışıklı ülkeleri olan, yüksek gökle, yer yüzünü birleştiren, kutlu bir kapı idi: Bu kapı, gökle yeri, ruh alemi ile madde dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı'yı birbirinden ayıran, bir sınır idi. Şaman törenlerinde Tanrı, ruhlarından birini elçi olarak gönderir, Kutup yıldızı kapısında, şamanlar ile ilgi kurardı. Ruhlar da, bu kapıdan aşağıya inemezlerdi....” (Ögel, 1995: 170)

Bütün bunlar gösteriyor ki Oğuz'un ilk karısı olan gökten ışıklar içinde indirilen ve yüzünün parlaklığı da kutup yıldızına benzetilen kız, Türklerin mitolojisinde var olan önemli bir özelliğe de çağrışım yapmaktadır.

Gökten inen kadından olan çocuklarına da gökle ilgili olan isimler verilmiştir. Gün, güneşle ilgili bir isimdir ve avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan eski Türklerde güneş, önemli bir varlıktır. Ay, Mani dinini benimsemiş olan Türklerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kısım ile ilgili araştırmanın önceki kısımlarında, Uygurların Mani dinini benimsemesinden sonra ay hakkındaki düşüncelerinde değişiklik yaşadıkları aktarılmıştı. Yıldız, yine gökle ilgili varlıklardandır ve demir kazık (kutup yıldızı) örneğinde olduğu gibi Türk mitolojisinde önemsenen nesnelerdendir. Çocukların isimlerinin gökle ilgili objelerden oluşması, gökten gönderilen kadının özelliğini ve Tanrı'nın da birliğini göstermek için önemlidir.

Destanın devamında Oğuz Kağan bir av sırasında önündeki gölün ortasında bir ağaç ve bu ağacın kovuğunda yalnız başına oturan bir kız görür. Çok güzel bir kızdır. Gözü gökten daha gök olan bu kızın saçları ırmak gibi dalgalı, dişi inci gibidir. Başka insanlar bu kızı görse “Eyvah, ölüyoruz!” derler ve (tatlı) süt (acı) kımız olur. Yine Oğuz Kağan bu kızı görünce aklı yerinden oynar ve kıza âşık olup onu alır. Onunla yatıp ve dileğini alır.

Gebe kalan kız üç erkek çocuk doğurur. Birincisine Kök, ikincisine Tağ, üçüncüsüne de Tengiz adını verirler (Bang ve Rahmeti, 1936: 15).

Oğuz Kağan'ın ikinci karısı, bir gölün ortasında bulunan küçük bir adacık içineki ağacın kovuğunda bulunuyor. Türk mitolojisinde adacıklar ve bunların ortasında bulunan ağaçlar önemli bir yere sahiptir.

“....Uygurların türediği tek ağaç da, yine iki nehrin meydana getirdiği küçük bir adacıkta bulunuyordu. Oğuz-Han, İt-Barak kavmi ile savaş yaparken mağlup olmuş ve nehrin ortasındaki küçük bir adacığa sığınmak zorunda kalmıştı. İşte tam bu sırada Oğuz-Han'ın ölen askerlerinden birisi, bir ağaç koğuşunda bir çocuk doğurmuş ve bu çocuğa Kıpçak adı verilmişti. Oğuz destanını yazanlar, Kıpçak sözünün 'ağaç koğuşu' anlamına geldiğini ısrarla ileri sürerler. Bu her üç efsanede de, küçük bir adacık ortasında bulunan bir ağaç koğuşundan insanların türemiş olması, herhalde tesadüfen söylenmiş bir olay olmasa gerektir. Bu olay, Türk mitolojisinin çok önemli bir motifi idi. Bu sebeple de türlü Türk destanlarında, kendisini gösterip durmadan geri kalmıyordu. Bunu, böyle kabul etmemiz lazımdır....” (Ögel, 1993: 88)

Oğuz Kağan'ın ikinci karısı, yukarıda anlatıldığı ve örneklendiği gibi bir suyun ortasındaki ağaç kovuğunda görünüyor. Yine eski Türk mitolojik özellikleri barındıran bu motifte, yukarıda anlatılanların haricinden daha başka özellikler de görülür.

Türk mitolojisine göre kökleri yer altında, gövdesi yeryüzünde ve dalları da demir kazığa kadar uzanan bir ağaçtan söz edilir. Bu bağlantı demir kazıktan da Tanrı'ya kadar gider. Bu ağaca da “dünya ağacı” ya da “hayat ağacı” denir. Birçok toplumun mitolojisinde bu ağacın varlığından söz edilir. Oğuz Kağan'ın ikinci karısının, suyun ortasındaki adacıkta bulunan böyle bir ağacın kovuğunda oturduğu da söylenir.

Konu hakkında Türk toplumlarında yer alan anlatılardan örnek vermek de gerekmektedir. Bu şekilde hayat ağacı (dünya ağacı) ve demir kazık ilişkisi hakkında daha detaylı bilgi sahibi olunabilir.

“....Yakut Türklerine göre: 'Dünyanın ortasından, Kutup yıldızına kadar uzanan bir demir ağaç vardı. 'yer ve gök yaratılırken', Bu ağacın tohumu da atılmış. Yer ile gök geliştikçe, bu ağaç da, ikisini birleştirmiş...' (...) Sibirya'nın tundralarında yaşayan Yakut Türkleri, bunu demir ağaç olarak düşünmüşlerdi. (...) 'Kutup yıldızının bir kazık, onun çevresinde dönen aygırların da birer gezegen olmaları', günlük hayata da uygun geliyordu....” (Ögel, 1995: 172)

Görüldüğü gibi bir dünya ağacının varlığı ve bu ağacın da köklerinin yer altında, gövdesinin yeryüzünde ve dallarının da demir kazığa kadar uzandığı; buradan da Tanrı'ya kadar gittiği düşüncesi Türk mitolojisinin üçlü yapısını gösterir. Bu üçlü dünya görüşüne göre hayat ağacı, birbirinden ayrı konumlarda bulunan üç dünyada da aynı anda bulunabilir. Bu da kökleri, gövdesi ve dalları sayesinde olmaktadır.

Ağaç kovuğu, hayatı meydana getiren ana rahmine de benzetilebilir. Buradan yola çıkarak Oğuz'un ikinci karısının hayat ağacı içindeki kovukta görüldüğü düşünüldüğünde, bu kovuk bize ana rahmini hatırlatmaktadır. İkinci kadın da bu kovukta yani rahimde Oğuz Kağan'a gelmektedir. Hayat ağacı içindeki bu rahim diye nitelediğimiz kovuk da Tanrı'nın üretkenliğini göstermek için yerleştirilen bir motif olsa gerektir. Buradan yola çıkarak Oğuz Kağan'ın ikinci karısının da aslında Tanrısal olduğu söylenebilir.

Ağaç kovuğu ve ana rahmi mevzusu, Devâdârî'nin aktardığı Türk-Memlûk Yaratılış Efsanesi'yle bağdaştırılabilir. Bu yaratılış efsanesi, farklı olarak İslamî etkileri de bünyesinde barındırır.

Devâdârî'nin aktardığı bu yaratılış efsanesine göre; uzun yıllar yağmur yağar ve yeryüzü sellerle kaplanır. Sürüklenen çamurlar, Kara-Dağcı isimli bir dağın içindeki mağaraya dolar. Mağaranın içindeki kayalar da yarılmış ve bu yarıklar, insanı andırır biçimde şekillenmiştir. Bu kil ve çamurlar bu yarıkların için dolar. Aradan asırlar geçer. Güneş saratan denen burca denk gelir. Havalar çok ısınır ve kalıptaki toprak da pişer ve şişer. Mağara sanki bir kadındır. Mağaranın içi de sanki bir karını andırır. Güneşin sıcaklığıyla su ile toprak pişer ve dokuz ay süreyle de serin bir rüzgâr eser. Su, ateş, toprak ve rüzgâr olarak dört unsur derler buna. Bunlar da temel olmuştur ilk insan vücuduna. Dokuz ay geçince de bir insan çıkmış ve adı da “Ay-Atam” olmuştur. Daha sonra yine büyük seller ve yağmurlar başlar. Yine aynı şekillerde mağaranın içindeki insan şekilli kalıplar çamurla dolar. Bu sefer güneş, sümbüle denen burçtadır ve bu burç, saratandan daha aşağıdadır. Daha sonra da “Ay-Va” denilen ikinci insan oluşmuştur. Ay-Atam erkek, Ay-Va da dişidir. Bu kişiler birleşip evlenirler ve 20 erkek, 20 kız toplam 40 tane çocukları olur ve insan nesli de burdan çoğalır. Ay-Atam ve Ay-Va zamanla ölüp giderler. Çocukları da mağaraya anne ve babalarını gömüp giderler. Ama bu mağarayı kimse unutmamış, diğer kutsal hiçbir şey bu mağaranın yerini tutmamıştır. Mağaranın kapısını da altın kapılar ile kapatmışlardır (Ögel, 1993: 483, 484, 485).

Yukarıda bahsettiğimiz bu yaratılış destanı ile Oğuz Kağan'ın ikinci karısının ağaç kovuğundaki bulunuşuyla ilgili benzerlikler vardır. Oğuz Kağan'ın ikinci karısı hayat ağacının içindeki ana rahmini andıran bir kovuğun içinde Oğuz Kağan'a gelir. Devâdârî'nin aktardığı yaratılış metninde ise mağara bir kadına, mağaranın içindeki insan şekilli oluklar da kadının rahmine benzetilir.

Devâdârî'nin aktardığı yaratılış metninde dört önemli unsur da göze çarpar. Türk kültüründe anasır-ı erbaâ olarak da isimlendirilen su, ateş, hava ve toprak, dünyadaki dört temel elementi de temsil eder.

Oğuz'un ikinci karısından olan üç erkek çocuğun da isimleri Gök, Dağ ve Deniz olarak konulur. İlk karısından olan çocuklara göksel sembollerle alakalı olarak Gün, Ay ve Yıldız denilmiştir. İkinci karısı da yer ile de alakalı bulunan bir ağacın kovuğunda Oğuz Kağan'a gelmiştir ve belki de bu yüzden ikinci kadından olan erkek çocukların ismi, dünya ve yeryüzüyle alakalı isimler olmuştur: Gök, Dağ, Deniz.

“....Önemli olan kuvvetli olmaktır. Bu kadınlar Oğuz'a; ideali olan, cihanın ele geçirilmesinde yardımcı olacak oğulları verirler. Burada insan hayatının esasını aşk değil, sürat ve hareket oluşturur. Cihangirlik, fetihler ve teşkilatların gerçekleşmesinde; yaşayışlarının temeli olan at ve okun yanı sıra, birleştirici olarak üçüncü önemli unsur 'kadın'dır....” (Şen, 2003)

Uygur harfli İslamiyet öncesi etkileri yansıtan Oğuz Kağan Destanı'nda, kadınla ilgili daha farklı bir şey görülmez. Bu destanda kadın ilk olarak Oğuz Kağan'ı doğuran anne, daha sonra Oğuz Kağan'ın âşık oldukları, daha sonra sevip aldıkları, daha sonra Oğuz Kağan'ın eşleri ve en son olarak da çocuklarının annesi olarak göze çarpar.

3.1.2. Reşideddin Oğuznâmesi'nde kadın

Günümüzde, üzerinde araştırma yapılan Oğuz Kağan Destanı'nın pek çok varyantı vardır. Bu destanın birden fazla varyantının olmasının yanı sıra bilinmesi gereken de köken olarak hepsinin aynı olmasıdır.

“....Uygur harfli nüshada Gök Tanrı inancına sahip bir toplumun 'alp'ı olan Oğuz Kağan, 'Reşideddin Oğuznâmesi'nde İslam inancına sahip bir toplumun 'alperen'ine dönüşmüş, en son olarak da yerini 'Battalnâme' vasıtasıyla 'gazi' tipine bırakmıştır. Bu noktada, 'Reşideddin Oğuznâmesi'ndeki İslamlaşmanın sadece ideolojik düzlemde gerçekleşmediğini, destanın yeniden kurgulanmasında Ön Asya kaynaklı

dinlerin, özellikle de İslam'ın geçmişine dair pek çok motifi devreye sokulduğunu ifade etmek gerekmektedir....” (Aça, 2007)

Zamanımızda yazıya geçirilmiş Oğuz Destanlarının çıkış noktası olarak İlhanlı sarayında vezirlik yapmış olan Reşîdeddin Fazlullah'ın “Camiü't Tevarih” adlı eserinin ikinci cildinde yer alan “Tarih-i Oguzân ve Türkân” adlı bölüm gösterilmektedir (Gömeç, 2009: 28).

Araştırmanın bu bölümünde, İslamî özellikler barındıran Oğuz Kağan Destanı'nın her yerini özetlemektense içerisinde yer alan kadınla ilgili bölümler üzerinde açıklamalar ve yorumlar yapılmıştır.

Oğuz Kağan Destanı'nın İslamî öğeler barındıran ve Reşîdeddin'den aktarılmış olan varyantında Hz. Nuh'un oğlu Yafes'ten bahsedilir. Türklerin soyunun Yafes'ten geldiği düşünülür ve Yafes'in adı da Olcay Han olarak söylenir. Olcay Han'ın dört oğlunun olduğu, bunların isimlerinin Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han olarak söylendiği aktarılır.

Kara-Han, en büyük erkek çocuk olması dolayısıyla da veliahd'dır. Bu yüzden babası öldükten sonra onun yerine Kara-Han geçer. Kara-Han'ın da bir erkek evladı dünyaya gelir ve bu destandaki kadın ögesi ilk olarak bu şekilde görülür.

Kara-Han'ın oğlu (Daha sonra bu çocuk Oğuz Kağan ismini alacaktır.) olduğunda üç gün ve üç gece annesini emmez. Annesi bu durum yüzünden oğlunun hayatından ümidini keser. Kadın, üç gece üst üste aynı rüyayı görür ve çocuk ona: “Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı'yı ikrar ve itiraf et; üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil.” der. Ancak kadın bu rüyayı içinde bulunduğu kavim kâfir dininde olduğu için kimseye anlatamaz. Kara-Han'dan gizlice Tanrı'ya iman eder. Tanrı'ya dua ederek: “Ey Tanrım, bari ben bîcârenin sütünü bu çocukcağızın zevkine uydurup tatlı kıl.” der. Oğuz bu duadan sonra annesinin göğsüne yapışıp emmeye başlar (Togan, 1982: 17).

Görüldüğü gibi destanın hemen başında İslâmî özellikler göze çarpar ve Oğuz Kağan'ın annesi rüyasında yeni doğmuş çocuğunu görür ve çocuğu tek Tanrı'ya iman etmesini belirtir. Bunu yaparsa sütünü emeyeceğini söyler.

Yufka olan ana yüreği, inanç olarak söylendiği gibi kâfir dininde olan bir kavimde yaşamasına ve inancını değiştirdiğini söylediğinde toplumdan tepki göreceğini bilmesine rağmen, çocuğunun hayatı için rüyasında gördüklerini uygular. Bu şekilde bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Nitekim bu yapılanlardan sonra da çocuğu annesini emmeye başlar.

Bu kısımda görülen anne motifinde, çocuğu için her şeyi yapmaya hazır olan bir birey göze çarpar. Rüyada görülen bir olay, gerçek hayatta uygulanır, anne ve çocuk için olumlu bir sonuç alınır.

Destanın devamında Oğuz, her işte en becerikli kişi olarak söylenir. Babası Oğuz’a amcası Küz-Han’ın kızını nişanlar. Oğuz bu kadını eve getirir. Kâfir dinine mensup oldukları için Oğuz bu kıza Tanrı’ya imân etmesini söyler ama kız kabul etmez. Oğuz da ona yakınlaşmaktan vazgeçer. Oğuz’un kadından uzak durduğunu gören babası diğer amcası Kür-Han’ın kızını Oğuz’a alır. Oğuz, bu kızdı da aynı şeyi ister ama bu kız da kabul etmez ve “Eğer beni bu hususta zorlarsan meseleyi babana anlatırım; sonra o seni öldürür.” deyince Oğuz, bu kadından da uzaklaşır. Oğuz’un babası her iki kızdı da oğlunun uzaklaştığını görünce Oğuz’un en küçük amcası Or-Han’ın kızını oğluna ister. Metnin devamında daha evlilik olmadan Oğuz kıza cariyeleriyle beraber su kenarında çamaşır yıkayıp gezerken denk gelir ve kızdı istediklerini anlatır. İstediklerini yaparsa zevceliğe kabul edeceğini, yapmazsa da diğer kızlar gibi kendisinden kaçınacağını söyler. Kız da Oğuz’a “Ben senden bir parçayım; her ne emredersen ona baş eğer, itaat ederim. Nerede senin halkın (küpen) bulunuyorsa orası bana kulak, nerede (saçlarını tutturan) çember varsa orası bana başdır.” şeklinde cevap verir (Togan, 1982: 18).

Destan, daha başından başlayarak İslâmiyet üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Oğuz bir anda büyür, her şeyde becerikli olur. Evlenecek zamanda ise önemli bir kuralı vardır, o da kızların tek Tanrı’ya iman etmesidir. Yeni dinin kabulü elbette ki zordur ve bu yüzden ilk iki kız bunu kabul etmek istemezler ve Oğuz da onlardan uzaklaşır. Hatta ikinci kız bu konuda üzerinde baskı kurulursa Kara-Han’a söylemekle tehdit eder ve Kara-Han’ın da oğlunu öldüreceğini söyler. Bu kısım, her ne kadar İslâmiyet içerikli bir bölüm olsa da kadınların şikâyet makamını kullanabildikleri anlaşılmaktadır. Kendi kocalarını, görüştüğü erkekleri şikâyet edecek bir üst makamın olduğu anlaşılmakta ve bu da o zamanki gelenek ve göreneğin bozulması ya da bozulacak olması, yaşanacak olayların sonunun da dolayısıyla kahramanın aleyhine sonuçlanabileceği aktarılmaktadır. Hatta gelenek ve

göreneği bozacak olan baştaki Han'ın oğlu olsa da yeni bir inanç sisteminde diretecek olması, kendisini öldürtmeye yetecek kadar önemli bir suçtur.

Bu kısımdaki bir başka kadın görünümü ise üçüncü kızın yanında diyerek bahsedilen cariyelerdir. Cariyelik ve kölelik kurumları, İslâmiyetten önce pek kullanılmayıp daha çok İslâmiyetten sonra ortaya çıkan bir özelliktir. Burada İslâmiyetin etkisi daha fazla görülmekte olup bir bey kızının yanında bulunan cariye kızlardan bahsedilmektedir. Tıpkı, araştırmanın önceki kısımlarında Osmanlı'da bahsedilen harem ve cariyelik özelliklerinde olduğu gibi...

“....Oğuz bu kızı eve getirdi, ona yakınlaştı; onu çok seviyordu. Kadın da aynı şekilde ona bağlılığını ve sevgisini gösteriyordu. Oğuz önceki iki geline yüz çevirmekte devam ediyordu....” (Togan, 1982: 18)

Burada farklı bir durum akarılmaktadır. Metinde evlilikten bahsetmese de ilk kız için Oğuz'un eve getirdiği yazmaktadır. İkinci kız için ise böyle bir ibare yer almamaktadır. Yani metinde açıkça Oğuz'un bu ilk iki kızla evlendiği net olarak belirtilmemiş olmasına rağmen destanın ilerleyen kısmında aniden bu iki kadın gelin olarak anılmıştır.

“....Oğuz Han, dönemin sosyal şartlarına bağlı bir şekilde, babasının bulduğu ve onayladığı amca kızlarıyla evlenmektedir. (...) İslamiyet öncesinde genellikle kan bağı olmayan kadınlarla evlenmeyi tercih eden Türk erkeklerinin akraba olan kadınlarla evlenmeye başlamalarının yansımalarının, destan türünden eserlerde, ilk defa 'Reşideddin Oğuznâmesi'nde görüldüğünü ifade etmemiz gerekmektedir....” (Aça, 2007)

İslâmî özellikleri bünyesinde barındıran Reşîdeddin Oğuznâmesi'nde, yukarıda bahsedildiği gibi Oğuz birinci dereceden akrabalarıyla evlenmektedir. Bu da belki de İslam öncesi zamanlarda Türklerde tercih edilmezken yeni dinin getirdiği medeniyet unsurlarından birisi olarak sunulmuştur. Önemli olan taraflardan biri de Aça'nın aktardığı gibi destanlardaki bu tür evlenmelerin ilk defa bu eserde görülmesidir.

Birden fazla kadınla evlilik, daha çok İslamiyetten sonra rağbet gören bir düzenin etkisidir. Türk toplum yapısında bu tip evliliklerin İslamiyetten önce çok nadir durumlarda olduğunu, bu tip evliliklerin daha çok İslamiyetten sonra uygulanmaya başladığını araştırmanın önceki kısımlarında açıklanmıştı. Eski Türk dini ve eski Türk geleneklerine

göre, erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesine hoş bakılmamış ve kadınlar da zaten buna müsaade etmemişlerdir. Erkekler ise bazı nadir durumlarda bu tip evlilikleri gerçekleştirmiştir. Eski Türk toplumunda erkeğin birden çok kadınla evlenmesi hoş karşılanmamaktayken birden çok kadınla evlilik durumları, İslamiyetle birlikte olası bir olaymış gibi karşılanmıştır. Reşîdeddin Oğuznâmesi'nin de İslamî öğeler üzerine kurulduğu düşünüldüğünde Oğuz'un üç kadınla evlenmesi bir sorun olarak aktarılmamıştır.

Oğuz'un avda olduğu bir zamanda babası, toy düzenler. Kara-Han, her üç geline de yemeklerden ikram eder. Önceki iki kadın, Oğuz'un beğendiği üçüncü kadına nispet ettikleri için ondan daha güzel, daha temiz ve daha üstün olmalarına rağmen bunun nedenini merak ederler. Oğuz'un olmadığı bu ortamda kin ve düşmanlıkla Oğuz'un kendilerini tek Tanrı'ya iman etmelerini, yoksa kendilerinden uzaklaşacağını söylediğini anlatırlar. Üçüncü gelinin ise Oğuz'un dediklerini kabul ettiğini ve bu yüzden Oğuz'un ona yakın, kendilerine uzak durduğunu anlatırlar. Bu karı-kocanın da atalarının dinini terk edip yeni dini benimsediklerini söylerler. Kara-Han bunların üzerine üçüncü geline olanları sorar ama üçüncü gelin söylenenleri reddeder. Kara-Han kızın reddetmesine rağmen yine de öfkelenir ve kendi oğluna kin beslemeye başlar. Kara-Han kardeşlerini ve akrabalarını toplayarak onlarla kengeş (danışma, meşveret etmek) eder. Kengeş sonucunda da Oğuz'u öldürmeye karar verirler. Bunun üzerine Oğuz'u seven üçüncü gelin komşu bir kadınla Oğuz'a haber gönderir ve Oğuz da savaşa hazırlanır (Togan, 1982: 18, 19).

Kadınlar arasındaki kıskançlık durumları, hemen her zaman yaşanabilir. Destanın bu kısmında da Oğuz'un kendilerine ilgisinin olmaması ya da az olmasından dolayı ilk iki kadın, kendi kocalarının öldürüleceğini bilmesine rağmen yine de kocalarını deyim yerindeyse satar. Gizli kalması gereken bir konuyu aile dışına aktarırlar. Bunu da Oğuz'un kendilerine uzak durması yüzünden yaparlar. Ancak bu kadınların şaşırdıkları konu ise üçüncü kadından daha güzel, daha temiz vs. gibi özellikleri olmasına rağmen Oğuz'un kendilerine yaklaşmamasıdır. Burada destan kahramanın bir başka özelliği kadınlar üzerinden anlatılmaktadır. Oğuz'a göre güzellik ve kadınlar, dinden daha sonra gelmektedir. Bu yüzden ki evleneceği kadının ya da yakınlaşacağı kadının kendisi gibi bir inanca bağlı olmasını istemektedir. Yine burada İslamî etkinin özellikleri destanda bariz şekilde hissedilmektedir.

Bir başka ilginç konu ise Oğuz'un babası Kara-Han'ın üçüncü gelinin reddetmesine rağmen ilk iki gelinin dediklerine hemen inanmasıdır. Oğuz'un bu kızlarla ilk görüştükleri sırada babası bu kızlardan uzak durduğunu görmesi yüzünden üçüncü kızı almaktadır. Yani metin yapısındaki aksaklık göze çarpar. Çünkü baba, kıskançlık durumları yüzünden olabileceğini düşünmeden iddiaların reddedilmesine rağmen hemen bu iki geline inanır ve hükümdar yapmak istediği öz oğlunu, atalarının dinine yüz çevirdi diye öldürmek ister. Üstelik bunu kendi oğluna sorup eğer öyleyse de bir mahkeme kurup asıl sonucun alınmasını beklemeden ister.

Bu kısımda ise Reşîdeddin, İslamiyet öncesi Oğuz Kağan Destanı'nı İslamiyet etkisene bürünmüş şekilde kaleme alırken destanın bazı kısımlarında zorlamalara yol açmış olabilir. Örneğin hemen yukarıda açıkladığımız durumda sorgusuz sualsiz bir infaz gerçekleştirilmek istenmektedir. Nedeni ise kâfir olarak söylenen Oğuz'un babasının, oğlu hakkında atalarının dinini terk etmesi söylenmesi üzerine olmaktadır. Burada Reşîdeddin, İslamiyeti çok üst seviyede övebilmek için İslamiyet öncesi dini kâfirlik olarak anmış, kâfirlerin de dolaylı olarak cahil olduğunu ve bu şekildeki dini yeniliklere açık olmadığını söylemek istediği görüşü söylenebilir. Hatta bu durumun reddedilmesine ve Oğuz için mahkeme kurulmasına gerek duyulmamasına rağmen yine de bu düşünceler gerçekleşir. Reşîdeddin, burada İslamiyetin önemine vurgu yaparken destan metninin de ana şemasında oynamalara yol açacak değişmelere ve mantıksızlıklara neden olmuş denilebilir. Belki de bütün bunları İlhanlı sarayında göze girip daha üst bir makama gelebilmek için yani, çıkarları için ya da İslamiyeti çok fazla önemseydiği için yapmış olabilir.

Bir başka husus da üçüncü kız, Oğuz'a durumdan haber etmesi için komşu bir kadını görevlendirir. İlk iki kadının sır saklayamamasının yanında, bir başka kadın da sır saklayabilen konumdadır. Her ne kadar ilk iki kadında sarsılan güven duygusu olmasına rağmen komşu kadının sır saklayıp haberi Oğuz'a yetiştirmesi de kadına duyulan güveni göstermektedir. Yani güven-güvensizlik çatışması yaşanıyor gibi düşünebilir.

Destanın devamında da Oğuz, babası ve amcalarıyla çarpışır. Kara-Han, Kür-Han ve Küz-Han öldürülür. Oğuz Kağan, yetmiş beş yıl çarpıştıktan sonra yönetimi ele geçirir ve insanları Tanrının varlığına ve birliğine davet eder. Etmeyenleri de doğuya sürer ve onlara "Muval" der. Türkmenlerin düşüncesine göre de Moğollar, Kür-Han, Küz-Han ve Or-Han'ın soyundan gelmektedir ama bu durum tam olarak belli değildir. Diğer iki kızın da

Tanrının varlığını kabul edip etmediği ve Oğuz'un onları yanına alıp almadığı da belli değildir (Togan, 1982: 20).

Destanda kadın özelliğinin geçtiği bir sonraki bölüm, Oğuz'un dünyanın karanlık tarafında bulunan bir kavim olan Qıl-Barak ülkesiyle savaşında ortaya çıkar. Bölümün hemen başında buradaki insanlar tasvir edilir.

“...Bu kavmin erkekleri kara renkli, çirkin yüzlü ve köpek gibi, kadınları ise temiz yüzlüdürler....” denir (Togan, 1982: 24).

Qıl-Barak kavmi erkekleri, savaş zamanı kara tutkalın ve ak tutkalın bulunduğu havuza girerler ve ardından da kara kum ve ak kum üzerinde döndükten sonra vücutlarına silah tesir etmez. Qıl-Barak kavmine yenilip geri çekilmeye başlayan Oğuz, bir yerde durur ve dağılmış askerlerini toparlamaya çalışır. Bu arada Oğuz'un askerlerinden birisi Baraklı kadınların arasında kalmış ve gizlenmiştir. Buradaki kadınların kocaları pis vücutlu, köpek yüzlü vs. gibi olduklarından, kadınlar bu adamı çok beğenirler. Bu adamla münasebet etmeyi arzularlar. Bu adamı hediye olarak İt-baraq'ın kadınının huzuruna götürürler. Kadın, kendi kocası ile temasta bulunamadığından kederlenir. Bu cinsî arzusu yüzünden de Oğuz'un tarafını tutar ve ona gizlice elçi gönderir (Togan, 1982: 24, 25).

“....Eğer düşmanı yenip ülkesini almak istiyorsanız tutacağınız yol şudur: Demirden dikenli çiviler yaptırınız ve askerlerinizden herbiri bu demir dikenlerden bir miktarını terkiye bağlasınlar ve savaşta bunları düşman üzerine serpsinler. Fakat kendi atlarınızın ayaklarına bu dikenli demir parçalarından bir zarar gelmemesi için uygun nallar yaptırmalısınız. Sonra da düşmanların burunları ve vücutlarının kenarları çıplak ve tutkalsız olduğundan oralarına ok yağdırınız. Oğuz bu durumu işitince çok sevinip memnun oldu (...) yakışıklı kimselerden İt-baraq'ın kadınlarına arka arkaya elçiler gönderdi. Kadınların çok yardım ettikleri bu elçiler, Oğuz'a gerekli bütün âlet ve malzemeyi yavaş yavaş temin edip hepsini Oğuz'a gönderdiler. Bazı kadınlar da bu erkekleri çok sevdiklerinden onlarla birlikte döndüler. Bu yolla bu ülke alındı. Oğuz bu yerde onyediy yıl kalıp dinlendi. Askerlerini düzene koydu ve silâhlarını yeniledi....” (Togan, 1982: 25, 26)

Kadınların, kendi erkekleri yüzünden fizikî ihtiyaçlarını karşılayamamaları sonucunda, kendi kavminden olan erkekleri nasıl yenebileceklerini düşmanla paylaşırlar. Çünkü Qıl-barak kadınlarının, kendi erkekleri pis vücutlu ve köpek yüzlü oldukları için erkekleriyle yakınlaşmaları da olmaz. Oğuz'dan gelen erkekleri de beğenen ve münasebet

etmek isteyen bu kadınlar da Oğuz'a yardım ederek kendi kocalarını nasıl yeneceklerini anlatırlar.

Dünyevî zevkleri için kendi kavminden olanlardan vazgeçip kocalarını düşmana satan bu kadınlar, Oğuz'un erkekleriyle fizikî ihtiyaçlarını karşılamışlar ve onların yakışıklılıklarına aldanıp onlarla birlikte dönmüşlerdir. Oğuz da bu şekilde Qıl-barak ülkesini tamamen savaşıla olmasa da kadınların da yardımıyla fethetmiştir.

Kaba gücün işe yaramadığı yerde kadınlar ortaya çıkmış, icraat ve arzularıyla savaşın düşman tarafından kazanılmasına neden olmuşlardır. Kadınlar, destanın bu kısmında kısmen ya da tamamen zevk ve ihtiraslarına düşkün kimseler olarak gösterilmiş; kendi kocalarına bile ihanet eden, kocalarını aldatan ve vatanına ihanet eden düşük varlıklar olarak destanda yer almışlardır. Yani, destanın bu kısmındaki kadınlar bayağı mahlûklar olarak gösterilmiş ve belki de İslâmiyetin etkisiyle kadına verilen değer ve kadına olan bakışın toplumda nasıl görüldüğü aktarılmaya çalışılmıştır. Çünkü özellikle Arap toplumunda kadın aldatan, yalan söyleyen, fitneci, bayağı, şeytan, büyü yapan vs. gibi görülmektedir.

“....Oğuz Han'ın dünyanın karanlık yerindeki Kıl-baraq ülkesini almasını sağlayan Kıl-baraq kadınları ise, sadakat ve yurt sevgisinden yoksun güzel ve temiz erkek düşkünü, 'iffetsiz' ama Oğuz toplumuna yarar sağladıkları, özellikle de Oğuz erkeklerini beğendikleri için 'hoşgörülebilir' yabancı kadınlar olarak tasvir edilmektedir....” (Aça, 2007)

Oğuz bu memlekette on yedi yıl kalınca yeni doğan erkekler ve kadınlar da burada büyür ve savaşçı olurlar. Oğuz'un da bir hatunundan dört tane erkek evladı olur ve onlar da büyürler. Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hamile kalır ve kocası da savaşta ölür. Kadın yakınlardaki içi oyulmuş ağacın içerisine giderek orada doğum yapar ve Oğuz'un yanına gelince de durumu Oğuz'a anlatır. Oğuz, çocuğun adını Qıpçaq koyar. Türk dilinde bu kelime içi çürümüş ve oyulmuş ağaç anlamına gelir. Diğer Türklerin fikrine göre de Kıpçak kavimleri bu çocuğun neslinden gelmektedir (Togan, 1982: 26).

Araştırmanın daha önceki kısmında bahsedilen dünya ağacı, hayat ağacı motifi burada yine karşımıza çıkmaktadır. İçi oyulmuş kovuk halinde olan ağaç, doğurganlığı ve

türemeyi simgeler. Hayat ağacının, dünya ağacının da mitolojik olarak kökleri yer altında, gövdesi yeryüzünde, dalları da demir kazık yıldızına kadar uzanır. Buradan da tanrı katına kadar gider. Bu da Türk mitolojisinde üçlü dünya düzeni, üçlü dünya görüşünü hatırlatır.

Bunun haricinde Devâdârî'nin aktardığı ve İslâmî özellikler barındıran yaratılış destanında da mağara motifi karşımıza çıkar. Mağara da annenin rahmine benzetilir ve bu kısımda anlatılan mitolojik ve tarihî öğeler iç içe geçip İslâmî etkiler barındırsa da Oğuz Destanı'nda tekrar tekrar anılır. Bu da inanç değişikliği olsa da Türklerin geçmişinden getirdiği izleri tamamen silmediklerini gösterir.

Yine bu kısımda bahsedildiği gibi adı söylenmese de Oğuz'un bir kadından dört oğlu olur. Kadın verimin sembolüdür. Toprağa atılan tohum gibi kadın da destan kahramanı için önemli olan erkek meyvelerini kahramana verir. Atlı-göçebe savaş toplumu için önemli olan erkek çocuklar dünyaya gelir ve hükümdarın sevinç kaynağını oluştururlar. Böylece kahraman da kendi yerini bırakıp her şeyini emanet edebileceği çocuklarıyla iftihar etmeye başlar.

Oğuz, Şamahı halkının önce itaat, sonra başkaldırı yolunu seçmesi üzerine illerini yakıp yıkar. Kadın ve çocuklarını da alıp götürür. Şamahılar yaptıklarından pişman olur ve af dileyince yeninden barış sağlanır. Vergilerini ödeyip tam itaat göstermeleri karşılığında kadın ve çocuklarının geri verilmesi kararlaştırılır. Ancak Oğuz Şamahıların çaresizliklerini görünce acır, kadın ve çocukları iade eder (Togan, 1982: 30).

Destanda, esir alınan kadınlar da karşımıza çıkmaktadır. Bu kadınlar düşmanın eşleri, anneleri, kardeşleri olsa da tamamen köle olarak düşünülmemiş ve alınıp satılmamıştır. Hatta Oğuz'un acıma duygusu yüzünden de Şamahılara iade edilmiştir.

Oğuz, Antakya şehrini aldıktan sonra buraya bir altın taht koydurur ve üzerine oturur. Yanındaki doksan bin askerin hepsini, kadın ve çocuklarıyla birlikte şehre getirir. Daha sonra Dimeşq ve Mısır'a, geleceğini haber vermeleri için elçi gönderir (Togan, 1982: 33).

İslâmî öğeler barındırsa da destanda görüldüğü gibi askerlerin eşleri ve çocukları da onlarla birlikte hareket etmektedir. Bu da belki de asker içerisindeki düzenin bozulmasına

engel olacak bir harekettir. Kadınların yanlarında bulunması, askerin düzenini bozmamasına ve töreye uygun hareket ederek fetih edilen yerlerdeki yabancı kadınlara eziyet edilmesine ve kadınlara yönelik farklı olayların yapılmasına engel olmuştur.

Oğuz, Irak-ı Acem'i aldıktan sonra yaylak yapmak için Demavend'e döner. Yaşlıca bir kadın hamile kalmış ve dönüş yolunda da doğum yapmış, bir erkek çocuğu olmuştur. Ancak yolda yiyecek bir şey olmadığından süt yapamamış ve çocuk da aç kalmıştır. İki üç gün kadar sonra da sülün avlamış ve ağzında götüren bir çakal görünmüştür. Kadının kocası çakala sopayla vurur ve ağzındaki sülünü alarak pişirir ve karısına yedirir. Kadın çocuğu emzirir ve birkaç gün sonra aile orduya yetişir. Oğuz, neden geri kaldıklarını sorunca da adam durumu anlatır ancak Oğuz, bu sözü beğenmez ve adamı azarlar. Kadın doğum yaptı diye geri kalınır mı diye söyler. Bu yüzden geç kalmışlarsa da burada kalın diye buyurur. Onlara "Qal aç" der. Manası ise "ey kadın aç ve geri kal" anlamına gelir. O aile orada kalır. Zamanla bu isim "Khalaç" halini alır ve Khalaç kavminin atalarının da bu aile olduğu düşünülür (Togan, 1982: 45, 46).

Her ne kadar doğumun yapılacağı zaman önceden bilinmiyor olsa da ordunun dirliğinin ve düzeninin bozulacağı düşünüldüğünden geri kalındığı için Oğuz tarafından ceza verilmiştir. Sevk ve savaş sırasında kadınların, erkeklerin yanlarında bulunması daha önce de açıklandığı gibi bazı olumsuzlukların yaşanmasına engel olsa da aynı zamanda orduda kadınların bulunması ve ailelerin de normal aile hayatlarına devam ediyor olması, bu gibi geri kalınmasına neden olan durumlarla da karşılaşılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Oğuz'un düşüncesine göre ne olursa olsun ordudan geri kalınmamalı ve düzen hiçbir zaman bozulmamalıdır.

Yine aynı sebepten Oğuz anavatanına Gur ve Garcistan yolundan dönerken yolda yüksek bir dağa varır. Çok fazla kar yağdığından iki üç aile ordudan geride kalır. Ancak her ne nedenle olursa olsun kimsenin ordudan geri kalmaması üzerine emir vardır. Oğuz durumu öğrenince kızar ve bu ailelere "Qarluq" der. Bugün de Karluk denilen topluluk onların neslindendir diye düşünülür (Togan, 1982: 47).

Oğuz yurda dönüp memleketini oğulları arasında paylaştırdıktan sonra, seferlerinde çok yararını gördüğü Kara-sülük'ü de övmeye başlar ve söylediklerini nasıl düşünüp yaptığını sorar. Kara-sülük de babası Yuşı-Hoca'yı yaşlı olmasına rağmen yanında

götürdüğünü, ondan öğrendiklerini uyguladığını söyler. Aynı zamanda annesinden öğrendiklerini de anlatır (Togan, 1982: 48).

Burada annenin de söylediklerinin dinlendiği, erkek evladın annesinin söylediklerini de hesaba aldığı görülür. Babasının söylediklerinin yapılmasının yanında, annenin de sözlerinin etkili olduğu ve evlada yol gösterdiği vurgulanır. İslamiyet sonrası bir toplum olsa da bu, insanların büyüklerinin sözünde durduklarını ve onların rehberliğinde ilerlediğini gösterir.

Destanın devamında Tuman Han, hanedan soyundan gelmekte ama yaşı küçük olduğu için kendi yerine büyüyene kadar Köl Erki Han naiblik yapmaktadır. Tuman Han da büyüyünce hakkı gereği tahtı ondan alması gerekmektedir. Bilge kişi olan Korkut, Tuman Han'a onu tahttan bu şekilde indirmektense kızı ile evlenip onun zenginliğini de alarak tahta geçmesinin daha doğru olduğunu söyler ve bu şekilde halkın da onun ardından geleceğini anlatır. Çünkü Köl Erki Han, Tuman Han'ın babasının yuğ töreninde çok yardım etmiştir ve halk da onu sevmektedir. Bu şekilde Tuman Han, onun kızını alır ve beraber aynı tahta otururlar (Togan, 1982: 59).

Burada kadın dolaylı da olsa uzlaştırıcı rolüyle ortaya çıkmaktadır. Hanlar arasında düzeni sağlayıcı olan kadındır. Kız alıp verme olayıyla birlikte ailelerin düzenleri sağlanmıştır ve halk da bu şekilde memnun edilmiştir. Bu şekilde daha başından küslükler ve bozuşmalara engel olunmuş ve düzen sağlanmıştır.

“...Tuman birgün tahtta uyuyup kalmışken dışardan geçen bir kadının konuşması kulağına geldi: ‘Ayne(İne ?) Han oğlu Uje Han dermiş ki Tuman Han’ın almış olduğu Köl Erki Han’ın kızına daha önce ben gönül vermiştim ve ben alacaktım. Ama o araya girerek kızı almış; gideceğim, onunla savaşıp kızı geri alacağım.’ (...) Hemen kalkarak askerlerini çağırıp topladı ve Uje Han ile savaşa gitti. (...) Tuman Han onunla savaştı ve onu yenerek iki gün iki gece paytahtına kadar kovaladı. Nihâyet yüz süvâri ile onun askerini bir daha yendi, Uje Han’ı yakalayarak geri döndü ve kendi ordusuna katıldı. Onların ülkesinin serhaddinde bir süre oturdu. Uje Han’ı huzuruna çağırıp ondan söylediği sözleri ve aklından geçenleri sordu. (...) Yalnız cevap olarak şu kadarını söyledi: ‘Aramızdaki savaşın sebebi senin ülkemize karşı harekete geçmen ve bizim de karşı koymak mecburiyetinde olmamızdan başka şey değildir.’ Tuman Han onun bu türlü hiçbir özrünü kabul etmeyip öldürülmesini emretti....” (Togan, 1982: 59)

Tuman Han, kadınların konuşmalarında olan bir söylentiden yola çıkarak hareket eder ve Uje Han'ı yanlış anlaşılmalara sonucu öldürür. Asılsız bir durumu anlatanlar da

kadınlardır. Buna rağmen kıskançlıklar sonucu uğruna savaşılan da yine bir kadındır. Destanın bu kısmında, kadınların doğru ya da yanlış her türlü laf getirip götürdüğü ve bu lafların da doğru olmamasına rağmen kıskançlık sonucu bunlara inanılıp iki Han'ın çarpışmasına neden oluşu yine kadınlar yüzünden olmuştur.

Kara Han oğlu Buqra Han tahta geçtikten sonra halk bolluk içinde yaşar. Buqra Han'ın üç oğlunun da annesi olan Bayır Hatun adında akıllı, bilgili ve işbilir bir hatun vardır. Memleket işleri hakkında da hüküm verir. Bu kadın ölünce Buqra Han üç yıl boyunca yas tutar. Otağından dışarı çıkmaz ve saçını da kestirmez (Togan, 1982: 64).

Kadına verilen değerin görülmesi bakımından önemli bir örnek olan bu bölüm, Oğuz toplumunda dini telakkinin değişmesine rağmen kadınların önemsenmesini ve devlet işlerindeki etkilerini göstermesi bakımından değerli bir örnektir. Hükümdar olmasına rağmen Buqra Han, ölen karısının ardından devlet işlerini bırakıp yas tutmaya başlamıştır. Burada bir aşk durumu da söz konusudur. Hükümdar, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen hala eşine âşıktır ve onun ardından da devlet işlerini yürütmeyi aksatır.

Babasının devlet işlerini aksatması üzerine ortanca oğlu Qorı Han, kengeş sonucu tahta geçirilir. Qorı Han, babasının bu şekilde sürekli yas halinde olmasına üzülür.

“....Avdan döndükten sonra Qorı Han babasına ‘annemin yerini tutması için, senin hizmetine bir kız alacağım’ dedi. Buqra Han ağlıyarak şöyle dedi: ‘Hangi kadın annen Banu Hatun’un yerini tutabilir? Hem ben kadınlardan sakınıyorum; biz baba-oğulun arasını bozar ve anlaşmazlık çıkarır.’” (Togan, 1982: 64)

Karşımıza çıkan ve sorgulanması gereken bir durum olarak ilk önce ölen kadından Bayır Hatun diye, daha sonra ise Banu Hatun diye bahsedilmesidir. Belki de müellif yazarken ilk olarak Bayır, daha sonra Banu olarak yazmıştır ya da okuyucu iki yerde farklı okumalar gerçekleştirmiş olabilir.

Bunların dışında Buqra Han'ın hükümdar olan oğlu babasını kendi eliyle evlendirmek istemektedir. Çünkü yaşlanmış ve hükümdarlığı kendisine devretmiş olan babasının mutsuz olması belki de kendisini de olumsuz etkilemektedir. Burada yine

söylenmesi gereken babanın oğluna, kadının baba-oğlun arasını bozabileceğini söylemesidir.

Qorı Han, Künce Bey'in kızını babasına ister ve alır. Buqra Han'ın sarhoş olup uyuduğu bir kış gecesinde Buqra Han'ın karısı Qorı Han'ı yalnız görüp onun hoşuna gitmek maksadıyla bitleri ayıklamak ister ve Qorı Han da annemdir diye düşünerek başını dizlerine koyar. Kadın ona, beni babana istedin ama bana bakmıyorsun ve beni ihtiyarın eline bıraktın diye şeyler söyler. Qorı Han sinirlenip kadına kızar. Ertesi gün de babasıyla kengeş edip uygun olan cezayı vereceğini bildirir (Togan, 1982: 64, 65).

Burada aldatan ya da aldatmak isteyen bir kadın figürü karşımıza çıkar. Daha çok Arap yapısında kadına verilen değer ve yüklenen özelliklerle aynılık gösteren bu durum, bu destanda da yerini almaktadır. Buqra Han'a alınan kadın, kocasının yaşlılığından dem vurur ve onun hükümdar olan oğlunu istediğini belirtir. Destan kahramanı ise onun bu isteğine yüz çevirerek ertesi gün görüşüp ceza vereceğini belirtir.

“....Bir toy sırasında gerçekleşen bu diyalog, denksizlik ve adaletsizlik üzerine kurulan bir evliliğe ön ayak olan Buqra Han tarafından doğrudan ‘iffetsizlik’ ve ‘ihanet’ olarak nitelendirilmiş ve bu nitelemelere maruz kalan genç kadın, rezil olmamak ve içine düştüğü olumsuz durumu kendi lehine çevirebilmek için hile ve yalana başvurmuştur. (...) Yusuf Has Hâcib'in meşhur eserindeki genç kızlarla kadınlar hakkındaki sözlerini haklı çıkarırcasına, kendisini, ‘uzak durulması gereken ve arabozucu şeytani bir varlık’ konumunda buluvermiştir. (...) anlaşılacağı üzere, genç kadının bu konuma kendiliğinden gelmediğini, sözü edilen konuma sürüklenmesinde aile ve toplum hayatında egemen bir konumda olan erkeklerin aldığı denksizliğe ve adaletsizliğe yol açan yanlış kararların da büyük oranda etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir....” (Aça, 2007)

Kadınlar, cinsî olarak genellikle erkekler üzerinde etkisi olan ve erkekleri, istekleri doğrultusunda hareket ettirebilen varlıklardır denebilir. Ancak üstün özellikleri bünyesinde barındıran destan kahramanları, onların bu özelliklere sahip olmasına rağmen onlara kanmaz ve onların istekleri yerine doğru olan şeyleri yapar.

“....Kadın bu sırrının bilinip etrafa yayılmasıyla herkese rezil olmaktan korktu ve daha önce davranıp bir hile düşündü: Qorı Han'ın evinden iki üç kız çağırdı. O gece tesâdüfen kar yağmıştı. Bu kızlardan biri Qorı Han'ın çizmesini giyerek, çizme izlerini Buqra Han'ın evinin kapısına bıraktı. Seher vakti de kadın gidip kocası Buqra Han'a dedi ki: ‘Oğlun Qorı Han'ın benim için yüz kızartıcı ve çirkin arzular beslemesi bana reva mıdır? İşte onun eve geldiğini gösteren ayak izleri.’ Buğra Han

bu olaydan öfkelenip ateş püskürdü ve beyleri çağırıp onlarla bu durumu danıştı....”
(Togan, 1982: 65)

Destanın ilerleyen kısmında Qorı Han, babasının isteğiyle tutuklanır ve ifadesi alınır. Babası da en sonunda bir karara varır.

Burada önemli olan nokta, kadının hainlik yapıp erkeklerin arasını açmasıdır. Baba-oğlun arasını kendi zevki uğrana açan kadın, bir de yalan söylemekte ve hainliğinin ortaya çıkmaması için de farklı birkaç kadından daha yardım almaktadır. Kocasını genç bir erkekle nefesine uyup aldatmak isteyen kadın, erkekten beklemediği bir tavır görünce topluma rezil olmamak için ölümüne de sebep olacak olsa erkeğin üzerine karalama atar ve erkek de bunun üzerine zor bir durumla (ejderhalarla) sınanır, ölümle burun buruna gelir.

Kahramanın gözlerine mil çekilip yaralar açılarak sınanmak için gönderildiği dağ (kaya), bu dağdaki ağaçların önünde bekleyen ejderhalar, İslam öncesi Türk mitolojik sisteminin de destanda yer aldığı göstergesidir. Destan metni, tamamen İslam özellikleri bağlamında yazılmaya çalışılsa da İslam öncesinden gelen mitolojik unsurlar burada karşımıza çıkmaktadır. Eski Türklerdeki kutsal dağ, hayat ağacı (dünya ağacı) ve mavi ejderhalar eski inancın etkileridir. Kahraman da bu kutsal mekâna gider ve bu kutsal mekândaki yolculuğundan arındırılmış olarak geri döner. Bu önemli kültlerin destandaki varlığı, yeni dine mensup olursa da eski inançların da tamamen unutulmadığını gösterir.

Qorı Han, ejderhaların yanından gözleri açılmış ve suçsuz olduğu anlaşılabilecek şekilde memleketine geri döner. Düşmanların babasını sıkıştırdığını gören kahraman babasını ve halkını da düşmanların elinden kurtarır.

“....Qorı-Tekin babasını görüp başından geçenleri anlattı. Buqra Han cevap olarak şöyle dedi: ‘Bu kadını daha benim için istediğin gün biliyordum ki, birgün fitne ve bulqaq’a yol açacaktır. Ama sen benim sözümü dinlemedin. Şimdi kadının cezasını nasıl istersen ver.’ Qorı-Han beş tâne tay getirmelerini emretti. Kadını bir atın kuyruğuna bağladılar. Sağ kolunu başka bir atın kuyruğuna, sol kolunu ve ayaklarını da böylece başka başka atlara bağladılar. Atları birden kamçıldılar ve böylece vücudu parça parça oldu. (...) Qorı-Han ‘bundan sonra kim yalan söyler ve iftira ederse, onun sonu da böyle olacak.’ dedi. Bundan sonra Buqra Han oğluna ‘artık hiçbir engel ve dedikodu olmaksızın tahta geç; padişahlık zaten senin hakkın’ dedi....” (Togan, 1982: 67, 68)

Toplumda suç ve ceza bağlamında bazen suçlu olarak görülen sanıklar, zor olaylarla sınanırlar. Bu sınamaların sonunda toplumun mahkemelerinin karar vermediği olaylarda doğaüstü varlıkların da işin içine girmesiyle daha etkili kararlar alınmış olur. Nitekim bu olayda da büyük bir durumla suçlanan kahraman, doğaüstü varlıkların yanına giderek suçsuzluğunu kanıtlamış ve bunun sonucunda da kendisini bu duruma düşüren kadına da şiddetli bir ceza vermiştir.

Zamanla tahta Arslan Han adında birisi geçti. Bu hükümdarın Suvar adında bir gulamı vardı ve bu gulam hünerli, çevik, kahraman ve cana yakındı. Bu gulamın methi Hatun'un bile kulağına gitmiştir. Veziler, devlet ileri gelenleri, hatunlar vs. herkes bu gulamı kıskanırdı.

“....Hacibler ve inamlar onu kıskandılar. Aralarında kengeş yaptıktan sonra birlikte Padişaha şunları arzetteler: ‘Bu Suvar Padişah hakkında kötü niyetler besliyor. Seni öldürüp padişahlığa zorla sahip olacak ve karını da alacak. Biz bunu öğrenince onu saklayıp gizleyemedik.’ (...) Padişah da hareme geldi. Ulu Hatun olan Bal (Mal?) Hatun ile Gevar Hatun kâse sunmak için yanına geldiler. Padişahı sıkıntılı ve üzüntülü görüp bunun sebebini sordular. Arslan Han Suvar hakkında öğrendiklerini anlattı ve ‘gönlüm bunun için bozulmuştur’ dedi. ‘Yarın buraya dönünce bu hususta sorguya çekilecek. Eğer söylenenler doğru ise herhalde onu öldüreceğim.’ Hatunlar ise şöyle dediler: ‘Gerçi biz de bazen onu kıskanıp çekemiyorduk; zira gizli-açık her türlü sözü sana söyleyip küstahlık ediyordu. Ama o çevik ve kahraman bir adamdır. Her türlü iş ve hizmetin ortasından pişip gelmiştir. Bütün dünya ve padişahlık işlerini, yeyip-içme at, katır, deve gibi hayvanların yemlerini, elbise, giyim ve donatım hususlarını iyice düzenlemiş ve plânlamıştır. Onlar bu sözleri kin ve kıskançlıktan söylemiş olabilirler. Önce sıkı bir araştırma ve inceleme yapılsın. Böylece etrafın siyâseti ve düzenleri başıboş bırakılıp, ihmâl edilmesin. Adamcağız günahsızken kendisini kıskananların yalanı ile ölüme gitmesin. Sonra pişmanlık fayda vermez; misterih olmak için dikkatli davranmak gerekir.’ Kara Arslan Han bütün gece bu konuda enine boyuna düşündü....” (Togan, 1982: 68, 69)

Daha önce erkekler arasındaki ilişkileri bozmaya çalışan kadınlar, burada yapılması gereken şeyleri hükümdara telkin etmektedir. Her ne kadar kendileri bile kıskanmış olsa yine de bu lafların kinle söylenmiş olabileceğini, aslının olmayabileceğini hatırlatarak asıl yapılması gerekenleri hükümdarlarına aktarırlar.

Görmekteyiz ki kadınlar, hükümdara akıl verebilen, sözü dinlenen konumda da olmaktadır. Kadınların verdiği bu akıl sayesinde de suçsuz olan Suvar, destanın ilerleyen kısmında gerçeklerin ortaya çıkmasıyla ölümden kurtulur ve hükümdarın yanında daha yakın bir yer edinir.

Ali Han tahta çıkınca oğlu Kılış Arslan daha küçüktür. Yüz seksen yaşında olan Bügdüz Qardıcı'yı oğlunun doğru işler görmesi ve onun adaletinden ayrılmamasını tembih ederek naib ve vezir olarak onunla gönderir (Togan, 1982: 71).

“...Oğlunun beline bir kılıç bağlayıp ‘adın Kılıç Arslan olsun’ dedi. Onlar Horasan’a vardılar ve birkaç yıl geçtikten sonra Kılıç Arslan bülüğ çağını geçirip delikanlı olmuştu. Hemen hergün günah ve kötülükle meşguldü. Geceleri beylerin kızlarının evine gidip onların ırzına geçiyordu. Beyler ise buna tahammül edemiyorlardı. Ona bu sebeple ‘zalim Şah-Melik’ adını verdiler...” (Togan, 1982: 71)

Kadınların erkek gücü karşısındaki çaresizliği gösterilir. Aktarımda söylendiği gibi kızların evine gidip onların ırzına geçmesi, kızların erkek karşısındaki fiziki olarak kuvvette yetersiz kalmasını göstermektedir.

Reşideddin Oğuznâmesi’nde, içerisinde toplum tarafından sevip sayılan, el üstünde tutulan, bilgili Bayır/Banu Hatunların varlığı görülmektedir. Hükümdar kocasına, kendilerinin bile kıskanmasına rağmen olumlu akıl verip insanların kıskançlık sonucu olmayan suçlardan öldürülmesine engel olan Ulu kadınların varlığı bildirilir. Bunların yanı sıra, toplumun düzenini bozan, baba-oğlun arasını açan, vatanına ve kocalarını ihanet eden iffetsiz kadınlardan da bahsedilir.

İslamiyetin etkisiyle yeni din dairesindeki Türk medeniyeti de kadına bakıştaki farklılıklardan nasibini almış ve bu destanda aktarıldığı gibi kadın, ehemmiyetle yaklaşılması gereken bir varlık olarak aktarılmıştır. İyi nitelikteki kadınlardan ve kötü nitelikteki kadınlardan bahsedilerek kadınlar arasındaki bozulma, destanda bildirilmeye çalışılmıştır.

3.2. Dede Korkut Kitabı’nda Kadın

Dede Korkut Kitabı hakkında araştırmacılar, çeşitli görüşler dile getirmişlerdir. Çoğu araştırmacıya göre Dede Korkut Kitabı, bir nevi Oğuz Kağan Destanı’dır, Oğuznâme’dir ya da bunun devamı niteliğindedir. İçerisinde geçen adların bazıları da Oğuz Kağan Destanı’nda geçmektedir.

“...Gerçekte bir nev’i Oguz Kagan Destanı olan Dede Korkut Hikâyelerinin teşekkül zamanını Z. V. Togan Kök Türkler dönemine kadar götürür. A. İnân’ın tespitlerine

bakılacak olunursa bu daha iyi anlaşılır. Kitapta Korkut Ata'nın Hz. Muhammed döneminde yaşadığından söz edilmesi ilginçtir. Bize göre de bunun tarihinin daha da eski olması gerekir. Oguz Kagan Destanı'nın Reşideddin'de kayıtlı olan Farsça nüshasında Dede Korkut'un adının sıkça geçmesi, onun tarihi bir şahsiyet olarak çok eskilere gittiğinin işaretidir. Böyle olunca Dede Korkut Hikâyelerinin, Oguz Kagan Destanı'ndan ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ama yazıya aktarılış zamanları farklı farklıdır. (...) Hikâyelerde hem İslam öncesi, hem de İslami döneme ait izlere rastlanılması, onun teşekkülünün eski Türk yurtlarında, yani Hazar'ın doğusundaki coğrafyada, kadim devirlerde oluştuğunu gösteren önemli bir delildir....” (Gömeç, 2009: 310, 312)

Araştırmacıların söylediklerinden yola çıkarak Dede Korkut Hikâyeleri hakkında Oğuz Destanı'nın, Oğuznâmelerin devamı olduğu düşünülebilir. Bunun yanında Dede Korkut Hikâyeleri'nin İslamî özellikler barındırdığını da unutmamak gerekir.

“....Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen tarihi olayların bir bölümünü belli belirsiz, bir bölümünü de belirli olarak izleyebiliyoruz. (...) Zeki Velidi Togan'a göre bu destanlardaki tarih ve coğrafya adlarının çoğu, bu hikâyelerin, Oğuzların daha Türkistan'dan ayrılmadıkları bir zaman ait olduklarını gösteriyor. Nitekim Karacuk Dağ, Karşı Yatan Kara Dağ ya da Ala Dağ, Kanlı Koca, Uşun Koca vb. adlar hep Türkistan'a aittir; bütün Bamsı Beyrek hikâyeleri de Türkistan'da söylenmektedir. Bununla birlikte Oğuz Türkleri bunları Batıya getirirken oraya göre mahallileştirmişlerdir ve Batıda geçen olaylarla da karıştırmışlardır....” (Gökyay, 2006: 9, 10)

Dede Korkut Hikâyeleri'nde söylenenlerden anlaşılanlara göre, Oğuz boyunun göç etmeden önceki özelliklerini de barındırması bakımından sadece İslamî özellikler yansıttığı söylenemez. Yeni dinin medeniyet dairesine giren Türkler, bu destansı metinleri de yeni medeniyetle yoğurmaya çalışmışlardır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kadın konusu incelenmeye başlanmadan önce, bu metinlerde yer alan aile kurumu ve evlenme hakkında da bilgi verilebilir.

“....Destanlarda kadına büyük itibar edilmektedir. Toplumda en yüksek mevki kadına aittir. (...) Ana-baba-çocuktan kurulu Türk ailesinde bunların birbiriyle ilişkilerinde sonsuz bir sevgi ve şefkatin, ölümler karşısında gevşemeyen, aksine bir kat daha düğümlenen bağlılığın, en ağır ve güç tecrübelerden geçmiş bir sadakatin, şeref ve namus anlayışının göz kamaştırdığını görürüz. (...) bütün Oğuz beylerinin tek bir eşi vardır. Bugün olduğu gibi kız aramak, bulmak ve istemek için dünür gitme âdeti görülmektedir. Kızın babasına kalın ya da kalınlık denilen, bugünkü anlamıyla 'başlık' verilmektedir. (...) Evlenenler için ayrı bir gerdek çadırı kurulur; bu çadırın yeri erkeğin attığı okun düştüğü yerdir. Çocuğa ad verilmesi büyük bir önem taşır. Gösterdikleri yararlılıktan ötürü asıl adları kahramanlara Korkut Ata tarafından verilmektedir....” (Gökyay, 2006: 18)

Oğuz metinlerinin yazıya geçiriliş tarihi üzerinde tam uzlaşılmasa bile genel kanı 15. yüzyılın ikinci yarısında bu metinlerin bir müstensih tarafından yazıya geçirildiğidir. Müstensihin kim olduğu ve hangi zamanda yaşadığı bilinmese de metinlerde geçen kişi adları, coğrafya ve bu adların yansımalarından yola çıkarak birtakım düşünceler geliştirilmiştir.

“....Hikâyelerin XV. yüzyıldan önce yazılmış olamayacağını gösteren başka deliller de mevcuttur. Bunlardan biri hikâyelerdeki Akkoyunlu etkisidir. Akkoyunlular kendilerini Bayındır Han'ın torunları saymışlardır. Hikâyelerde de Oğuzların hanı Bayındır'dır. Yine Kan Turalı adının ve hikâyesinin Akkoyunluların ilk beyi Tur Ali Bey ile onun Trabzon münasebetinin etkisinde kaldığı görülmektedir. XIV. asırda yaşamış olan Tur Ali Bey'in artık destanlaşacak kadar uzak bir hâtıra olduğu anlaşılıyor....” (Ergin, 2011: 56)

Dede Korkut Kitabı'nın bilindiği gibi iki nüshası vardır. Bunlar “Dresden” ve “Vatikan” nüshalarıdır. Dresden nüshası bir mukaddime (giriş) ve on iki boydan (hikâyeden) oluşmaktadır. Dresden nüshasına göre eksik şekilde bulunan Vatikan nüshası ise bir mukaddime (giriş) ve altı boydan (hikâyeden) oluşmaktadır.

Araştırmada da daha doğru kabul edilen Dresden nüshasından faydalanılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki “kadın” incelenecektir.

Hikâyelerin giriş kısmında ilk olarak kadın, “karavaş” kelimesiyle karşımıza çıkmaktadır. Karavaş, “cariye, kadın hizmetçi” anlamına gelir. “Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz.” denilerek hizmetçiden eş olmaz ya da hizmetçi, cinsiyet olarak kadın olsa da ona kadın gözüyle bakılmaz denilmektedir.

“....Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez....” (Ergin, 2011: 74)

Kız çocuk da olsa erkek çocuk da olsa annesinden ve babasından gördüklerini uygular. Baba ya da anne, çocuklarına ne söylerse söylesin, onun uygulamasını yapıp çocuğuna nasıl olduğunu göstermedikten sonra hiçbir öğüdün işe yaramayacağı vurgulanır. Dede Korkut Kitabı'nın bu şekilde başlaması, aileye verilen önemi ve ailenin nasıl işlediği konusundaki görüşleri anlatır.

Her şeyin bir bileninin olduğunun söylendiği kısımda “Oğlun kimden olduğunu ana bilir.” denilmektedir. Buradan hem anneye hem de babaya atıf yapılır. Anne, evin içindeki her şeyden olduğu gibi çocuklardan da sorumlu olan kişidir. Evlendikten sonra da yaşantılarından yola çıkarak kötü işler yapmış bir kimseyse bile, hiçbir şey bilmiyorsa bile çocuğunun kimden olduğunu bilebilir diye düşünülmüştür. Çünkü ilgili kısımda her şeyin bir bileninin olduğu farklı örnekler verilerek anlatılmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde kadına verilen değer, giriş kısmında tekrar tekrar anılmasından yola çıkarak üst seviyededir debilebilir. Ak sütünü çocuğuna doyura doyura emziren ana görklüdür (mübarektir, mukaddestir) diye söylenir. Çünkü daha savunmasız olan yeni doğmuş çocuk, ilk önce annesine, daha sonra da babasına tamamen muhtaçtır. Çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak da yine ilk olarak annenin görevidir.

Giriş kısmının son bölümlerinde dört kadın türünden bahsedilir. Bu dört kadının bir tanesi övülür ve sevilir. Diğer üçünün ise olumsuz yönleri vardır ve bu kadınlardan uzak durulması için dua edilir. Anlatılan bu dört kadının da ayrı bir sıfatı vardır.

“....Dede Korkut dilinden ozan aydur: Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söyler-isen bayağıdır....”
(Ergin, 2011: 76)

Bunlar söylendikten hemen sonra bu dört kadın tipinin özellikleri sıralanmaya başlar ve bunların iyiliklerinden de kötülüklerinden de bahsedilip dua edilir.

“İvün tayağı” için, evde bir erkek olmasa bile dışarıdan gelmiş misafiri evde yedirir, içirir, ağırlar, azizler ve gönderir diyerek söz edilir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de İslamî etkinin görüldüğü hatta metinlerin neredeyse her yerinin İslamî özelliklere göre yazıldığını düşünürsek söz edilen bu kadın için Ayşe, Fatma soyundandır denilir. Ayşe isminin Hz. Muhammed’in eşinin, Fatma isminin de Hz. Muhammed’in kızının ismi olduğu düşünüldüğünde bu şekilde hareket eden kadın, üst düzey bir mertebede değerlendirilmiştir. Tüm bunlardan dolayı erkekler için duada bulunurken bu kadından için “...bebekleri bitsin ve ocağına bunun gibi avrat gelsin.” denir.

Evin dayağı (ivün tayağı), aynı zamanda evi ayakta tutan sütuna benzetilebilir. Bu sütun olmasa içinde bulunulan ev çöker ve yok olur. Evi çekip çeviren kadındır. Erkeğin getirdikleriyle ya da kendi imkânlarıyla evindeki ocağın tütmesini sağlayan da kadındır. Evi ayakta tutmasının yanında dayanaktır da. Kötü bir şeyle karşılaşıldığında erine ve çocuklarına her zaman arka çıkan bu kadındır. İyi günde sevincin paylaşıldığı, kötü günde acının paylaşıldığı da bu kadındır. İşte belki de tüm bu nedenlerden dolayı bu kadının sıfatı olarak “ivün tayağı” denilmiş olabilir.

“....Bu kadın, aynı görüntüyü ‘direk’ sözcüğünü kullanarak söylediği gibi, ‘evin dayağı’dır. Bu basit bir övgü değildir, çünkü kozmik bir eksen ve gökyüzüyle bir iletişim aracı olan ağaçtan direğe bağlanan bütün simgeler bilinmektedir. Bu sebeple Türk kadını, Dede Korkut’un dediği gibi ‘evinin dayağı’ yani temel direği, Türk Milletinin bir bereket kaynağı, hanların, hakanların, cengâverlerin önünde saygıyla eğildikleri bir şeref abidesidir....” (Saçkesen, 2007)

Araştırmanın daha önceki kısımlarında da bahsedildiği gibi yazıdan yabandan gelen misafir, evde er olmasa dahi ağırlanır, yedirilir, içirilir ve gönderilir. Bu daha çok İslamiyet öncesi bir uygulamadır. Çünkü İslamiyet ile birlikte evde erkek yokken bir kadının tanımadığı bir erkeği evine alması mümkün değildir. Kötü bir kadın ise de kimseye görünmeden erkeği eve almaya çalışır. Bu yüzden belki de Dede Korkut Hikâyeleri’nde İslamiyetten önceki yaşantıdan da bahsedilmektedir. O dönemde eserler de elle çoğaltıldığı için bu eser aslında İslamiyetten önce ortaya çıkmış, İslamiyetten sonra da çoğaltılırken metnin yapısı dini etkilere maruz kalmış olabilir. Çünkü bu hikâyelerin bazı yerlerinde İslamiyet öncesi etki kendisini açıkça göstermektedir.

Elimizdeki nüsha ise belki de müstensihî tarafından çoğaltılırken baştan sona İslamiyete göre düzenlenmiş olabilir. Tabii bunların yanında farz ettiğimiz şeyler de hiç olmamış ve bu hikâyeler İslamiyetten sonra yazılmış olabilir. Ancak İslamiyetten sonra yazıldıysa bir kadının da evde erkek yokken tanımadığı birini misafir etmek için evine alması da o dönemde mümkün değildir. Tüm bunlardan dolayı, Dede Korkut Hikâyeleri’nin ilk yazılma tarihiyle ilgili net bir bilgi tam anlamıyla elde edilemez.

“Solduran sop” için, uyanır uyanmaz elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlamaç ile bir kap yoğurt yer, tıka basa doyuncaya kadar da durmaz diye bahsedilir. Daha sonra da bu kadın, sanki yokluk içinde yaşıyormuş gibi söylenmeye başlar. Oturduğu evi, kocasını beğenmez. Kocasının kendisine bakmadığından, aç bıraktığından, istediği kıyafetleri

almadığından yakınıdır. Hatta daha da fazla abartarak kocasının ölmesini ve başka bir erkekle evlenmeyi ister. Erkekler için de dua edilir. Bu kadın gibilerinin bebekleri olmasın, ocağına bunun gibi avrat gelmesin diye söylenir. Aynı zamanda elini yüzünü yıkamadan hareket etmesi, bu kadının temiz olmadığını da gösterir.

Solduran sop tipindeki kadın için “bulmuş da bunuyor” denilebilir. Yediği önünde, yemediği arkasında deyimiyle de özdeşleştirilebilir. Bu tip kadınların sırtı tok, karnı pek olmasından dolayı şükretmek yerine, erini ve evini kötüleyip kötü niyet besleyerek başka bir erkekle evlenmek istemeleri, Dede Korkut Hikâyeleri’nde uzak durulması gereken kadınlar arasında yer almasına neden olmuştur.

“Tolduran top” için, güneş doğar doğmaz uyanır, elini yüzünü yıkamadan obanın her yanını gezer, laf dinler, dedikodu eder, sabahtan öğlene kadar gezdikten sonra da evine döndüğü anlatılır. Evin boş olmasından da faydalanan hayvanlar (köpek, dana, tavuk vs.) evi, “tavuk kümesine, sığır damına” çevirmişlerdir. Bu kadın da komşularına seslenir ve evde olmasa da geri döneceğini, onun evine de bakılabileceğini söyler. Bir de üzerine “komşu hakkı, Tanrı hakkı” der. Yine erkekler için dua edilir, bunun gibi kadının bebekleri bitmesin, evine bunun gibi avrat gelmesin denir.

Tolduran top, gezmek ve dedikodu etmek için kendi evini boş bırakmıştır. Kendi evine, erine bakmak yerine laf etmek için obanın her yerini dolanan ve ardından da eve dönünce her şeyin karıştığını gören bu kadın tipi, buna rağmen bir de komşularına çıkışır. Demek ki Oğuz toplumunda kadın, önce kendi evini düzene koymalı ve önce kendi işini halletmelidir diye düşünülür.

“Niçe söyler-isen bayağı” için, evine dışarıdan bir misafir gelse ve kocası da kadına yemek getirmesini, misafirle beraber yemelerini söylediğinde kadın önce evi beğenmez, ardından da evde yiyecek bir şey olmadığını ve devenin de değirmenden gelmediğini söyler. Elini götüne vurur, arkasını da kocasına dönerek yanı üzerine yatar. Ne söylenirse söylensin hiçbirini yapmaz, kocasının dediklerini de önemsemez. Bu kadının Nuh Peygamberin eşiğinin soyundan geldiği söylenir. Erkekler için dua edilir, Allah’ın bu tip kadınlardan uzak tutmasını ve evlere bunun gibi avradın gelmemesi istenir.

Niçe söyler-isen bayağı, sıfatından da anlaşılacağı gibi bu kadın, sadece kendi bildiğini yapan, kimsenin sözünü tutmayan bir tiptir. Bundan dolayı misafirin yanında kocasını ve tanıdıklarını rezil edebilir. Misafire nasıl davranılacağını dahi bilmez.

Giriş kısmının genelinde ve özellikle de girişin son bölümünde tamamen kadından bahsedilmesi, Oğuz toplumunda kadına verilen değer, rol ve işlev bakımından kadının önemsendiğini belgeler.

Hikâyelerin ilki olan “Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı”nda, metin doğrudan bir çocuksuzluk motifi ve bu çocuksuzluğun çözümüyle başlar. Hanlar Hanı Han Bayındır, büyük bir toy düzenlemiş ve adamlarına da ak otağ, kızıl otağ ve kara otağ kurdurtmuştur. Gelen misafirlerden erkek evladı olanları ak otağa, kız evladı olanları kızıl otağa oturturlar. Bayındır Han, kimin erkek ya da kız evladı yoksa onu kara otağa oturtun, altına kara keçeyi döşeyin, kara koyun yahnisinden de verin, yerse yesin yemezse kalsın gitsin diye buyruk verir. Oğlu kızı olmayanın Allah tarafından hor görüldüğünü, bundan dolayı çocuğu olmayanı kendisinin de hor gördüğünü belirtir.

Çocuksuzluk motifi, erkek kadar kadınla da alakalıdır. Çocuk, erkeğin de kadının da ortak ürünüdür. Çocuğun olmayışı, erkek kadar annenin de üzülmesine neden olan bir durumdur.

Dirse Han, toya geldiğinde Hanlar Hanı Han Bayındır’ın adamları, kendisini kara otağa oturtup hanlarının kendilerine buyurduklarını yaparlar. Dirse Han, kendinden daha düşüklerin bile ak ve kızıl otağa oturtulduğunu, kendisinin de Han Bayındır’a bir ayıpta bulunmadığını belirtir. Bayındır Han’ın adamları da çocuğu olmadığı için Bayındır Han’ın böyle yaptığını, Allah hör gördüğü için Bayındır Han’ın da bunları hor gördüğünü belirtir.

“....Dirse Han yerinden ayağa kalktı, Yiğitlerim, yerinizden doğrulun, kalkın. Bu kara ayıp bana ya bendendir ya hatundandır, dedi. Dirse Han evine geldi. Çağırıp hatununa soylar, görelim hânım ne soylar?

Beri gelsene, başım bahtı, evim tahtı! / Evden çıkıp yürüyende selvi boylum, / Topuğunda sarmaşanda kara saçlım, / Kurulu yaya benzer çatma kaşlım, / İkiz badem sığmayan dar ağızlım, / Güz elmasına benzer al yanaklım, Kadınım, direğim dölüğüm! / Görür müsün, neler oldu?...” (Gökyay, 2006: 33)

Dirse Han'ın adamlarına bu kara ayıbın “ya bendendir ya hatundandır” demesi, İslamiyetin kabulünden sonra erkeğin birden çok evliliğinin önünü açan nedenlerden birisini çok iyi şekilde anlatmaktadır.

Arap ve Fars kaynaklı olan erkeğin birden çok kadınla evlenme nedenlerinden biri de çocuksuzluktur. Çocuğu olmayan erkek, suçu karısında görmüş ve bundan dolayı çocuk sahibi de olmak istediğinden başka bir kadın daha alarak birden çok evlilik gerçekleştirmiştir. Özellikle İslamiyetin kabulünden sonra Türkler arasında da görülen bu tip evliliklerin sayısı artmıştır.

Çocuğu olmadığı için ikinci kadını alan erkekler, genellikle çocuk sahibi olamamalarının nedenini kadınlarda aramışlar ve ikinci, üçüncü, dördüncü vs. kadınlarla da evlenmişlerdir. Çocuk sahibi olamamanın kusuru belki de erkektedir ama toplumdaki genel kanı bunun kusurunun kadından olduğu yönündedir. Çünkü benzetilmek istenirse erkeğin menileri “yağmur”, kadının rahmi de “topraktır”. Toprakta ürün yetişmezse bu, yağmurdan kaynaklanmaz. Çünkü yağmur rahmettir, kusursuzdur. Ürün yetişmiyorsa topraktan kaynaklanan bir sorun vardır diye düşünüldüğünden erkekler birden çok kadınla evlenmişlerdir.

Bahsettiğimiz nedenden dolayı evlenmelerin sonunda erkekler bazen isteklerine kavuşmuşlar, bazen de kavuşamamışlardır. Dirse Han'ın da dediği gibi çocuk olmamasının nedeni belki de erkekten kaynaklanmıştır ve bunun sonucunda yapılan ikinci, üçüncü, dördüncü vs. evliliklere rağmen çocuk sahibi olunamayabilmiştir.

Dirse Han'ın “ya bendendir ya hatundandır” demesi, Türk toplumunda kusurun doğrudan kadında aranmadığının açık şekilde göstergesidir. Bu da kadının toplumda ezilmediğini, İslamiyetin kabulünden sonra yazılmış olsa da Oğuz toplumunda o devirlerde kadının erkekle eş tutulduğunu gösterir.

Dirse Han, karısına güzel sözler söyleyip iltifat ettikten sonra başından geçenleri karısına anlatır. Adamlarına dediğinin aynısını “Senden midir benden midir?” diyerek karısının yüzüne de söyler. Tanrı bize neden bir oğul vermez diyerek sinirlenir ve karısına söylemeye devam eder.

“....Han kızı yerimden kalkayım mı? / Yakanla boğazından tutayım mı? / Kaba ökçem altına alayım mı? / Kara polat öz kılıcımı elime alayım mı? / Öz gövdenden başını keseyim mi? / Can tatlısını sana bildireyim mi? / Alca kanın yer yüzüne dökeyim mi? / Han kızı, sebebi nedir desene bana, / Yoksa, çok hışmederim şimdi sana!” (Gökyay, 2006: 34)

Dirse Han'ın karısına çocuklarının olmamasının sebebini sorması yani, karısını hiç konuşturmamaktansa ondan bilgi alıp ona göre hareket etmek istemesi, karısını önemseydiğinden ve sevdiğinden ileri gelmektedir. Karısı da bunun sebebini ikisinden de kaynaklanmadığını, bunun “üstlerindeki kaim duran Allah” tarafından verildiğini söyler.

“....Hay Dirse han, bana hışmetme! / İncinip acı sözler söyleme! / Yerinden doğrulup kalksana, / Ala çadırını yer yüzüne diktirsene, / Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırsana, / İç Oğuzun, Dış Oğuzun beylerini üstüne yığınak etsene. / Aç görse doyursana, / Yalıncağ görse donatsana. / Borçluyu borcundan kurtarsana, / Tepe gibi et yığ, / Göl gibi kırmızı sağdır, / Ulu toy eyle, hacet dile! / Olaki bir ağzı dualının alkışıyla, Tanrı bize bir erdemli çocuk verir!”

Dirse Han, dişi ehlinin sözüyle ulu toy eyledi, hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini üstüne yığınak etti, aç görse doyurdu, yalın görse donattı, borçluyu borcundan kurtardı; tepe gibi et yığdı; göl gibi kırmızı sağdırdı. El kaldırdılar, hacet dilediler, bir ağzı dualının alkışıyla Allah Taâla onlara bir çocuk verdi, hatunu hamile oldu, bir nice zaman sonra bir oğlan doğurdu. Oğlancığını dadılara verdi, besletti....” (Gökyay, 2006: 34, 35)

Kadının sözünün dinlenmesi bakımından güzel bir örnek olan bu kısım, anne ve babanın çocuklarına kavuşmasıyla sonuçlanır. Türk toplumunda genel olarak bakıldığında tek eşlilik görülmektedir.

Ortada bir olumsuz durum olmasına rağmen çocuk sahibi olamama sadece kadında aranmamıştır. Koca tarafından da belki de kusurun kendisinde olduğu kabul edilmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Dirse Han, karısına kızıp nedenini sormasına rağmen başka bir kadınla evlenmeyi de düşünmemiştir. Kusurun belki de karısında olduğunu bilmektedir ancak buna rağmen başka bir kadınla evlenmeyi hiç anmamıştır bile. Kadına verilen değer ve sevgi bakımından da düşünüldüğünde bu durum, Dede Korkut Hikâyeleri'nde erkeklerin kadına yaklaşımını bizlere anlatan güzel bir örnektir.

“....Burada aç doyurmak için verilen ziyafetler, Roux tarafından Er Töştük ve Manas destanlarındaki benzerleri gibi ‘döllenme bayramı’ olarak tanımlanır. Bununla birlikte bugün de canlılığını koruyan, bir dileğin kabul olması için ya da olması halinde kesilen ‘adak kurbanı’ ya da benzer bir ‘adak’ konusunda olduğu gibi burada da tanrı ile bir alış-veriş ilişkisi söz konusudur....” (Saltık Özkan: 2010)

Dirse Han'ın oğlu Boğaç Han tahta çıkınca babasının kırk yiğidi onu kıskanır ve asılsız iftiralar atarak Boğaç Han'ı babasına karalarlar. Dirse Han'a, Boğaç'ın yapmadığı şeyler anlatırlar. Nerede bir güzel kız gördüyse aldığını, ak pürçekli kadına sütün var mıdır diye sorduğunu, Oğuz'un üstüne yürüdüğünü, al şarabını itisinen alıp içtiğini, anasıyla sohbet eylediğini, atasına kast eyleyip el uzattığını vs. anlatırlar. Bu olanların da Hanlar Hanı Han Bayındır'a gittiğini, Dirse Han oğlunun bid'at işler işlediğinden dolayı da Dirse Han'ın çağrıldığını söylerler. Dirse Han, çocuğunu öldürmeye razı olur ve kırk yiğidin de akıl vermesiyle Boğaç'ı bir avdayken öldürmeyi kabul eder.

Dirse Han avdayken Boğaç'a yanlışlık süsü vererek ok atar ve oğlunu kürek kemiklerinin arasından vurur. Boğaç atından düşünce onlar da geri dönerler. Oğlunun dönmediğini gören anne de kocasına çocuğunun nerede olduğunu sorar.

“....Beri gelsene, başım bahtı, evim bahtı! / Han babamın güveyisi, / Kadın anamın sevgisi, / Atam, anam verdiği, / Göz açıp gördüğüm, / Gönül verip sevdiğim, (...) Arslan ile kaplana, / Bir oğul yedirdinse söyle bana; / Kara tonlu, azgın dinli kâfirlere, / Bir oğul aldırındısa söyle bana; / Han babamın katına ben varayım, / Ağır hazine, bol asker alayım, / Azgın dinli kâfire ben varayım, (...) Yalnız oğul yollarından dönmeyeyim; / Yalnız oğul haberin, a Dirse Han, söyle bana, / Kara başım kurban olsun, bugün sana!...” (Gökyay, 2006: 40, 41)

Hatunun “göz açıp gördüğüm” ve “gönül verip sevdiğim” demesi, kocasına duyduğu aşkı anlatır. Bunun yanında önemli bir olay karşısında çocuğunu bulmak için “azgın dinli kâfire ben varayım” demesi de kadın olmasına rağmen sefere çıkmaya hazır olduğu ve bunun da toplumda doğal karşılanabilecek bir şey olduğunu anımsatır.

Hatun, kırk ince belli kızı da yanına alarak oğlunu aramaya gider. Oğlunu yaralı halde dağda bulur. Kadın, oğluna uzunca bir seslendikten sonra Boğaç gözünü aralayarak annesiyle konuşmaya başlar.

“....Beri gelsene, ak sütünü emdiğim kadını anam! / Ak pürçekli, izzetli canım anam!...” (Gökyay, 2006: 43)

Boğaç'ın annesine “izzetli” diyerek seslenmesi, annesinin iffetli bir kul olduğunu söylemek istemesindendir. Devamında da annesine, boz atlı Hızır-İlyas'ın yanına gelerek yaradan ölmeyeceğini, dağ çiçeği ile annesinin sütünün yarasına merhem olacağını söylediklerini iletmesi üzerine de kırk kız dağ çiçeği bulup getirir. Hatun da “emceğini” ilk

sıktığında süt gelmez, ikinci sıktığında da süt gelmez, üçüncüde kanla karışık sütü gelir ve oğlanın yarasına dağ çiçeğiyle birlikte sürer. Oğlanı geri getirip Dirse Han'dan saklar.

Anne, oğlunun kurtulması için her şeyini feda etmeye hazır bir varlık olarak karşımıza çıkar. Annenin yanındaki kırk kız da bu anneye yardım eder.

Dirse Han, kendi kırk yiğidi tarafından tutsak edilir ve kâfire elleri bağlı şekilde götürülürken Boğaç'ın annesi oğluna, baban sana kıydıysa sen babana kıyma yine de diye öğüt verir. Kırk yiğidini yanına al ve koş git babanı kurtar diye söylenir. Oğlan da annesinin sözünü dinleyerek gidip babasını düşman elinden savaşıp kurtarır.

Anne-oğul ilişki açısından da baktığımızda, destan kahramanı babası başkalarının sözüne kanıp kendisini öldürmeye çalışsa da babasını kurtarmaya gider. Anne ve aynı zamanda eş olan hatunun yüreği dayanmaz ve oğlundan babasını kurtarmasını isteyince çocuk da annesini kıramaz. Bu da gösterir ki annenin oğul üzerindeki etkisi büyüktür.

“Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy” olarak isimlenen ikinci bölümün başında içki sunan kâfir kızlarından bahsedilir ve tasvir edilir.

“....Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçları ardına örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigârlı, sevimli kâfir kızları soylu Oğuz beylerine sağrak sürüp içerlerdi....” (Gökyay, 2006: 49)

Destanlarda genellikle hanlarda çalışan ve kahramanlara ilgi duyup onlara hizmet eden kâfir kızlarından söz edilir. Bu kâfir kızları kahramanlar tarafından da beğenilir. Zaten aktardığımız kısımda da asıl eylem içki içmek olsa da bunu söylemeden önce uzunca bu kâfir kızları tasvir edilir.

Salur Kazan’ın evi o, ava gitmişken yağmalanır. Kara benzer kızı, gelini çığırıştırırlar. Boyu uzun Burla Hatun ile kırk ince belli kız tutsak düşer. Kazan’ın artık koca karı olmuş anası kara devenin boynunda asılı şekilde götürülür. Kazan Bey’in biricik oğlu Uruz da düşman tarafından tutsak edilir. Daha sonra Kazan Bey’in koyun sürüsünü de götürmek isteyen düşmanlar, Karacuk Çoban’ın ve kardeşlerinin müdafaa etmesiyle bu isteklerini yerine getiremez ama Çoban’ın iki kardeşi şehit olur.

Evini, karısını, annesini, çocuklarını savunan babanın memleketinde olmamasından faydalanan düşmanlar, Kazan'ın maddi ve manevi değerlerini yağmalarlar. Burada kız çocuklarını da eşini de annesini de savunması gereken bir erkek motifi karşımıza çıkarılır. Erkeğin yokluğu, kadınların düşman elinde esir olmasına neden olmuştur.

Şökli Melik, kâfir beylerine akıl vererek Kazan'a daha fazla acı yaşatmak için avradı Boyu Uzun Burla Hatun'a içki sundurmalarının iyi olacağını düşünür. Hatun bu konuşmaları duyar ve ince belli kırk kızın yanına gelerek durumu bildirdikten sonra kendilerine seslendiklerinde hepsinin aynı anda “benim” diye ses vermeleri gerektiğini söyler. Nitekim öyle de olur. Bu şekilde olunca kâfirler, Kazan'ın oğlu Uruz'u çengele asıp etinden kıyma yapıp pişirip önlerine koymalarını, kim yemezse Burla Hatun'un o olacağını söylerler. Boyu Uzun Burla Hatun bu konuşmaları da duyar ve oğlu Uruz'a anlatır. En sonunda da oğluna, etinden yiyeyim mi yoksa kâfirin döşeğine girip Ağan Kazan Bey'in namusunu kirleteyim mi diye sorar.

Burada ne olursa olsun çocuğunu güvence altına alan bir anne yoktur. Boyu Uzun Burla Hatun, çocuğunun hayatının kurtulması için namusunun kirletilmesine razı değildir. Bunu gelip oğluna söyler ve oğlundan cevap bekler.

“....Koy, etimden çeksinler, kara kavurma etsinler! Kırk bey kızının önüne iletsinler! Onlar bir pare yediğinde sen iki pare yesene! Seni sası dinli kâfirler bilmesinler, duymasınlar. Sakın sası dinli kâfirin döşeğine varmayasın! Sağrağını sürmeyesin! Atam Kazan namusunu sımayasın sakın, dedi ve ağladı....” (Gökyay, 2006: 61)

Ucunda bir can kurtarmak da olsa anlıyoruz ki namus daha önemlidir. Burada anne koşulsuz olarak oğlunun canını kurtarmak için tutsak olsa da her şeyi olduğu gibi kabul etmemiştir. Bir ikilemde kaldıktan sonra oğluna da danışmış ve oğlu da namusun daha önemli olduğunu görerek ölmesinin çok da önemli olmadığını belirttikten sonra, annesinin kesinlikle düşmanın döşeğine girmemesini, içki sunmamasını ister.

Bu sırada düşmanın memleketine gelen Salur Kazan ve Karacuk Çoban da savaşa hazırdır. Yine de at ayağı altında kalmasın diye Kazan, annesini düşmandan ister.

“....Bre Şökli Melik, / Dönlüğü altın ban evlerimi götürmüşsün, / Sana gölge olsun! / Ağır hazinemi, bol akçanı götürmüşsün, / Sana harçlık olsun! / Kırk ince belli kız ile Burla Hatun'u götürmüşsün, / Sana tutsak olsun! / Kırk yiğit ile oğlum Uruz'u götürmüşsün, / Kulun olsun! / Tavla tavla şahbaz atlarımı götürmüşsün, / Sana binit

olsun! / Katar katar develerimi götürmüşsün, / Sana yüklet olsun! / Karıcık ananı götürmüşsün, bre kâfir, / Ak sütünü emdiğim, örme saçlı karıcık olmuş ananı ver bana! / Savaşmadan, vuruşmadan bırakıp geri döneyim, gideyim, / Belli bilsene!...” (Gökyay, 2006: 64, 65)

Oğul ve anne arasında daha önce andığımız konuşmalar geçerken, oğul babasının namusu için kendi canını vermeye razıyken, kadın da namusu kirlenmesin diye istemeyerek de olsa oğlu öldükten sonra onun etini yemeye ikna olmuşken koca ve baba rolündeki Salur Kazan, sadece yaşlanmış olan kendi annesini kurtarmak için çabalamaktadır. Diğer esirler kendisi için çok da önemli değildir ki düşmana tutsağın olsunlar, yeter ki annemi ver, ben de savaşmadan geri çekileyim diye seslenir.

Kahraman için yaşlanmış annesi daha fazla önem arz etmektedir. Tutsak olan oğul ve anne namusu düşünürken kahraman, bu konuyu pek önemsememekte ve sadece yaşlı annesi için çabalamaktadır.

“....Karıcık olmuş ananı getirmişiz, / Bizimdir! / Sana vermeyiz, / Yayhan Keşiş Oğluna veririz, / Yayhan Keşiş Oğlundan oğlu doğar, / Biz onu sana karım koruz!

Böyle deyince Karacuk Çoban’ın öfkesi tuttu. Dudakları tepserdi. Çoban, Bre itim kâfir! / Bre dini yok, akılsız kâfir! / Usu yok, derneksiz kâfir! / Karşı yatan kara dağlar, / Karımıştı otu bitmez; / Kanlı kanlı ırmaklar, / Karımıştı suyu gelmez; / Şahbaz şahbaz atlar, / Karımıştı kulun vermez; / Kızıl kızıl develer, / Karımıştı köşek vermez; / Bre kâfir, Kazan Bey’in anası, / Karımıştı oğul vermez.

Oğuzun dölünü almaktan safan varsa, Şökli Melik, kara gözlü kızın varsa, getir Kazan’a ver, bre kâfir! Senin kızından oğlu doğsun. Siz onu Kazan Bey’e karım koyasız, dedi....” (Gökyay, 2006: 65, 66)

Dede Korkut Hikâyeleri’nde bir eylem gerçekleştirilmeden önce örnekler verilir. Yukarıdaki alıntıda da belirttiğimiz gibi birçok şeyin yaşlılığından bahsedilir ve hemen ardından bir üst satırda söylenenin olamayacağı anlatılır. Çünkü yaşlılık verimi de düşürür ve yaşlı bir kadının çocuk sahibi olması, neredeyse imkânsızdır. Burada yaşlı olan Salur Kazan’ın annesinden çocuk olmayacağı vurgulanır.

“....Yaşlı kadının intikam amaçlı kullanılması hem yersizdir bu bağlamda hem de ‘denksizliktir’. Ancak Kazan Bey’in düşmanına teklifi yaşlı anasının düşmanı için yapamayacağı şeyi düşmanın genç kızının yapabileceği yönündedir. Kadınlar üzerinden yapılan bu karşılıklı güç gösterisi aynı zamanda toplumda kadının da yaşına göre konumlandırıldığının ve sembolik anlam kazandığının bir göstergesidir....” (Reis, 2011)

Şöklı Melik, Kazan'ın annesini de bırakmayı kendi kızından birisini de Salur Kazan'a vermeyi reddeder. Ardından savaş başlar. Savaşı Kazan Bey kazanır. Kazan Bey, ordusunu, oğlunu, eşini, annesini, hazinesini, uşağını ve her şeyini kurtarıp memlekete geri döner.

“Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinin olduğu bölümde baştan sona kız-erkek kavuşması anlatılır. Kam Püre'nin çocuğu olmadığı için bir erkek evlat diler. Bay Bican Bey de Oğuz beylerine kendisinin de bir kız evlat sahibi olması için dua etmelerini ister. Ardından da bir kız evladının olursa Kam Püre'nin olacak olan erkek çocuğuyla beşik kertmesi olduğunu ilan eder.

Daha olmamış çocuklar üzerine söz kesilmesi geleneği, belki de İslamiyetin etkisinde kalındığının göstergesi olabilir. Kam Püre'nin oğlu, Bay Bican'ın da kızı olur. Hüner gösterdikten sonra çocuğun adı “Bamsı Beyrek” olarak Korkut Ata tarafından konulur.

Beyrek, ava çıktığında bir geyiğin peşine düşer ve geyik onu kırmızı bit otağın önüne getirir. Bu otağın da beşik kertmesi “Banı Çiçek”in otağı olduğunu bilmez. Burada “kırmızı” renkli otağ, kadının, kızın, dişinin el dokunulmamış olduğunu simgeleyebilir. Bunun yanı sıra ilk hikâyedeki kızı olanların kızıl otağa oturtulması gibi bu otağda bir kız olduğunun varlığını dışarıdan gelene bildiriyor denebilir.

Geyik, Türk anlatılarında birçok özellik bakımından kahramana doğrudan ya da dolaylı olarak yardımcı olan unsurlardan biri olmuştur. Av olarak, türeyiş unsuru olarak, yol gösterici olarak, şekil değiştirme unsuru olarak, hükmedilen hayvan olarak, inanma unsuru olarak, benzetme unsuru olarak (Karadavut, Yeşildal: 2007) ve bunların haricinde de birçok farklı yönden de karşımıza çıkabilir.

Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde de av olarak başlayan geyik takibi, yol gösterici unsur olarak son bulmuştur. Böylece bilmeyerek de olsa kahraman, uzun yıllar sonra beşik kertmesinin yanına gelmiştir. Avladığı geyiğin hepsini de pay istemeleri sonucu kızın sağ kolu diyebileceğimiz yine bir kadın figürü olan “Kısırca Yenge”ye vermiştir.

“....Campbell'in ifadesiyle beklenmedik bir dünyayı ortaya çıkartacak olan ve kendisini erginlenme macerasına sürükleyen bu figür, harekete geçen güçlerin bir ilk dışavurumu olarak sanki bir mucizeymiş gibi beliren haberci figürüdür. Geyik, halk

anlatılarında benzer işlevi ile çok sık tekrar edilen bir figür olduğundan, bu anlatıda da rastgele yer alan bir figür olamayacağını ve onun tarihsel bir derinliğe sahip inançlardan beslenen arketipik bir figürün kalıntısı olduğu düşünülmelidir....” (Saltık Özkan, 2010)

Anlatılarda evlilikler öncesi kahramanın kızı hakkedip hakketmediğini anlamak için genellikle kızın babası ya da ağabeyi tarafından sınamalar gerçekleştirilir. Bu hikâyede ise Banı Çiçek, gelen erkeğin beşik kertiği olduğunu anlayınca ona çaktırmadan onu sınamaya karar verir.

Kendisini Banı Çiçek’in dadısı olarak gösteren kız, kendisiyle yapılan sınamalarda onu geçerse Banı Çiçek’i de geçersin diyerek at sürmeye başlar. Sürmede Beyrek geçer, ok atmada kızın okunu Beyrek’in oku yarıp geçer. En son kızla güreş yaparlar, Beyrek çok zorlanır. Kıza yenilirse Oğuz içinde rezil olunur düşüncesiyle gayrete gelir, kızın “emceğinden” tutar, memesine yapışır, kız da gocunur. Daha sonra kızın ince beline girip bağlar, kızı arkasının üstüne yere vurur. Böylece bu sınamayı da kazanır.

Sınamadaki üç yarış da başarıyla geçen kahraman, beşik kertiği tarafından olumlu olarak görülür ve evlenmelerinde mani olmadığı Banı Çiçek tarafından anlaşılır. Hikâyelerde sadece erkekler evlenecekleri kızları sınamaz, bu hikâyede ve diğer bazı hikâyelerde görüldüğü gibi kızlar da evlenmek isteyen erkekleri kendileri sınayabilir. Bu sınamalar ve kızların kuvvetinin anlatıldığı bölümler, farklı anlatılarda da kendini gösterir.

“....Çok kuvvetli kız diyebileceğimiz bu motifi en yaygın şekilde ‘Kirmanşah ve Şah İsmail’ hikâyelerinde de bulmaktayız. Bunların dışında; ‘Köroğlu, Varaka ile Gülşah, Yaralı Mahmut, Kaçak Nebi, Zaloğlu Rüstem’ gibi hikâyelerde de aynı motifi görmekteyiz....” (Alptekin, 2000)

Görüldüğü gibi kız ile erkeğin yan yana her sınavda beraber olmaları, kızın neredeyse tamamen erkek olarak görülüp buna göre davranılması, Türk-Oğuz toplumunda kadın ile erkeğin birbirine denk olarak görüldüğünün kanıtı olabilir. Haremlik selamlık uygulaması yerine, erkek kızı kendisine denk görmüş ve ona itibar vererek sınamalarının hepsine girmiştir. Yaptıkları güreşte de çok fazla cinsî ayrım gözetmemiş, kızı gocundursa da bilerek ya da bilmeyerek kızın memesine yapışmış ve daha sonra da kızı yenmiştir.

“....Jung, insanlarda kolektif dışşuuru meydana getiren atalardan geçme imajlar bütünü olduğunu savunur ve erkeklerin kolektif bilinçaltındaki dişi yanını anima, kadınların bilinçaltındaki erkil yanı ise animus olarak adlandırır.(...) Kadının özellikle ilk karşılaştığı baba, ağabey tipinin bilinçaltındaki kolektif imajla ve çevre şartlarıyla birleşince savaşıklık ve saldırganlık vasıflarını güçlendirdiğini kabul eder....” (Öncül, 2008)

Sınamalardan başarı ile çıkan kahramana, Banı Çiçek’in kendisi olduğunu söyleyen kıza Beyrek de “üç öpüp bir dişledikten sonra” düğünlerinin kutlu olmasını söyler.

Anlatılarda kız isteme olaylarının gerçekleşmesinden evvel, kahramana zorluk çıkaracak olaylar yaşanır. Banı Çiçek’in kardeşi “Deli Karçar” , kız istemeye gelenleri öldürür. Bunun üzerine de Dede Korkut’un kız istemeye gitmesine karar verilir. Deli Karçar, Dede Korkut’a bile kız istediği için ters ters cevaplar verir ve onu kovalamaya başlar. Dede Korkut’a kılıcı tam vuracakken de Dede Korkut’un bedduası üzerine eli taş kesilir ve Dede Korkut’tan medet diler.

Elinin iyileştirilmesi üzerine de kızı vermeyi kabul eder ama bazı şartlar öne sürer. Bin tane dişi yüzü görmemiş erkek buğra, bin tane kısrak yüzü görmemiş aygır, bin tane dişi görmemiş koç, bin tane kuyruksuz ve kulaksız köpek ve bin de iri pire getirmelerini söyler. Bunları getiremezlerse de gözüne gözükmemelerini iletir. Dede Korkut da kabul eder.

Kahramanlardan bu tip uçuk şeyler dilenmesi hem kızın verilmek istenmemesinden hem de kıza verilen değerden kaynaklanıyor olabilir. Yine de bu istenilenler temin edilir ve birçok olay yaşandıktan sonra kız alınır. Düğün hazırlıkları yapılır ve toy tertip edilir. Kızla erkeğin gireceği gerdek için de uygulanan bazı kurallar vardır.

“....Oğuz zamanında töre kaide buydu ki, bir yiğit evlense ok atardı, ok nereye düşerse orada gerdekhane dikerdi. Beyrek Han da okunu attı, dibine gerdeğini dikti. Adaklısından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi. Beyrek kaftanı giydi....” (Gökyay, 2006: 83, 84)

Bu birlikteliği çekemeyenler Bayburt hisarının beyine haber verirler ve Bay Bican’ın kendisine vereceği Banı Çiçek’i Beyrek’e verdiğini ve aynı gece de gerdeğe gireceklerini söylemeleri üzerine yedi yüz kâfirle gelip çadırı yerle bir ederler. Beyrek’in nâibini şehit ettikten sonra Beyrek ve otuz dokuz yiğidini esir edip götürürler. Bu olayların üzerine de Beyrek’in annesi, yedi kız kardeşi ve Banı Çiçek, kara tonlar giyerek ağlaşmaya başladı.

On altı yıldır kâfir elinde esir olan Beyrek'ten haber alınamayınca öldüğü düşünülerek Banı Çiçek'i başkasıyla evlendirmeye karar veren ağabeyi, Beyrek'ten ölü ya da diri haber getirene kızı vereceğini söyler. “Yalancı Oğlu Yaltacık” adında biri de kızı göz koyduğundan zamanında Beyrek'in kendisine vermiş olduğu gömleği kana bulayıp getirir ve kızı gösterir. Beyrek'in Pasin'in Kara Dervendi'nde öldürüldüğünü söyler. Banı Çiçek de gömleğin Beyrek'e ait olduğunu anlayınca ağlamaya başlar.

Kadının burada üzerinden on altı yıl geçmiş olmasına rağmen yavuklusunu hala unutmamış olması, erkek-kadın arasındaki sadakati gösterir. Sadakatle bağlı olan eşler, uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, birçok şeyin unutulmuş olmasına rağmen hala bekleyerek sadakatin timsalini sergilerler. Ancak evlenmeleri ya da evlendirilmeleri yine de başkalarının elindedir ve bunlara da tamamen karşı çıkamazlar.

Kâfir beyinin kızı, Beyrek'i sevdiği için geri gelip kendisini almasına söz vermesine karşılık hisardan kaçması için Beyrek'e yardım eder. Beyrek de hikâyenin sonunda dönerek bu kâfir kızını da alır.

Büyük düğünden önce memleketine yetişen Beyrek, ozan kılığında kız kardeşlerinin, obasının yanına gelir. Düğüne katılır ama onu kimse tanımaz. Kazan Bey'in izniyle Boyu Uzun Burla Hatun da kadınların olduğu yere varır. Dileğinin ne olduğunu sorduklarında da kopuz çalacağını ve gelini oynatacağını söyler. Gelinin kim olduğunu nasılsa bilmiyor diye düşündüklerinden, önce Kısırca Yenge gelinmiş gibi davranarak oynar ama Beyrek, gelinin o olmadığını bilince tekrar oturur. Sonra “Boğazca Fatma” oynatılır ama onun da ayıplarını yüzüne söyleyen Beyrek, o kadının da yerine oturmasına neden olur. Daha sonra gerçek gelin Banı Çiçek kalkar oynar ve Beyrek de gerçeği onlara açıklar.

Neredeyse baştan sonra kadınla ilgili olan bu hikâyede kadın, başkahraman gibi baştan sona anlatılır. Hikâyede kadının olmadığı yer hemen hemen yok gibidir. Hikâye, oğlunun gelmesinin şerefine Kam Püre'nin sevinmesi, kul ve karavaş (kadın cariye, köle) azat etmesiyle devam eder. Daha sonra Bayburt hisarına sefere gidilir. Beyrek'in otuz dokuz yiğidi özgürlüğüne kavuşur. Bu seferde elde edilen ganimetlerden (kuşun alakanını, kumaşın iyisini, kızın gökçeğini, ...) Hanlar Han'ı Han Bayındır'a pencik ederler (beşte birini ayırırlar).

Kâfirin kızına söz veren Beyrek, bu kızı da alır getirir. Otuz dokuz yiğidin birkaçına Kazan Han, birkaçına da Bayındır Han kız verir. Beyrek de yedi kız kardeşini bu yiğitlerden yedisine verir.

Hikâyenin sonu düzensizlikten düzene çıkışla, kaostan kozmosa kavuşmayla biter. Geç de olsa herkes muradına erer ve aynı anda çok sayıda düğün yapılır, toy tertip edilir.

“Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy”da, metnin başında içki sunan kâfir kızları uzunca tasvir edilir. Bu tasvirlerden kızların çok beğenildiği ve onlarla gönül eğlendirmek istenildiği anlatılmak istenir. Bu kâfir kızları, içki sunarlar. İçkileri Oğuz boyunun kendi kızları sunmaz. Zaten daha önceki hikâyelerde Kazan Bey’in eşi Boyu Uzun Burla Hatun ve oğlu Uruz esir düştüğünde, Burla Hatun düşmana içki sunmamak ve döşeğine girmemek için oğlu Uruz’un öldürülmesine ve onun etini yemeye razı olmuştur. Hikâyelerde içki sunmak Oğuz kadınları açısından ar edilecek bir durumdur ve bundan dolayı da içkileri kâfir kızlar sunar.

“....Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigârlı, gerdanları birer karış kâfir kızları al şarabı altın ayakla soylu Oğuz beylerine gezdirirlerdi. Her birinin elinden Ulaş Oğlu Salur Kazan içmişti. Çargap çargap çadırlar, otaklar, çuhalar bağışlardı. Kara gözlü kara kul, karavaş bağışlardı; katar katar develer bağışlardı....” (Gökyay, 2006: 110)

Bu eğlencede “karavaş bağışlardı” denilerek cariye olarak kadınların hediye edildiği ya da azat edildiği söylenir.

Hikâyenin devamında babasıyla ava çıkan Uruz, düşmana tutsak olur. Uruz’un annesinin yanına gittiğini düşünen Salur Kazan da Boyu Uzun Burla Hatun’un yanına oğlunu sormaya gelir. Boyu Uzun Burla Hatun da oğlunu babasının yanında göremeyince kocası Kazan’a uzun uzun söylenir ve oğlunun nerede olduğunu sorar.

“....İki gittin, bir gelirsin, yavrum hani? / Karanlık gecede bulduğum oğlum hani? (...). Asılan asılan kayalardan, / Kazan, oğlancığımı uçurdun mu? / Talı sazın arslanına yedirdin mi? / Yoksa kara dinli kâfire uğrattın mı? / Ak ellerini arkasından bağlattın mı? / Kâfirler önünce yaya yürüttün mü? / Dili damağı kuruyup dört yanına baktırdın mı? / Kara gözden acı yaşını döktürdün mü? / Kadın ana, bey baba deyü buzlattın mı? (...). Yalınız oğul haberini, Kazan, desene bana! / Demez olursan, yana yakıla kargırım, a Kazan sana! (...). Karşı yatan kara dağdan, / Bir oğul uçurduysan söylesene bana, / Külünk ile yıktırayım! / Kamın akan yüğrük sudan, / Bir oğul akıtınsa söylesene bana, / Damarlarını soğuldayım! / Azgın dinli kâfirlere, / Bir oğul

tutturdunsa söylesene bana, / Han babamın yanına ben varayım, / Ağır asker, bol hazine alayım, / Azgın dinli kâfire ben varayım! / Yaralanıp Kazılık atımdan inmeyince, / Yenimle alca kanım silmeyince, / Kol but olup yer yüzüne düşmeyince, / Yalınız oğul haberini almayınca, / Kâfir yollarından dönmeyeyim!...” (Gökyay, 2006: 119, 120, 121)

Erkek gibi savaşa hazır görünen Boyu Uzun Burla Hatun, kocasından geri kalmayacağını anlatır. Oğlunun eğer kâfir eline esir gittiğini öğrenirse Han babasının yanına gidip asker ve hazineden mal alarak sefere çıkmaya hazır olacağını söyler. Bunları derken aynı zamanda Oğuz kadınlarının erkekler gibi savaşçı bir özellik gösterdiğini anlatmış olur.

Uruz'un annesi Boyu Uzun Burla Hatun, uzun bir şekilde kocasına oğlunu sorar. Anne yüreğinin hissedişinden belki de oğlunun başına kötü bir şeyin geldiğini anlar ama tam doğrusunu kocasından duymak ister. Ümidini kaybetmeyen ya da kaybetmek istemeyen anne, kocasının ağzından çıkacak iki kelimeye göre sevinecektir ya da üzülecektir. Ondan doğruları öğrenmek için tekrar tekrar kocasına sorar durur. Bunları söyledikten sonra da kocasının cevap vermezse kendi kendisine kötü şeyler yapacağını söyler. Daha sonra da oğluyla yakın gelecekte yapacağı, yapmayı istediği şeyleri anlatır.

“....Kalkıp da yerimden doğrulayım derdim, / Yelesi kara Kazılık atıma bineyim derdim, / Soylu Oğuz içine gireyim derdim, / Ala gözlü gelin alayım derdim, / Kara yere ak otaklar dikeyim derdim, / Yürüyüp oğlu ulu gerdeğe göçüreyim derdim, / Muradına, maksuduna eriştireyim derdim, / Murada erdirmedin beni! / Kara başım karışı tutsun Kazan, seni! / Bir bebeğim görünmez, bağrım yanar, / Neyledin, desene bana! / Demez olursan, yana yakıla kargırım, Kazan sana!...” (Gökyay, 2006: 122)

Kazan da karısına oğlunun avda olduğunu, yedi gün mühlet istediğini ve oğlunu getireceğini söyler. Uzun Boylu Burla Hatun da avda olduğunu bilmek için Kazan'ı yorgun atına ve kesilmiş gücüne rağmen hemen gitmesini ve oğlunu bulmasını emreder. Kazan da geldiği yolu geri dönüp geceyi gündüze katarak savaş meydanına varır.

Kadın, oğlunun yokluğu yüzünden kocasına baskın gelmiş ve birçok şey söyledikten sonra da oğlunu bulması için kocasına emir vermiştir. Kocası da bu emri seslenmeden onaylamış ve hemen ardından oğlunu bulmaya gitmiştir. Bu da gösteriyor ki kadın, toplum hayatında kocasına emir verecek kadar etkilidir. Çünkü oğul, avda kaybedilmiştir ve avdaki bu kayıp babanın sorumluluğundadır. Baba da bunu bildiğinden seslenmemiştir ve karısı ne derse kabul etmek zorunda kalmıştır.

Düşmanın yanında Uruz’a yetişen babası Kazan, Uruz tarafından geri gönderilmek istenir. Çünkü düşman, ikisini birden öldürmek istemektedir. Bunun için Uruz, babasına kendisini bırakıp annesine gidip doğruları anlatmasını ister.

“....Karıcık olmuş anama umut olsana! / Kara gözlü kız kardaşımı ağlatmasana! / Akça yüzlü, karıcık olmuş anamı buzlatmasana! / Oğul için atanın ölmesi ayıp olur, / Yaradan hakkı için, / Babacığım, bırak da dönsene, eve varsana! / Karıcık anam sana karşı gelse, / Beni sana sorsa, / Baba doğru haber versene, / Gördüm senin oğlun tutsak, desene! / (...) Benim anam benim için kayırmazın, / Bir ay baksın, / Bir ayda varmazsam iki ay baksın, / İki ayda gelmezsem üç ay baksın, / Üç ayda varmazsam öldüğümü o vakit bilsin! / Aygır atımı boğazlayıp aşımı versin! / El kızı nişanlıma destur versin! / Benim için tuttuğu gerdeğe başkası girsin! / Anam benim için gök giyip kara sarınsın! / Soylu Oğuz elinde benim yasımı tutsun! / Benim başım senin yoluna kurban olsun, / Geri dön baba! / (...) Sen esen ol, anam esen olsun, / Benden yeğrek Kadir Tanrı size oğul versin! / Ak sütünü anam bana helal eylesin! / Savaşmasana, bırak da dönsene baba geri!...” (Gökyay, 2006: 124, 125, 126)

Annenin ve oğulun yapmak istediklerinin anlatıldığı bu bölümde Uruz, babasına geri dönmesini ve kendiyle ölmemesini söyler. Oğul için atanın ölmesinin ayıp olduğunu, annesine gidip doğruları söylemesini ve annesinin de oğlu için olan planlarının gerçekleşmeyeceğini iletir. Anne ve baba, çocuğu için hayatı boyunca birçok şey planlar. Çocuğunu evlendirme düşüncesi de bunların en önemlilerindendir. Yukarıdaki aktardıklarımızda anne de oğul da evlenmekten ve gerdekten bahseder. Ancak bunların gerçekleşmeyecek olması da ikisinin dilindedir. Bu yüzden bu planlananların iptal edilmesi ve evlenme muradına başkalarının ermesi gerektiği düşünülür.

Boyu Uzun Burla Hatun, kocası Kazan’dan haber alamayınca kırk ince belli kız-oğlanıyla kara aygırın üzerine binip yola düşer. Kara kılıcını kuşanır ve Kazan’ın izini takip eder. Kazan savaşta gözünün kapağına kılıç değdiği için karısını tanımaz. Diğer Oğuz beylerinin yardımıyla da savaş kazanılır. Boyu Uzun Burla Hatun da savaşta kılıçla başarılar sergiler. Düşmanın kara tuğunu kılıçla yere düşürür. Babasıyla birlikte oğulları Uruz’un ellerini çözüp kucaklaşırlar.

İslamiyet öncesi destanlarda yer alan kadın tipi gibi burada da Boyu Uzun Burla Hatun, oğlundan ve kocasından haber alamayınca silahlanıp düşman üzerine yürür. Yanına da kendisi gibi kırk tane kız alır. Bu da araştırmanın önceki kısımlarında değindiğimiz “Amazonlar” ve “Bâcıyân-ı Rûm Teşkilatı”nı andırır.

Oğlunun kurtulması şerefine Salur Kazan, yedi gün yedi gece ziyafet verir. Bu ziyafette kırk evli kul ile kırk “karavaş”ı azat eder.

Karavaş (cariye, kadın hizmetçi, para karşılığında kullanılan kadın) kelimesinden yola çıkarak Oğuzlarda o zamanlarda ev işlerinde kullanılan ve tam anlamıyla köle olmasa da evdeki insanlara işlerinde yardımcı olan kadınlardan bahsedilebilir. Çünkü “karavaş” kelimesi, hikâyelerin çoğu kısmında yer almaktadır.

“Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boy”unda kuru bir çayın üzerinde köprü yaptıran ve geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden de kırk akçe alan Deli Dumrul, kendisinden daha güçlü kimse olmadığını göstermeye çalışır.

Köprüsünün yakınında sevilen bir yiğit öldüğü için yas tutulur. Oraya gider ve yiğidin canını aldığı için Azrail’e meydan okur. Yas tutulan yiğidin canını aldığı için Azrail’i öldürüp onun elinden o yiğidi kurtarmak ister. Bu da Tanrı’nın hoşuna gitmeyince Azrail’e emreder ve Deli Dumrul’u korkutur. Azrail de canı için kendisine değil Allah’a yalvarması gerektiğini söyler. Allah’a yalvarınca Allah da kendisinin yerine can bulursa canını bağışlayacağını bildirir.

Dumrul önce babasına sonra da annesine gidip kendi yerine can dilenir ama ikisi de “dünya şirin, can aziz” diyerek canlarını vermek istemez. Azrail de Dumrul’un canını almaya gelir ve Dumrul da iki oğlunun annesi, helaliyle vedalaşıp emanetlerini ısmarladıktan sonra canını alması için yalvarır. Karısının yanına gelir. Kendinden sonra evlenmesini, çocukları öksüz koymamasını söyler.

“....Tatlı damak verip soruştüğüm, / Bir yastıkta baş koyup emişdiğim! / Karşı yatan kara dağları, / Senden sonra ben neylerim? / (...) Senden sonra bir yiğidi, / Sevip varsam birlikte yatsam, / Ala yılan olup beni soksun! / Senin o muhannes anan, baban, / Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar? / Arş tanık olsun, Kürsi tanık olsun! / Kadir Tanrı tanık olsun! / Benim canım senin canına kurban olsun!...” (Gökyay, 2006: 141, 142).

Anne ve baba canını vermediğinde, karısı kendi canını seve seve vermeye hazır olduğunu söyler. Hikâyede, yaşlı anne ve babanın, oğulları için kendi canlarını vermeye razı olması beklenirken onlar canlarını, “dünya şirin, can aziz” diyerek vermemektedir. Çünkü toplumdaki genel düşünce, yaşlı birinin ölmesiyle genç birinin ölmesi arasındaki

acının bir olmadığıdır. Bunun içindir ki genç yaşta olan Deli Dumrul'un ölmesine duyulacak üzüntü daha fazla olacaktır. Karısının kendi yerine can vermesine razı olması, bu sefer de Deli Dumrul'u rahatsız eder. Karısının ölmesine, kendi yerine can vermesine razı olmaz ve bu sefer Tanrı'nın her ikisinin birden canını alması ya da her ikisinin birden canlarını bağışlaması için dua eder.

“....Ulu yollar üzerine, / İmaretler yapayım senin için! / Aç görsem doyurayım senin için! / Yalınca görsem donatayım senin için! / Alırsan ikimizin canını birlikte alsana, / Korsan ikimizin canını birlikte koysana! / Keremi çok Kadir Tanrı!...”
(Gökyay, 2006: 142, 143).

Deli Dumrul'un bu duası, Tanrı'nın hoşuna gider ve Azrail'e Dumrul'un atasının ve anasının canlarını almasını buyurur. Deli Dumrul ve eşine de yüz kırk yıl ömür verir.

Hikâyelerde karı-koca ilişkisi ve bunların birbirine olan bağlılığı üst seviyededir. Bu hikâyedeki kadının kocası için canını seve seve verecek olması ve ölümden çekinmemesi, ardından da kocanın buna razı olmaması ve Tanrı'ya öleceklerse de bağışlanacaklarsa da beraber olması için dua etmesi, bunun önemli bir göstergesidir.

“Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu”nda Kanlı Koca ölmeden önce oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek ister. Kan Turalı ise kendine layık olan kızı tarif ederken babasıyla karşılıklı konuşur.

“....Baba, ben yerimden doğrulmadan o kalkmış, ayağa dikilmiş ola; ben karakoç atıma binmeden o binmiş ola; ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış, bana baş getirmiş ola, dedi.

Oğul sen kız istemezmişsin, bir cılasun bahadır istermişsin. Onun sırtından, yiyesin, içesin, hoş geçinesin, dedi. Kan Turalı, Evet, canım baba, öyle isterim. Yoksa varasın, bir cici bici Türkmen kızı alasın, aniden dayanayım, üzerine düşeyim, karnı yırtıla, dedi....” (Gökyay, 2006: 144)

O dönemde yaşama koşullarının zorluğu, sürekli düşman askerlerinin tacizi, yaşamda kadının da erkeğin de varlığının ortak olması vs. gibi nedenlerden dolayı istenen gelin, erkek gibi hareket edebilecek olmalıdır. Kan Turalı da babasına istediği kızı tarif ederken “cicili bicili” olmasındansa erkek gibi baş kesip kan dökebilecek olmasını yeğlediğini söyler.

Kanlı Koca, oğluna kız bulmak için gezdikten sonra Tırabuzan tekürünün kızına talip olur. Ancak tekür, üç tane canavarı da yenen ere kızını verecektir. Bu üç canavar boğa, arslan ve buğradır (devedir). Bunları yenemese de kızın babası gelen erlerin başını kesecektir. Bu uğurda o zamana kadar otuz iki kâfir beyinin oğlu can vermiştir. Kız ise tam Kan Turalı'nın istediği özellikleri gösterir. Kızın attığı ok yere düşmez.

Tekür, bu üç canavarı da yenecek ere hünerli olduğu için kızını vermeye razı gelmektedir. Kan Turalı da teker teker üçünü de öldürür ve Sarı Tonlu Selcen Hatun'u alıp memleketine döner. Ancak tekür, kızını verdiği için pişman olur ve arkalarından onları gafil avlamak için altı yüz kâfirle beraber at sürmeye başlar.

Selcen Hatun, yiğidini beğenir. Kan Turalı uykudayken baskına uğrarız düşüncesiyle de atına zırh giydirebilir, kendisi de zırh giyer ve yüksekçe bir yerden düşmanların geldiğini görür. Kan Turalı'yı uyandırmaya çalışır ama Kan Turalı hemen uyanmaz. Biraz daha zaman geçtikten sonra gözlerini aralar.

“....Yiğidim, üzerine yağı geldi, uyarmak benden, savaşıp hüner göstermek senden, dedi. (...) Bey yiğit, baş esen olsa börk bulunmaz mı olur? Bu gelen kâfir, çok kâfirdir, savaşalım, dövüşelim, ölenimiz ölsün, diri kalanımız odaya gelsin, dedi. (...) kaçanı kovmadı, aman deyeni öldürmedi. Öyle sandı ki yağı basıldı. Kılıcının balçağı kan, odaya geldi. Kan Turalı'yı odada bulamadı....” (Gökyay, 2006: 158)

Erkek kahraman gibi hareket eden Selcen Hatun, erinin geri dönmediğini görünce onu aramaya gider. Kan Turalı'nın atını oklanmış olarak kendisini de yüzü gözü kan içinde bulur. Etrafındaki kâfirleri kovalar ve kocasını kurtarır. Kan Turalı da onun karısı olduğunu bilmeden kendisinden habersiz gelip düşmanını kovaladığı için pek de memnun olmaz.

Selcen Hatun, güçsüz düşmüş erini atının arkasına alır ve yola koyulur. Kan Turalı ise kendisini bir kadının kurtarmasından dolayı hoşnut değildir. Elin dilene düşme korkusu da etkisini gösterir ve aklına Selcen Hatun'u öldürme fikri düşer. Bu durumu anlayan Selcen Hatun da eşine seslenir.

“....Bey yiğit! / Övünürse er övünsün, arslandır! / Övünmelik avratlara bühthandır! / Övünmekle avrat er olmaz! / Ala yorgan içinde seninle dolaşmadım, / Tatlı damak verip soruşmadım, / Al duvağım altında söyleşmedim, / Tez sevdin, tez usandın, /

Kavat oğlu kavat! / Kadir Allah bilir, ben sana, / Munisim, yârum, kıyma bana!...”
(Gökyay, 2006: 161)

Selcen Hatun, kocasına bu şekilde seslense de kocası yine de onu öldürmek istediğini söyler. Kız çok kızar ve kocasıyla beraber ok atmak ister. Selcen Hatun bir ok atar ve Kan Turalı'nın başındaki bit, ayağının önüne düşer. Bunun üzerine de Kan Turalı ve Selcen Hatun barışırlar. Daha sonra da Kan Turalı, Selcen Hatun'la gerdeğe girer ve muradına erer.

Selcen Hatun, kâfir bir beyin kızıdır ama gösterdiği özellikler ve sergilediği yetenekler bakımından hikâyelerdeki Türk kadın tipine benzerlik gösteren bir yaklaşımdadır. Dede Korkut Kitabı'nın bazı yerlerinde içki sunan, kahramana yardım eden kâfir kızlarından ve eşlerinden bahsedilir fakat ismiyle anılan kâfir kızı olarak sadece Sarı Tonlu Selcen Hatun vardır.

“....Dede Korkut'ta kâfir kadın özel adlarından sadece Selcen Hatun ismine rastlanmaktadır. Bu ismin de Türkçe olduğu etimolojik incelemelerle tespit edilmiştir. Bu ad dışında kâfir kadın adları hiç anılmamakta, Selcen Hatun ve Beyrek'e yardım eden kâfir kızı dışında, kâfir kadınlarının hep fizikî özellikleri dile getirilmektedir. Selcen Hatun ruhsal ve fizikî bakımdan Türk kadın tiplerine benzer şekilde anlatılırken isimleri söylenmeyen diğer kâfir kızları ise sadece fizikî bakımdan Türk tipi kadına yaklaştırılmaktadır....” (Çeribaş, 2011)

Erkeğin, karısı da olsa bir kadın tarafından kurtarılması, erkek tarafından küçük düşme olarak görülür. Halbuki Kan Turalı evleneceği kızın kendisi gibi baş kesen, kan döken birisi olmasını diler. Buna rağmen karısının kendisini kurtarmasına önce içerleyen, onu öldürmek isteyen Kan Turalı, daha sonra karısının ok atmadaki marifetini de görünce onunla barışıp gerdeğe girer.

Bu kısımda erkek kahraman istediği görüşlere uygun bir kız bulunca onu almak için hüner gösterir, daha sonra aldığı kız savaşta kendisine yarar sağlayınca bundan hoşnut olmaz. Aynı kız kendini kurtarıp eve götürürken rezil olma düşüncesiyle onu öldürmek ister, bu kızla yarış diyebileceğimiz bir ok atma töreni yapar, burada da başarı gösteren kızla en sonunda barışır ve onunla gerdeğe girer.

Hikâyenin başında kızı almak için sınanan kahraman, hikâyenin sonunda istemeden de olsa bu sefer de kendisi kızı sınar. Bu sınamanın sonunda da tekrar barışır.

“Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı”nda kadına dair önemli bir kısım yoktur. Bu hikâyede Yigenek, esir düşen babası Kazılık Koca’yı düşman elinden kurtarır. Hikâyenin sonunda da bir iki yerde kadına dair sözler geçer.

“....Kuşun ala kanını, kumaşın arısını, kızın gökçeğini, dokuzlama çargap, çuha Bayındır Han’a pencik çıkardılar. Kalanını gazilere bahsettiler. Döndüler, evlerine geldiler. (...) Ak sakallı baban yeri uçmak olsun! Ak pürçekli anan yeri behişt olsun!...” (Gökyay, 2006: 173)

“Basat Depegözi Öldürdüğü Boy”da ana olay kadın değildir. Hikâyenin içerisindeki bazı yerlerde kadından ve kadınla ilgili bölümlerden bahsedilir.

Basat’ın babası Aruz Koca’nın Koca Sarı Çoban adındaki çobanı, pınar kenarında koyunları otlatırken peri kızları görür ve bunlardan birini yakalayarak onunla “cima” eder. Peri de çobana, yıl tamam olunca bendeki emanetini al der ve Oğuz’un başına ölüm getirdiğini söyler.

Yıl tamam olunca peri kızı gelip çobanı bulur ve emanetini almasını söyler, ardından da yine Oğuz’un başına ölüm getirdiğini belirtir. Yığının içinden gövdesi adam, tepesinde de tek gözü olan bir varlık çıktı.

Aruz Koca, bu varlığı alıp büyötmek ister. Bir dadı tutulur. Dadının memesini bir emer ve bütün sütünü alır. İkinci kez emer ve kanını alır, üçüncü kez emer ve bu sefer de dadının canını alarak onu öldürür. Başka dadılar da gelir ve onları da öldürür. Oyun oynadığı oğlanların da kimsinin burnunu, kimisinin de kulağını yer. Aruz, Tepegöz’ü dövse de ona sövse de Tepegöz onu dinlemez. Bu varlığın peri anası gelir ve oğlunun parmağına bir yüzük takar. Bu şekilde de Tepegöz’e ok ve kılıç işlemez olur.

Bir oğlunu Tepegöz’e kurban veren bir kadın, ikinci oğlunun da istendiğini duyunca gazadan dönen Basat’tan yardım ister ve durumu uzunca anlatır. Kendi kardeşi Kayın Selçuk de Tepegöz tarafından öldürölen Basat, kızdırılmış bir süngü ile Tepegöz’ün gözüne süngü sokar. Daha sonra da parmağındaki yüzüğü çıkarıp onu öldürür.

Oğuz boyuna çok acı yaşatan bu yaratık, Tanrı’nın koyduğu kuralları çiğneyen bir çoban tarafından istemeyerek de olsa musallat edilmiştir. O çobanın periyle cima etmesi,

kuralları çiğnemesi, yeryüzüne umulmayan bir yaratığın gelmesine ve birçok acı yaşatmasına neden olur. İnsanın insanla, insan dışındakilerin de kendi cinsleriyle münasebet etmesi gerektiğini anlatan bu hikâyede, çobanın bir kadın yerine bir peri kızıyla münasebet etmesi yüzünden ilahi kudret kendisini göstermiş ve bu düzensizlik yüzünden garip bir varlık peyda olmuştur. Bu düzensizliği de düzene kavuşturan Basat olmuştur. Başkasının yaptığı yanlışın hesabı, herkes tarafından ödendikten sonra ve kaos, kozmosla sonuçlanmıştır.

“Begil Oğlu Emrenün Boyı”nda Begil, Kazan’a kızıp Han’a da küsüp erlerini de alıp evine dönünce hatunu Begil’e sıkıntısının ne olduğunu sorar. Begil de olan biteni anlatır. Daha sonra da karısı Begil’e söylemeye, akıl vermeye başlar.

“....Yiğidim, bey yiğidim, padişahlar Tanrı’nın gölgesidir. Padişahına asi olanın işi rast gelmez. Arı gönülde pas olsa şarap açar. Sen gideli hânım, arkuru yatan Ala Dağların avlanmamıştır, ava binsene, gönlün açılsın, dedi. Begil gördü, hatun kişinin akıllı, sözü iyidir. Kazılık atın çektilirip sıçradı bindi, ava gitti....” (Gökyay, 2006: 191)

Bir Oğuz Beyi olan Begil, karısı ile olan bitenleri etraflıca konuşuktan sonra karısının akıl vermesini önemser. Onun dediklerini uygulayarak ava çıkar. Bu da bize Oğuz toplumundaki erkeklerin, kadınlarının sözlerini dinlediklerini gösterir.

Hikâyenin ilerleyen kısımlarında da Begil’in avda ayağını kırması üzerine düşmanın üstüne babası gibi giyinip giden Emren’in düşmanı yenmesi anlatılır.

“Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı”nda ağabeyi Egrek’in yıllar önce esir edildiğini büyüncü öğrenen Segrek, onu kurtarmak için seferber olur. Oğullarının düşman üstüne gitmesini istemeyen anne ve baba da ne yapsalar onu bu düşüncesinden vazgeçiremez. Kazan Bey’e akıl danışıp ne yapmaları gerektiğini sorarlar. Kazan da ayağına at kösteği takıp yavuklusuyla evlendirmelerini söyler.

Oğlanla kızı gerdeğe koyarlar ama oğlan, aralarına kılıcını koyar. Çünkü ağabeyini kurtarmadan gerdeğe girmeyi ar etmiştir. Kız, Segrek’in murat vermesini istese de Segrek bunu kabul etmez. Ağabeyini kurtarmadan öldüyse de öcünü almadan gerdeğe girerse kendi kılıcına doğranmayı, okuna vurulmayı, oğlu olursa da on yaşını görmeden ölmesini

yeğler. Kız da murat ver ve murat al, gideceksen de öyle git dese de Segrek bunları kabul etmez.

Tüm bu olanlardan sonra kız, ayağı uğursuz gelin diyeceklerine utanmaz gelin desinler diyerek kaynanasına ve kayınbabasına durumu anlatır.

“....Atamdan yeğrek kayın ata! / Anamdan yeğrek kayın ana! / Kaytabanın buğrası ürkütü gider, / Sarvanlar önünü aldı, döndüremez; / Karakoçun aygırı ürkütü gider, / İlkıcılar önünü aldı, döndüremez; / Ağılların koçları ürkütü gider, / Çobanlar önünü aldı, döndüremez; Ala gözlü oğlun kardaşını andı gider, / Akça yüzlü gelinin döndüremez; / Size malum olsun!...” (Gökyay, 2006: 206)

Evlenilen kız, gerdek gecesi muratlarına ermek ister. Segrek’ten daha heveslidir ancak Segrek, ağabeyini kurtarmadan ya da onun öcünü almadan bu birlikteliğe yanaşmaz. Kız da bu sorunu Segrek’in annesine ve babasına, kendi anne ve babasından daha iyi, daha önemli olduklarını söyleyip söze başlayarak durumu anlatır. Segrek’i düşüncesinden döndüremeyen anne, baba ve eş, onun gitmesine izin verir.

Hikâyenin sonunda beraber memleketlerine dönen Egrek ve Segrek, birbirlerine sağdıç olduktan sonra gerdeklerine girerler ve muratlarına ererler.

“Salur Kazan Tutsak Olup Oğlı Uruz Çıkardığı Boy”da uyuya kalan Kazan, Düşman tekür tarafından esir edilir ve zindandaki kuyuya atılır. Tekürün avradı gelip Kazan’ı zindanda ziyaret eder.

Avrat, Salur Kazan’a neye binersin diye sorduğunda, Kazan da ölülerin yorgasına binip kâhillerini yederim dediğinde avrat korkar. Çünkü yedi yaşında ölen kızı vardır ve kızına binmemesini ister. Kazan da bineceğini söyleyince avrat gidip kocasına yer altında kızımızın belini kırar, kızımıza biner diye söyler ve Kazan’ı kuyudan çıkarmasını söyler.

Kâfir karısıyla Kazan Bey, zindanda karşılıklı konuşurlar ve kadın da zindana ünü yayılan Kazan’ı görmek için gelmiştir. Bu görüşmede Kazan, kadının gözünü korkutunca da kadın, kocası üzerindeki etkisini kullanır ve tekür de Kazan’ı kuyudan çıkarır.

Han Bayındır'ın, dedesi; asıl babasının da Salur Kazan olduğunu öğrenen Uruz, annesine doğruları anlatmadığı için kızar ve ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı kılıcıyla başını gövdesinden çoktan ayırdığını söyler.

“....Oğul, baban sağdır, ama söylemeye korkardım. Kâfire varasın, kendini ortaya atasın, helâk olasın. Onun için sana demezdim, canım oğul, dedi. Ama emmine adam sal, gelsin, görelim, ne der, dedi....” (Gökyay, 2006: 221)

Kadınlara bu kadar yer verilen bu hikâyede Salur Kazan, oğlu Uruz'la ve Oğuz beyleriyle karşı karşıya getirilir. Salur Kazan, oğlunu ve Oğuz beylerini tanır ama bunu söylemez. Onları birer birer sınar. En sonunda gerçek anlaşılınca da kâfirlerin memleketi yerle bir edilir ve hep beraber dönüp memleketlerine gelirler.

“İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” diye isimlenen son hikâyede, dış Oğuzlardan olan Aruz Koca, Salur Kazan'a evini yağmalattığında İç Oğuz'la beraber hareket ettirilmedikleri için düşman olur. Beyrek de dış Oğuz'dan kız almış olduğu için onların güveyisi ama aynı zamanda da Kazan Han'ın da ınağıdır (sadakatli, vefalı dostudur).

Aruz Koca, dış Oğuz Beylerini toplar ve musafa el bastırarak hepsine düşman olduklarına yemin ettirir. Beyrek'e de kendilerini barıştırmaları için haber gönderir. Beyrek gelince de onlar gibi düşman olmaya yanaşmayınca Beyrek'i sakalından tutup öldürmeye çalışır.

“....Kavat, / Ben bu işi duysam sana böyle gelir miydin? / Aldatıp da er tutmak avrat işidir, / Avradından mı öğrendin sen bu işi? / Kavat!...” (Gökyay, 2006: 233)

Entrika çevirerek aldatarak bir eri öldürmeye çalışmak, er tarafından “avrat işi” olarak görülmüştür. Araplarda kadına bakışta daha önce de anıldığı gibi kadın, aldatan, hile yapan, yalan söyleyen, arkadan vuran vs. gibi sıfatlarla görüldüğü için bu gibi yakıştırmalar Arap kaynaklı olabilir. İslamiyeti benimsedikten sonra da bu tip görüşlerin, daha hızlı Türk toplumuna yerleştiği ve Dede Korkut Hikâyelerinde de yerini aldığı söylenebilir.

Beyrek, ölmeden önce ak boz atının kuyruğunu kestirip Kazan Bey'e durumu anlatacak şekilde haber gönderir. Kazan'ın hazırlıklı olmasını ve kanını yerde koyarsa da kıyamet günü iki elinin Kazan Bey'in yakasında olduğunu bildirir.

“....Akça yüzlü kızım, gelinim inleşmeden, / Akça yüzlü görklümü, / Aruz Oğlu Basat gelip almadan, / Elimi günümü yağmalamadan, / Kazan bana yetişsin, / Benim kanımı Aruz'a koymasın, / Akça yüzlü görklümü oğluna alıversin, / Ahiret hakkını helal etsin! / Beyrek padişahlar padişahı, / Hakka vasıl oldu, belli bilsin!...”
(Gökay, 2006: 234, 235)

Kahraman, ölmeden önce, geride bırakacak olduğu karısı, kızı, gelini ve evini düşünmektedir. Onların kurtarıcısı olarak da tam bir bağlılık sergilediği Kazan Bey'i görmektedir.

Hikâyenin sonunda da Salur Kazan ile Aruz Koca teke tek bir dövüş yaparlar. Salur Kazan muhanneslikle (korkaklıkla, kadın gibi davranarak) er öldürmenin nasıl olduğunu görürsün sen diyerek meydana atılır ve Aruz Koca'yı öldürür. Başını da kardeşi Kara Güne'ye kestirir. Dış Oğuz Beyleri de bundan sonra yeniden Kazan Bey'e itaat ederler ve Kazan Bey de onları affeder. Aruz Koca'yı da öldürerek Beyrek'in kanını yerde koymamış olur.

Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin hepsinde kadınla ilgili bölümler vardır. Son altı hikâyede ana olay kadınlarla ilgili değildir ama giriş ve ilk altı hikâyede kadınlar ana olaydır denilebilir. Kimi yerde kadın tiplerinin anlatılmasıyla, kimi yerde çocuksuzluğun giderilmesiyle, kimi yerde anne olmasıyla, kimi yerde sevgili-eş olmasıyla, kimi yerde kız kardeş olmasıyla, kimi yerde laf alıp götüren olmasıyla, kimi yerde akıl veren olmasıyla vs. sürekli, bir kadın figürü karşımıza çıkarılır. Bunun yanında Dede Korkut Hikâyelerinde kadın, savaşçı özellikler de gösterir. Erkek gibi düşman üstüne yürür. Selcen Hatun'un kocasını düşmandan kurtarması buna önemli bir örnektir.

Dede Korkut Kitabı, geçiş dönemi özelliği gösteren, destandan halk hikâyeciliğine geçişin güzide örneklerinden olan bir eserdir. Türklerin töre kitabı olarak da isimlendirilen bu eser, Türklere ait birçok özelliğin bir arada barındırılması bakımından önemli bir yapıt olarak söylenir. İslamî etkinin görüldüğü bu eserde, aynı zamanda Türklerin İslamiyetten

önceki uygulamaları ve toplum hayatındaki eski medeniyet etkileri kendini gösterir. Kadınların erkekler gibi kılıç kuşanması, düşman üzerine yürümesi, oğullarını aramaya gitmeleri, kocalarına sözlerini geçirmeleri vs. bunlara örnek teşkil edebilir.

3.3. Manas Destanı'nda Kadın

İslamiyetten sonraki medeniyet dairesinde kaleme alındığı düşünülen ve dünyanın en uzun destanı olarak bilinen “Manas Destanı”nda, adından da anlaşılacağı gibi kahraman Manas’ın etrafında gelişen olaylar anlatılmaktadır.

Manas Destanı içerisinde eski kültürden ve mitolojiden bölümlerin olması da bu destanın sadece İslamî unsurlar taşımadığını gösterir. Eser, bu yönüyle de sadece Kırgız Türklerinin değil, tüm Türk toplumunun izlerini taşımaktadır.

Manas Destanı’ndan ilk defa bahseden ve bilim dünyasında duyulmasını sağlayan, “Çokan Velihanoglu” olmuştur. Bu önemli destan, bu ünlü bilgin sayesinde incelenmeye başlamış ve onun sayesinde de dikkat çekmiştir.

Manas Destanı’nın birden çok varyantı olmasına rağmen, genel olarak varyantlardaki ana konu Manas’ın, Kırgız Türklerini içinde bulunduğu esaretten kurtarıp tek çatı altında toplamak isteğidir (Yıldız, 1995: 29).

Manas Destanı’ndan bahsedilen en eski kaynak, Seyfeddin Molla’nın Mecmu’ut-Tevârih adlı 16. yüzyılda yazılmış olan eserdir. Bu kaynakta Manas, tarihî bir kişilik ve alp olarak karşımıza çıkar (Gülensoy, 2002: 11).

Seyfeddin Ahsikendî’nin eserinde yazar, Manas için 14. yüzyıl Altınorda hanlarına bağlı beylerden Yakup Bey’in oğlu olarak bahseder. Bunun yanı sıra da bu bilgi, sonraki kaynaklar tarafından doğrulanmamıştır (Yıldız, 1995: 21).

Yedi bölümden oluşan destanın başlıkları da şu şekilde isimlenir: 1- Manas’ın Doğuşu, 2- Alman Bet Müslüman Olup Kökçö’den Çıkıp Manas’a Giriyor, 3- Manas ile Kökçö’nün Savaşı, Kanıkey’i Alışı, Manas’ın Öldükten Sonra Dirilişi, 4- Bok Murun, 5- Kös Kaman, 6- Semetey’in Doğuşu ve 7- Semetey.

Manas'ın Kökçö ile savaştığı üçüncü bölüm, sadece Radloff varyantında bulunmaktadır. Sebebinin de destanı anlatan Manasçı'nın Radloff'u, Rus Çarı'nın adamı zannetmesi olarak düşünülür (Yıldız, 1995: 30).

Aynı durumu hemen hemen aynı şekilde Emine Gürsoy Naskali'nin çevirisini yaptığı ve yayına hazırladığı eserinin giriş kısmında anlatılır.

“....Bu bölümü nakleden manasçının birinci ve ikinci bölümleri nakleden manasçılardan farklı bir üslubu vardır. Bu bölümün birinci ve ikinci kısımları arasında konu bakımından bir bağ olmamakla birlikte sadece bu iki kısımda Manas'ın Rus çarına tabi olduğu ifade edilir. Belki de bu bölümün manasçısı Rus makamları memnun etmek için bu ifadeyi kullanmaktadır....” (Radloff, 1995: 11)

İlim dünyasında Radloff varyantının kullanıldığını görmekteyiz. Bu varyant yedi bölümden oluşmaktadır. Araştırmada Radloff varyantından hareket edilerek destandaki kadınla ilgili çıkarımlara ulaşmaya çalışılmıştır.

“Manas'ın Doğuşu” ismiyle anılan ilk bölümde kadın ilk olarak, “Çıyırıcı” ismiyle karşımıza çıkarılır.⁵ Çıyırıcı (Çıırcı), ağlayan anlamındadır (Yıldız, 1995: 176). Kadın bakımından kullanıldığı için de “ağlayıcı kadın” anlamına getirilmiştir. Bunun yanında çığlık atan, bağırın anlamı da dile getirilebilir.

Çıyırıcı, burada önce Aydar Han'ın kızı olarak daha sonra da Manas'ın babası Cakıp Han'ın eşi olarak görülür. Cakıp Han, on dört yıldan beri karısı Çıyırıcı'dan çocuk sahibi olamamakta ve bundan dolayı da söylenmektedir. İncelenen Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanları'nın başkısımlarında olduğu gibi Manas Destanı da çocuksuzluk motifiyle ya da çocuğun doğuşuyla başlar.

Cakıp Han, çocuk sahibi olamamasını karısının bazı uygulamaları yerine getirmemesine bağlar. Bunları da çözdüğü saçını taramamak, Allah'a tövbe edip işinde yardım etmemek, belini sıkı bağlamamak, evliya mezarına gitmemek, elmalıkta yuvarlanmamak, kaplıcalarda gece yatmamak diye sıralar. Daha sonra da Allah'a, Çıyırıcı'nın karnında bir çocuk vücut bulsun diye dua edip Çıyırıcı'nın belini sıkıp bir erkek

⁵ Bu kelimeyi Naciye Yıldız, “Çıırcı” olarak çevirmiştir. Bakınız: *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 175.

çocuk doğurtabilmeyi diler. Doğmasını istediği çocuğunun da düşmanlarını yok etmesini, süslü çizmelerle dolaşmasını ister.

Cakıp Han'ın çocuk sahibi olamamasını doğrudan karısına bağlaması, Dede Korkut Destanı'ndaki Dirse Han'ın tutumuyla zıtlık gösterir. O hikâyede Dirse Han, karısına “senden midir benden midir” diye seslenirken Cakıp Han doğrudan bunun suçunu karısının üzerine atar. Onun yukarıda zikredilen şeyleri yerine getirmediğinden hamile kalamadığını düşünür. Dede Korkut Destanları 15. yüzyılda İslamî dairedeyken yazılmıştır ancak destanda çocuk sahibi olamama sadece kadına yüklenen bir sorun değildir. Manas'ta ise bu durum, destanın hemen başında Cakıp Han tarafından karısı üzerine atılan bir durumdur.

Cakıp Han, beline bir okluk bağlattıktan sonra karısı Çıyırıcı'dan çocuk sahibi olur ve doğan çocuk da “Manas” adını alır. Destanın başında kız çocuk ve eş olarak anılan Çıyırıcı, hemen akabinde anne olarak da anılmaya başlar.

Toplumdaki erkek evlata verilen sevgi ve ona duyulan ihtiyaç, kocaların, eşlerinden erkek evlat edinme duygusunu da üst düzeye çıkarmıştır. Cakıp Han'ın da karısından çocuk olarak erkek istemesi ve evlatsızlık yüzünden de onu suçlaması bu yüzdendir.

Destanın başında Çıyırıcı ya da Çırçı olarak anılan bu kadın, ilerleyen kısımlarda “Çakanım, Bağdı Döölöt Baybiçe” olarak anılmaya başlar.

“....Destanın başında kullanılan ‘Çırçı’, ‘ağlayan, ağlayıcı’ anlamında bir sıfattır ve bu kadının on dört yıl boyunca Cakıp Han'a erkek çocuk veremeyişi ve bunun toplum için önemi düşünüldüğünde, durum kendi lehine düzeline kadar bu olumsuz sıfat ile anıldığını anlamak kolaylaşacaktır. ‘Baybiçe’, hanın nikahlı olan birinci eşi anlamında bir sıfattır....” (Yıldız, 1995: 176)

Eski Türk toplumunda çok görülmeyen, İslamiyet benimsendikten sonra daha çok görülmeye başlayan erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi, Manas Destanı'nda da sıklıkla görülür. Ancak burada “baybiçe” sıfatı karşımıza çıkar. Erkeğin geleneklere göre nikâhına alarak evlendiği ilk eşi ve kocasına erkek çocuk doğuran kadınlara verilen unvan olan baybiçe, destanın başında Çıyırıcı (Çırçı) olarak anılan kadının, erkek çocuk doğurduktan sonra aldığı unvan olarak bildirilir. Çıyırıcı da toplum tarafından çocuk sahibi olamadığı için verilen bir sıfattır.

Baybiçe'nin doğurduğu erkek çocuğun, babasının yerine geçme hakkı vardır ancak diğer kadınlardan olan çocukların babasının yerine geçme hakkının olmadığı görülür. Ganimet olarak alınan kadınlara da “olco” denir ki bunlardan olan çocuklar babalarının yerine geçemez.

Manas'ı yetiştirmesi için yanına verilen Bakay'a telkin edilirken “Adem atanın, Havva ananın doğduğu yeri bildir ona.” denilir. İslamî etki, yaratılıştaki ilk insan olan Hz. Adem ve onun eşi Hz. Havva'nın da anılmasını sağlar. Burada yaratılan ilk kadın olan Hz. Havva da anılır.

“Alman Bet Müslüman Olup Kökçö'den Çıkıp Manas'a Giriyor” isimli ikinci bölümde Alman Bet, Müslüman olduktan sonra babasının yanına gidip ona da Müslüman olmasını teklif eder. Ancak babası kabul etmeyince annesinin yanına kılıcını sıyırıp gider ve ona da Müslüman olmasını teklif eder. Annesine:

“...on iki ay beni taşıdın, / omurganı sızlattım, / dar karnını bollattım, / taş memeni yumuşattım, / sen gel oğlunu kovma!” (Radloff, 1995: 27) diye seslenir.

Burada oğul, annesinin kadınsı merhamet duygusunu kullanmak ister. Kadınlar, erkeklere göre çocukları yanlış yapsa da yapmasa da her zaman savunan konumdadır. Babaya nazaran anne, çocuğunu her zaman kayırıp onun gösterdiği yola doğru ilerleyebilir. Ancak burada anne, oğlunun yolundan değil de kocasının yolundan ilerler. Alman Bet'in annesinin merhametini kullanma düşüncesi, istediği gibi sonuçlanmaz.

“...Baban gidince ben de giderim, / ben Kara Han'ımdan ayrılmam! / Sana kimse karışmasın! / Kimsecik arkandan gelmesin! / Benden evvel sen gidersen, / bizi unutma sakın sen!...” (Radloff, 1995: 27)

Annesinin bu şekildeki cevabı Alman Bet'in orayı terk edip yoluna devam etmesiyle sonuçlanır. Annesini kendisinin yanına çekmek isteyen çocuk, babasının varlığı ve din değiştirmenin verdiği çekincelerin de etkisiyle amacına ulaşamaz. Anne de kendisinden asıl beklenenin (yetiştirdiği çocuğun yanında yer alması) yerine, metindeki süreklilik gereği babanın yanında yer alır. Burada her şeye rağmen kadın üzerinde koca otoritesinin, oğul otoritesine ve sevgisine göre daha etkili olduğu gösterilir.

Bölümün devamında Alman Bet, Kökçö'nün yanına gelir ve iki dost karşılıklı konuşur. Kökçe burada “Buuday-bek” ve “Ak-erkeç” isimli iki kadından bahseder. Buuday-bek ve Ak-erkeç, Kökçö'nün eşleridir. Misafir gelen Alman Bet için adamlarına onları çağdırmalarını söyler.

Bu kısımdaki anılan kişiler, dişilik özellikleriyle tasvir edilir. Uzaktan misafir geldiği için eşlerinin yanına gelmesini isteyen Kökçö, onları dişilikleri yönünden tasvir eder.

“....kar üstüne karlar yağsa / kardan appak eti var, / kar üstüne kam damlasa, / kandan kızıl yüzü var, / ceylan gibi titreyen, / enik gibi ses veren, / ördek gibi süzölüp / söylenen şeyi dinleyen, / gülünce kürek gibi dişleri parıldar / nefis miskler gibi kokan, / misk gibi kokan Buuday-bek'e / hem de güzel Ak-erkeç'e / ikisine de haber verin, yiğitlerim, / kalkıp buraya gelsin, de! / Uzaktan misafir geldi de!...” (Radloff, 1995: 30)

Dede Korkut'ta görülen kahraman kadın tipi, Manas Destanı'nda çok fazla göz önüne çıkmaz. Belki de İslamî öğelere tamamen bürünmüş diyebileceğimiz Manas Destanı'nda bunun nedeni, dinin daha etkin bir biçimde ortaya konulmasıdır.

Kökçö, eşi Buuday-bek'i tasvir ederken onu doğadaki birçok şeye benzetir. Doğada bulunan ve insan tarafından beğenilen şeyler, bir kadının tasvirinde onun güzelliğinin anlaşılması için söylenenleri kolaylaştırır. Kökçö de eşi Buuday-bek'i anlatırken doğadan yararlanarak söylemek istediklerinin kolay anlaşılmasını sağlar. Bu tip betimlemelerin kullanılması da bu sözleri dinleyenlerin, düşüncelerinde o kadınları görmeden karşılarında görüyormuş gibi algılamalarını kolaylaştırır.

Kökçö'nün eşleri Buuday-bek ve Ak-erkeç, eşlerinin bulunduğu konaklanan yere varınca kadınları toplar. Her türlü hazırlığı kontrol ederek kadınların bu hazırlıkları yerine getirmesini sağlarlar. Bu da kadınlardan, hanın eşlerinin sorumlu olduğunu gösterir.

Kökçö ve Alman Bet'i, Buuday-bek ve Ak-erkeç karşılar. Ak-erkeç, Alman Bet'in atanın yularından tutup över. Kökçe de kendi atından tutmadığı için büyüklenir ve atından inmez. Bunun üzerine Ak-erkeç, kocası Kökçö için bir sürü şey söyler. Kökçö'ye “burnun mu büyüdü” der. Kökçe de bunun üzerine atından iner ve karısı Ak-erkeç için “kanun bilen” ve “öğütle dolu” sıfatlarını kullanır.

Destanda kadınlar, Oğuz Kağan ve Dede Korkut'ta yer alan kadınlara nazaran daha arka planda görünseler de olması gereken yerde ve zamanda da diyeceklerinin esirgemezler. Bu da erkeklerin, yanlış hareket ettiklerinde uyarıcı bir kişinin varlığının ortaya çıktığını gösterir. Bu bölümde de Ak-erkeç, kocasını uyaran kişi olur ve kocası da onun doğru söylediğini kabul ettikten sonra sıfatlar söyleyip atından iner.

Metnin devamında eve geldikten sonra Buuday-bek ve Ak-erkeç, Kökçö ve Alman Bet'e hizmet eden, sâkılık yapan, daha sonra da evi düzenleyip uyunacak yerleri hazırlayan kadın figürüyle anılır. Lafını esirgemeyen kadın tipi, yerini hemen ev kadını kimliğine bırakır.

Buuday-bek ve Ak-erkeç, kocaları Kökçö'nün her dediğini seslenmeden onaylayarak yerine getirir. Alman Bet için büyük eve gidip yer hazırlarlar. Biri kapıyı açar diğeri de yatağı yapar. Bu kadınlar tek kocaya bağlı olsa da iş bölünmesinde beraber hareket edebilen, kendi aralarında bir kıskançlık yaşamadan denilenleri yerine getirebilen bir figürdedir. Bir şeyi ya da kocalarını paylaşamama ve bunun yüzünden de kavga etmek gibi bir durumla karşılaşmaz. Ancak destanın devamında Kökçö'nün kırk yiğidi, Alman Bet'i kıskanıncı Ak-erkeç'in yatağında Alman Bet'in yattığını söylerler. Buuday-bek de kendisinin de bildiğini ancak Kökçö, kıskanıyor der diye söylemediğini iletir.

Alman Bet'i kıskanan kırk yiğit Kökçö'nün huzuruna çıkıp Ak-erkeç'in yatağında Alman Bet'in yattığını söyleyince Kökçö, onu çağırımlarını söyler. Alman Bet de Kökçö'nün yanına gelince Kök-kıyaz ona seslenir.

“.... ‘Ey uzaklardan gelip / biz kırk yiğide baskın çıkan, / Tanrı’nın da yükselterek / efendimize denk yaptığı / bir tek olan Tanrı’ya karşı / günah işlemedin mi? / Benim efendim uludur, / efendimin ululuğunu / almak için geldin sen! / Ak-erkeç kadını istedin, / kendini sana vermedi mi? / Mutluluğu söndüren bir gençsin!’ / Almambet ona dedi ki: / ‘Tanrı istedi, ne yapalım, / Kudret istedi, çarem yok. / Bana rakı verin!’” (Radloff, 1995: 37)

Kökçö'nün karısı Ak-erkeç ile birlikte olduğunu kabul eden Alman Bet, bunu da kudretin istemesine, canının istemesine bağlar. Ancak “kendini sana vermedi mi?” derken de Ak-erkeç'in de bu durumu istediği anlaşılır.

Kökçö, karısı Ak-erkeç'in kendisini aldatmasına ve Alman Bet'le birlikte olmasına rağmen herhangi bir olumsuzluk yokmuş gibi hareket edip Alman Bet'e at ya da kıyafet isteyip istemediğini sorar. Bu durum Kökçö tarafından çok önemsenmez.

Kökçö, Alman Bet'e istersen istediğin atı ve giyeceği sana vereceğim demesine rağmen, sözünde durmayınca Alman Bet ona bazı beddualar eder.

“....Pabucunu dikmez isem / karın ile yatmaz isem, / kılıcını kırmaz isem, / gelininle yatmaz isem, / kapındaki ipleri ben / kılıcımla koparmazsam, boz renkli süslü evini / topraklara sürmez isem, / korkusuz erlerini / kamçılıyıp kırmaz isem / Almambet adım kurusun! / Büyük kızının küçüğü, / küçük kızının büyüğü, / ortada bulunan, / altı yaşındaki Körpö-can'ı / ince bileğinden tutmazsam, / Manas denen efendime / götürüp hediye etmezsem / Almambet namım kurusun!...” (Radloff, 1995: 39)

Söz verilip istekleri karşılanmayan Alman Bet, Kökçö'yü karısıyla, geliniyle yatmakla tehdit eder. Altı yaşındaki kızı Körpö-can'ı da kaçırıp savaş ganimeti olarak Manas'a vereceğini söyler. Ganimet olarak verilen kızlara da “olco” denildiği daha önce de belirtilmişti.

Körpe, taze ya da genç anlamına gelebilmektedir. Altı yaşındaki kızın da destandaki isminin Körpö-can olması, o kızın daha çok küçük olduğunun belirtisi olarak söylenmiş olabilir.

Alman Bet'in tehditlerinde ismi tespit edilen Körpö-can, altı yaş itibarıyla günümüzde bir çocuk, o dönem için ise ganimet olabilecek biridir. İsmi de yaşıyla doğru orantılıdır (Yıldız, 1995: 187).

Kocasından dul kalmış Kara-çaç'ın evinde saçlarını ören Ak-erkeç'i uyaran Kara-çaç, Alman Bet'in atına atlayıp gittiğini söyler. Kara-çaç'ın dişleri çürük ancak akı uyanıktır. Çünkü yaşı gereği Ak-erkeç'e göre daha tecrübeli olan Kara-çaç için “aklı uyanık” denilerek bu tecrübesini kullandığı gösterilmiştir.

Ak-erkeç, Alman Bet'le konuşup gitmesine engel olduktan sonra kocası Kökçö'nün yanına gider ve ona akıl verir. Bir at ve giyecek için dostluklarının bozulmaması gerektiğini söyler. Karısını ilk önce dinlemeyen Kökçö, daha sonra karısının sözünü dinler ve atın ve giysisinin Alman Bet'e verilmesini söyler.

Kadının güzelliği ve akıl hocalığı, kocasının dediklerini kabul etmesini sağlar. Ak-erkeç, güzel olduğu kadar aynı zamanda da mantıklıdır. Kocasına atı ve giysiyi vermezse Alman Bet'in de zorla alacağını söyler. En sonunda da bunları vermesini kabul ettirir. Kadın, bilgelik ve danışmanlık yönünden de karşımıza çıkar.

Alman Bet, bir süre bekledikten sonra atı ve zırhı getiren olmayınca dediğini yapar ve Manas'ın yanına gider.

Bölümün sonunda Manas ile Alman Bet'in gelmesine çok sevindiği için, Manas'ın annesi Çakanım baybiçe'nin memesinden süt gelir ve şıpır şıpır akmaya başlar. Alman Bet de Manas'a beraber süt emerek kardeş olmaları teklifinde bulunur.

“.... ‘Annenin ak memesinden / süt akıyor Manas Han! / Bir memesinden sen git em, / bir memesinden ben emeyim! / Belimi sıkı bağlayayım! / Cakıp-bay’dan doğayım! / Senin kardeşin olayım!’ / Almambet bir memeden emdi, / Manas öbüründen emdi! / Derken evine girdiler. / İçtiler, türkü söylediler, / Manas ile Almambet / ikisi kardeş oldular.” (Radloff, 1995: 56, 57)

Aralarında herhangi bir kan bağı bulunmayan Manas ile Alman Bet, Alman Bet'in teklifi üzerine sütkardeş olurlar. Kadın, buradaki varlığıyla iki erkeği birbirine bağlayan bir varlık olarak görülür. Kan bağları olmasa da birbirlerine sevgi ve saygı duyan iki arkadaş, daha da yakınlaşmaları için destanda kan bağı varmış gibi hareket ettirilmek istenmiştir. Bu da aynı anne ve babadan doğmasalar da “sütkardeş” motifiyle karşılanmaya çalışılmıştır.

“Manas ile Kökçö'nün Savaşı, Kanıkey'i Alışı, Manas'ın Öldükten Sonra Dirilişi” isimli üçüncü bölümde Alman Bet, Kökçö'yle karşılaştıklarında kadınlar için sözler söyler.

“.... ‘Bir kadını verince / o kadına dönmem geriye, / kadın yolda pek çoktur, / hepsinin karnında çocuk var. / Ata binip gideyim ben. / Nogayların bir Er Camgırçı sultanı var, / ona yoldaş olurum ben, orada bir kadın kaldı, / gider onu isterim ben....” (Radloff, 1995: 67)

Toplum tarafından kadınların hakir görüldüğü, Alman Bet'in sözlerine de yansır. Kadınlar bu sözlerde sürekli doğuran ve çocuk yetiştiren insanlar olarak anlatılır. Bunun

yanında “kadın yolda pek çoktur” denilerek de kolay elde edilen ve istenilenlerin yapıldığı canlılar olarak hissettirilmeye çalışılır.

Manas, yurduna döndükten sonra kendisini merak eden Cakıp-bay’la konuşur. Babasına Kayıp’ın kızı “Kara-börük” ile Şooruk’un kızı “Akılay”ı ovidan ve kaleden ganimet olarak aldığını söyler. Ardından da daha bir kız almadığını (geleneklere uygun olarak), kız koynuna girmediğini anlatır. Babasına da kendisi için güzel bir kız bulmasını ve kız koynu görmek isteği dileğini iletir.

Kara-börük ve Akılay, “olco”dur. Yani savaşlarda alınan ya da hediye usulü verilen kadınlardandır. Bu kadınlar “baybiçe” olamazlar, baybiçe olamadıkları için de bunlardan doğan çocuklar babasının yerine geçemez.

Kız arayışıyla gezmeye başlayan Cakıp Han, kız bulamayınca canını sıkır. Bir çobana denk gelir ve çoban da Manas’ın eşi olacak “Kanıkey”den bahsetmeye başlar.

“....Güzel bir kız biliyorum, / Temir Han’ın kızı Kanıkey / Manas’a denk bu kız işte, / rüzgarda saz gibi sallanır, / gelinler gibi süslüdür. / Kulağında altın küpe, / kayın pederi Cakıp Han beğenirse / çok güzel bir gelindir o. / Kayın ana Bağdı-döölöt baybiçe, / kulağında gümüş küpe, / kayın ana beğenirse / pek güzel bir gelindir o!...”
(Radloff, 1995: 71)

Güzelliği ve narinliği ile anlatılan Kanıkey, sadece Manas için değil; kaynana ve kayınbaba için de yaraşır bir gelin olur diye anlatılır. Destan kahramanı Manas, babasından kendisine evlenmesi için kız bulmasını isterken kız koynunda yatmak için istemektedir. Düşmanlarla sürekli bir mücadele içinde bulunulsa da kadınlar genellikle savaşçı olarak görülmemekte ve bu da evlenilmek için aranan kızların niteliğine de yansımaktadır.

Dede Korkut’a genel olarak bakıldığında evlenilmek için aranan özelliklerin başında, erkek gibi savaşacak kadınların daha hoş karşılandığı göze çarpar. Erinden önce kalkmış, ondan önce düşmanın üzerine hareket etmiş, erkek gibi dövüşen ve erini de her zaman savunan tipteki kadınlar oldukça önemlidir. Bunun yanında Dede Korkut’taki erkekler, evlenecekleri kızlar ve bu kızların yakınları (baba, ağabey vs.) tarafından sınıandıktan sonra evlenirler. Ancak Manas Destanı’nda kızlar, bu anlamada daha farklı düşünülüp genel olarak da dişilikleri yönünden öne çıkarılırlar.

Kanıkey'den ilk kez bahsedilen çobanın sözlerinde, savaşçılıktan hiç bahsedilmeden Kanıkey'in fizikî güzelliği anlatılır. Yani kadın, Manas'ın dediği ve istediği gibi “koyununa girip” istekleri yerine getirmesi bakımından değerlendirilir. Tüm bu yönlerden bakıldığında kadın pasif bir konumdadır. Ev işlerini yapabilmeleri, koynuna girip rahat edebilmeleri, söylenilenleri istenilen zamanda yerine getirebilmeleri vs. bakımından değerlendirilir. Savaşçılık özellikleri neredeyse hiç yoktur.

Temir Han, Cakıp Han'a kızı Kanıkey hakkında bilgi verirken onun çok narin olduğundan bahseder.

“...Biricik kızım Kanıkey / yalnız bacadan gün gördü, / suyu yalnız evde içti / Seçilmiş atlara bindi. / Uzaktan gelme bal yedi, / ince elbise ile rüzgara çıkmadı. / Soğuk nedir hiç bilmedi, / hiç gece kapıya çıkmadı. / Düünden kalma yemek yemedi. / Biricik kızım Kanıkey / karalar giyip kalmaz mı?...” (Radloff, 1995: 75)

Temir Han, kızı Kanıkey için çok nazik ve çok narin olduğunu anlatır. Bundan dolayı da eşi olacak Manas'ın da bazı alışkanlıklarından vazgeçmesini ister. Babasının anlatışına göre Kanıkey, elini sıcak sudan soğuk suya sokmamıştır. Hayatında hiç zorluk yaşamamış, bundan dolayı da gelin olarak gideceği yerde kızına iyi bakılmasını isteyen Temir Han tarafından, bu narin özellikleri üzerinde durularak anlatılır.

Manas, nişanlı olarak Kanıkey'in bulunduğu yere gittiğinde Kanıkey ona bıçak çeker. Hangi Manas olduğunu sorar ve koynundan çıkıp gitmesini söyler. Her ne kadar savaşlarda erkekler gibi meydanlara inip savaşmasa da kendi namusu için bu şekilde hareket eder. Bu da Kanıkey'in evlenmeden önce erkekle yaklaşmak istememesinden dolayı, onun iffetli yönünü yansıtır.

Manas, istediği kızın savaşçı değil; nazlanan ve cilve yapan yönünü aradığında da bu duruma şaşırır.

“....Ne yapıyorsun Kanıkey? / Nazlı büyümüş han kızısin / nazlı şeyler söylemelisin, / nazlı büyümüş bey kızısin / nazlı şeyler söylemelisin! / Ne yapıyorsun Kanıkey?...” (Radloff, 1995: 84)

Destan kahramanı, evleneceği kız için nazlı olmasını bildiğinden ona göre davranmasını bekler. Ancak Kanıkey'in beklediğinden farklı davranıp yanına geldiği için

bıçak çekmesi üzerine de şaşırır. Sürekli mücadelelerin içinde bulunduğu düşünüldüğünde, destan kahramanının, savaşçı özellikler yerine nazlı bir kadın istemesi de kadının meydanlarda değil; evin içinde erkeğini memnun etmesi gereken bir şekilde olması gerektiğini gösterir.

Kanıkey, kınından sıyırdığı bıçakla Manas'ın bileğini keser. Can havliyle sinirlenen Manas da Kanıkey için kötü sözler söyler.

“....Sana gösteririm kahpe! / Eline sopa veririm, / koyunları güttürürüm, / kısırakları güttürürüm, / sana gösteririm kahpe! (...) Ona acı çektirelim! / Belki öcümü alırım! / Eversiz ata bineyim! / Kadınsız bekar kalayım! / Onu sarmaktansa kuruyayım! / Onu almadan kuruyayım!...” (Radloff, 1995: 85)

İsteğini yerine getiremeyen kahraman, kadının kendisine saldırması ve canını yakması üzerine evleneceği kız için kötü sözler söyler. Erkek, nişanlısı da olsa kadın koynu görmek istemekte ama kız da daha tam olarak evlenmedikleri için iffetini korumak istemektedir. Erkek, isteğini yerine getiremeyince de kızıp kızdan intikam almak ister.

Temir Han'a hücum edildiği zaman Kanıkey de seçme bir yürüğe binip uzaklaşır. Ayıp Han'ın kızı Altın Ay'ı Alman Bet atına alır. Acıbay da atına bir kız alır. Manas'ın kırk yiğidi de atlarına kırk kız alırlar. Kanıkey de kırk yiğide siz haklısınız der ve kırkına da kırk tane kız hediye ettiğini söyler.

Burdan anlaşıldığı gibi kadınlar, barış için kullanılan birer vasıtaadır. Kanıkey bile kadın olmasına rağmen kendisine bir zarar gelmemesi için kırk tane kız hediye ettiğini söyler.

Kanıkey, Altın Ay'ın çadırına gelir ve onun güzel görünmesi gerektiğini söyler. Kadınların bu şekilde güzelliklerini kullanarak erkekleri baştan çıkarması, erkekler tarafından da sadece dişilik yönünden görülmesine neden olur.

“....Ayıp Han senin babandır, / Temir Han da benim babam. / İkimiz de han kızıyız. / Ak çehreni açsana! / bu değişiklikten vazgeç! Saçını üç örgü yap! / Çehreni, pembe yüzünü / gelince Almambet görsün!...” (Radloff, 1995: 88)

Altın Ay, babalarının denk olduğunu ama kendisine hizmetçi olarak yaklaşırsa Kanıkey’in bu dediklerini yapmayacağını söyler. Kanıkey de babalarının denk olduğunu ve bu yüzden de Altın Ay’a hizmetçi gibi davranmayacağını söyleyince Altın Ay da Kanıkey’in dediği gibi süslenir.

Cakıp Han, Temir Han’ın yanına tekrar gider ve Kanıkey’in yurdu birbirine kattığını, onu öldürmesi gerektiğini söyler. Temir Han da kızı Kanıkey için altın, gümüş ve kadifeden oluşan çeyiz yapar ve doksan deveye yükletip kızını çeyiziyle birlikte gönderir.

Geleneklere uygun olarak evlenilen kızlar, baybiçe olabilmelerinin yanında evlendikleri yere gelirken çeyizleriyle gelirler. Getirilen bu çeyizler halka da dağıtılır. Halk da bundan memnun olur. Bu kadınların çocukları da babalarının yerine geçebilir.

Olco denilen ganimet olarak elde edilen kadınlar ise çeyizleriyle gelmedikleri için halk tarafından sevilmezler. Bu kadınlardan olan çocuklar da babalarının yerine geçemezler.

Manas zehirlenip öldürülünce ailesi de zor işler yapmak durumunda kalıyor. Babası orakla ekin biçiyor, annesi baybiçe, tepelerde başak topluyor ve kız kardeşi “Kardığaç” da birçok zor iş yapmak zorunda kalıyor.

“....Manas’ın kardeşi Kardığaç / güneşi yalnız bacadan gören, / yalnız evinde su içen, / ipek saçı yün oldu, / çalı çırpı toplayıp köle oldu, / odun taşıdı, su çekti....”
(Radloff, 1995: 97, 98)

Çok nazik yetiştirilen, sadece evinde oturup ipek gibi saçlarına bakan Kardığaç, ağabeyinin ölümünden sonra kölelerin yaptığı işleri yapmaya başlar. Onu köle durumuna düşüren de her şeye sözü geçen ağabeyinin öldükten sonra toplumdaki kaybettikleri konumu tekrar kazanmaya çalışmasından ya da yaşamlarını devam ettirmeye çabalamasından kaynaklanır.

“....Manasımın aldığı / Kayıp Han kızı Kara Börük’ü / harpte esir almıştı o. / Şooruk’un kızı Akılay’ı harpte üç kal’eden esir aldı. / Ona mallarını taşıdığın, / altın kalbini verdiğin / mallarını taşıdığın, / altın kalbini verdiğin / Temir Han kızı Kanıkey / bir çobana gitti şimdi....” (Radloff, 1995: 98)

Kanıkey için “bir çobana gitti şimdi” denilerek ya çobanlık yaptığı ya da kocası olmadığı için bir çobanla görüştüğü anlatılır. Hissettirilen, burada Kanıkey’in bir çobanla görüştüğüdür çünkü “gitti” kelimesi temel alındığında çobanlık yapmaktan ziyade, bir kişinin yanına gidip onunla görüştüğü aktarılacak istenmiştir. Dul kalan Kanıkey de bir erkekle görüşmüş olabilir. Bu düşüncelerin yanında Kanıkey, çobanlık yapan birinin yanına gidip bu çobanın yanında yardımcı olarak çalışmış da olabilir.

Manas dirilip gelince babası Cakıp Han, oğlu Manas’ı han yapar. Annesi de Manas yokken başına gelenleri ve yaşadıkları zorlukları anlatır.

“....Bagdı-döölöt Manas ile / bir ana gibi yaşadı. / Kaskatı olan memesi / yumuşayarak süt doldu, / Manas da bu sütü emdi! / Bagdı-döölöt baybiçe’yi / tahta çıkarıp oturttu....” (Radloff, 1995: 108)

Manas’ın, kocakarı olmuş annesinin memelerinden süt gelmesi ve bu sütü içmesi olayı, Alman Bet ile sütkardeş olurken de görülür. Burada ise Manas, öldükten sonra Tanrı’nın buyruğuyla tekrar dirilir ve babası tarafından han yapılır. Tekrar dirilme ile yeni doğum arasında da bağ kurulacak olursa Manas’ın annesi sanki yeni doğum yapmış gibi süt vermeye başlamıştır. Annenin memelerinden süt gelmesi, Manas’ın tekrar dirilmesi, yaşlı annesinin memelerinden gelen bu sütü Manas’ın emmesi, yeni çocuk sahibi olmuş ailelerde görülen durumlara benzetilebilir. Yani Manas, tekrardan tertemiz olarak dünyaya gelmiştir.

Manas ölünce dul kalan eşi Kanıkey, kayınbabası, kaynanası ve Manas’ın kız kardeşi Kardıgaç’a bakmıştır. Başkalarından dilendiği yağ, çay, ekmek vs. ile evdeki bu kalanları doyurur. Bunu duyan Manas da Kanıkey’e şükranlarını sunar.

Kanıkey’in sadece güzelliğiyle ön plana çıkmadığı, Manas ölünce arkada kalan aileye de bakıp gözetmesi yönünden onun vefalı bir kadın olduğu söylenebilir (Yıldız, 1995: 181).

“Bok Murun” isimli dördüncü bölümde, Han babası Er Koşoy ile Coloy arasındaki güreş müsabakasında Er Koşoy meydana çıkmadan önce uyarılır. Manas, giydiği şalvarın

uçkurundan düşmanın elini sokup ayıbını halka gösterebilir diyerek uyarısında bulunur. Daha sonra da karısı Kanıkey'in yaptığı şalvarı söyler ve karısını över.

“....Han çocuğu Kanıkey'i, / kadınların en güzeli, / methetsem ben olmaz mı? / Hanın kızı Kanıkey'e / avcının ok torbaları / şalvarına iç olsun, / altmış altı sağlam post, / şalvarına iç olsun, / altmış da teke derisi / kadife ile işlettim. / Kanıkey'e diktirdim! / (...) Ey Han babası Han Koşoy, / şimdi güreşe girersen / bu şalvarı giy de gir!...” (Radloff, 1995: 132)

Kaplan doğan Er Koşoy Han da bu söylenenlerden sonra Manas'a döner ve dedikleri hakkında cevap verir.

“....Ey Manasım, aptal değil midir, / atını metheden adam? / Fakat en büyük aptal / karısını methleyen! / (...) Sen sus bakayım, ateşli can, / sözün çok uygun doğrusu, / bizim fena kadınlar demek / senin karının tırnağında / bin bir şekle giriyor hep!...” (Radloff, 1995: 132, 133)

Manas, karısını önce güzelliğiyle daha sonra da becerisiyle över. Er Koşoy ise atını öven adamın aptal, karısını öven adamın da en büyük aptal olduğunu söyler. Bu da toplumda kadının önemsenmeyen, ev işlerini de zaten yerine getirmesi gereken bir varlık olarak görüldüğünü anlatır. Kadınların övülmesinin de sık görülmemesi, Manas'ın da beklenmeyen bir şekilde karısını övmesi, Er Koşoy tarafından da aptal olarak görülmesine neden olur. Devamında ise Er Koşoy, Kanıkey'in diktiği bu şalvarı beğenmesi üzerine, kendi kadınlarına “fena” diyerek Kanıkey'in becerisinin çok iyi olduğunu ve Kanıkey'in tırnağındaki becerinin kendi kadınlarında olmadığını söylemesine dönüşür.

Destanda kötü görülen kadınlar da vardır. Bu tip kadınlar, Müslüman olmayan kadınlar olarak ortaya çıkar ve erkekler tarafından kötü olarak görülen davranışları sergiler.

“....Kafirden çıkan Orongu / bunu çözmeyi düşündü, / kalçalarını sallayarak / Orongu yürüdü geldi, / deveyi çözmek istedi. / (...) Koyluu-bay yürüyüp gitti. / Yere eğilen Orongu'nun / arka tarafına gitti, / boğa tay gibi kalktı / asil Manas şöyle dedi, / (...) Orongu bir kadın ise de o bir han, / Orongu'nun gücüne gitmesin! / Ben efendilik edeyim! / Binsin diye at verelim! / Giyinsin diye elbise verelim! / Namus yerini kapasın! / (...) Orongu'nun yanına geldi, / gelince de şöyle dedi: / 'Tüü senin suratına, Orongu! / Aç-buudan'ı götürürken / Coloy girsin götüne! / Açılan bir yarık görünür, / kazma sapı mı tıkanı? / Açılan bir delik görünür, / kürek sapı mı tıkanı? / Dışı kara görünüyor, / kara kömür mü yakıp koydun? / İçi kızıl görünüyor, / kızıl ciğer mi tıkadın? / Tüü senin yüzüne Orongu! / Aç-buudan'ı götürürken / Coloy

girsin götüne / götünün içi dere gibi, / miğfer kadar bızırın var!’ / Sonra Er Almambet çoro / üzerine elbiseyi örttü, / götünü başını açtırıp, / Orongu ödülü aldı, / alıp cambılları gitti....” (Radloff, 1995: 136, 137)

Söylenilenlerden Orongu’nun bir yerin hanı olduğu anlaşılır ama giyim kuşamda çıplak olarak durduğu için de erkekler tarafından ayıplanır. Kâfir olarak söylenen bu kadın, Müslüman kadınların yapmayacağı şeyler yapar. Bu tip durumlar Müslüman kadınlardan ziyade burada görüldüğü gibi kâfir kadınlar tarafından yapılır. Çünkü destanda Müslüman kadınlar namuslu olarak gösterilir. Orongu’nun yaptıkları hoş karşılanmadığı için de suratına tükürülür. Han olmasından yola çıkarak üzerine giyeceği kıyafetinin olduğu ama belki de erkeklerin dikkatini çekmek için kıyafetsiz ya da çok açık kıyafetlerle dolaştığı söylenebilir.

Kadını erkekler gözünde küçültücü hareketler, kâfir kadınlar tarafından gerçekleştirilir. Müslüman kadınlar namussuz olarak karşımıza çıkmamaktadır. Manas’ın ise kendi kendisini küçük düşüren bu kadına büyüklük etme isteği ise kadın oluşundan değil, han oluşundan ileri gelmektedir (Yıldız, 1995: 187, 188).

Manas, kendisi için zırh ve silah yapan ustaya ganimet olarak kız hediye etmek istediğini söyler. Bu kızlar da tabii ki düşman olan erkeklerin kızıdır.

“....Sağ kalır eve varırsam, / selametle eve dönersem, / Coloy’un büyük kızı Uhuu-bike’yi / sana kuma kılarım, / küçük kızı Kişmiş’i de oğluna zevce getiririm! / Haydi artık dön evine!’ / Usta oradan çıkıp gitti....” (Radloff, 1995: 144)

Kuma olarak alınmak istenen kadın, kendisine bir iyiliği dokunan kişi için istenmektedir. Olco olacak bu kızlar, Manas’ın ganimet olarak alıp başkalarına hediyeleri olacaktır. Erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi olayı bu destanda normal karşılanan bir durumdur.

Coloy’un karısı Ak-saykal için “pek kerim” ifadesi kullanılır. Bu ifade, onun bilgili ve kültürlü birisi olduğunu gösterir. Rüyasında baskına uğrayacaklarını görüp kocası Coloy’a söyleyen Ak-saykal, kocası tarafından pek önemsenmez. Söyledikleriyle kocası Coloy’u Manas’ın üzerine gitmekten döndüremeyen Ak-saykal, kocasına lanet okur ve gider.

“....Ak Saykal, rüyanın hayra alâmet olmadığını sezip oğullarını da ardından gönderir ama, akıbeti değiştiremez ve bu seferin sonunda Coloy ölür. Böylece Ak Saykal’ın ileriye sezebilen bir kadın olduğu anlaşılmaktadır....” (Yıldız, 1995: 169)

“Kös Kaman” isimli beşinci bölümde, Cakıp-bay üç gelini için yorumlar yapar. Kara-börük ve Akılay için olumsuz eleştiri, Kanıkey için ise olumlu eleştiri yapar. Kanıkey’i beğenir.

“....Şurada oturan kızımın, / erlik talihi yoktur hiç, / il talihi de yoktur hiç, / alnında bahtı yoktur. / Bahtsız bir kız değil mi bu? / Ötede oturan kızımın / alnında mühür var, / dilinde siğili var, / belalı bir kız değil mi bu? / Ötede oturan kızımın, / bak, erlik talihi var, / onda il talihi var, / alnında bahtı var, / bahtlı bir kız değil mi bu? / Gerçek hanın kızı / güzel bir insan değil mi bu? / Gördüğü her iş mükemmel, / benim kıymetli kızım değil mi bu? / Gerçek hanın kızı o. / Ak devletten doğan çocuğum! / Han babası Cakıp-bay / han kızı Kanıkey’i beğendi....” (Radloff, 1995: 153)

Kara-börük için “erlik talihi ve il talihi yoktur” denilmektedir. Bunlarla, gelinin çeyizi kastedilir. Gelen çeyizle de damadın ailesi ve halk, paylarını alır. Gelinlerin eşinin ailesine ve halkına vermek üzere çeyizlerinin olmayışı bahtsızlık ifadesidir. Yeni gelen gelin, getirdiği çeyiz ve elinin bolluğuna göre toplum tarafından kabul görür. Bu çeyizin olmayışı da toplum tarafından kabulü zorlaştırır ve bu tip evlilikler hoş karşılanmaz (Yıldız, 1995: 368). Kara-börük de ganimet olarak “olco” olarak geldiği için çeyizsiz gelmiş ve kayınbabası tarafından da “bahtsız kız” olarak nitelendirilmiştir.

Akılay da ganimet olarak alınan bir olcodur ve bu yüzden çeyizsiz gelmiştir. Toplum tarafından ve damadın ailesi tarafından da hoş karşılanmaz.

Damağında mühür, yani bir ben ya da kötü görünen bir iz, dilinde de siyil olduğunun söylenmesi ve belalı bir tip olmasının belirtilmesi olumsuz görülen biri olduğunu anlatır. Bu sözlerle, kadınların kaderleriyle kişilikleri arasında da doğru bir orantı kurulur (Yıldız, 1995: 168, 369).

Kanıkey, geleneğe uygun olarak evlendiği için gelirken yanında çeyizini de getirir. Bu yüzden ailede ve toplumda kabul görür. Cakıp Han da tüm bu nedenlerden dolayı Kanıkey’i beğenir.

Geleneklere uygun olarak evlenilen kadının itibarlaştırıldığı ve evliliğin de bahtla alakalı olduğu anlaşılır. “Ak” kelimesiyle asalet söylenmek istenmiş, asalet ile baht arasında da bağ kurulmuştur (Yıldız, 1995: 182).

Manas, erleriyle beraber Kanıkey’in yanına doğru gider. Kanıkey’in “yanan odun gibi sarı” ve “yanan odun gibi kara” iki tane hizmetçisi vardır. Bu hizmetçi kızlarına iş buyurup Manas ve erlerine iyi hizmet etmeleri gerektiğini söyler. Görüldüğü gibi burda han eşlerinin, hizmetçi kızları olduğu görülmektedir.

Manas’a ve adamlarına iyi hizmet ettikten sonra Kanıkey, Manas’ın erlerine hediyeler armağan eder. Bundan dolayı da erler, Kanıkey’i överler.

“....Kanıkey fevkaladeymiş, / Kayıp Han’ın kızı Kara-börük’ü / cenk yerinden yakalatmıştı, / o böyle şeyler vermedi! / Ak servet Atalık / bize böyle şeyler vermedi o! / Şooruk’un kızı Akılay, / hiç böyle bir şey vermedi! / Ak-kemik hanın çocuğu / çok akıllı bir insanmış, / pek güzel bir kadınmış!...” (Radloff, 1995: 155)

Erlerin Kanıkey’i övmesinin nedeni, Kanıkey’in onları ağırlaması ve hediyeler vermesindendir. Diğer kadınlarla karşılaştırdıklarında da diğerlerinin kendilerine bu şekilde hizmet etmemesi ve hediyeler vermemesinden dolayı da en çok Kanıkey’i beğenirler.

Kanıkey’in yanında bir süre durduktan sonra sefere çıkmak isteyen Manas’ı Kanıkey yakalar ve içinde bulundukları “pars” yılının atlar ve erler için uğursuz olduğunu söyler. Gitmemesini ister ama Manas dinlemez ve sinirlenip kamçıyla Kanıkey’e vurur. Kanıkey yine de gülerek karşılık verir ve aklını kullanmasını söyler. Akılay da daha sonra Manas’ı yakalar ve aynı şeyleri söyler. Manas da ona “Lanetli yaratık, çirkin şey, Kanıkey’in dediğini yapmadım, çirkin, senin sözünü dinler miyim, çirkin?” (Radloff, 1995: 157) diye konuşur. Onu da dinlemez ve ona da kamçıyla vurur. Ancak Akılay, Kanıkey’den farklı olarak Manas’a beddua etmeye başlar.

“.... ‘Gidip de gelmez olasın, efendim! / Gelip de evini göremez olasın efendim! / Kanıkey’i kucaklayamaz olasın efendim! / Yumuşak etini tutamaz olasın, efendim! /

ağzına kanlar dolsun, efendim! / uğursuz günün doğsun, efendim!’ / Kadın böyle lanet etti. / Manas yola koyuldu....” (Radloff, 1995: 157)

Akılay, Kanıkey gibi eşine akıl vermenin yanında, dediğini yapmadığı için beddua da eder. Kanıkey gibi asalet gösteremez.

Akılay’ın söyledikleri ve davranışları dikkate alındığında, olumlu bir eşin davranışlarını sergilemez. Kanıkey’in eşine akıl verdiği yerde o, beddua eder. Asaletli bir kadında bulunması gereken hoşgörü ve eşine destek olma hissi onda yoktur (Yıldız, 1995: 168).

Cakıp Bay’ın kardeşi Közkaman, küçükken Kalmukların eline düşmüş ve onların arasında büyümüştür. Onun ordusuyla geldiği haberini duyunca Cakıp Bay sevinir ancak Manas’ın annesi baybiçe, bu durumun kötü olduğunu anlatmak için kocasına çıkışır.

“.... ‘Bayılana ardıç getirirler, ey budala, / yırtık yere yama yamarlar, ey budala, / (...) Beş kurt bir kurda saldırırsa, ey budala, / saldırıp etini yerler, ey budala, / ete doyar mı kurtlar, ey budala? / akraba ile ekmek mi yenir, ey budala? / Kalmuk’tan gelen akrabaların, ey budala, / sana boyun eğmez, ey budala! / (...) Börbölcün sana saadet mi verir, ey budala? / Ağalday saadetmi getirir, ey budala? / saadet mi verir sana Çagalday, ey budala? / Kökçögöz saadet mi getirir, ey budala? / Közkaman saadet mi verir, ey budala? / (...) Ne konuşuyorsun sen, ey budala?’ / Baybiçe böyle çıkıştıktan sonra / Cakıp-bay’ı dövmeğe başladı!... ” (Radloff, 1995: 167, 168)

Manas’ın annesi baybiçe (çıyırıcı), oğluna ve kocasına her zaman destek verip yardımcı olsa da yanlış gördüğünde de lafını esirgemeyen bir kadındır. Kalmukların oğlunun üzerine geldiğini öğrenmesi ve Közkaman’ın da Cakıp Bay’ın kardeşi olduğu için rahat hareket edip sevinmesi üzerine kocasına lafını esirgmeden kızar. Kocasına “budala” der.

Çakanım baybiçe, kocasının her söylediğini kabul etmeyen, mantık dairesi içerisinde olmadığı da bunlara itiraz edebilen bir kadındır. Yeri geldiğinde de akıl bile verir. Bu kısımdaki kocasının yanlış hareket etmesi yüzünden bu sözleri söyler ve toplumda az görülen bir olay olan “kadının erkeği dövmesi” denilen olay yaşanır. Ancak buradaki “dövmeğe başladı” söz grubu, kadının erkeği ciddi anlamda dövmesi değil; gücü yetmese de dövüyor gibi yapmış anlamına da gelmiş olabilir.

Cakıp-bay ise kendisine bu şekilde çıkışan ve lafını esirgmeden düşüncelerini söyleyen karısına şunları söyler:

“.... ‘Fena bir ihtiyarsın, çirkin! / Allah’ın sakat kıldığı, çirkin! / Orta yerini oyduzan çirkin, / memelerini sallandıran, çirkin, / akılsızlıktan böyle diyorsun, çirkin! / Biricik oğlumuza iyi oldu bu çirkin, / kanatları çıktı diye, çirkin, / sen de bizimle sevin, ey çirkin!’ / Kah kah gülererek Cakıp Han, / katılarak kadına baktı....” (Radloff, 1955: 168)

Kadının erkeğe “budala” , erkeğin de kadına “çirkin” demesi, birbirlerine karşı söyledikleri ve küçük düşürdüklerini düşündükleri kelimeleri karşılar. Kadın, kocası için akılsız demekleyen kocası da karısının fizikî durumuyla alay eder. Karısın artık kocadığını ve iyi düşünemediğini düşünür.

Alman Bet, Cakıp-bay’ın yanından ayrılıp durumu müjde diyerek bir de Kanıkey’e anlatır. Kanıkey de kaynanası gibi Manas’ın dikkatli olmasını Alman Bet’e iletir.

Kanıkey de kaynanası gibi ileri görüşlü bir kadındır ve güzelliğinin yanında aynı zamanda mantıklıdır.

Alman Bet, Manas’tan izin alarak Kalmukların içine casus olarak girer ve Kalmukların sırlarını öğrenmek ister. Burada olay çıkarır, Altınay’ı yakalayıp işaret olsun diye onu yüzünden ısırır. Alman Bet, dışarıdan Altınay’a seslendikten sonra, Altınay da Alman Bet’e seslenir.

“.... ‘Böylesine fena bir yiğit gördünüz mü? / İnce belli, pembe yüzlü, / kıza benzer bir köle idi! / (...) Ay Han babam değil mi? / Memesi süt dolu inek / Ak-kanış anam değil mi? / Burnuna kazık takılmayan, / burnuna delik açılmayan / kazığı bakır olan deve, / zavallı Altınay değil mi?...” (Radloff, 1995: 192)

Altınay’ın annesi olduğunu öğrendiğimiz Ak-kanış, üzerinde durulmayan ve sadece ismi anılıp geçen kadınlardandır. Ak-kanış’ın memelerindeki sütün çok olması yüzünden de bu özelliği yönünden kızı tarafından süt veren ineğe benzetilmiştir.

Alman Bet, Manas’ın yanına döndükten sonra elçi müjdesi ister. Manas da bunu kabul ettikten sonra Alman Bet, Kalmuklar hakkında bilgi vermeden önce ganimet olarak isteklerde bulunur.

“.... ‘Ay Han’ın kızı Altınay’ı, efendim, / elçi bahşisi ver, efendim! / Son derece tatlı bir kız, efendim, / çok da akıllı, efendim, / çok da anlayışlı, efendim! / Onu bana ödül ver, efendim!’ / ‘Atalık’tan da güzel mi, yiğidim? / Kara-börük’ten de güzel mi, yiğidim?’ / ‘Atalık’tan çok üstün, efendim, / Kara-börük’ten de üstün, efendim! / Han kızı Kanıkey, efendim, nasıl bilersen o da öyle, efendim!’ / ‘Oyun etme, Almambet, yiğidim, / müslüman olsun kafir olsun, / Kanıkey’e kim benzeyebilir?...” (Radloff, 1995: 193)

Manas, Alman Bet’in andığı Altınay’ı, Atalık ve Kara-börük ile karşılaştırır. Burada yeni bir kadın olan “Atalık” karşımıza çıkar. Söylenilenlerden anlaşıldığına göre Atalık ve Kara-börük, herkes tarafından güzel kabul edilen kadınlardandır. Manas da Altınay’ın güzelliğini anlamak için bunlarla karşılaştırır. Alman Bet, devamında da Altınay’ın güzelliğini Kanıkey’in güzelliğiyle bir tutar ama Manas, Kanıkey’in güzelliğine kimsenin benzeyemeceğini söyler.

Atalık, Türkistan’da vezirlik rütbesi olarak bilinir. Milletin isteklerini hükümdara aktarır. Hükümdarın, babası kadar güven duyduğu kişidir. Rütbe anlamı taşıyan bu ismin, kadınlarla karşılaştırma için kullanılması, aynı zamanda bir kadın ismi olduğunu belirtir. “Atalık” ismi destanda sık sık kullanılmaz (Yıldız, 1995: 171, 172).

Yalan söylemediğini aktaran Alman Bet’e Manas, eğer güzellikte Atalık ve Kara-börük’e benziyorsa alabileceğini; Kanıkey’e benziyor ise Hanı ile dalaşmamasını söyler. Alman Bet de Manas’a bu söylediklerinden dolayı çıkışır ve geçmişte sözler verdiğini hatırlatır. Manas’ın aklından geçenler yüzünden de kendisinin utandığını anlatır. Devamında da Manas, şaka yaptığını aktarır.

Yakın iki arkadaş olsalar da Manas ve Alman Bet arasında kadın yüzünden tartışma yaşanır. Biri han, diğeri de onun yiğitlerinden olan iki kişi, kadın yüzünden eski dostluklarını unutup karşılıklı dövüşmeye varan sözler söyler. Demek ki kadın, sadece evin içinde çalışan değil; aynı zamanda güzellikleri yüzünden iki arkadaşın arasına girebilen bir varlık olarak aktarılmıştır.

Kanıkey, gördüğü rüyayı yorumlatmak için “Asil Han’ın çocuğu Altınay”ın yanına gider. Aynı isimden olan fakat farklı kişiler olduğu anlaşılan Altınay, Kanıkey’in rüyasını yorumlar. Burada anlatılan Altınay, Alman Bet’in âşık olduğu Ay Han’ın kızı Altınay değildir. Aynı isme sahip olan farklı bir kadındır.

“Semetey’in Doğuşu” isimli bölümde, Manas öldüğünde Kanıkey ve Akılay ersiz kalır. Geleneklere göre de kocası ölen kadınlar, kayınlarıyla evlendirildikleri için Cakıp-bay, bu kadınların kayınlarıyla evlenmelerini ister. Mendi-bay ile haber gönderip Kanıkey’e de Akılay’a da aynı şeyleri söyler.

“....‘At ölse postu miras kalır, / ağabey ölse yenge miras kalır! / Han çocuğu Kanıkey / Er Manas’tan arta kaldı. / Akıllı doğan Abeke / hödük doğan o Köböş de / Er Manas’ın küçük kardeşleri: / Köböş’ü mü alacak o, / yoksa Abeke’yi mi? / Kimi severse onu alsın!’ / Han çocuğu Kanıkey, / bunu işitip ağladı: / ‘Ne Abeke, ne Köböş / böyle haram şeyler demesinler, / (...) Doğan çocuk kız olursa, / ateşe atıp yakarım, / suya atar boğarım, / sonra biriyle evlenirim! / Çocuğum oğlan olursa, / kimseyle evlenmem ben!’” (Radloff, 1995: 204, 205)

Kanıkey, kocası Manas’a bağlı olduğu ve doğacak çocuğunu düşündüğü için evlenmek istemez. Çocuğunun kız olursa çok önemsenmediği için evlenmeyi kabul eder ama erkek çocuk olursa ileride kendisine ve babasının mirasına sahip çıkacağını düşündüğünden evlenmeyeceğini belirtir. Bunun yanında eğer erkek çocuk olursa evleneceği adamla anlaşamayacağını, evleneceği adamın erkek çocuğunu dışlayacağı düşüncesi de evliliğe mani olmuş olabilir. Cakıp-bay da Kanıkey’in erkek çocuk olursa evlenmek istememesi düşüncesi üzerine ısrar etmez. Bu da gösteriyor ki bir kadının kocası ölse de erkek çocuğu varsa tekrar evlenmesi için kadına zorlama yapılmaz. O erkek çocuğun kadına ve babasının mirasına sahip çıkacağı düşünülür. Kanıkey de bu düşüncelerden dolayı erkek çocuğu olursa evlenmek istemediğini iletmiştir.

Mendi-bay, aynı haberi Akılay’a da iletir. Akılay, Kanıkey gibi evlenmeyeceğini değil; evleneceğini söyler. Bunun için de oğlu olmadığı gerekçesini sunar.

“....‘Oğlu olan her kadın, / oğlunu bir er yetiştirir. / Çocuğu olmayan ben baykuş, / akıllı doğan Abeke’ye söyle, / gelsin benimle evlensin, de!’” (Radloff, 1995: 205)

Akılay, kendisini savunacak bir oğlu olmadığı için hayattaki zorlukları da düşünerek evlenmeyi kabul eder. Akılay hakkında daha önce de bahsedildiği gibi olması gereken bir eş görüntüsü sergilemez. Manas’a beddular eder. Burada da menfaatleri gereği evlenmeyi kabul eder. Kanıkey için de erkek çocuk doğurursa kıskançlığından doğan çocuğu öldüreceğini söyler.

“.... ‘Hanın kızı Kanıkey, / erkek çocuk doğurursa, / göbeğini ben keserim, / kirini kendim yıkarım, / bu çocuğun ağzına, / bir paçavra tıkarım ben! / Çocuğu öldürürüm ben!’” (Radloff, 1995: 206)

Akılay, kendi çocuğu olmadığı için Kanıkey’i, Manas’ın geleneklere uygun olarak evlendiği ve Manas’ın gözdesi olduğu için de kıskanmaktadır. Kendince herhangi bir suç olmasa da Kanıkey’den intikam almak ister. Bunu da korumaya muhtaç, yeni doğmuş bir bebeğin üzerinden yapmak ister. Böylece Kanıkey de yeni bir adamla evlenmek zorunda kalacak ve belki de kötü günler yaşayacaktır.

“....Bu sözler, Akılay’ın kıskanç ve acımasız bir insan olduğunun işaretidir ve destanda, ruhen olumlu bir yapıya sahip olan kişilerin sosyal statülerinin de yüksek olacağı, bozuk âhlaklı kişilerin statüleriyle karakterlerinin düşüklüğü arasında bir bağ olduğu mesajı verilmektedir. Akılay da bu olumsuz kadın tipine bir örnektir....” (Yıldız, 1995: 168, 169)

Kanıkey doğum yapınca Akılay gelip çocuğu görmek ister. Bağdı-döölöt baybiçe de Akılay’ın çocuğun erkek mi kız mı olmasını bilmemesi için çocuğu kaçıır. Bunun üzerine Akılay küsüp oradan uzaklaşır. Kadınlar, Akılay’ın çocuğa kötü bir şeyler yapmak istediğini sezdiği için çocuğu ona göstermezler.

Kaynana, Kanıkey’e erkek çocuk doğurduğu için müjde verir. Kanıkey de kaynanasına, çocuğa beraber bakıp büyütelim der ve çocuğa beraber bakarlar.

Bagdı-döölöt baybiçe, Kanıkey’in başka bir erkekle evlenmemesi düşüncesini desteklemiş olur. Torunu olan doğan çocuk, babasının yadigârıdır ve çocuğun babaannesi de bu yadigâra sahip çıkmıştır. Gelinini destekler. Abeke ile Köböş’ün eve gelmesi üzerine de gelini ve çocuğu kaçıırıp götürür.

Kanıkey, babası Kara Han’ın yanına kaçarken yeni doğan çocuğuna da yaşlı olan kaynanasına da bakar. Kendi ağzıyla bakıma muhtaç oldukları için ikisini de besler.

Semetey, babasının memleketine döndükten sonra amcaları Abeke ve Köböş, Semetey’i öldürmek üzere bir orduyla üzerine gelirler. Kanıkey, çocuğunu savaşa yalnız göndermek istemez ve kendisinin de bu savaşa katılacağını söyler.

“....‘Han Semetey çocuğumu, / vuruşa yalnız gönderemem, / kendim de yanında giderim, / ben de sıkı dövüşeceğim!’ / Semetey genç çocuk, / anasını attan indirdi, / yurdun parmaklığına bağladı. / Büyük annesi / çözüp kurtarmasın diye. / büyük annesi Çakan’ı da / parmaklığa bağladı. Manas’ın oğlu Semetey, / hemen vuruşa fırladı....” (Radloff, 1995: 222)

Destanda ikinci planda tutulan kadın, oğlu için savaşmak ister. Ancak oğul, annesinin ve babaannesinin savaşta bulunmalarının yanlış olacağını düşündüğünden bağlar. Kadın, fizikî olarak erkekler kadar güçlü olmasa da burada görüldüğü gibi cesaretlidir. Kendisine yadigâr kalan oğlunu savunmak için gözünü karartıp elinden ne gerekiyorsa yapmaya hazırdır.

Semetey, vuruşmada başarılı olur. Abeke, Köböş ve dedesi Cakıp-bay’ı yakalayıp ormanın içinde bir yere götürür. Kanıkey, evlerini yakıp yıktıkları için Abeke ve Köböş’ün kollarını ve bacaklarını keser, sonra da öldürür. Kanıkey’in kaynanası ve aynı zamanda da Cakıp-bay’ın eşi olan baybiçe, kocasının iki elini ve iki ayağını keser. Daha sonra da böylelikle yüreğinin rahatladığını söyler. Tanrı’ya şükreder.

Kanıkey ile Bagdı-döölöt baybiçe, Manas’ın yadigârı Semetey’i büyütüp daha sonra da intikam almaları, doğru bildiklerini yapmalarından kaynaklanır. Hür iradelerini kullanarak birisinin kayınlarını öldürmesi, diğerinin de yanlış yaptığı için kocasının ellerini ve ayaklarını kesmesi, onlaraa körü körüne bağlı olmadıklarını gösterir. Yanlış yapıldığı zaman da yanlış yapan kocası dahi olsa bu yanlışın intikamını alacak kadar irade sahibidirler. Bu kadın (Bagdı-döölöt baybiçe) ve Kanıkey, destanda aklı, adaleti ve masumiyeti temsil eden örneklerdendir.

“Semetey” isimli yedinci ve son bölümde, Semetey yalnızlığından ve kardeşi olmadığından dolayı Tanrı’ya yakarır. Acıbay’ın ve Alman Bet’in karısı da hamiledir ve o sıralarda doğurur. Birisi elinde gül ile, diğeri de elinde kan ile doğar. Semetey, büyük bir toy tertip eder ve annesi Kanıkey’i getirtip bu iki çocuğa annesinin memelerinden emdirerek kendisine sütkardeş yapar. Elinde gül tutup doğan çocuğa “Kül-çoro” , elinde kan tutup doğan çocuğa da “Kan-çoro” adını verir.

Destanın önceki kısımlarında da kahramanın kardeşi olmadığı için yaşlı annenin memesinden süt gelir ve kahramanın arkadaşı ya da burada görüldüğü gibi yeni doğmuş iki çocuk, kahramanın öz annesinin memesinden emerek sütkardeş olurlar. Kahramanın

kardeşlik bakımından yalnızlığı, öz annenin memesinden emip sütkardeş olarak giderilmeye çalışılır. Bu da kadının birleştirici yönünü destanda bize gösterir.

Semetey, yalnızlıktan ve eşsizlikten dolayı üzgün olarak oturur ve yiğitleri, üzüntüsünün nedenini sorar. Semetey, Kül-çoro ve Kan-çoro'yu çağırıp üzüntüsünün nedenini anlatır.

“....‘Akın’ın kızı Ay-çürök, / el işinde ustadır, / misafirliğe gitmez mahcuptur, / Akın’ın kızı Ay-çürök, / maharette üstüne yok, / zekası eşsizdir! / Sönmüş ateşi yakar o, / Akın’ın kızı Ay-çürök / ölen canı diriltir! / Kökçö’nün oğlu Ümütöy, / Ay-çürök’ün nişanlısı. / Terazî yıldızı çıkınca, / tan yeri sararınca, / biriniz, yiğidim, Kök-çebîç’e binin, / biriniz, yiğidim, Kök-börü’ye binin! / Yürük atım Tay-buurul’u, / bana alıp getirin, / Akın’a gideyim, / Akın Han’a varayım ben, / Akın’ın kızı Ay-çürök’ü, / ya dostluk ile alırım, / ya zor ile alırım.’” (Radloff, 1995: 230)

Destan kahramanı, başkasının nişanlısı olsa da yukarıda saydığı nedenlerden dolayı Ay-çürök’ü beğenir ve almak ister. Başka birinin nişanlısı olduğu için de yaptığından yanlış olduğunu bilmektedir ve dostlukla ya da zorla bu kızı alacağını söyler. Semetey, destan kahramanı olarak burada, bir kız için kendisinden beklenmeyen şekilde hareket etmektedir. Kadının güzelliği ve diğer özellikleri, kahramanın aklının başından gitmesine ve doğru olmayan şeyler yapmasına neden olmaktadır.

Manas Destanı’nda daha önce de görüldüğü gibi kahramanlar, evlenecekleri kızlarda savaşçılık özelliklerinin yerine gönüllerini hoş eden, güzellikleriyle dillere destan olan kadınsı özellikler aramaktadır. Daha önce işlenilen Dede Korkut Destanı’nda ise kahramanlar, erkek kadar güçlü, gerektiğinde kendileri gibi savaş meydanlarına çıkabilecek yiğit kızlar istemektedir.

“....Bu genç kız, hiç şüphesiz ki, Dede Korkud kahramanlarından Bamsı Beyrek ile Kan Turalı’nın beğendiği kız tipine uygun değildir. Daha çok, Bamsı Beyrek’in beğenmediği, ‘cicili bicili Türkmen kızı’ tarifine uymaktadır....” (Yıldız, 1995: 172)

Ay-çürök’ün meydana çıkıp oyun oynamasının tasvir edildiği bölümde ise Dede Korkut’taki gibi bir mücadele yoktur. Daha çok benzetmeler yapılır ve erkekle girilen bir müsabaka olmaz.

“....Akin’ın kızı Ay-çürök, / yanına otuz kız alıp, / kırk yiğidi öncü tutup / Akin’ın kızı Ay-çürök, / oyunlara başlamıştır, / güreşçi gibi çıkmıştır, / yeleği omzuna atıp, / beri vuracak gibi dönüp, / ceyan gibi titreyerek, / enik gibi seslenmiştir. / Ay-çürök işte böyle oynamaktadır!...” (Radloff, 1995: 231)

Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek’in mücadeleleri gibi olmasa da Ay-çürök burada meydana çıkıp güreş yapıyor gibi görünür. Ancak burada da kadınsı benzetmeler yapılmış ve bir savaşçıdan ziyade, zarif bir bey kızı olarak kendisini göstermiştir.

Beyrek ve Banı Çiçek’in yarışmaları düşünüldüğünde, Ay-çürök’ün kadınsı yönünün benzetmelerle öne çıkarıldığı, Beyrek ve Banı Çiçek’te ise (Dede Korkut’ta) kadının erkek ile kıran kırana bir mücadelenin olduğu göze çarpar (Yıldız, 1995: 173).

Semetey, sefere çıkmadan önce gördüğü rüyayı karısı Ay-çürök’e anlatır. Ay-çürök de Semetey’in sefere gitmesine engel olmak ister.

“....‘Atının başını çevir, efendim, / sen burada dur, efendim! / Gece bir rüya gördün, / gece gördüğün rüya korkunç bir rüyaydı, / yüreğimi yakan bu rüyayı / ben sana yorayım, / sonra da buradan gideyim! / (...) Gel şu seferden vazgeç! / Sen bu seferden vazgeçmezsen / bir kısrağ boynu görme sen! / (...) bir kısrağ boynuna bakarsan / yaman olur seferin!’ / Semetey kulaksızı / onu dinlemedi, dedi ki: / ‘Senin rüyandan bana ne? / Tilki bokundan farksız! / Sen kendin nesen? / Sen benim bokum olursun!’ / Genç öküz derisinden / örülmüş kamçıyı / eline aldı Semetey, / orada duran Ay-çürök’e / deri kamçı ile vurdu! / Sırtındaki ipek lime lime parçalandı, / kaburgası çatırdayıp kırıldı! / Güzel doğan Ay-çürök, / yere yıkılıp kaldı! / Semetey kulaksızı, / atını sürüp gitti....” (Radloff, 1995: 242, 243)

Ay-çürök, Kanıkey gibi geleceği sezen ve rüyayı yorumlayarak seferin kötü olacağını söyleyen bir başka kadın olarak karşımıza çıkar. Ancak yine kadının sözü dinlenmez, dövülür ve seferde de beklenmeyen şeylerle karşılaşılıp ölümler olur. Ay-çürök burada gelecekteki olacakları gören bir kadın olarak Kanıkey gibi karşımıza çıkar.

Semetey’in karşısına daha sonra annesi Kanıkey de çıkar ve Ay-çürök’ün rüya yorumunun kötü olduğunu, gitmemesi gerektiğini söyler. Semetey, annesi Kanıkey’i de dinlemez. Ancak yine de annesi Kanıkey’in Alaca türbeye gidip kazan kaynatması isteğini dinler. Alaca türbeye gidip babası Manas için ak boz kısrağ kurban eder, kazan kaynatır, ağlar ancak kazandan et suyu köpürmesi yerine kızıl kan çıkınca Manas dirilmez ve hep beraber ağlarlar.

Kadın, yukarıdaki uygulamaları yaptırarak büyücü ya da cadı diyebileceğimiz özellikleriyle de karşımıza çıkar. Ölen birinin diriltmek istenmesi ve kurban vererek bazı ritüellerin uygulanması, kadının fikridir. Erkekler bu tip ayinleri ya da törenleri bilmezken kadın, erkeklere öncülük ederek bu uygulamaların yapılmasını sağlar. Kadın, erkeğin bilmediği, uygulamadığı ve kötü olarak andığı şeyleri bilip uygulayarak büyücülük özelliklerine benzeyen şeyleri de yerine getirir. Bunu, daha çok Şamanî özelliklerin kaybolmayıp toplum içerisindeki bazı kişilerin bilip uygulaması olarak görebiliriz.

Kan-çoro, Kül-çoro'ya konuşurken birçok şey için Semetey'den yakınır. Kül-çoro'nun yaşı küçük olmasına rağmen bazı şeyleri kendisine değil de Kül-çoro'ya verdiğini ve bu yüzden gönlü kaldığını söyler. Semetey'den ayrılıp gitmeleri teklifinde bulunur. Bu kısımda isim olarak geçen bir kadına daha rastlanır.

“....Koyluu-mal'ın ak kayasında / koyun çapul alınca, / Karı-çal'ın kızı Çaçıke'yi / alıp kaçırdığımızda, / onu bana değil sana verdi, / işte onda gönlüm kaldı!...”
(Radloff, 1995: 248)

Tanıtilmayan ve önemli bir rolü de olmayan, isim olarak geçen bu kadın, Semetey'in alığı ve savaşta kazanılan ganimet gereği “olco” olarak Kül-çoro'ya verdiği bir hediyedir. Olcoların daha önce belirtildiği gibi çeyizi olmadığı ve bunun yüzünden de toplum tarafından hoş karşılanmadığı üzerinde durulmuştur.

Çaçıke, daha sonra Er-kıyaz tarafından Kül-çoro'nun kadını olmasına rağmen Kan-çoro'ya nikâhlanır. Çünkü Kan-çoro, Semetey'i haince öldürmüş ve Er-kıyaz'a yardım etmiştir. Ay-çürök'ü de Er-kıyaz kendisine nikâhlar.

Ay-çürök, Semetey öldüğünde altı aylık hamiledir. Üzerinden altı ay geçtikten sonra bir erkek evlat doğurur. Er-kıyaz, bu çocuğu öldürmek ister ve kılıcını çeker. Ay-çürök, bazı şeyler söyledikten sonra Er-kıyaz'ı tehdit eder.

“....‘Cediger’in oğlu Er-kıyaz, efendim, / insanın akli geç gelir, efendim, / hiddet ise tez gelir, efendim! / Altı ay onunki / altı ay seninki! / Doğum sıvısı hala yaş duran bu çocuk / hangi şehrinin yıktı senin? / Çocukcağızımı öldürme, / çocuğumu öldürürsen, / ak kuğu elbisemi giyip, / Akın Han'ın yanına gidip, / senden fena oç almazsam, / senden intikam almazsam, / Ay-çürök namım kurusun!’ / Korkusundan Er-kıyaz, /

Ay-çürök'ün çocuğunu / tekrar kucağına verdi! / Büyük bir ziyafet tertiple,”
(Radloff, 1995: 252)

Ay-çürök, çocuğu için her şeyi yapabilecek bir anne durumuna yükselir. Er-kıyaz'ın kendi canını da alabilecek olmasına rağmen onu bir erkek gibi tehdit eder ve babasının yanına giderek babasından da destek alıp Er-kıyaz'dan intikam alacağını söyler. Bunun üzerine Er-kıyaz'ı korkutup çocuğunun canını kurtarır. Bunun yanında “Altı ayı onunki / altı ayı seninki!” diyerek erkeği kandırmaya çalışır. Bu da onun akıllı ve kurnaz birisi olduğunu gösterir.

Destan'ın sonunda Kül-çoro ve Semetey'in oğlu Seytek, Er-kıyaz'ı öldürüp Kanıkey'in yanına doğru gelirler. Burada Kül-çoro, Kan-çoro'yu da etkisiz hale getirip bağlar ve Kanıkey de kendisine ve oğlu Semetey'e Kan-çoro tarafından yapılanların intikamını almak ister.

“.... ‘Ah sevgili Kül-çoro, oğlum, / her şeyi anlatsan ne fayda, oğlum, / Kan-çoro'nun kanından, / bana bir kaşık kan ver, oğlum! / Onun kanını içeyim! / İçtikten sonra öleyim!’” (Radloff, 1995: 260)

Kanıkey, oğlu Semetey'i öldürüp yakan ve külünü savuran Kan-çoro'nun kanını içtikten sonra kılıçla onu öldürür ve öcünü almış olur. Kanıkey, destanda baştan sona eşini gerektiğinde uyaran, eşinin bıraktıklarına sahip çıkan, en sonunda da kendisine, kocasına ve oğluna yapılanların intikamını alan eş ve anne olarak karşımıza çıkar.

“....Ay Çörök, destanın sonunda Kül Çora'nın yardımıyla Seytek'i olanlardan haberdar eder ve babasının intikamını almasını sağlar. Bu durum, sadık ve vefâkâr bir eş olduğunu ortaya koymaktadır. Manas Destanı'nda Baybiçe Çırçı, Kanıkey, Ay Çörök ve Altın Ay gibi han, törö veya önde gelen kahramanların eşleri ve anneleri, olumlu kadın tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, kadının sahip olduğu meziyetler ile sosyal statüsünün de orantılı olarak düşünüldüğü izlenimini vermektedir....” (Yıldız, 1995: 174)

Bu bölümde incelenilen üç destandaki kadınlar arasında, kadına daha çok önem veren destan olarak Dede Korkut öne çıkar. Bir giriş ve on iki hikâyeden oluşan Dresden nüshasında, ana olayların kadın olduğu ya da kadınların doğrudan olayların içinde bulunduğu hikâyeler, eserin yarısı ya da yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Geriye kalan

hikâyelerde de kadınlar dolaylı olarak eserin içerisinde yer alır, olayların gidişatını dolaylı olsa da etkiler.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda kadınlar, Oğuz'un annesi ve Oğuz'un evlendiği kadınlardır. Bunun haricinde kadınlar çok da göz önünde değildir.

Reşîdeddin Oğuznâmesi denilen İslamiyetin kabulünden sonra yazılan Oğuz Kağan Destanı'nda kadınlar, yeni dinin etkisi altında biraz arka planda kalmıştır. İslamiyet sonrası yazıldığı düşünülen Dede Korkut Destanı'nda da İslamî etki vardır ancak kadınlar geri planda değildir. Reşîdeddin Oğuznâmesi'nde ise kadınlar, savaşçı konumunda çok fazla görülmez.

İslamî etkinin tamamen yerleştiğini gördüğümüz Manas Destanı'nda, kadınlar dine uygun şekilde hareket eder. Değişen medeniyet koşulları, destanlar üzerinde de etkili olmuş ve incelenen ilk iki destanda savaşçılık, erkek gibi hareket etme gibi özellikler gösteren kadınlar, bu destanda dişilikleri yönüyle öne çıkarılmıştır. Manas Destanı'nda evlenilmek istenen kızlar, Dede Korkut'taki gibi savaşçılık özellikleri göstermez. Onlar Kan Turalı'nın da hikâyelerde söylediği gibi “cicili bicili Türkmen kızları”dır. Manas, Dede Korkut ve Reşîdeddin Oğuznâmesi'nin, İslamiyet sonrasında yazıldıkları düşünüldüğünde, içerisinde kadının el üstünde tutulduğu ve erkekler gibi cengâverlik özelliklerinin bulunduğu eser Dede Korkut'tur.

Reşîdeddin Oğuznâmesi ve Manas'ta, İslamiyetin etkisiyle dişilikleri yönünden çoğu zaman hakir görülen kadınlar, Dede Korkut Hikâyeleri'nde neredeyse eski Türk toplumlarındaki gibi anne, eş, sevgili vs. olmalarının yanında savaşçılık özellikleri de gösterirler. Reşîdeddin Oğuznâmesi'nde ve Manas'ta da kadınların yiğitlik sergilediği bölümler vardır ancak Dede Korkut'taki kadar fazla değildir.

Yine İslamiyetin etkisiyle oluşan birden çok kadınla evlenme durumu, özellikle Manas Destanı'nda karşımıza çıkar. Türklerin birden çok kadınla evlenmeye hoş bakmadığı görüşü, önceki bölümlerde anlatılmıştır. Manas'ta ise birden çok kadınla evlenme durumu açıkça anlatılır ve bu destanda erkeğin birden çok kadınla evlenmesi doğal karşılanan bir durum hâlini alır.

Manas Destanı'nda evlenilen kadınlar arasında, toplum önünde sıfat olarak da konum olarak da farklılıklar vardır. Geleneklere uygun olarak evlenilip kızın ailesine başlık verilen ve kız da çeyiziyle birlikte gelip bir erkek evlat doğurursa o kadına “baybiçe” denir. Bu kadından olan çocuk babasının yerine geçebilir.

Savaşlarda ganimet olarak elde edilen kızlar ise çeyiziyle gelemediği için toplum tarafından hoş karşılanmaz çünkü getirilen çeyizden damadın ailesinin yanında halk da yararlanır. Bundan dolayı da bu şekilde gelen kadınlar toplum tarafından beğenilmez. Bu tip kadınların sıfatı da “olco”dur. Bunlardan doğan çocuklar ise babasının yerine geçemez. Yani denilebilir ki bu kadınlardan olan çocuklar bir bakıma üvey evlat muamelesi görür.

Manas Destanı'nda kadınlar hakir görülüp dişilikleri ve becerileri yönünden değerlendirilirken Dede Korkut Destanı'nda kadınlar, evlenecekleri erkekler tarafından sadece güzellikleri bakımından değil; aynı zamanda da erkekler gibi savaşlarda hünerli, güçlü ve kuvvetli olmaları bakımından da el üstünde tutulurlar.

Manas Destanı'nda kadınların sözü pek dinlenmezken Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadınların sözü ve kadınların yaptıkları önemsenir. Ancak Manas Destanı'nda sözü dinlenmeyen kadınların söyledikleri, destanın ilerleyen kısımlarında gerçekleşmektedir. Bu bakımdan bu destan için, kadının söylediklerinin önemsenmesi gerektiği bilgisinin verilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadınlar, evlenecekleri erkeği sınamak isteyip sınırlarken Manas Destanı'nda kadınlar, evlenecekleri erkeğe razıdır ve buradaki kadınlar, erkeklerin yol göstericiliğinde hareket ederler. Aynı durumların Reşîdeddin Oğuznâmesi için de geçerli olduğu söylenebilir.

4. SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA KADIN

Araştırmanın son bölümünde, Sibirya bölgesindeki Türk destanları incelenecektir. Sibirya yöresindeki Altay, Hakas, Tıva, Şor ve Yakut sahalarındaki Türkiye Türkçesine çevrilmiş metinlerin bazılarının rastgele seçilerek incelenmesi ve bu şekilde araştırmanın tamamlanması planlanmaktadır.

Yukarıda sayılan sahalara ait destanlardaki kadınlar incelenmeye başlamadan önce, Sibirya adı ve Sibirya bölgesi hakkında, kısmî de olsa bilgi vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Obi ve Yenisey nehirleri kıyılarında ve Baykal Gölü etrafında kırk bin sene öncesine ait insan izlerine rastlanmıştır.

Sayan ve Altay Dağları'nın eteklerinde M.Ö. 3 bin dolaylarında hayvan yetiştiren ve madencilikle uğraşan Avrupaî ırka mensup insanlar yaşamıştır. Bu zamanlara "Afanasyevo" kültürü adı verilir. Hunların ataları olduğu tahmin edilen, M.Ö. 2 bin senelerine ait olduğu düşünülen "Andronova" kültürü devrinde yaşamış olan insanlar, Ural'dan Baykal'a kadar uzanan bölgelerde ziraat, hayvancılık ve madencilikle uğraşmışlardır. M.Ö. 2 bin yıllarının sonuna doğru güneydoğudan geldikleri sanılan Mongoloid ırkın bu bölgelere yerleştiği, M.Ö. 1. bin yıllarının sonuna doğru da bu bölgelerde demir işleminin başladığı görülmüştür (Kurat ve Temir, 2001).

Asya'nın kuzeydoğusunda yer aldığı bilinen bu bölgede, yukarıda söylendiği gibi birçok kavim yerleşmiştir. Bu farklı kavimlerin kendi kültürlerinin izleri, araştırmacıların ulaştıkları bilgiler doğrultusunda takip edilerek incelenmesi için günümüze kadar gelmiştir.

Sibirya denilen bölgede, görülmektedir ki birden çok kavim yaşamış ve bu kavimlerin etkinlikleri ve etkileri, kendisinden sonra bu bölgelerde yaşayan toplumların üzerinde etkili olmuş, onların yaşamlarını idame ettirmek için birtakım yeni buluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

"....Tarihi kaynaklarda M.S. XIII. yüzyıldan itibaren karşılaşılan 'Sibir' (sonraları 'Sibirya') sözü, M.S. I. , II. yüzyıllarda Asya ve Doğu Avrupa tarihinde mühim rol oynamış olan 'Sabir' Türkleri'nden kalan bir isim olmalıdır. Bu kavim sonraları

Kama-İdil sahasına gelmiş olup, ‘Suvar’ şehrinin adı da bunlarla ilgilidir. (...) Bu Türk kavminin adı, Obi ile Ural dağları arasında bulunan Fin-Ugorlar tarafından da benimsenmiş ve yaşatılmış olmalıdır. Rus kaynaklarında ‘Sibir’ adına ancak 1483’ten itibaren rastlanmaktadır. ‘Sibir’, adıyla önceleri, yalnız Obi nehrinin orta ve aşağı kısmı kastedilmişken, Rus hâkimiyeti genişleyip, İrtiş boyuna ve Baykal gölüne doğru yayılınca, bu isim onlara da şamil oldu; nihayet Kamçatka’ya kadar uzayan bütün Kuzey Asya ‘Sibir’ adını aldı. (...) İslâmî kaynaklarda, bu ülkenin adı ‘Sibir’ veya ‘İbir’ şeklinde geçer, meselâ: Şihab’ed-Dîn el Ömerî’de Bilâd Sibir veya el-Sibir; Raşid’ed-Din’de çok defa İbir-Sibir şeklinde; Çin kaynaklarından Yüan-şi’de İ-bi-rh, Si-bi-rh diye; Johan Schiltberger’de ise Bissibur yahut İbissibur olarak kaydedilmiştir....” (Kurat ve Temir, 2001)

M.S. I. yüzyılda İnal isimli bir Kırgız Han’ı, Cengiz Kağan’a baş eğdikten sonra Sibir bölgesi, Moğol devletinin uzantısı haline gelir. Cengiz Kağan’ın ölümünden sonra da bu bölge Altın Orda devletine bağlanır (Kurat ve Temir, 2001)

“....Altın-Ordu’nun parçalanmasından sonra kurulan (batı) Sibir (Sibirya) Hanlığı’nın bilinen ilk hükümdarı, Mamık oğlu Taybuğa’dır. Çingiz ona, İrtiş, Tobul, İşim ve Tura ırmakları boyunu verdi; bu hanlığın merkezi, bugünkü Tümen şehri (veya ona yakın bir yer) olsa gerektir; o zamanki ‘Çinki’ (veya Çimki)-Tura idi. Sonraları buraya sadece ‘Tura’ denmiştir....” (Kurat ve Temir, 2001)

Taybuğa’dan sonra bu sülaleden gelen birçok kişi hükümdarlık yapmış ve bu bölge, inişli-çıkışlı bir iktidar mücadelesine sahne olmuştur.

Taybuğa’nın soyundan gelen sonuncu kişi olan Yadigâr zamanında Kazan Hanlığı, 1552 yılında Ruslar tarafından yıkılmıştır. Batı sınırlarındaki en kuvvetli yer olan Kazan Hanlığı’nın düşmesi, Sibirya bölgesinde de büyük ölçüde etkili olmuştur (Kurat ve Temir, 2001).

4.1. Altay Türk Destanlarında Kadın

Kadın konusuyla ilgili bilgiler hakkında söze başlanılmadan önce Altay sahası ile ilgili Altaylılar ve edebiyatları hakkında bilgi verilebilir.

Güney Sibirya’da Rusya Federasyonu’na bağlı olarak Gorno-Altay Özerk Cumhuriyeti’nde varlığını sürdüren Altay Türkleri, Güney ve Kuzey olarak iki gruba ayrılır.

Güneyde yaşayan Altay Türklerini, Altay kiji, Telengit ve Teleüt; kuzey Altay Türklerini ise Tuba, Kumandu ve Çalkandu Türkleri oluşturur. Bunun yanı sıra çocuğun babasının ait olduğu sööge (uruk, boy) mensup olmasıyla günümüzde halen devam ettirilen *söök* bilinci de önemlidir (Dilek, 1998).

Yapılan ilk çalışmalarda Altay Türkleri, “Oyrot” olarak anılmıştır. Cumhuriyetlerinin başkenti olan Gorno-Altaysk’aya da “Oyrot-Tura” diye isim verilmiştir. Uzun yıllar boyunca Oyrotların hâkimiyetinde yaşayan Altay Türklerinin diğer Türk topluluklarıyla ilişkileri de kesildiği için havza kültürü gelişmiştir. Bu nendenle İslamiyet etkisine girmeyip eski Türk inançları ve geleneklerini benimsemeye devam etmişlerdir. 18. yüzyılın ilk zamanlarından itibaren Ortodoks misyonerlerin Hristiyanlığı yayma çalışmaları neticesinde, günümüzde resmî olarak Hristiyan kabul edilseler de Hristiyanlığı ciddi olarak benimsememişler ve bunun yerine eski Türk inancına bağlı kalmaya devam etmişlerdir (Dilek, 1998).

Çağdaş Altay edebiyatı ortaya çıkana kadar Altay Türkleri, canlı bir şekilde gelişen sözlü edebiyat ürünlerini kullanmaya devam etmişlerdir. Bunlar kay-çörçök (destan), çörçök (masal), tabışkak (bilmece), kep-sös (atasözü), kojon (şarkı, türkü), kabay kojon (ninni), kep-kuuçın (efsane) gibi sözlü edebiyat ürünlerinden oluşur. 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan çağdaş Altay edebiyatının ortaya çıkmasında en önemli rolleri misyonerler ve bu misyonerlerin açtıkları okullar üstlenmiştir (Dilek, 1998).

“....Eski çağlardan bu yana Altaylılarda kahramanlık destanları iki şekilde icra edilmektedir: şiir şeklinde anlatım ve kay⁶ eşliğinde anlatım. Altaylılar arasında destanın kay eşliğinde söylenmesi en yaygın olanıdır. Destanları kay şeklinde söyleyenler ‘kayçı’ olarak adlandırılırlar. Destanları yetenekli kayçılar, kaylarlar. (...) Kayçının yeteneği sadece bildiği destanların sayısı ile değil, kayın anlatım geleneğine uyması, dili kullanma yeteneği, zenginliği, eski sözlerin çokluğu, sesinin güzelliği, topşuuru kullanma ustalığıyla da değerlendirilir. (...) Halk arasında da ‘kayçı’ olarak adlandırmada da temel kural şudur: destanı olduğu gibi başından sonuna kadar topşuurla⁷ çalıp kaylaması. Bunun dışında destanın bir anlatım şekli daha vardır. O da kay olmadan şiir olarak anlatım şeklidir. Bu şekilde kahramanlık destanını çoğunlukla herhangi bir sebepten dolayı kaylayamayan, sesi henüz güçlü olmayan küçük çocuklar, kadınlar anlatırlar....” (Kononov, 2011)

⁶ “Kay” kelimesinin anlamını Kononov, aynı bildiride “gırtlaktan şarkı söyleme” olarak vermiştir.

⁷ Aynı bildiride “topşuur” kelimesinin anlamını Kononov, “iki telli saz” olarak vermiştir.

Altay Türkleri, Göktürk Abideleri'nin dilinin, dillerine yakınlığı ve aynı zamanda bu abidelerin bulundukları coğrafyalara yakınlıklarından dolayı, edebiyatlarını bu dikili taşlardan başlatırlar. Türklerin ilk tarihî kaynakları sayılabilen Pazırık Kurganları'nın, Altaylıların yaşadıkları coğrafyada bulunması ve Göktürlere kendilerini yakın hissetmeleri, Altay edebiyatında da kendine yer bulmuştur (Dilek, 1998).

“....Altay edebiyatında kadınları sosyal hayata davet eden, kolhoz ve savhoz yaşamını öven, bilimin gerçekliğini ön plana çıkaran eserler çoğunluktadır. Rusça'dan ve diğer dillerden yapılan tercümeler ise henüz emekleme devrindeki Altay edebiyatına yeni ufuklar açmıştır. (...)

Modern Altay edebiyatı ile ilgili yapılmış iki ciddi tasnif vardır. Bunlardan S. S. Surazakov son kırk yılı tenkidin sahasına bırakarak Altay Edebiyatını şu şekilde tasnif eder:

- 1.Bolşevik İhtilali Öncesi Altay Edebiyatı*
 - 2.Kuruluş Dönemi Altay Edebiyatı (1922-1929)*
 - 3.Sosyalizmin Geliştiği Yıllardaki Altay Edebiyatı (1929-1941)*
 - 4.II. Dünya Savaşı Dönemi Altay Edebiyatı (1941-1946)*
- Son nesil edebiyat bilimcilerinden N. M. Kindikova ise Altay Edebiyatını;*
- 1.Bolşevik İhtilali Öncesi Altay Edebiyatı*
 - 2.1930-1940'lı yıllardaki Altay Edebiyatı*
 - 3.1950-1960'lı yıllardaki Altay Edebiyatı*
 - 4.1970-1990'lı yıllardaki Altay Edebiyatı*
- şeklinde tasnif etmektedir....” (Dilek, 1998).*

Sibiryada destanlarında genel olarak kahramanın yeraltına yaptığı yolculuklar ve Erlik'le olan mücadeleleri görülür. Çeşitli nedenlerle yapılan bu yolculuklarda kahraman, erginlenerek kutlu bir sonuca ulaşır.

Konuyla da ilgili olarak Altay sahası destanlarından olan “Er Samır Destanı”nda kahraman, Erlik'in damadı tarafından kaçırılan karısı “Altın Tana” için mücadeleye girer. Yunan mitolojisinde de benzer bir örnek vardır. Orpheus da ölen karısı için yeraltına yolculuk yapar ve karısını Hades'in elinden kurtarmak ister. İki kahraman da karısı için mücadeleye girer ancak uygulama yöntemleri ve karşılaştıkları durumlar farklıdır.

Er Samır avdayken karısı Altın Tana, Erlik'in damatlarından olan Kara Bökö tarafından kaçırılmıştır. Er Samır, karısının kaçırılmasını önemsemez ve yeni bir kadınla evlenirim diye düşünür. Babası ise bu düşüncelerini işitince Er Samır'a kızar ve onu, karısını kurtarması yönünde güdüler. Er Samır da karısını kurtarmaya karar verir ve yolculuğuna başlar (Dilek, 2012).

Er Samır, âşık olduğundan dolayı değil; kendisinden beklenen toplumsal vazifesini yerine getirmek için karısını kurtarmaya karar verir. Karısını kurtarmak için de kaba kuvvete başvurduğu görülür. Destanın ilerleyen kısmında Er Samır'ın başarılı olduğu göze çarpar.

Orpheus ise ölen karısı Euyridike'nin arkasından yas tutar ve karısına âşık olduğu için yeraltına girip Hades'in elinden onu kurtarmak ister. Bunu yaparken de lir çalmadaki ustalığını kullanmayı planlar. Çaldığı lir sayesinde de yeraltındaki yaratıkları kendisine hayran bırakan Orpheus, yeryüzüne çıkana kadar arkasına bakmaması koşuluyla karısını kurtarmaya hak kazanır ama yeryüzüne çıkar çıkmaz merakından dönüp arkasına baktığı için karısını tekrar kaybeder ve macerası başarısızlıkla sonuçlanır. Kadınlardan uzak durmaya başlayan Orpheus, metnin sonunda da kadınlar tarafından parçalara ayrılarak öldürülür (Dilek, 2012).

Orpheus, Er Samır'a göre daha sakin görünen bir kişiliğe sahiptir. Karısını ölümden döndürmek için de kaba kuvvete başvurmak yerine sanatçı kişiliğini kullanır. Bunun yanında uysal bir yapıya bürünerek tanrıların büyüklüğünü görüp onlara yalvarır. Böylece çok sevdiği karısına tekrar kavuşmayı düşünür.

Er Samır ise üçlü dünya görüşünde (Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı) kötülüğün ve cehennemin merkezi olan yeraltındaki yolculuklarında uysal bir yapıda değildir. Karısının kaçırılmasını önce önemsemeyen ve başka bir kadınla evlenmenin hayallerini kuran Er Samır, babasının uyarıları ve kağan oğlu olmasından dolayı da rezil olmamak için karısı Altın Tana'yı kurtarmaya yola çıkar. Bu yolculuğunda yeraltının beyi olan Erlik ve onun adamları karşısında uysallık yerine kızgınlık ve güç otoritelerini kullanan Er Samır, karısının kaçırılmasından dolayı kaba kuvvetle onları cezalandırır. Çoğunu öldürür ve Erlik'i de kazıklara bağlayıp döver.

İki kahraman da kadınlarını kurtarmak için giriştikleri bu yolculuklarda erginlenme yaşarlar. İkisi arasındaki fark ise Er Samır'ın erginlenme olayını maceralarının içerisinde yaşamayıken Orpheus, başarısız olup yeraltından çıktıktan sonra erginlenmesini tamamlar (Dilek, 2012).

“....Orpheus’un mücadelesi bireysel görülmekle birlikte, Er Samır’ın mücadelesi bireysel başlayıp toplumsal bir faydaya (eşiyle birlikte yeraltındaki bazı insanları da kurtarması ve Erlik’i cezalandırması) dönüşmesi açısından dikkate değerdir. Er Samır destanındaki bu farklılık, şüphesiz onun kutlu kahraman olmasıyla ilgilidir....” (Dilek, 2012)

Sibiry destan kahramanının cehennemde acı çekenlerin cezasına şahit olduğu destanlardan biri de Maaday Kara destanıdır. Maaday Kara destanında kahraman pek çok kişinin neden ceza çektiğini, bindiği (yardımcı karakter rolündeki) atından öğrenir. Kadınlarla ilgili çekilen cezaların bazıları ise şu şekilde aktarılmıştır:

“....Evler arasında laf taşıyan, dedikodu yapan bir kadın diline çengel asılmış vaziyette ileri geri gidip durmaktadır. (...) Evliliklerinde birbirini görmek istemeyen karı koca da bir koyun postunu örtünmek için sürekli birbirleriyle kavga etmektedirler....” (Dilek, 2010)

İncelenilen destanlarda, kadınların fonksiyonlarının görülmesi açısından toplum gözünde onlara yüklenen statü, rol ve işlev bakımından değerlendirilmesi için aşağıdaki gibi yol izlenmiştir. Bu şekilde, kadınların yüklendiği roller ve bu rollerden yola çıkarak işlevlerini yerine getirmesi açısından yorumlarda bulunulmuştur.

Aşağıda yorumlarda bulunulan, istatistikler ve örnekler çalışması yapılan araştırmada “*Altay Destanları I-II-III*” , “*Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*” ve “*Maaday-Kara Destanı*” isimli kitaplardan yararlanılmıştır.

4.1.1. Anne

Er Samır destanın başında Er Samır’ın annesi olarak Ermen Çeçen hatun zikredilmektedir. Başlangıç olarak anne isminin söylenmesi doğaldır. Çünkü kadın, neslin devamını sağlayan en önemli iki unsurduan biridir ve burada da Er Samır’ın kimden doğmuş olduğu belirtilir.

Er Samır’ı dövme niyetiyle gelen babası Ak Bökö’nün elinden kamçısını alan Ermen Çeçen, oğlu Er Samır’ı savunur ve kocasına onu dövmemesini söyler. Kamçıyı alıp uzağa atar. Bu da merhametli olan annenin, kötü işler de yapsa her zaman evladını savunduğunu

gösterir. Baba gibi hiddetli olmayan anne, içgüdüleriyle yanlış da yapsa her zaman evladını korur. Destandaki bu bölüm de annenin evladına olan bağlılığını ve sevgisini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

Er Samır, annesi Ermen Çeçen'e, babasının neden sinirli olduğunu sorunca o da yokluğunda karısı Altın Tana'nın, Erlik'in damatlarından Kara Bökö tarafından sıkıca bağlanıp ağlatılarak kaçırıldığını, Altın Tana'nın da eşinin arkasından gelmemesini istediğini söyler. Kadın burada haber veren kişi olarak da karşımıza çıkarılır. Erkekler arasında bilinmesi istenmeyen durumların ya da anlatmakta güçlük çekilen durumların kadınlar tarafından anlatıldığı görülür.

Oğlunu ikinci defa dövmeye gelen Ak Bökö, yine eşi Ermen Çeçen tarafından engellenir ve oğlunu dövmeyi. Kadın ve erkeğin ortak şekilde üzerinde hak sahibi oldukları çocukları Er Samır, annesin koruması altında babasının dövme eylemlerinden kurtulur.

Ak-Biy destanında Altın-Koo'nun annesi Altın-Targa, oğlu büyüüp evlenme çağına gelince kutsal kitaplarından bakarak oğlunun kaderinde Cüs-Kezer'in tek kız kardeşiyle evlenmenin olduğunu görür. Destanlarda, bu tip bazı doğaüstü özellikleri sergileyen kadınlar mevcuttur. Burada da gelecekte haber alan ve bu haberi kahramanlara ileten de bir kadın olmuştur. Bir nevi büyücülük olarak da söyleyebileceğimiz bu eylem, destanlarda kadınlar tarafından gerçekleştirilir.

Oğlu Altın-Koo'nun dünürçüleri kabul etmesi için türkü söyleyen anne, oğlunu ikna edemez. İkna eden ise yine bir kadın olan Altın Çeçek olmuştur.

Alıp-Manaş destanının başında Ermen-Çeçen ismiyle bir anneden bahsedilir ve güzelliği öve öve bitirilemez. Bu kişinin iki çocuk dünyaya getirmesi de kutlu bir kadın olduğunun göstergesidir.

Alıp-Manaş, destanın ilerleyen kısmında esir düşünce annesinin sözünü dinlemediği için yakınır. Kimsesizlikten ve çaresizlikten dolayı ailesini ve yurdunu hatırlayıp haykırır. Anne, sözü dinlenen kişidir. Onun sözünün dışına çıkıldığında Alıp-Manaş'ın başına gelenler gibi kötü olaylar olur. Burada da annenin tecrübesi ve bilgeliği geç de olsa hatırlanmıştır.

Alıp-Manaş'ı kurtarması için yola çıkacak olan Ak-Köbön'ün azığına sütünü sağan Ermen-Çeçen, Ak-Köbön'e tembihler verip gönderir. Anne sütünün iyileştirici ve birleştirici özelliğinden dolayı da yaşlı olmasına rağmen iki memesinden süt sağarak oğluna şifa olması için gönderir. Bu da anne sütünün sağaltıcı özelliğini gösterir.

Alıp-Manaş'ı kışkandığı için ve onun karısıyla evlenmek istediği için Ak-Köbön, arkadaşını kurtarmaz ve yurda dönüp onun öldüğünü söyler. Bunun üzerine de Alıp-Manaş'ın babası, annesi, kız kardeşi ve karısı ağıt yakarlar. Annesi, sözünü dinleseydi bunların başına gelmeyeceğini söyleyerek ağlar.

4.1.2. Eş

Çoğu destanda başkahramanın nasıl büyüdüğü anlatılırken Er Samır destanında bu şekilde bir gelişme olmamıştır. Hemen destanın başlarında hatunun çocuğunu büyütüp Altın Tana isimli kadınla evlendirdiği söylenir.

Er Samır, ava gitmek istediğini eşine söyleyince eşi Altın Tana, ava gitmemesini belirtir. Kağan'ın tahtında oturmasını ve yönetmesinin gerektiğini söyler. Ancak Er Samır, gelene kadar kardeşi Katan Mergen'in kendi adına yurdunu yönetebileceğini iletince Altın Tana da giderse ikisinden birisinin öleceğini söyler ama Er Samır yine de ava gider.

Manas destanında olduğu gibi eş, kocasını uyaran durumundadır. Olabilecek kötü olayları önceden sezen ve eşini uyaran kadının, belki de erkek tarafından küçümsendiği için sözü dinlenmez. Ancak destanlarda genellikle kadının hisleri doğru çıkar ve ailenin başına kötü olaylar gelir.

Altın Tana'nın Erlik'in damadı Kara Bökö tarafından kaçırılırken eşinin arkasından gelmemesini istemesi, zor durumda kalmasına rağmen eşinin güvenliğini düşündüğünü gösterir.

Altın Tana'nın kaçırılmasını önemsemeyen Er Samır, başka bir kadınla evlenebileceğini belirtir. Destanda kadına bakış açısında bir küçümseme ve yeri her zaman doldurulabilecek bir varlık havası sezdirilir. Ancak Er Samır'ın babası Ak Bökö'nün kızıp bunun yanlış olduğunu belirtmesi üzerine Er Samır, karısını kurtarmak için yola çıkar.

Ancak karısını kurtarmak istemesi aşktan dolayı değil, yiğitlerine ve halkına rezil olmama düşüncesinden ileri gelmektedir.

Altın Tana, eşine yazıp bıraktığı notta kendisini Kara Bökö'nün yalvartarak kaçırdığını ve bu yüzden de kendisine başka bir eş bularak yaşamasını istediğini söyler. Bunun üzerine Er Samır'ın gözlerinden yaş gelir ve öfkelenir. Altın Tana, kendisi zor durumda olsa da hala eşinin mutluluğunu ve yaşantısının iyi olmasını düşünmektedir. Er Samır eşine âşık olmasa da eşi Altın Tana ona âşıktır ve zor durumda kalmasına rağmen kendisinin arkasından başka bir kadın alarak mutlu olmasını ister. Belki de Er Samır bu notları okuyunca baştaki düşünceleri yüzünden (başka kadınla evlenmek isteği) utanmıştır ve bu yüzden yanlış düşündüğünü anlayarak gözünden yaş gelmiş, öfkelenmiştir.

Er Samır, dokuz erkek kardeşle savaşıp savaşı kazandığında, bu erkeklerin eşlerinin bulunduğu yere gider. Sarhoş şekilde bu kadınların yanına gelen Er Samır, eşlerinin yenilmesi ve ersiz kalmaları yüzünden sinirli olan bu kadınlar tarafından püskürtülmek istenir. Er Samır, bu kadınları halkın gözü önünde döver ve otoriteye başkaldıran bu kadınları, herkese örnek teşkil etmesi açısından kamçılayarak iki tarafa kovalar.

Kün Kağan'ın kızı ve Bayan Sılu isimli kadınlardan isim olarak bahsedilir ve Bayan Sılu'nun, Katan Mergen'in eşi olduğu söylenir. Anlaşıldığına göre Katan Mergen, asıl eşi olan Bayan Sılu'yu terk edip Kün Kağan'ın kızını almıştır ve yurduna da uğramamaktadır. Kadın, erkeğin normal hayatını değiştiren bir yapıda görünmektedir. Kün Kağan'ın kızı için normal yaşantısından farklı bir yaşantı yaşamaya başlayan Katan Mergen, daha sonra doğru yolu bulur.

Ak-Biy destanında yaşlılık çağı gelmiş Ak-Biy'in ve onun karısı Altın-Targa'nın çocukları olmamaktadır. Destan, çoğu anlatıda olduğu gibi çocuksuzluk motifiyle başlar. Altın-Targa diye isimlendirilen kadın burada, kutsuzluğu simgelemektedir. Tanrı tarafından insanlara verilen çoğalma içgüdüğü ve çocuk sahibi olma isteğinden dolayı ihtiyaç Ak-Biy, çocuk istemektedir ancak bu iki ihtiyarın çocukları olmamaktadır. Destanda bu sorunun çözümü için kadın yerine erkek rol üstlenir ve Üç-Kurbustan'a çıkarak çocuk vermesini ister.

Altın-Targa, üç kez erkek çocuk doğurur. İlk ikisi Üç-Kurbustan'ın verdiği emirlere karşı geldiği için çocukken ölür. Kadına doğurganlık gücünü veren yaratıcı güçtür. Altın-Targa da uzun yıllar çocuğu olmadıktan sonra yaratıcı gücün kudretiyle üç kez oğlan doğurur.

Ak-Biy destanında kılık değiştiren Altın-Koo'nun yaptığı kılık değiştirmeyi, Cüs-Kezer'in eşi anlar. İsmi söylenmese de bir eş olan bu kadın, hislerini kullanarak bu kişinin Altın-Koo olduğunu sezer.

Altın-Koo'nun karısı ve aynı zamanda Cüs-Kezer'in tek kız kardeşi olan kadın, Erlik'in gökyüzü ülkesine çıkıp Üç-Kurbustan'ın yanına gidip Altın-Koo'nun canını isteyeceğini haber verir. Altın-Koo'nun daha önce giderek bu durumdan kurtulabileceğini iletir. Kadın, yine burada kimsenin bilmediği bilgileri bilmesi ve haber vermesi bakımından diğer kişilerin önündedir. Destanlarda bu tip bilgileri bilip haber veren kişiler, genellikle kadın rolünde olanlardır. Karısının sözünü dinleyen Altın-Koo, hazırlanıp gökyüzü ülkesine doğru yola çıkar.

Alıp-Manaş destanında Baybarak Han'ın karısı Ermen-Çeçen'den bahsedilerek destan başlar. Ermen-Çeçen'in güzelliğinden abartılarak bahsedilir. Aynı zamanda bu kişi, destan kahramanı Alıp-Manaş'ın da annesidir.

Alıp-Manaş destanında destan kahramanının nasıl büyüdüğü üzerine söz söylenmez ve büyüyen destan kahramanı annesi tarafından evlendirilir. Annesi, Kırgız Kağanı'nın kızı olan Kümüjek-Aru isimli kadını oğluna eş olarak alır.

Evli olmasına rağmen Alıp-Manaş, başka bir kadını kendine eş yapmak için yola çıkınca mevcut durumdaki eşi Kümüjek-Aru, onun hakkında kötü düşünmez. Onunla vedalaşmak için yoluna çıkar ve onu öpüp koklamak ister. Kocasına aşk ile bağlı olarak görünen bu kadın, başka bir kadın için gitmesine rağmen kocasına sevgiyle bağlıdır.

Alıp-Manaş'ın düştüğü zindandan kurtulması için akıl veren, Kümüjek-Aru olmuştur. Ona duyduğu sevgi yüzünden diğerlerinin aklına gelmeyen şey onun aklına gelir ve Alıp-Manaş'ın arkadaşı Ak-Köbön çağrılarak onun, Alıp-Manaş'ı kurtarabileceğini

düşünülür. Dedikleri de kaynanası, kayınbabası ve görümcesi tarafından da kabul görür. Ak-Köbön'e yolculuğu için azık hazırlayan da yine Kümüjek-Aru olur.

Alıp-Manaş, esirlikten kurtulup Ak-Kağan'ı da yendikten sonra yurduna doğru yola çıkar. Karısının Ak-Köbön'le evleneceği toya yetişir ve karşılıklı konuşmalar sonucunda garip kel kılığındaki Alıp-Manaş'ın, kocası olduğunu anlaşılr. Ak-Köbön, turna kılığına girer ve kaçacakken Alıp-Manaş, onu okuyla öldürür. Karısına ve yurduna kavuşan Alıp-Manaş, karısının onu hala unutmadığını sözlerinden anlar. Kocasına sadakatle bağlı olan kadın, karşılıklı konuşmalarında yatağına başkasını almayacağını söyler.

4.1.3. Kız kardeş

Yeraltına doğru karısını kurtarmak için yola çıkan Er Samır, yolda altı erkek kardeş ve bir kız kardeşin bulunduğu yedi ak saraya varır. Altın Topçı isimli genç kız, bir ay ilerisini görebildiği için ağabeylerine onun gelişini haber verir ve iyi karşılamaları gerektiğini belirtir. Erkek kardeşler ise kız kardeşlerini küçük görerek onunla alay eder. Kız kardeş küçük görüldüğünden itilip kakılır. Er Samır gelince de onu hoş karşılamak yerine dalga geçerek onu sinirlendirirler. Er Samır da bu altı kardeşi yener ve Erlik'e gelişinin haber verilmesini emreder. Bulunduğu yerden ayrılırken de kız kardeş Altın Topçı'nın, o bölgenin kağanı olduğunu ve halkı idare edeceğini söyler.

Bir kadın olan Altın Topçı'ya kağan olarak yönetme yetkisi verilmesi destan kahramanı Er Samır tarafından gerçekleştirilmektedir. Halkın huzurunda bunun ilan edilmesi de üstün bir mercii olarak görülen Er Samır'ın sözünün dinlendiğini gösterir. Altay sahasındaki bu destanda kadın bir kağandan bahsedilmesi de eski Türklerdeki gibi kadın hükümdarların olabileceği hususunu hatırlatır.

Yoluna devam eden Er Samır, dokuz erkeğin kız kardeşi olan Altın Sanar'ın yurduna gelir. Altın Sanar, ağabeylerine gelen yiğide saygı göstermelerini ve atını otlatmalarını söyler. Ağabeyler ise kız kardeşlerine kızarak gelen erin kızın oynaşı olduğu düşüncesine kapılmalarından dolayı kız kardeşlerini at kamçısıyla döverler. Kızın söylediklerinin önemsenmemesi, tekrar karşımıza çıkarılmaktadır. Küçümsenen ve fizikî yönlerden erkeklerden aşağıda olan kadın, kaba kuvvet kullanılarak erkekler tarafından aşağılanmış ve darp edilmiştir. Bu da fizikî yönlerden muhtaç durumda olan kadının, erkekler

tarafından her zaman kollanıp gözetilmesi gerektiğini hatırlatır. Bunun yanında güç yönünden erkeklere karşı gelemeyen kadın, erkekler tarafından küçümsenen rollerde bulunur.

Yine Er Samır, bir kadın olan Altın Sanar'ı, ağabeylerinin yerine yurdu yönetsin diye kağan yapar ve halka da onun kağan olduğunu ve sözünün dinlenmesi gerektiğini söyler.

Destanın ilerleyen kısmında Er Samır'ın kız kardeşi olan Kümüş Tana, ağabeyinin karşısına sırtında siğiller dolu olan uyuz bir kadın olarak çıkar. Samandan bir atı vardır ve başta kabul etmese de daha sonra bu şekilde görünen kadının evine gitmeyi kabul eder. Eve gidince bu çirkin görünümlü kadın, perdenin arkasına geçip çok güzel bir kadın olarak değişip Er Samır'ın karşısına çıkar. Saman at da değişerek insan kılığına geçer ve Er Samır'ın kayını diye telaffuz edilir.

Kız kardeş olan Kümüş Tana ve samandan atın şekil değiştirmeleri düşünülünce Kümüş Tana, cadı olarak da incelenebilir.

Ak-Biy destanında Altın-Koo'nun kız kardeşi olarak Altın Çeçek'ten bahsedilir. Bu kız, ağabeyinin başına gelenleri anne ve babasına anlatır. Kimsenin bilemediği bilgileri bilmesi yönünden yine kadınlara özgü olan durumlara vakıftır.

Ağabey'i Altın Koo'nun, dünürçüleri kabul etmesi için türkü söyleyerek içki sunan Altın Çeçek, ağabeyi tarafından kırılmaz ve dünürçüler kabul edilir. Annesinin söylediğinde bile yüreği yumuşamayan Altın-Koo, kız kardeşinin etkisiyle Cüs-Kezer'in tek kız kardeşiyle evlenmeyi kabul eder. Kız kardeşin, destan kahramanı üzerindeki etkisinin büyük olduğu görülür.

Alıp-Manaş, zindandan yazdığı mektubu ak bir kaza verir ve bu kaz da Alıp-Manaş'ın yurduna doğru uçar. Bu kazı gören de Erke-Koo olmuştur. Babasına haber verip kazı yakalarlar ve Alıp-Manaş'ın mektubunu okurlar. Destanda kız kardeş olarak çok fazla rolü olmasa da önemli durumları fark eden ve haber veren yine bu kadın olmuştur.

4.1.4. Kız çocuk

Kara saraya gelen Er Samır, burada Erlik'in kızı olan Sarı Koron ile karşılaşır. Bu kız aynı zamanda Kara Bökö'nün de eşidir. Burada karısına eziyet edildiğini gören Er Samır, Sarı Koron'a onu neden bırakmadığını sorunca Sarı Koron da kocası Kara Bökö'nün eziyet ettiğini ve kendisinin bu kadını bırakamayacağını söyler. Bunun üzerine de Er Samır bu kadını kamçısıyla döver ve dizlerini oyarak kadını baş aşağı bağlar.

Alıp-Manaş destanının başında Ermen-Çeçen'in iki çocuk doğurduğu ve bunlardan birinin de Erke-Koo isimli kız olduğu söylenir. Bu kişi aynı zamanda da destan kahramanı Alıp Manaş'ın kız kardeşidir.

Alıp-Manaş, kutsal kitabını okurken Ak-Kağan diye bir kağanın erkek yüzü görmeyen Erke-Karakçı isimli bir kızının olduğunu öğrenir. Bu kağan, kızını istemeye gelen erleri öldürür. Evli olmasına rağmen bu kızı da almak isteyen Alıp-Manaş, yola koyulmaya karar verir. Kendi eşiyle konuşamaz olur.

4.1.5. İhtiyar kadın

Yaşı geçmiş kadınlar, genellikle yurdun dışında tek başına yaşayan tiplerdir. Bu kadınlar cadı olarak da karşımıza çıkabilir. Er Samır, kardeşi Katan Mergen'i aramaya çıktığında tek başına bir evde yaşayan yaşlı bir kadınla karşılaşır. Kardeşi Katan Mergen hakkında kimse bir şey bilmezken bu kadın Er Samır'a bilgi verir ve kardeşinin kötü halinden bahseder. Kardeşinin Er Samır'ı arayarak arkasından yeraltına Erlik'in yanına doğru gittiğini söyler.

Kimsenin bilmediği bilgilere sahip olan bu yaşlı kadın, Er Samır'ın tekrardan yeraltına yolculuk yapmasına neden olur.

İhtiyar kadın olarak anılan ve adından söz edilmeyen bir kadın da Ak-Biy destanında görülmektedir. Yaşlı Ak-Biy'in yaşayan üçüncü oğluna isim vermek için kimse bulunamayınca fakir ve ihtiyar bir kadın gelerek çocuğa Altın-Koo ismini verir.

4.1.6. Savaşçı kadın

Kara-Taacı Kıs destanında, destanın başkahramanı bir kadındır. Destanın başkahramanının anne ve babası çok önceden esarete öldükleri için bu kız tek başına bir dağın yamacında yaşamaktadır.

Kara-Taacı Kıs, misafir olarak gelen Temir Bökö'ye yaptığı yemeklerden yedirir ve onu misafir eder. Temir Bökö, böyle bir kızın varlığından ve yaptığı yemeklerin güzelliğinden bahsedince Sadu Kağan, bu kızın yanına gelir. Kızın yemeğinden yer, sohbet eder ve yurduna tekrar döner.

Sadu Kağan, Kara-Taacı Kıs'ı esir edip yurdunda yemek yaptırtmak için birbirine denk altmış yiğidini gönderir. Kara-Taacı Kıs ise onlara karşı savaşmaya başlar. Kıza, Temir Bökö de yardım eder ve savaşı kazanırlar. Destanın sonunda da ikisi evlenirler ve yaşamlarına devam edip övülerek yaşarlar.

Destanın başkahramanı olarak bir kadının görülmesi nadir de olsa bazı destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Kara-Taacı Kıs destanındaki başkahraman, ilk önce kadınsı özelliklerle bize tanıtılmasına rağmen (yemek yapma) daha sonrasında tek başına yaşamasından kaynaklanan özgürlük düşüncesiyle kendisini tutsak etmeye gelenlerle savaşır. Temir Bökö'nün de yardımıyla düşmana galebe çalan Kara-Taacı Kıs, savaşçılık özellikleri göstermesi bakımından da önemlidir.

Destanın başında dişilik özellikleriyle anlatılan bu kahraman, ilerleyen kısımlarda alplık özellikleri de sergileyerek kaosu kozmosa çevirir.

Aşağıda her bölüm için ayrı ayrı yapılan tablo çalışmalarında, anlam bütünlüğünü bozmamak adına tablolar, 5'li birlikler halinde düşünülmüş ve kadınlarla alakalı olan sıfatlar ve kelimeler, bu açıklamaya göre ele alınmıştır. Yani kadınla ilgili olan tablo çalışmasında, ilgili kelime ve sıfatların geçtiği bölümler dize olarak düşünülmesinin yanında, 5'li birlikler olarak da düşünülmüştür. Bu yüzden yapılan tablo çalışmasında ilgili kelimeler ve sıfatlar bazen gösterilen dizede yer alabildiği gibi bazen de gösterilen dizede yer almasa da verilen dize ile ilgili olan 5'li bütün içerisinde yer alabilir.

4.1.7. İstatistikler ve örnekler

Çizelge 4.1. Altay Türk Destanları

ALTAY DESTANLARI		
Figürler	Destanlar	Dize Numaraları
Hatun	Er Samır	10, 15, 405, 425, 1135, 1305, 1355, 1380, 1410, 1695, 1755, 1775, 1845, 1860, 1915, 2450, 2470, 2480
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	15, 200
	Alıp Manaş	
	Maaday-Kara	
Eş	Er Samır	65, 80, 320, 325, 330, 335, 350, 445, 450, 820, 840, 985, 990, 995, 1300, 1320, 1325, 1335, 1380, 1395, 1485, 1525, 1725, 1950, 2555, 2580, 2615, 2660
	Kara-Taacı Kıs	470
	Ak-Biy	15, 90, 95, 100, 170, 180, 185, 190, 195, 210, 270, 290, 480, 625, 640, 650, 655, 670, 675, 785, 1050, 1270, 1270
	Alıp Manaş	20, 85, 100, 105, 635, 695, 850, 1215, 1755, 1760, 1770
	Maaday-Kara	230, 780, 1620, 3995, 5005, 5010, 5505, 7290
Kız	Er Samır	515, 520, 525, 535, 550, 655, 660, 685, 700, 705, 755, 755, 790, 930, 955, 960, 965, 1130, 1280, 1345, 1370, 1810, 1815, 1845, 2445
	Kara-Taacı Kıs	10, 35, 55, 75, 85, 90, 120, 145, 185, 190, 195, 245, 260, 260, 295, 315, 330, 335, 355, 365, 375, 385, 425, 450, 480
	Ak-Biy	500, 510, 520, 530, 575, 775, 835, 1020, 1050, 1050, 1050, 1080, 1125, 1130, 1180, 1190, 1200, 1205, 1210, 1215, 1215, 1220, 1265, 1375
	Alıp Manaş	30, 35, 50, 75, 120, 710, 1120, 1445, 1480
	Maaday-Kara	440, 445, 535, 545, 1620, 1915, 2235, 2440, 2705, 2890, 3345, 3350, 3350, 3365, 3405, 3405, 3440, 3525, 3535, 3800, 4070, 4630, 4985, 4985, 5000, 5025, 5145, 5255, 5315, 5375, 5460, 5465, 5510, 5520, 5525, 5540, 5550, 5570, 5600, 5990, 6005, 6060, 6135, 6365, 6460, 6565, 6580, 6665, 6680, 6710, 6730, 6735, 6790, 6805, 6805, 6825, 6825, 6830, 6880, 6885, 6905, 6910, 6930, 6940, 7185, 7200, 7310, 7325, 7400

Çizelge 4.1. (Devam) Altay Türk Destanları

ALTAY DESTANLARI		
Gelin	Er Samır	650, 650, 930, 960, 1150, 1280, 1320, 1325, 1800, 1960, 2630
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	595, 600
	Alıp Manaş	780, 795, 880, 1655, 1120, 1765, 1820
	Maaday-Kara	195, 440, 3345, 3365, 3405, 4990, 5990, 6195, 7325
Kadın	Er Samır	835, 1115, 1125, 1130, 1195, 1335, 1705, 2070, 2100, 2230
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	340, 365, 385, 395
	Alıp Manaş	
	Maaday-Kara	220, 1665, 1710, 1750, 1780, 1805, 1835, 1850, 1915, 1925, 1935, 1950, 2290, 2515, 2550, 2555, 3220, 3330, 3400, 3655, 5365, 6515, 6825, 7470, 7515, 7520, 7555, 7570
Güzel	Er Samır	1055, 1865
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	
	Alıp Manaş	695
	Maaday-Kara	
Abla	Er Samır	1165, 1735, 1735
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	
	Alıp Manaş	1715
	Maaday-Kara	
Anne	Er Samır	
	Kara-Taacı Kıs	10, 275, 465
	Ak-Biy	520, 530, 1055
	Alıp Manaş	
	Maaday-Kara	750, 840, 880, 885, 940, 1735, 1760, 2070, 2165, 2190, 2215, 2265, 2525, 3145, 3220, 3395, 3395, 3400, 3455, 3475, 3505, 3625, 3640, 3805, 3835, 3925, 3925, 3935, 3945, 3950, 3965, 3970, 3975, 4015, 4015, 4050, 4060, 4065, 4080, 4320, 4430, 4435, 4520, 4670, 4700, 4765, 4875, 4885, 5015, 5015, 5445, 5475, 5480, 5490, 5500, 5625, 6700, 6855, 7190, 7285, 7300, 7305, 7340, 7345, 7355, 7365, 7375, 7420

Çizelge 4.1. (Devam) Altay Türk Destanları

ALTAY DESTANLARI		
Hizmetçi	Er Samır	
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	1175
	Alıp Manaş	
	Maaday-Kara	675, 6145
Hanım	Er Samır	
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	
	Alıp Manaş	20, 825, 1120, 1140, 1265, 1275, 1480
	Maaday-Kara	180, 665, 695, 715, 730, 735, 740, 860, 915, 930, 975, 2235, 3405, 3410, 3995
Bala	Er Samır	
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	
	Alıp Manaş	30
	Maaday-Kara	880, 880, 1830, 1840, 2155, 2165, 2240, 2245, 2250, 2255, 2260, 2275, 2345
Bacı	Er Samır	
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	
	Alıp Manaş	105, 145, 630, 690, 850, 1140, 1190, 1220, 1250, 1520
	Maaday-Kara	
Kocakarı	Er Samır	
	Kara-Taacı Kıs	
	Ak-Biy	
	Alıp Manaş	
	Maaday-Kara	6520

ER SAMIR – HATUN

10 *Ayrı teyri üç müüstü*
 Ak Boro atka mingen
 Ak Bökö baatır kiji
 Erinen Çeçen abakayıla
 Ençilü, amir curtap çattı.

Ayrı ayrı üç boynuzlu
 Ak Boro ata binen
 Ak Bökö bahadır kişi
 Ermen Çeçen **hatun**uyla
 Huzurlu, rahat yaşadı.

15 *Azıragan uulı bolzo
Altın Tana abakaylu,
Ak Sarı atka mingen
Er Samır dep uul bolgon.
Ak Boro atka mingen*

405 *“Attan başka attu,
Kijiden başka бүдүштү,
Ahs derdin ceegi
Ak-malısı ayday bergen
Altın Tana abakayındı*

425 *Er Samır etti cip,
Eki tajuur arakı içti.
Altın Tana abakayı
Temdek etken bolor bo dep,
Ayıldın içinen bedredi.*

1135 *Beri körzö, kün oşkoş,
Abakay bolup otura berdi,
Ayılçı kijini acıktay berdi.
Carım kaya capaş emdi
Tenderige tetire tenkeyip,*

1305 *Altın Tana abakayın
Tört sanman keriyle,
İyne közinen kün kördür ip,
İyt ayagman aş içirip,
Ay darı çok kıynagan emtir.*

1355 *Altın Tana abakay
Ağaç çılap kugargan,
Altın çılap sargargan,
Ölör öyine cuuktay bert ir,
Örö körböy catkan emtir.*

1380 *Emegenin çeçip iydi,
Erke karu sös aydat.
Ulaarn buza tepti,
Ukaalı cakşı sös aydat.
Altın Tana abakayı*

1410 *Ak şireege çıgala,
Alıp-külük Er Samır
Amıramp cada berdi.
Altın Tana abakayı
Altın stoldı turguzıp,*

Büyüttüğü oğlu ise
Altın Tana **hatun**lu,
Ak Sarı ata binen
Er Samır adlı delikanlıydı.
Ak Boro ata binen

“Attan başka atlı,
İnsandan başka görünüşlü,
Yeraltının şeytanı
Ak malımızı süren
Altın Tana **hatununu**

Er Samır eti yiyip,
İki matara rakıyı içti.
Altın Tana **hatunu**
İpucu bırakmış mı diye
Evin içini aradı.

Öbür yanından bakınca güneş gibi,
Hatun olup oturuverdi,
Misafir kişiyi inceleyiverdi.
Yarım kaya baraka şimdi
Göge dek yükselip,

Altın Tana **hatunun**
Dört tarafından gerilerek,
İğne gözünden güneş gösterip,
İt ayağından aş içirip,
Çok eziyet ediliyormuş.

Hatun Altın Tana
Ağaç gibi kurumuş,
Altın gibi sararmış,
Ölüm vakti yaklaşmış,
Üstünü göremeden yatıyormuş.

Eşini çözdü,
Sevinçli, şirin söz söyledi.
Kapı yamını tepip dağıttı,
Düşünceli iyi söz söyledi.
Altın Tana **hatunu**

Ak tahta çıkarak,
Alp, pehlivan Er Samır
Yatıp dinlendi.
Altın Tana **hatunu**
Altın masayı hazırlayıp,

- Kara Bökö curtına kelze,
 Altın Tana abakayı
 Togus şanjcızı tolgolıp,
 Ay tanazı caltırıp,*
 1695 *Ozogızman, on artık,*
- Açılar-cabılardın, oozman,
 Ak~carıkka çıgıp keldiler,
 Altay çerin körüp iydiler.
 Onon, arı Er Samır*
 1755 *Altın Tana abakayıla*
- Altın Tana abakayıla
 At üstinen oynogılap,
 Altay cerile cegileyt.
 Kol bajınan, oynogılap,
 Kojondoıp braatkılayt.*
 1775 *Kojondoıp braatkılayt.*
- Altın Tana abakayıla,
 Altın Sanar kaan kışla
 Altın stolgo oturgılap,
 Aştagan boyları ajandılar.
 Arıgan boyları amıradılar.*
 1845 *Arıgan boyları amıradılar.*
- Altın Tana abakayla
 Antıgarlu üüreler bolup,
 Attarına mingilep,
 Altaym köstöp braatkılayt.*
 1860 *Celgir, celgir attarı*
- Er kelerin sakıgan emtir,
 Eskidegizinen. eki artık 6azap,
 Etti-cuum tuuragan emtir.
 Altın Tana abakaym*
 1915 *Ak şireege oturgıstılar.*
- Altay üstin kerip cürgen,
 Albatı-condı kırar bolgon.
 Bayan-Sılı dep abakayın
 Kança cılga taştayla,
 Kamgıp, tenip cürer boldı,*
 2450 *Kamgıp, tenip cürer boldı,*
- Korodop boyı ıylay berdi.
 Ayga-künge mızıldeşkan
 Ak-örgömn, ejiginen,
 Bayan-Sılı dep abakay
 Er Samırğa udura kelip,*
 2470 *Er Samırğa udura kelip,*
- Kara Kaltar attı iyip,
 Komıdalım cetirz degem.*

Kara Bökö'nün yurduna geldiğinde,
 Altın Tana **hatunu**
 Dokuz örgüsünü dolayıp,
 Ay düğmesi parlayıp,
 İlk hâinden on kat daha iyi,

Açılır kapanırların ağzından
 Gelip ak aydınlığa çıktılar.,
 Altay yerini gördüler.
 Ondan soma Er Samır
 Altın Tana **hatunu**yla

Altın Tana **hatunu**yla
 At üstünde oynayıp,
 Altay yerine doğru hızlandı.
 Kollarıyla başıyla oynayıp,
 Kojon söyleyerek gitti.

Altın Tana **hatunu**yla,
 Altın Sanar kağan kızla
 Altın masaya oturup,
 Acıkan karınlarını doyurdular.
 Yorulmuş vücutlarını dinlendirdiler.

Altın Tana **hatun**la
 And etmiş dostlar gibi,
 Atlarına binip,
 Altay'a bakarak gittiler.
 Hızlı hızlı atları

Erin gelmesini bekliyormuş,
 Eskisinden iki kat daha iyi yapıp,
 Et, yağ doğranmış imiş.
Hatun Altın Tana'yı
 Ak tahta oturttular.

Altay üstünde başıboş gezdi,
 Halkı, milleti kırar oldu.
 Bayan Sılı adlı **hatununu**
 Yıllarca terkedip, bırakarak,
 Kan isteyip, serserilik eder oldu

Kederinden ağlayıverdi.
 Aya, güneşe karşı ışıldayan
 Ak sarayın kapısından
 Bayan Sılı adlı **hatun**
 Er Samır'a karşı gelip,

Kara Kaltar atı göndererek
 Şikâyetimi ulaştırsın dedim.

Om toktodor neme çok"-dep,
 Bayan-Sılu dep abakay
 2480 Baatır kijiğe komıdap turat,

Onu durduran bir şey yoktur" diye
 Bayan Sılu adlı **hatun**
 Bahadır kişiye sitem etti,

AK – BİY - HATUN

Ceti aylangan arka-condu,
 Algan-tapkan eş nököri
 Altın-Targa abakayı boltır.
 Ak örgöözi bolgojin,
 15 Akka-kökkö saptalğan

Yedi kez dolaşan halklı,
 Alıp evlendiği eşi
 Altın-Targa **hatun**muş.
 Ak sarayı ise,
 Gökyüzüne saplanmış

Suuzına tüjele, bojop kaitır.
 Altın-Targa abakay
 Körgön boyınça,
 Közin suuzı köl tögület,
 200 Murın suuzı mus caykanat.

Suyuna düşerek ölmüş.
 Altın-Targa **hatun**
 Bunu görünce,
 Gözünün yaşı göl gibi döküldü,
 Burnunun suyu buz gibi aktı.

ER SAMIR-EŞ

Een artpaytan uçurlu."
 Er Samır dep baatır kiji
 Eek sağalın sıymanat.
 Emeş şüünip turala,
 65 Emegenine kuuçındayt:

Boş kalmaması gerekli."
 Er Samır adlı bahadır kişi
 Sakalım sıvazladı.
 Biraz durup düşünerek,
Eşine şunları söyledi:

Segis buttu ak şireeden,
 Sen kelgençe tüşpezim"- diyt.
 Kayran üyi Altın Tana
 Arı körüp, lylap turat,
 80 Beri körüp, katkırıp turat.

Sekiz ayaklı ak tahttan
 Sen gelene dek inmem" dedi.
 Sevgili **eşi** Altın Tana
 Öte bakıp, ağladı durdu,
 Beri bakıp, güldü durdu.

Alıptardm, Kara Bökölö
 Adıjıp-çıdajıp bolboy kalğan.
 Tudujarga küçteri cetpegen.
 Altın Tana üyi^nin.
 320 Bir üni tei\eride ,

Yiğitlerin Kara Bökö'yle
 Atışıp, vuruşamadı.
 Savaşmaya güçleri yetmedi.
Eşin Altın Tana'nım .
 Bir sesi gökte,

Bir üni çerde bolup,
 Alıs cerge cüre bergen.
 Aytkan sözi mmdıy bolğon:
 "Er Samır dep ejime
 325 Ezenimdi aydıgar.
 Meni nekep kelbezin dep,
 Eneyim, ogo aydıgar."
 Altın Tana ej i^nin,
 Aytkan sözi ol edi.
 330 Köörkiydin, lylap barganm

Bir sesi, yerde olup,
 Yeraltına yürüdü.
 Söylediği sözleri şunlar oldu:
 "Er Samır adlı **eşime**
 Selâmımı söyleyiniz.
 Benim peşimden gelmesin diye
 Anacığım, ona söyleyiniz."
 Altın Tana **eşinin**
 Söylediği sözler bunlardı.
 Garibin ağlayarak gidişini

- Körgönim le ol edi.”
 Mim ukkan Er Samır
 Üşkürüp iyeleunçuktı:
 “Bargan bolzo bargay la,
 335 Baza emegen tabılbas emes.
- Çeten kaannın, agazı
 Cekke üyü\di blaadala,
 Cedijip olorlo cuulaşpas bolzon,,
 Cer üstine cürbe!” - dedi.
 350 Cenjn şımanıp sogorgo keldi.
- Aça tartıp kıçıra berdi.
 Altın Tana ejinin,
 Aytkan sözi mindıy emtir:
 “Er-cajma bis ekü
 445 Eptü-cöptü catkanıs.
- Emdi meni Kara Bökö
 Eredip, caynadıp aparat.
 Eeçiy kelip, ejindi
 Ayrıp aları boyında.
 450 Öskö eşti tabala,
- “Altın Tana abakayımdı
 Bedrep cürgen kiji edim,
 Mınayda kandıy kiji ötti,
 Solun tabış uktıgarba ?”~dedi.
 820 Togus karındaş teerkejip,
- Abakayın bolgon turu ine.
 Kök bukaga süürtedip,
 Bir üni teneride,
 Bir üni çerde braatkan.
 840 Kara Bököni bu boyu;
- Aylına ayıldap küreyin”- dedi.
 Togus bökönin, ejigine cedip,
 Ejikten kirerge cetkelekte,
 Togus emegen onçozi
 985 Togus örgöödön çıgıp keldi.
- “Emegenenin tapbay kalala,
 Erleristi öltürüp,
 Emdi biske keldin be ?”- dep,
 Çiçke mistü knırakla
 990 Segis müüstü edrekle
- Çatıldada tokpoktoy berdi.
 Mmı körgön Er Samır
- Gördüğüm de bu oldu.”
 Bunı duyan Er Samır
 Derin nefes alarak konuştı:
 “Gitmişse gider,
 Başka eş bulunmaz değil.
- Yetmiş kağanın ağabeyi
 Şeytana eşini çaldırıp,
 Yetişip onlarla savaşmaz isen,
 Yer üstünde yaşama!” dedi. ,
 Yeni hışırdayarak dövmeğe geldi.
- Açıp okuyuverdi.
 Altın Tana eşinin
 Söylediği sözler şunlar imiş:
 “Bugüne dek biz ikimiz
 Huzurlu, uyumlu yaşadık.
- Şimdi beni Kara Bökö
 Zorla, yalvartarak kaçırıyor.
 Arkadan gelerek, eşini
 Ayrıp kendisine aldı.
 Başka eş bularak,
- “Altın Tana eşimi
 Arayan kişiyim,
 Buradan böyle biri geçti mi,
 Yabancı ses duydunuz mu?” dedi.
 Dokuz kardeş kibirlenerek,
- Senin eşin oluyormuş.
 Gök boğayı sürükleyip,
 Bir sesi gökte,
 Bir sesi yerde goturuyordu.
 Kara Bökö’yü bu hâlinle
- Eylerine misafir gireyim” dedi.
 Dokuz boğanın kapışma yetip,
 Kapıdan girmek üzereyken,
 Dokuz eşin,hepsi
 Dokuz saraydan çıkıp geldi.
- “Eşini bulamayıp,
 Erlerimizi öldürüp de,
 Şimdi bize mi geldin?” diye
 Sivri uçlu bıçakla
 Sekiz boynuzlu tırmıkla,
- Çatırdatarak tokmakladı.
 Bunı gören Er Samır

- 995 *Açınbas boyı açınıp,
Togus emegendi tudala,
Baştarın teskeri tarap,*
- 1300 *Epşi canında ulaada
Altın Tana eji
Cük le tirü catkamn kördi.
Açu-koromn badırıp bolboy,
Aray la kıygırıp iybedi.*
- 1320 *“Bayla slerdin üyiger”- dep,
Bayağı kelin aydıp turdı.
Omzm kaydan bildin ?” - dep,
Oyto kayra surarda :
“Ermegeerdi ugala,*
- 1325 *Emegeneer dep tamdım”
Sarı Koron kelin ayttı.
“Kınçegi çok kijini
Kijendep ne kıynadın ?
Töp sanaalu kijini*
- 1335 *Emegen kiji neni eder?”
Baatır kiji bımlagan,
Üy kiji neni eder?”-dep
Sarı Koron aydıp turdı.
Kıyında cürgen kijige*
- 1380 *Emegenin çeçip iydi,
Erke karu sös aydat.
Ulaarn buza tepti,
Ukaalı cakşı sös aydat.
Altın Tana abakayı*
- 1395 *Ölör onun, tim çok,
Özör onun, caji çok.
Üyezi çok baatır”- dep,
Üyi kalaktap ıylap turat.
“Barganda kanay barat?”-dep,*
- 1485 *Özökti tümen cüre bertir.
Katap cazap körör bolzo
Algan üyin tışkarı
At çakıga iiip saltır.
Sarı Koron üyin bolzo*
- Açu-koron kıygırıp iydi:
“Aylı-curtımdı oodolo,
Algan canıs üyümdi
At çakıga buulayla,*

- Öfkelenmezken öfkelenip,
Dokuz **eşi** tutarak,
Başlarım geriye çekip,
- Kadm tarafının kapı yanında
Altın Tana **eşinin**
Yarı Ölü yarı diri yattığım gördü.
Acı çığlık atamadı,
Yavaş da olsa bağıramadı.
- “Belki de sizin **eşinizdir**” diye
Önceki gelin söyledi.
Öyle olduğunu nereden bildin?” diye
Dönüp tekrar sorduğunda:
“Sözlerinizi işitince,
- Eşinizi** tanıdım”-diye
Sarı Koron gelin söyledi.
“Kötülüğü olmayan kişiyi
Eziyet edip niçin prangaya vurdun?
İyi düşünceli kişiyi
- Eşi** ne yapabilir?” diye
Bahadır kişi bağlasa,
Kadın ne yapabilir?” diye
Sarı Koron söyledi.
Eziyet edilen kişiye
- Eşini** çözdü,
Sevinçli, şirin söz söyledi.
Kapı yamını tepip dağıttı,
Düşünceli iyi söz söyledi.
Altın Tana hatunu
- Onun, ölür cam yok,
Onun, geçer yaşı yok,
Cam alınamaz bahadır” diye
Eşi inleyerek ağladı.
“Gidince nasıl gidiyor ? diye
- Vadinin aşağısına yürümüş.
Defalarca baktığında gördü ki
Aldığı **eşini** dışarı
At direğine asmışlar.
Sarı Koron **eşini** ise
- Acı acı haykırdı:
“Evimi, yurdumu dağıtarak,
Aldığım tek **eşimi**
At direğine bağlayıp,

1525 *Amırap mmda cadın, ba?*

*Kara cerge kömô bastı.
Ança-mmça bolbodi,
Altın Ergek curçızı
Kümüş Tana üyile*

1725 *Mmda cedip kelgen turdı.*

*Albatı-con kaykajıp,
Arı-beri körüp turza,
Er Samırdın adazı
Ak Bökô baatır*

1950 *Ermen Çeçen emegenile*

*Ança-mmça bolboy turup,
Ceti alıptın çerine
Cergelejip cedip keldi,
Ayıl cakazına cuuktay keldi.*

2555 *Ceti alıptm üyleri*

*Kajı çerde cüre bertir.
Ceti öeektin emegeni
Er Samırdın coımda
Etti-sattı kaynatkan,*

2580 *Eki tajuur arakılı*

*Eki canına badıspay,
Er Samırdı utkıp keldi.
'Eki karındaş Altay ma
Eptü-cöptü curtazm'' - deji,*

2615 *Ak örgöögö koştay*

*Eş tapkılap toylodılar.
Togus cildin cırgalı
Togus üyege ulaldı.
Odus cıldın oyını*

2660 *On üyege ulaldı.*

Burada yatıp dinleniyor musun?

Kara yere gömdü.
Çok zaman geçmedi,
Altın Ergek kayını
Kümüş Tana *eşiyle*
Buraya yetip geldi.

Halk, millet şaşırıp,
Öteye, beriye bakınca,
Er Samır'm babası
Bahadır Ak Bökô
Ermen Çeçen *eşiyle*

Çok vakit geçmeden,
Yedi alpin yerine
Sıra halinde yetip geldiler,
Ev tarafına yaklaşıp geldiler.
Yedi alpin *eşleri*

Her yerden gelip toplanmış.
Yedi şeytanın *eşi*
Er Samır'ın yoluna
Eti, kemiği kaynatmış,
İki matara rakıyla

İki yanma doluşup,
Gelip Er Samır' ı karşıladılar
"İki kardeş Altay'mda
Rahat, uyumlu yaşasın' diyerek,
Ak sarayla *eş*

Eş bularak düğün yaptılar.
Dokuz yılın eğlencesi
Dokuz nesle ulaştı. .
Otuz yılın oyunu
On nesle ulaştı.

KARA-TAACI KIS – EŞ

*Kündüüü sözün aydıp cangan,
Barıp tübinde köörkiy boldı.
Ekinçi kelgen ayılçızı
Sürekey toyıp, cırgap bargan,*

470 *Udagan çok cuulap keldi.*

Güzel sözler söyleyip'döndü,
Sonunda *eşi* oldu.
İkinci gelen misafiri
İyi doyup, keyifli döndü,
Çok geçmeden savaşmaya geldi.

AK – BİY – EŞ

- Ceti aylangan arka-condu,
Algan-tapkan eş nököri
Altın-Targa abakayı boltır.
Ak örgöözi bolgojin,
15 Akka-kökkö saptalğan*
- "Bu ne bolgon?" deerde,
"Abakayaar bir uul taalğan,
Ogo tüymep cadırıs", - dejet.
Ak-Biy can kelip,
90 Albati-conala ezendejip,*
- Ak maltla tanıjıp,
Ayıl-curtına kir kelip,
Altın-Targa abakayına aydat:
"Üç-Kurbustan
95 Uulım çerden barar sutaıdu degen,*
- Cerge tüjürbey,
Kemirçegi katkança,
Er kemine cetirgençe,
Cerge bastırbaay degen".
100 (Ak-Biy abakayıla ekü)*
- Caka curttah surap cüret:
"Azıragan malım ne ürkügen?
Albati-conım ne soburılıp, tüymegen?"
"Sler bargan kiyninde, - diyt, -
170 Abakayaar baza bir uuldu bolgon,*
- Ak-biy örgöön
Ak örgöö bazıp kelip,
Altın altı küskülü
Ay kaalgazın açıp kiret.
180 Altın-Targa abakayı*
- Ayıl-tördih bajında
Bir bala kabaylap koytır.
Ak-Biy aba kayına aydıp turat:
"Üç-Kurbustan bererde,
185 Suunah barar sutaldu degen edi.*
- Suu canına catpaar degen edi".
Ak-Biy abakayıla ekü
Suu çok cerge barıp,
Bu balanı azıraar dep,
190 Suuzı çok taygaga çıgıp,*
- Curtagılıp cadat.
Onoy catkança, bir kün,*
- Yedi kez dolaşan halklı,
Alıp evlendiği **eşi**
Altın-Targa hatunmuş.
Ak sarayı ise,
Gökyüzüne saplanmış*
- "Ne oldu böyle" dediğinde,
"**Eşiniz** bir oğlan doğurdu,
Onun için telaşlıyız" dediler.
Ak-Biy dönüp gelerek;
Halkıyla selamlaşıp,*
- Ak hayvanına bakıp,
Evine, yurduna girip,
Eşi Altın-Targa'ya şöyle dedi:
"Üç-Kurbustan
Oğlumun kaderi yere basmamak dedi,*
- Yere değdirmeyen,
Kıkırdağı sertleşene kadar,
Er çağına yetirinceye kadar,
Yere bastırmayın dedi"
Ak-Biy **eşi**yle ikisi*
- Yurdun yakasında sormuş:
"Beslediğim hayvanım niçin ürktü?
Halk niçin azalıp, telaşlandı?"
"Siz gittikten sonra, dediler,
Eşiniz tekrar bir oğlan doğurdu,*
- İhtiyar Ak-Biy
Ak saraya yürüyerek gelip,
Altınış altı aynalı.
Ay gibi kapısını açıp girdi.
Eşi Altın-Targa*
- Evin baş köşesinde
Bir çocuğu beşiğe koymuştu.
Ak-Biy **eşine** şöyle dedi:
"Üç-Kurbustan verirken,
Kaderi sudan ölmektir dedi.*
- Su yanında yaşamayın dedi."
Ak-Biy **eşi**yle ikisi
Susuz yere gidip,
Bu çocuğu büyütelim diye,
Susuz dağa çıkıp,*
- Yaşadılar.
Böyle yaşarlarken, bir gün,*

Abakayı uy saap baradaarda,
Uulu oynop cürele,
195 Araki askan toskuurdıh

Baza la öldi" - diyt.
Ak-Biy örökön
Balazın söögin, kabaylap cuup iyet,
Altın-Targa abakayına aydıp turat:
210 "Katap la barıp, surabayınça bolbos,

Ak mal ne ürkügen?
Arka-con ne soburılğan?"
"Sler bargan kiyninde
Altın-Targa abakayaar
270 Bir uul bala taalgan.

Aylga-curтка kir kelze,
Altın-Targa abakayı
Baza la bir uul kabaylagan otun.
Ak-Biy örökön
290 Mını körüp, süüngen boyınça,

Kiji bolzo, eştü bütken emes pe? -diyt,
Caantayın men kanay
Cahıskan cüreten kiji, - diyt.
Men kiji alatan emezim be?" - diyt.
480 Kargan bauşka-enezi

Cüs-Kezerdih abakayı
Körgön boyınça baldardı surap turat:
"Kandıy kiji kördöör? - diyt,
Kandıy kijige coluktaar - diyt,
625 Bu balkaştı

Baldar oyto odu tastarayga barıp,
"Cüs-Kezerdih abakayı
Sterdin turguza kelzin dep aytkan",
- deerde,
640 Odu tas moynojıp oturdı,

Anay turup, ak örgöö kirip kelet.
Cüs-Kezerdih abakayı
Körgön boyınça aydat:
"Men baraan kiyninde
655 Ak-Biydih curtında

Kubulıp kanay cüreyin? - diyt,
Salım salgan boyım
Ca ranıp kanay cü reyin?" - diyt.
Cüs-Kezerdih abakayı
670 Altın kahzaa tankı azala,

Eşi inek sağmaya gidince,
Oğlu oynarken,
İçki için asılmış kazanın

Yine öldü" dedi.
İhtiyar Ak-Biy
Yavrusunun cesedini alıp mezara koydu
Altın-Targa **eşine** şöyle dedi:
"Tekrar gidip, istemeyince olmaz,

Ak hayvan niçin ürktü?
Halk niçin azaldı?
"Siz gittikten sonra
Eşiniz Altın-Targa
Bir erkek çocuk doğurdu.

Evine girdi ki,
Eşi Altın-Targa
Yine bir erkek çocuğunu beşiğe koymuş.
İhtiyar Ak-Biy
Bunu görüp, sevinerek,

İnsan olsa, **eşli** yaratılır değil mi? dedi,
Ben her zaman böyle nasıl
Nasıl yalnız yaşayayım, dedi.
Ben evlenmeyecek miyim?" dedi.
İhtiyar anası

Cüs-Kezer'in **eşi**
Görür görmez gençlere sordu:
"Nasıl birini gördünüz? dedi,
Nasıl birine rastladınız, dedi.
Bu çamuru

Gençler geri pis kokulu tastarakay'a gidip,
"Cüs-Kezer'in **eşi**
Size hemen gelsin dedi" dediklerinde,
Pis kokulu tas direndi,

Sonra kalkıp, ak saraya girdi.
Cüs-Kezer'in **eşi**
Görür görmez şöyle dedi:
"Ben ayrıldıktan sonra
Ak-Biy'in yurdunda

Niçin kılık değiştireyim? dedi,
Kaderim nasılsa öyleyim
Niçin süslenip gezeyim?" dedi.
Cüs-Kezer'in **eşi**
Altın pipo hazırlayıp,

Ayga-künge kamızala bererde,
Altın kahzanı ködürüp bolboy.
Eki koli tırkırıp, cerge salala,
Amırap tartıp turat.
675 Cüs-Kezerdih abakayı

Ak örgöö alıp kiret.
Cüs-Kezerdih abakayı
Altın stoldı turguzıp turat,
Aştın bajın çıldırıp cüret,
785 Koyu ajın urup turat,

Ol uul bargan kiyninde
Ak-Biydih abakayı
Kıs bala taalgan emtir.
Ol kıs bala, Altın-Çeçek,
1050 Altın-Koonıh sıynı,

Altın-Koonıh abakayı -
Sespes çerden ses koyot,
Bilbes çerden bil koyot,
Altın-Koo baatırğa,
1270 Eş-nökörine aydat:

Aya, güneşe karşı yakarak verdiğinde,
Altın pipoyu kaldıramadı.
İki eli titreyip, yere bırakarak,
Öylece rahat içebildi.
Cüs-Kezer'in **eşi**

Alıp ak saraya girdi.
Cüs-Kezer'in **eşi**
Altın masayı donattı,
Yemeğin iyisini koydu,
Koyu yemekler doldurdu,

O delikanlı gittikten sonra
Ak-Biy'in **eşi**
Kız çocuğu doğurmuş.
O kız, Altın Çeçek,
Altın-Koo'nun kız kardeşi,

Altın-Koo'nun **eşi**
Sezilmez yerden sezdi,
Bilinmez yerden bildi,
Altın-Koo bahadıra
Eşine şöyle dedi:

ALIP MANAŞ – EŞ

20 Koş arkadıy kirbik özöt.
Kolon keptü kecegezi
Eki takımğa orolot.
Albatıdan alğan eji
Ennen-Çeçen abakay boldı.

85 Cendeer kilçtü neme çok emtir.
Om bilgen Alıp-Manaş
Otunp bolboy baza berdi,
Kümüjek-Aru ejile
Küünzep cakşı ermekteşpes boldı.

100 Amtandı aş cibezi,
Alğan ejimle catpazım”,
Alıp-Manaş baatır
Onoydo boyında bek sanandı.
Atanıp bararga karan şıydımdı.

105 Alıp-Manaştın ondıy çırayın
Ada-enezi, canıs sıynı,
Abakayı kümüjek-Aru
Onçolan körüp aldılar.
Karu ünile suradılar:

Kalın orman gibi kirpik bitmiş.
Kolan gibi saç örgüsü
İki dizine dolanmış
Öz halkından aldığı **eşi**
Ermen-Çeçen hanımdı.

Yenecek güçlü biri yokmuş.
Bunu öğrenen Alıp-Manaş
Yerinde duramadı,
Kümüjek-Aru **eşi**yle
Tatlı tatlı konuşamaz oldu.

Tatlı aş yemem,
Aldığım **eşi**imle yatmam”,
Alıp-Manaş bahadır,
Öylece düşünüp kaldı,
Atlanıp gizlice gitmeye hazırlandı.

Alıp-Manaş (ın) bu halini,
Ana-babası, bacısı,
Eşi Küümüjek-Aru
Hepsi gördü
Tatlı dille sordular:

- 635 *Kümüjek-Aru ejim kayda?
Erke menin törögöndörim,
Kolıgardı mege sunzagar.
Ercenelü ak-borom,
Cal kuyrugıı tujürzen!*
- 695 *Ezen aytsan, oy kazım,
Elden alğan ejime-
Kümüş çaçtu köörkiyge
Kümüjek-Aru caraşka
Künnen le izü ezen ayt,*
- 850 *Ak-Köböfidi ne undıdıfı?
Erke-Koo sıynına,
Kümüjek-Aru ejine
İzii cakşııdı iyeriide,
Canıs meni ne undıdıfı?*
- 1215 *Eki koldoi tutkandıy,
Sen bodozon, kanndaş.
Onço komıdaldı aydışkandıy,
Sen sananzan, Alıp-Manaş.
Kümüjek-Aru ol ejin*
- 1755 *Çimirik-çilekeyin arçıyla,
Mınayda çöyö kojofidodı:
“Koo caraş çaçındı
Taratkanın bu ba, Kümüjek-Aru?
Kojo curtaytan ol eşti*
- 1760 *Taap aldın ba, Kümüjek-Aru
Kümüş caraş çaçındı
Ördürdin be, Kümüjek-Aru?
Küünün cetken ol eşti
Taap aldın ba, Kümüjek-Aru?*
- 1770 *Kojo curtaylan ejimdi
Cektep men sdrbedim.
Kümüş bolgon çaçımdı
Boyım cazıp ördürbedim.
Küünim cetken ejimdi*
- Kümüjek-Aru eşim nerede?
Benim sevgili akrabalarım,
Kollarınızı bana uzatın.
Kutsal ak-bozum,
Tel kuyruğunu uzatsan;
- Selam söylesen, oy kazım,
Elden aldığım eşime,
Gümüş saçlı güzele,
Kümüjek-Aru güzele,
Güneşten de sıcak selam söyle,
- Ak-Köbön’i niye unuttun?
Erke-Koo bacına,
Kümüjek-Aru eşine,
Sıcak selamım gönderdiğin de,
Yalnızca beni niye unuttun?”
- İki koldan tutmuş gibi,
Anla, hisset sen karındaş.
Bunca derdi konuşmuş gibi,
Sen düşünsen, Alıp-Manaş.
KümüjekAru, o eşin,
- Sümüğünü-salyasmı silip,
Şöyle şarkı söyledi:
“Güzel hoş saçını,
Taratıyor musun Kümüjek-Aru?
Evleneceğin o eş,
- Bulup aldın mı Kümüjek-Aru?
Gümüş gibi güzel saçını,
Ördürdün mü Kümüjek-Aru?”
Sevgin düşen o eş,
- Seçip aldın mı Kümüjek-Aru?
- Yaşadığım eşimi,
Kötüleyip kovmadım.
Gümüş olan saçımı,
İsteğimle açıp ördürmedim.
Gözüm düşen eşimden,

MAADAY-KARA - EŞ

- Ceten künge uyaktağan
El-albatın een-dedi.
Elenkeyge malın artar candu ba?- diyt*
- Een cerge conın cürer candu ba?”- diyt*
- 230 *Altın-Targa bu abakay*

Sen yetmiş gün uyudun.
Halkın sahipsiz kaldı, dedi.
Senin hayvanların sahipsiz mi kalsın
Senin halkın istediği yere mi göçsün?”
dedi.
Altın-Targa bu eş

- Külümzirep katkırbadı,
Ayga küybes ala taştıy
An-beri körbödi de.
Altın-Targa alğan eji*
780 *Alan-telen kaykay berdi.*
- Cer ortogo cetpey bardı.
Erlik-biydin erice kara
Abram-Moos Kara-Taacı bu baiazı,
Kandu köstü Kara-Kula*
1620 *Kaan kiji abakayı,*
- Oyto kayra bar, balam-diyt
Erke kara eji bar-diyt,
Çerdin altın bileten-diyt
Kara-Taacı katı bar-diyt,*
3995 *Kaan curün korugan-diyt*
- Kara-Taacı aydıp turdı.
"Cer biylegen Kara-Kula
Ceii castamp öldi - dedi.
Ejim menin öttirdin - diyt,*
5005 *Emdi men kaydayın? -diyt*
- Ay alıştın Altayınan
Aylu cerge men kelgem,
Kün alıştın Altayınan
Kündü cerge men taskagam,*
5010 *Caan kaannın abakayı*
- Camınarga ton eleyten candu ba? -diyt.
Kiyik te bolzo, tüktü bolton,
Kiji bolzo, eştü bolton.
Cajına boydon ol cüreige*
5505 *Carabas bolor mege - dedi.*
- Mini körgön Kögüdey-Meigen,
Alğan eji Altın-Küskü
Ala tayga bu bajınan
Eeçijip alıp tüşkiledi.*
7290 *Altan eki baatırlanm,*
- Gülümseyip sevinmedi.
Ay ışığında yanmayan ala kaya gibi,
Gözleri parlayarak bakmıyordu.
Altın-Targa aldığı **eşi**
Bir şey anlamayarak şaşınp,*
- Yolun yansında yorgun düşmüştü.
Erlik Bey'in biricik sevimlisi,
Abram-Moos Kara-Taacı isimli kızı,
Gözü kanlı Kara-Kula
Kağanın **eşi**,*
- Artık, geri dön yavrum, dedi.
Onun sevimli bir kara **eşi** var, dedi,
Yeraltında olup biteni bilir, dedi.
Kara-Taacı onun hanımıdır, dedi,
Kağanın yurdunu koruyan odur,*
- Kara-Taacı'sı, dedi:
"Yeryüzüne hükmeden Kara-Kula
Koluna yaslanıp öldü, dedi.
Benim **eşimi** öldürdün, dedi,
Şimdi ben ne yapayım? dedi.*
- Ay ışığı olmayan dünyadan
Ay ışığı olan yere geldim,
Güneş ışığı olmayan dünyadan
Güneş ışığı olan yerde yaşamaya alıştım,
Büyük kağanın **eşi** olarak*
- Giydiğim kürkleri eskিয়ে য়ি়প্রানমালি
মি? dedi.
Yaban hayvanı da olsa, tüylü olur,
İnsanın ise bir **eşi** olur.
Devamlı bekar gezmek
Bana yaramaz, dedi.*
- Bunu gören Kögüdey-Mergen,
Aldığı **eşi** Altın-Küskü ile
Alaca dağın tepesinden
Peş peşe indiler.
Altınış iki bahadırlarım,*

ER SAMIR – KIZ

- Altı tuuga cuuktap kelze,
Altı kara örgöö emtir, j
Altı karındaştın curtı emtir.
Cetinçizi - ak örgöö*
515 *Altın Topçı sıynımn emtir.*
- Altı dağa yaklaşıp geldiğinde,
Altı kara saray -imiş,
Altı kardeşin yurdu imiş.
Yedincisi ak saray
Altın Topçı **kız** kardeşin imiş.*

520 *Ak örgöünün köznöginen
Altın Topçı kıs bala
Aylık çerdi acıktap turat.
Kündük çerdi tındap turat.
Er Samırdı körölö,*

525 *Altın Topçı kıs bala
Ejigin açıp, çıgıp keldi.
Togus şankızı tolgolip,
Ay tanazı caltırıp,
Ayga, künge mızıldap,*

535 *Kökigen, sayragan oturat.
Altın Topçı kıs bala
Akañarına aydıp turat:
“Altan kaannın agazı
Attu-çuulu Er Samır*

550 *Karın oynojın boıbozm”-dep,
Karındaştar kizirt etti.
Togus ayrı şankızım
Tolgoy tutkan boyınça
Altın Topçı sıynın*

655 *Altın Topçı kıs bala
Aldman, kelip catpay kayttı.
Edil küüktiñ kojondop,
Er Samırğa udura keldi.
“Altan kaannın, agazı*

660 *Erlü-bütken Er Samır,
Emdi biske kiji kelze,
Kemnirt corn deeribis,
Kemnin, malı deeribis?” -
Altın Topçı kıs bala*

685 *Ak Sarı adın emdi
Türgeñ-tükey eertedi,
Kümüş üygendi bajına suktı.
Arı bolup barardan, ozo
Altın Topçı kıs balağa*

700 *Albatı-congo burulıp
Alıp bütken Er Samır
Cakılta sözün ay dip turdı:
“Altın Topçı bu bala
Albatı-condı baştazm*

*Öröörtinen, aytkan sözün
Öörköböy ugup cüriger.*

Ak sarayın penceresinden
Altın Topçı genç **kız**
Bir aylık yeri gözlüyordu.
Bir günlük yeri dinliyordu.
Er Samır’ı görünce

Genç **kız** Altın Topçı
Kapıyı açarak ,çıktı.
Dokuz örgüsü sallanarak,
Ay düğmesi parlayarak,
Aya, güneşe ışıldayarak,

Rahat, keyifli oturuyorlardı.
Altın Topçı genç **kız**
Ağabeylerine dedi ki:
“Altınış kağanın ağabeyi
Ünlü, şanlı Er Samır

Oynaşın olmasın” diye
Kardeşler bağırıp kızdı.
Dokuz ayrı örgüsünü.
Dolayıp, tutarak
Altın Topçı **kız** kardeşi

Altın Topçı genç **kız**
Önlerinden geldi.
Guguk kuşu gibi kojon söyleyerek,
Er Samır’a karşı geldi.
“Altınış kağanın abisi

Er yaratılışlı Er Samır,
Şimdi bize bir gelen olsa,
Kimin halkı deriz,
Kimin malı deriz.”
Altın Topçı genç **kız**

Ak Sarı atını şimdi
Çabucak eyerledi,
Gümüş dizgini başma soktu.
İleriye doğru gitmeden önce
Altın Topçı genç **kıza**

Halka, millete dönüp
Alp yaratılışlı Er Samır
Emrini söyledi:
“Bu Altın Topçı genç **kız**
Halkı, milleti yönetsin

At üstünde söylediği sözünü
Sinirlenmeden dinleyin.

Tömöörtinen, aytkan sözün
Teerkebey tın,dap cüriger.
705 Altın Topçı kıs bala

Altın Sanar kıs bala
Er Samırdı acıktap turat,
Endeltpey turup tanıp iyet.
Altın Sanar kıs bala
755 Mönün örgödüön çığa bastı,

Togus karındaştın, birüzi
Artkandarına ayttı:
“Akır, akır karındaştar,
Altın Sanar sıymbıs
790 Kandıy baatır kelgen diyt ?

Ayıl-curttan çıkkalakta,
At çakızman ayrılğalakta,
Aldı canında kojon uguldı,
Altın Sanlar kıs kprüindi.
930 Cüs kelinge ködöçiledip,

Alım S anar balağa
Karuuzın oyto aydıp turdı:
“Artıp kalgan bu ak mal
Ak Sarının üüri de.
955 Aylandıra catkan albatı

Er Samırdın, com de.
Altın Sanar kıs boyun.
Albatı-condı başkarıp cat,
Men kelgençe sakıp cat”-dedi.
960 Cüs kelinnin kojonu

Cüregine ödö berdi.
Altın Sanar kıs bala
Aldınan, ozo kelele,
Er Samırdı koltıktap,
965 Adınan, cerge tujürdi.

Ondop bolbos kay kal boldı,
Kodırlu caman emegen
Korkıštu caraş kıs bolup
Köjögödöü, çıgıp keldi.
1130 Arı körzö, ay oşkoş,

Erlik Biydin, bir kızı
Sarı Koron dep kelin
Sayrap catkan boluptır.
Omok bütken Er Samır

Yerde iken söylediği sözünü
Büyüklemeden dinleyin.
Altın Topçı genç **kız**

Altın Sanar genç **kız**
Er Samır’a bakıyordu,
Yanılmadan tamdı.
Altın Sanar genç **kız**
Gümüş saraydan çıkarak yürüdü,

Dokuz kardeşten birisi
Diğerlerine şöyle dedi:
“Yavaş, yavaş olun kardeşler,
Altın Sanar **kız** kardeşimiz
Nasıl bir bahadır geldi dedi?

Evden, yurttan çıkarkan
At direğinden ayrılırken,
Ön taraftan kojon duyuldu,
Altın Sanar **kız** görüldü.
Yüz gelinle! birlikte,

Altın Sarkar genç **kıza**
Cevabını söyledi:
“Artıp kalan bu ak mal
Ak Sarı'nın surusu de.
Dolaşıp duran halk

Er Samır’m halkı de.
Altın Sanar **kız** kendin
Halkı, milleti yönet,
Ben gelene dek bekle” dedi.
Yüz gelinin kojonu

Yüreğine işleyiverdi.
Altın Sanar genç **kız**
Önünden gelerek
Er Samır’ı koltuklayarak,
Atından yere indirdi.

Şaşırtıcı bir şey oldu,
Uyuz, çirkin kadın
Çok güzel **kız** olup
Perdenin arkasından çıkarak geldi.
Bir yanından bakınca ay gibi,

Erlik Biy’in bir **kızı**
Sarı Koron adlı gelin
Kendinden geçmiş halde yatıyormuş.
Dinç yaratılışlı Er Samır

1280 *Ot ayagma otura tüşti.*

Erliktin kızın şılay berdi.

“Erin üyde çok tuşta

Çeçip om ne salbas ?.

Kara Bökö çok tuşta

1345 *Kaynatkan kursak ne berbes?”-dep,*

Teskeri emdi ilip saldı.

İçi-kardı çubalıp ta turza,

Erlık Biydin, kızı ölböy,

Eki közin körgönçö boldı.

1370 *Mim körgön Er Samır*

Aştagan boyı ajamp,

Ay ötkönçö cırgadı.

Art uçmda Er Samır

Altın Sanar kıs balağa:

1810 *“Adın,dı türgen min - dedi,*

Atanar öyis cetken” dedi.

Altın Sanar kıs'bala

Ak Borozırta minip iydi,

Albatı-conm eeçidip,

1815 *Onon arı cürüp iydi.*

Altın Tana abakayıla,

Altın Sai;ar kaan kışla

Altın stolgo oturgılap,

Aştagan boyları ajandılar.

1845 *Arıgan boyları amıradılar.*

Kara Kaltar at bolzo

Er Samırğa aydıp turdı:

“Katan Mergen baatır uul

Kün Kaannın, kızm algan

2445 *Ayli-curtına tokınabas bolup,*

İnip ateş başına oturdu.

Erlik'in **kızını** sorguladı.

“Erkeğinin evde olmadığı zaman

Niçin onu çözüp salmadın?

Kara Bökö olmadığı zaman

Yemekten niçin vermedin?” diye

Başasağı astı.

İçi, karm dışına çıksa da,

Erlik Biy'in **kızı** ölmedi,

İki gözü görür oldu.

Bunu gören Er Samır

Aç karnım doyurup,

Ay batana dek eğlendi.

En sonunda Er Samır

Altın Sanar genç **kıza:**

“Çabuk atma bin, dedi,

Gitme vaktimiz geldi” dedi.

Altın Sanar genç **kız**

Ak Boro'suna bindi,

Halkım, milletini arkasına alıp,

Oradan ileri gitti.

Altın Tana hatunuyla,

Altın Sanar kağan **kızla**

Altın masaya oturup,

Acıkan karınlarını doyurdular.

Yorulmuş vücutlarını dinlendirdiler.

Kara Kaltar at ise

Er Samır'a şunları söyledi:

“Katan Mergen bahadır oğul

Kün Kağan'ın **kızını** aldı

Evine, yurduna uğramaz olup,

KARA-TAACI KIS – KIZ

Kara-Taacı kıs bala

Aldınah boyı curtap çattı.

Ada-enezi olcodo öldi.

Emdiğe cetire cadarda,

10 *Ejigineh iyt kirbedi.*

Kara-Taacı kıs bala

Kün çarkını keberlü,

Koo kırlah tumçuktu

Kara Taacı genç **kız**

Hep burada yaşadı.

Babası, annesi esarete ölmüştü.

Şimdiye kadar yaşadı da,

Kapısından it girmede.

Genç **kız** Kara Taacı

Gün ışığı yüzlü,

Dağ yamacı burunlu

- 35 *Büdüñ kilin kabaktu
Çeten cüzün tamzıktu,*
- 55 *Kara-Taacı kıs bala
Körüp turar bolgojin,
Kara tayga koltıgınah
Kıygı-kışkı bojotkon,
Boro tuman börlodıp,*
- 75 *Tozup kelip, boro beezin
Cük araydah tudup aldı.
Kara-Taacı kıs balanın
Çobra aylın köstöp keldi.
Ayrı agaş çakızına*
- 85 *Kiyis börügin uşta tartıp,
Kara-Taacı kıs balanı
Körgön boyı ezendeşti.
Çobra çadırdın ulaazına
Turgan çerine otura tüşti.*
- 90 *Kara-Taacı kıs bala
Baatırdı körüp, çoçıy berdi.
"Ezen, ezen, a kam! -dedi.
Kajı Altaydah keldeer?
Kajı cerge atandaar?*
- 120 *Semis maldın edinen
Küler tabakka salıp berdi.
Ayıldap kelgen ayılçı baatır
Kıstın bergen solun ajın
Amzap içip oturdı.*
- 145 *Aylık çerden kışkırdı.
"Köö tayganıñ koltığında
Köö-kara ečki maldu
Kara-Taacı kıs catkan.
Ogo ayıdap cürele,*
- 185 *Kara-Taacı kıs bala
Cahıskan curtap çadırtı.
Saagan südi em boloton,
Turgan boyı at boloton
Kara ečki attu dejet.*
- 190 *Kara-Taacı kıs bala
Çerdin aldın ceektegen
Çeten kaannıñ colın biler.
Altay tübin akalagan
Altan kezer çerin biler.*
- Kadife kaşlıydı,
Yetmiş çeşit baharatla,
- Genç **kız** Kara Taacı
Bakıp gördü ki,
Kara dağın koltuğundan
Naralar atan,
Boz sisi savurup,
- Bekleyip, boz kırsırağını
Güçlükle tutup aldı.
Genç **kız** Kara Taacı'nın
Ağaç kabuğu evine yöneldi.
Ağaç dalından at direğine
- Keçe börkünü çıkarıp,
Genç **kız** Kara Taacı'yı
Görünce selamlaştı.
Ağaç kabuğundan evin önüne
Durduğu yere oturdu.
- Kara Taacı genç **kız**
Bahadırı görünce ürkütü.
"Selam, selam, ağam! dedi.
Hangi Altay'dan geliyorsunuz?
Nereye gidiyorsunuz?
- Semiz hayvanın etinden
Bronz tabağa koyup verdi.
Misafir gelen bahadır
Kızın verdiği değişik yemeği
Oturup yedi.
- Bir aylık uzaktan haykırdı.
"Kara dağın koltuğunda
Kara keçiden hayvanı olan
Kara Taacı **kız** yaşıyor.
Ona misafir olup,
- Genç **kız** Kara Taacı
Tek başına yaşıyor.
Sağdığı sütü ilâçtır,
Kendisi at gibi olan
Kara keçiden atlı diyorlar.
- Genç **kız** Kara Taacı
Yerin altını yöneten
Yetmiş kağanın yolunu bilir.
Altay'ı idare eden
Altınış pehlivanın yerini bilir.

Ösküs catkan cahıs boyı
Surtuldagan kıs - dedi.
Askan aji tatu tan ma.
Aytkan sözi ödü tahma.
195 Onın Altayına barıp keledim!"

Bülütüy-Sadu kaannih
Sanangan kara sagijn,
Salkın oşkoş corigin,
Öçö-çenep kelgenin
245 Kara-Taacı kıs bala

Aylga kiydire bazıp keldi.
"Ezen, ezen, kızım! -dedi.
Amir, amir, balam!" -dedi.
Kara-Taacı kıs bala:
260 "Ezen" deerde, emdi ayttı:

Tübine cetire cudup iydi.
Altın çööçöydi oyto alıp,
Kara-Taacı kıs bala
Bir çööçöydi urup içti,
295 Bir kijige minayda ayttı:

Saagan südi andıy ba?
Kara-Taacı kıstın
Salgan aji andıy ba?"-
Onoydo Sadu-kaan aydala,
315 Oozına köhkörö tudup iydi.

"Kara-Taacı kıs balanı
Tirüğe olcolop alar - dedi.
Köö-kara eçkizin
Tirüğe tudup alar -dedi.
330 Curtıbıska ekelip,

Tamzıktu kursak astırar" -dep,
Sadu-kaan çakardı.
Kara-Taacı kıs bala
Körüp oturur bolgojin,
335 Ay aldında açu tuman

Cergeley bazıp, çıktılar.
Kara-Taacı kıs bala
Körbös çerden körüp iydi,
Biibes çerden bilip iydi.
355 Köö-kara eçkinih

Açu-koron bışkırıp,
Ayrı müüzin çakığa kayrap,
Arı-beri baskındap turdı.

Öksüz kalıp yalnız yaşayan
Endamlı **kız**dır, dedi.
Yaptığı yemek lezzetli mel'un.
Söylediği sözü keskin mel'un.
Onun Altayına gidip geldim!"

Bülütüy Sadu kağanın
Kara düşüncesini,
Rüzgâr gibi yol alışını,
Kötü niyetle geldiğini
Genç **kız** Kara Taacı

Gelip eve girdi.
"Selam, selam **kızım!** dedi.
Rahat ol, rahat ol, yavrum!" dedi.
Genç **kız** Kara Taacı
"Selam" diyerek konuştu:

Dibine kadar içti.
Altın kadehi tekrar alıp,
Genç **kız** Kara Taacı
Bir kadehi doldurup içti.
Birine şöyle dedi:

Sağılan sütü böyle mi?
Kara Taacı **kızın**
'Sunduğu yemek böyle mi?"
Böyle diyerek Sadu Kağan
Yüz üstü eğilip ağzıyla tuttu.

"Kara Taacı genç **kızı**
Canlı esir alın, dedi,
Kapkara keçisini
Diri tutun, dedi.
Yurdumuza getirip,

Baharatlı yemek pişirtin" diye,
Sadu Kağan emretti.
Kara Taacı genç **kız**
Bir de baktı ki,
Ayın önünde yoğun sis

Peşpeşe çıktılar.
Genç **kız** Kara Taacı
Görünmez yerden gördü,
Bilinmez yerden bildi.
Kapkara keçinin

Acı acı pışkırıp,
Çatallı boynuzunu direğe sürtüp,
İleri geri yürüdü.

- 365 *Kara-Taacı kış bala*
Olordı körgön boyı
- 375 *Köö tayganıh bajında*
Sadu-kaannırı baatırları
Açu-koron kıygırdı,
Ama-tomo sığırdı:
"Kara-Taacı kış bala,
- 385 *Aktu boyındı kuldananıs.*
Adıjatan ogır) bar ba?
Biske aydar sözir) bar ba?
Mını ukkan kış bala
Uykudan oygonon kijidiy,
- 425 *Kara-Taacı kışçak*
Ulay tudala, körördö,
Sadu-kaannın calçızı bolgon
Temir-Bökö baatır boldı.
Üldü, oda toktodıp,
- 450 *Aydarırı çok süünişti,*
Almın-cutpa Sadunıfi
Cıgilganına meenişti.
Kara-Taacı kış bala
Karu nökörile kojo
- 480 *Ceektegen kaannah ayırdı.*
Kara-Taacı kış bala
Karu sağışka kelişken,
Kök-boro atka mingen
Temir-Bökö baatırla
- Kara Taacı genç *kız*
Onları görünce
- Kara dağın başında
Sadu Kağan'ın bahadırları
Acı acı bağırıyorlar,
Türlü şekilde ıslık çaldılar:
"Kara Taacı genç *kız*
- Sen masumu kul yaparız.
Atışacak okun var mı?
Bize söyleyecek sözün var mı?
Bunu duyan genç *kız*
Uykudan uyanmış biri gibi,
- Kara Taacı *kız*cağız
Uzatıp baktı ki,
Sadu Kağan'ın ırgatı olan
Temir Bökö bahadırdı.
Kılıcı, kargıyı durdurup,
- Anlatılamayacak kadar sevindi,
Mel'un Sadu'nun
Yenilmesi onları mutlu etti.
Genç *kız* Kara Taacı
Sevgili arkadaşıyla birlikte
- Zalim kağandan kurtardı.
Genç *kız* Kara Taacı
Kötü niyetle gelen,
Kök Boro ata binen
Temir Bökö bahadırla

AK – BİY - KIZ

- 500 *Cüs-Kezer dep attu kaan curtaptır.*
Onıh kara cahıs sıynı bar emtir,
Altın-Koo uulı
Onı alatan cahdu bütken,
Odı birge küygen emtir,
- 510 *Onıh cahıs sıynı bar emtir,*
Odıh birge küygen,
Ordıh birge salıngan,
Curtaytan curtın ondo emtir", - diyt.
Onı ukkan boyınça Altın-Koo baatır,
- Cüs tajuur arakını
Eki tajuur arakı edip, taptaştırat.
Calah bolgon alakanın caya tudup,
- Cüs-Kezer adlı kağan yaşıyormuş.
Onun bir tek *kız* kardeşi varmış,
Altın-Koo oğlunun
Kaderinde onu almak varmış,
Ateşleri bir yanmış,
- Onun bir tek *kız* kardeşi varmış,
Ateşin onunla bir yanmış,
Yatağın onunla bir serilmiş,
Yaşayacağın yurdun orasıymış" dedi.
Altın-Koo bahadır onu ışıtır ışıtmez,
- Yüz matara içkiyi
İki matara içki edip, koyulttu.
Ova gibi elini uzatıp,

- 520 *Ene-adazıla ezendejip cüret.*
"Men ol balağa cadatan kiji", - diyt.
Enehnih sıynı bolor, - diyt.
Ce törögön kiji dep, ijenbey cürgin,
Cüs-Kezer kara sanaalu kiji bolor.
Sanan cürgin, balam", - dep cakıyt.
530 *Ak-sur attu Altın-Koo*
- 575 *Küreşkilep turgulayt.*
Cüs-Kezerdih kara cahıs sıynına
Möröy bol catkan emtir.
Onı körgön Altın-Koo baatır
Tastarakay bolup kubulıp alat.
- 775 *Iydebile, küçibile sen körgin",*
- dep ayadala,
Altın-Koom, baskança, kolınah
tûdup,
"Sege berbeen balanı
Kemge berer, - diyt,
- 835 *Arı cortup Cüs-Kezerge aydat:*
"Korkıştı cakşı küyüüh dep,
Kara-kaltar attu
Kalcu-Mize baatırğa
Kara cahıs sıynıhdı
- 1020 *Cüs töögö altın-möhün koştıor, -*
diyt,
Cüs töögö ar-cööjö koştıor,
Kara cahıs sıynıstı
Ak maldın tal ortozın aydap alıp,
Arka-connıh tal ortozın bölüp alıp,
- 1050 *Ol uul bargan kiyninde*
Ak-Biydih abakayı
Kıs bala taalgan emtir.
Ol kıs bala, Altın-Çeçek,
Altın-Koonıh sıynı,
- 1080 *Örö körgön közi tömön körböy,*
Tömön körgön közi örö körböy
Otura beret.
Altın-Çeçek sıynı
Altın stol turguzıp,
- Anne babasıyla vedalaştı.*
"Ben o **kız**la evlenecek insanım" dedi.
- Annenin **kız** kardeşidir, dedi.
Fakat akraba diye ona güvenme,
Cüs-Kezer kötü düşünceli biridir.
iyi düşün yavrum" diye tembihledi.
Ak-Sur atlı Altın-Koo
- Güreşip duruyor,
Cüs-Kezer'in tek **kız** kardeşi için
Yarışlar yapılyormuş.
Onu gören Altın-Koo bahadır
Tastarakay'a dönüştü.
- Gücünle, kuvvetinle sen çaresine
bak" diyerek,
Altın-Koo'ya doğru gidip, elinden tutup,
"Sana vermediğim **kız**ımı
Kime vereyim, dedi,
- İlerleyip Cüs-Kezer'e şöyle dedi:
"Çok iyi damadın diye,
Kara-kaltar atlı
Kalcu-Mize bahadıra
Tek **kız** kardeşini
- Yüz deveye altın, gümüş yükleyin, dedi,
Yüz deveye mal mülk yükleyip,
Tek **kız** kardeşimi
Ak hayvanın tam yarısını sürüp.
Halkın tam yarısını bölüp,
- O delikanlı gittikten sonra
Ak-Biy'in eşi
Kız çocuğu doğurmuş.
O **kız**, Altın Çeçek,
Altın-Koo'nun **kız** kardeşi,
- Yukarı bakan gözüyle, aşağı bakmadı,
Aşağı bakan gözüyle yukarı bakmadan
Oturdu.
Kız kardeşi Altın-Çeçek
Altın masayı kurup,
- Tek **kız** kardeşi
Altın-Çeçek ile sohbet edip,
Yemek yiyip, eğlenip oturdu,
Böyle yemek yiyip dururken,

1125 *Ak-Biydih baatırları*

"Caka-curtta Cüs-Kezer
Cüs töö altın-möhün koştıp alan,
Ak malın tal ortozın aydap alan,
Arka-conın tal ortozın aydap alan,
1130 *Kara cahıs sıynın*

*Ol balanı alzin dep..
Altın-Koo baatırdıh kulağına
Caynap turgan caynuzı da ugulbas,
Kojondop turgan kojohdon da
ugulbas.*

1180 *Cüs-Kezerdih albatızınih caynuzına,*

*Cüs-Kezerdih albatınih küünün
körbözyih be?
Cüs-Kezerdih albatı küünün
körböyih,
Cüs-Kezer baatırdıh*

1190 *Kara cahıs sıynı küünün körböyih,*

*Aracan-korocon urala,
Altın-Çeçek kara cahıs sıynı
Altın-Koo agazınih
Aldına otura tüjele kojohdoy berdi:
1200 "Cüs-Kezerdih küünün körböyör,*

*Cüs-Kezerdih
Kara albatı küünün körböyzöör bö?
Onın küünün körböyöör,
Kara canıs sıynı küünün körböyzöör
bö?*

1205 *Onın küünün körböyöör,*

*Kargan ene-adagardıh
küüninkörböyzöör bö?
Kargan ene-adagardıh küünü
körböyöör,
Kara cahıs sıynı bar,
Kojo çıkkın Altın-Çeçek,
1210 *Menin küünün körböyzöör bö?" -
dep.**

*Kara cahıs sıynınih kojohdogon
kojohı
Altın-Koo baatırdıh
Cal cüregi caynada berdi,
Et cüregin erey berdi,
1215 *Sıynıdöön korolo,**

Ak-Biy'in bahadırları

"Yurdun kıyısına Cüs-Kezer
Yüz deveye altın, gümüş yüklemiş,
Ak hayvanının tam yarısını sürüp getirmiş,
Halkının tam yarısını alıp getirmiş,
Tek **kız** kardeşini

O **kızı** alsın diye.
Altın-Koo bahadının kulağına
Yalvarmaları da duyulmadı,
Söyledikleri türküler de duyulmadı.

Cüs-Kezer'in halkının yalvarmasına,

Cüs-Kezer'in halkının isteğini
görmüyor musun?

Cüs-Kezer'in halkının isteğini görmüyorsun,
Cüs-Kezer bahadının
Tek **kız** kardeşinin isteğini görmüyor musun?

Aracan, korocon içkisinden doldurarak,
Tek **kız** kardeşi Altın-Çeçek
Altın-Koo ağabeyinin
Önüne oturup türkü söyledi:
"Cüs-Kezer'in isteğini görmüyorsan,

Cüs-Kezer'in
Kara hakinin isteğini de mi görmüyorsun?
Onun isteğini görmüyorsan,
Tek **kız** kardeşinin isteğini de mi görmüyorsun?
Onun isteğin görmüyorsan,

İhtiyar ana, babanın isteğini de mi
görmüyorsun?

İhtiyar ana, babanın isteğini görmüyorsan,
Tek **kız** kardeşin var,
Birlikte doğduğum Altın-Çeçek,
Benim isteğimi görmüyorsun?" dedi.

Tek **kız** kardeşinin söylediği türkü
Altın-Koo bahadının
Yele gibi yüreğini sızlattı,
Et yüreği eridi,
Kız kardeşine doğru bakarak,

*Altın-Koo baatır aydat:
"Cüs-Kezerdih
Ceezelü curtın cemireyin deĝen
edim,
Koozolu curtın kodoroyın deĝen
edim.*
1220 *Kara cahıs sıynımdı,*

*Kündü-aylı altaydöön,
Uç-karahuy oostöön
Cuuga-çakka iyerge turat.
Cüs-Kezerdih kara sıynı -
1265 *Erlik-biydih onoy turganın**

*Cüs-Kezerdih sıynı,
Altın-Koo baatırğa aydıp turat:
"E-e, çalda, - diyt, -
Altı oronnıh
1375 *Abı-Örököni, Erlik-biy,**

Altın-Koo bahadır şöyle dedi:
"Cüs-Kezer'in
Yosunlu yurdunu dağıtayım demiştim,
Başaklı yurdunu yıkayım demiştim.
Tek **kız** kardeşimi,

Güneşli, aylı Altay'a doğru
Uçtaki karanlık ağza doğru .
Savaşmaya gönderdi.
Cüs-Kezer'in tek **kız** kardeşi
Erlik-biy'in ne yapacağını

Cüs-Kezer'in **kız** kardeşi
Altın-Koo bahadıra şöyle dedi:
"Ee, garibim, dedi,
Yer altı ülkesinin
Yüce efendisi Erlik-biy,

ALIP MANAŞ - KIZ

30 *Etken kebin körgöndö,
Cik tanılbas keen boloton.
Olor eklinin azırağan baldan
Turganı eki bala bolgon:
Erge berer kıs bütkeni*

35 *Tan aldmda çolmondıy köstü,
Solonıdıy bökön kabaktı
Erke-koo kıs boldı.
Curtka artar uul bütkeni
Kızarıp agar kanı çok,*

50 *Caman atka salbayska.
Köksi oylı caraştan
Közi ottıy çoktudan taldap,
Kırgıs-kaannın kızın
Kızıl maral çıraylı,*

75 *Erke caraş kızı bar emtir.
Altan alıp kudalap bartır,
Bargan izi eskirip kaltır,
Oyto izi çok emtir.
Çeten kezer kudalap bartır,*

120 *Ak-kaan curtap cat.
Kiji cüzin körbögön,
Kirlü kollo tutpagan
Erke-Karakçı dep kızı bar.
Odım omla birge küygen,*

Süslenip püslenince
Tanınmayacak kadar güzel olurdu.
Onların büyüttüğü çocukları,
Hepsi iki bala oldu.
Ere verecek **kız** oldu,

Sabah yıldızı gibi gözlü,
Gökkuşağı gibi eğik kaşlı,
Erke-Koo **kız** oldu.
Yurtta kalacak oğul olan,
Kızarıp akacak kanı yok,
Yaman ada salmamak için,
Uygun, hoş güzellerden,
Gözü ateş gibi olandan seçip
Kırgız Kağanı'nın **kızını**;
Kızıl ceylan gibi yüzlü,

Sevimli, güzel **kızı** varmış.
Altınış yiğit istemeye gitmiş
Varan izleri durup kalmış.
Dönüş izleri görünmemiş.
Yetmiş genç almaya varmış,

Ak-Kağan vardır,
Onun erkek yüzü görmeyen,
Erkek eh değmeyen
Erke-Karakçı diye **kızı** var.
Ateşim onunla birlikte yanmış.

710 *Oco lo bertır ol dezen,
Kayran kazım, oy kazım,
Kanı la menin oy nacım.
Suuga la kirze, suu corgo,
Suudan la çıksa köni corgo!*

Sönmüş o, desen.
Can *kızım*, tatlı *kızım*,
Candan da yakın can dostum,
Suya girse suda giden,
Sudan çıksa koşup giden,

1120 *Ermen-Çeçen abakayıla,
Erke-Koo kızıla,
Kümüjek-Aru keldile
Ayıldan, çıgıp, udura keldiler.
"Kayttı, köörkiy Ak-Köbön?"*

Ermen -Çeçen hanımıyla,
Erke-Koo *kızıyla*,
Kümüjek-Aru geliniyle,
Evden çıkıp karşılamaya geldiler.
Ne oldu sevgili Ak-Köbön?

1445 *Biyik tayga etken sen.
Erge berbes Erke-karakçı kızınla
Kançanın kanın tökkönör,
Er-cakşızın baskanaar.
Emdi karuuna turan cetken!"- .*

Büyük taygaya döndürdün.
Ere vermediğin Erke-Karakçı *kızınla*,
Nicenin kanını döktün.
Er yahşisini öldürdünüz.
Şimdi hesabını vereceksin.

1480 *Celbegennifi eeti bajı
Cer sayın togolono berdi.
Ança-mınça bolboy turup,
Erke-Karakçı kıs çıktı.
Ak-Kaanmn abakayı*

Celbegen'in yedi başı,
Yerde yuvarlanıverdi.
Çok fazla geçmeden,
Erke-Karakçı *kız* çıktı.
Ak-Kağan'm hanımı da

MAADAY-KARA - KIZ

*Maildik torko caygan boltır,
Kelin, kıstar keler cerge
Keen torko çöygön emtir.
Oygılıktın çalanına
440 Uuldar cuulıp, oynoy bertir.*

Nakışlı ipekler serilidir.
Gelin ve *kızların* yolları üstünde
Güzel ipekler serilidir.
Oygılık çimenliğinde
Genç oğlanlar toplanmış, oynuyorlar,

*Kıygılıktın çalanına
Kıstar cuulıp, cırgay bertir.
Tayga keptü et tuuragan,
Talayga tendep arakı cuugan.
445 Bulut keptü kazıjudı kıyıp kesken,*

Kıygılık çimenliğinde
Kızlar toplanmış, eğleniyorlar.
Dağ boyunca et yığmışlar,
Deniz kadar içki yığmışlar.
Bulut kadar koyun yatıp kesmişler.

*Ceti kadı cer altaıan
Erlik-Biydin erice kara
Abram-Moos Kaia-Tajı bu balazın
Ay alıştın ol cerinen
535 Aylı-kündü bu Altayga*

Yedi kat yeraltından
Erlik-Bey'in sevimli kara *kızı*
Abram-Moos Kara-Tajı'yı (Taacı)
Ayın olmadığı dünyadan
Aylı güneşli bu Altaya

*Ceti cılga çerdin altın
Erlik-Biydin erke kara
Bu balazı ol dor biler.
Cer-telekey ol dor üstün
545 Kara-surdı minip iygen*

imiş. Yedi kat yerin altında
Erlik Bey'in kara sevimli *kızı*
Orada olan her şeyi bilir.
Yeryüzünde olanlar
Koyu-boz ata binen

- 1620 *Cer ortogo cetpey bardı.
Erlik-biydin erice kara
Abram-Moos Kara-Taacı bu baiazı,
Kandu köstü Kara-Kula
Kaan kiji abakayı,*
- 1915 *Kök bozudı cigen uçun
Cüs sarlıkü berer-dedi.
Kaiganaktı cigen uçun
Cüs kelindi ciir le bis-diyt,
Baltır kejik balazı uçun*
- 2235 *Kara-Taacı abakayı,
Erlik-Biydin erke kızı,
Cerdin altın biler-dedi.
Ölötönnin tınıp biler,
Ölötönnin cajın biler.*
- 2440 *Ogunp tutup ol tuylaytan.-
Köböñ caldu kök tör boro
Kaytkan malı bu la?"-dedi.
Kök tör boro adı aydat:
"Kıs ta bala at mingende,*
- 2705 *Erlik-Biydin eike kara
Balazınmna cilan.
Togzon pud-ı çoy tokpoktu bu
bolupür,
Çeten pud-ı ees ulomdu bu boluptır.
An ötkönnin meelü bajın soğup,*
- 2890 *Anda tüjer candu boltır,
Ayrı sandu andar keçpes,
Anda ölör uçurlu boltır.
Erlik-Biydin erke kara
Bu balazı ol turguskan*
- 3345 *On müüzine bu tanmadın
Çeten baatır söögi katkan bu
boluptır.
Kara buka minip iygen
Bir kelinek cürer boldı.*
- 3350 *Tos eeri çıkıragan,
Tos ödügi kırıragan.
Erlik-Biydin erke kara
Abram-Moos Kara-Taacı
Bu balazı bu boluptır.*
- Yolun yansında yorgun düşmüştü.
Erlik Bey'in biricik sevimlisi,
Abram-Moos Kara-Taacı isimli **kızı**,
Gözü kanlı Kara-Kula
Kağanın eşi,
- Gök buzağı yediğimiz için
Bize yüz dağ sığın (yak) verir, dediler.
İhtiyar kadını yediğimiz için
Yüz gelin **kız** yeriz, dediler,
Henüz güçlenmemiş çocuk için
- Hanımı Kara-Taacı,
Erlik-Beyin sevimli **kızı**,
Yeraltında olan biten her şeyi bilir, dedi.
Kimin ne zaman öleceğini bilir,
Kimin ne kadar yaşayacağını bilir.
- O, kışneyerek yerinde şahlanıldı.
Bu pamuk yeleli koyu kır
Ne biçim attır böyle?" dedi.
Koyu kır at cevap verdi:
"**Kız** bile ata bindiğinde,
- Erlik-Beyin sevimli kara
Kızının dostlandır.
Onların doksan pudluk dökme demirden
toğmağı vardır.
Yetmiş yıldır bekliyorlar.
Orayı geçenin beynini dağıtıp,
- Geçecek olsalar hepsi onun içine düşerler.
Kırkayaklı hayvanlar oradan geçemez,
Geçecek olsalar orada ölürler. -O böyle bir
deniz idi.-
Erlik Bey'in güzel kara **kızı**
Bu engeli yaratmıştı.
- Lanetlinin sağ boynuzunda
Yetmiş bahadırın kemikleri kurumuş
kalmıştı.
Kara boğanın sırtında
Bir gelinlik **kız** vardı.
- Akağaç kabuğundan eyeri çıtırdıyordu.
Akağaç kabuğundan çizimleri gıcırdıyordu.
Erlik Beyin sevimli kara **kızı**
Abram-Moos Kara-Taacı
Sevimli **kızı** idi ba

- 3365 *Tünes kara bu sanaalu
Kara-Taacı kelin boldı.
Erlik-Biydin bu ekezi
Ölgön cılan bu tiskindiy,
Tini cılan bu kamçılı*
- 3405 *Erlik-Biydin encezi - diyt
Ces tumçuktu kelin kiji -
Kara-Kula ol kaannın abakayı -
Erlik-Biydin eike km
Abram-Moos Kara-Taacı-debey
kaytü.*
- 3405 *Erlik-Biydin encezi - diyt
Ces tumçuktu kelin kiji -
Kara-Kula ol kaannın abakayı -
Erlik-Biydin erke kızı,
Abram-Moos Kara-Taacı-debey
kaytü.*
- 3440 *Andıy nama ulus"-dedi.
Oynotkonnın ol sonunda
Erlik-Biydin erke kara
Abram-Moos Kara-Taacı bu lay km
Bilbes çerden bilgen emtir,*
- 3525 *Erlik-Biydin erke kızı
Çeten caan bu taygıldı
Öçöp-çenep bü tukurdu.
Çeten caan bu taygıldar.
Kök torbok'tı tudar bolup*
- 3535 *Çeten kara bu taygıldar kanılajıp,
Sanaazı çok cüre berdi.
Erlik-Biydin kara kızı
Togzon caan kara bukadı bu aydadı,
Kök toıboktı süssin le dep bu öçödi.*
- 3800 *Tört azulu tönön buura
Erlik-Biydin encezi - diyt,
Erice karadın tayagı" -diyt
Taar tondu Tastarakay
Kara buuradın semis edin*
- 4070 *İçi kuru aştabazın,
İyni üzülip samtrabazın,
Instu ol coruktazın,
Anır cedip canzın" - deşti.
Erlik-Biydin eike kara*
- Geceler gibi karanlık düşünceli
Genç gelin Kara-Taacı idi.
Erlik-Bey'in sevimli **kızı**
Ölü yılan dizginli
Diri yılan kamçılı
- Erlik Bey'in **kızı**na hediyesidir, dedi.
Bakır burunlu şu genç gelin
Kara-Kula kağanın hanımı
Erlik Bey'in sevimli kızı
- Abram-Moos Kara-Taacı'dır, dedi.
- Erlik Bey'in **kızı**na hediyesidir, dedi.
Bakır burunlu şu genç gelin
Kara-Kula kağanın hanımı
Erlik Bey'in sevimli **kızı**
- Abram-Moos Kara-Taacı'dır, dedi.
- Onlar işte böyle lamalardır dedi.
Bundan sonra
Erlik Bey'in sevimli kara **kızı**
Abram-Moos Kara-Taacı
Bilinmeyecek şeyi bilir,
- Erlik Bey'in sevimli **kızı**
Yetmiş yaman köpeği
Azdırıp üzerlerine saldırdı.
Yetmiş yaman köpek
Mavi torboku yakalayıp parçalamak
- Yetmiş yaman kara köpek cıyaklayıp,
Kendilerinden geçip, kaçtılar.
Erlik Bey'in sevimli **kızı**
Doksan iri kara boğayı dürtüp
Mavi torboku boynuzlasınlar diye
- Dört azı dişli dört yaşındaki eikek deve
Erlik Bey'in sevgili
Kara **kızının** binek hediyesidir' dedi.
Keten elbiseli Tastarakay
Kara buğranın semiz etini
- Kamın aklıktan kurumasın,
Sırtın bükülüp, omuzların çökmesin,
Yolun açık olsun,
Sağ selim yerine dönesin" dediler.
Erlik Bey'in sevimli kara **kızı**

- 4630 *Oorıy bergen bu boluptır,
Cınkıldada ontop cattı,
Ne bolgonın bilbey turdı.
Erlik-Biydin erke kızı
Abram-Moos Kara-Taacı*
- 4985 *Albatıǵa tuzalu - diyt
Erlik-Biydin ence malın
Bu Altaydan aydagar - diyt.
Erlik-Biydin eıke kızın
Oyto kayra atkangar.*
- 4985 *Albatıǵa tuzalu - diyt
Erlik-Biydin ence malın
Bu Altaydan aydagar - diyt.
Erlik-Biydin eıke kızın
Oyto kayra atkangar.*
- 5000 *Taartonıtalıragan, ,
Suytulda bu katkugan,
Kıyın tıjıp kojondogon.
Erke kara emdi kızım
Erlik-Biydin Abram-Moos*
- 5025 *Sendiy uulla curtaydım" -diyt
Kögüdey-Meıgen baatır uul
Erlik-Biydin erke kızın
Eki közin tuy tükürıp:
"Tüküreyin, cür mınan! - diyt*
- 5145 *Kiyin budm bu tebinbeyt
Erlik-Biydin erke kara
Abram-Moos Kara Taacıdın
Tarmalagan tarmazma
Azuludan kök-borodın*
- 5255 *Şukuşlan koo kojón çıktı,
Cuytuldagán katkı çıktı.
Erlik-Biydin ol ejigi
Em açılbaý bu kanayttı.
Erlik-Biydin eıke kara*
- 5315 *Açu-koron kıygı çıktı,
Erlik-Biydin kızı aytı:
"Almın-çulmun baatırlandı,
Adatan la kezerlerim,
Kögüdey-Mergen baatudın*
- Kirip, anayda kılındım - diyt
Bir camanıń taşta - dedi.
Erlik-Biydin erke kızıman*
- Ağrıyó diyerek hastalanıp,
Yüksek sesle inleye sızlaya uzandı,
Ne olduǵunu o da bilmiyordu.
Erlik-Beyin sevimli **kızı**
Abram-Moos Kara-Taacı
- Toprak halka her zaman faydalı, dedi.
Erlik Bey'in **kızının** çeyizi olan malı
Bu Altay'dan sürün, gitsin, dedi.
Erlik Bey'in sevimli **kızını**
Gerisingeri gönderin gitsin.
- Toprak halka her zaman faydalı, dedi.
Erlik Bey'in **kızının** çeyizi olan malı
Bu Altay'dan sürün, gitsin, dedi.
Erlik Bey'in sevimli **kızını**
Gerisingeri gönderin gitsin.
- Keten elbisesi hışırdıyarak
Kıkırdayıp gülümseyerek
Sallanarak türkü söylüyordu.
Şimdi kıymetli kara **kızım**
Erlik Bey'in Abram-Moos
- Senin gibi bir gençle ev kurayım" dedi.
Kögüdey-Mergen genç bahadır
Erlik Bey'in sevimli **kızının**
İki gözüne tukurup:
"Tüküreyim sana, sür git buradan! dedi.
- Arka ayaklarını oynatamıyordu.
Erlik Bey'in sevimli kara **kızı**
Abram-Moos Kara Taacı'mın
Yapüǵı büyü yüzünden
Pamuk yeleli koyu kır
- Kulak tırmalayan bir türkü duyuldu,
Çirkin bir kakhaha duyuldu.
Erlik Bey'in kapısı
Açıldı.
Erlik Bey'in sevimli kara **kızı**
- Kızgın bir ses duyuldu,
Erlik Bey'in **kızı** söyledi:
"Kumaz bahadırlarım,
Nişancı kezerlerim,
Kögüdey-Mergen bahadırın
- Kapılıp, ben bu işleri yaptım, dedi.
Kusuruma bakma, dedi.
Erlik Bey'in sevimli **kızından**

- 5375 *Artıktudan öçim alanın"- diyt
Erin tijin em tištenip,*
- 5460 *Kelin-keçin keler cerge
Keen torko çöygön emtir.
Oygılıktın çalanına
Uuldar cuulup, oynoy bertir,
Kıygılıktın çalanına*
- 5465 *Kıstar cuulup, oynoy bertir.
Om körgön Kögüdey-Mergen
At ünji kuu tumandıy,
Altay üstün tozup keldi,
Alıp cüzi kızıl örttiy,*
- 5510 *Kandıy kaan Altayında
Mege calaygan bala bar?"-diyt
Azıragan ol adazı
Bajın tırmap, aytpay kayttı:
"Aay-aay, balam - dedi,*
- 5520 *Cuugınan alayın dezen,
Ceti Sabar karındaştın
Sıymzın algayın - dedi.
Iraak çerden alayın dezen,
Cer-lened beltiinde,*
- 5525 *Cer-Altaydın koltığında
Ay-kaannm ol balazı
Altın-Küskü degen attu kızı bar - diyt
An körzö, künge tüney
Beri körzö, künge tüney*
- 5540 *Ay-Kaannm altın kızın
Men banp körödim - diyt
At ölböskö altın emes,
Er ölböskö mönkü emes.
Barbaan adım ol çıkkança,*
- 5550 *Aydıy-kündüy caraş kıstı
Aylına banp körzö kaydar?"
Attu-çuulu Kögüdey-Mergen
Andıy söstör em aydala,
Samra biçigin ala kiiydi,*
- 5570 *Kümüş keptü mızılagan.
Ay-Kaannın caraş kızın
Alar bolup turgan ulus
Altay üstinde köp le emtir.
Cer üstünün ceten kaan*
- Fazlasıyla öcümü alacağım", dedi.
Dişlerini gıcırdaüp,
- Gelinlik **kız**ların geçecekleri yerlere
Güzel ipekler sermişlerdi.
Oygılık çimenliğinde
Genç delikanlılar toplanmış oynuyorlardı.
Kıygılık çimenliğinde
- Kız**lar toplanmış oynuyorlardı.
Kögüdey-Mergen bunları görünce
Aün nefesi beyaz duman gibi
Altay'ın üstünü kapladı,
Kızıl yangı gibi alpin yüzü
- Hangi kağanın Altay'ında
Bana uygun bir **kız** var?" dedi.
Beslemiş olan babası
Ensesini kaşıyıp dedi ki:
"Ey ey yavrum, dedi,
- Yakın çevreden alayım dersin, dedi.
Yedi Sabar kardeşlerin
En küçük **kız** kardeşini al, dedi.
Uzak yerden alayım dersin
Yer ile göğün birleştiği yerde,
- Altay'ın ortasında
Ay-Kağan'ın evladı
Altın-Küskü adında bir **kızı** var, dedi.
Arkadan baksan, aya benzer
Önden baksan, güneşe benzer
- Ay Kağan'ın altın **kız**ını
Ben gidip bir göreyim, dedi.
At altın değil ki ölmesin,
Er ölümsüz değil ki ölmesin.
Gitmedi diye adım çıkacağına,
- Ay gibi güneş gibi güzel **kız**ın
Yurduna gidip görsem ne olur?"
Anlı şanlı Kögüdey-Mergen
Böyle sözler söyledikten sonra
Samra bitişim eline aldı,
- Gümüş gibi parıldadı
Ay-Kağan'ın güzel **kız**ını
Almaya hevesli
Altay'da çok kişi varmış.
Yeryüzünün yetmiş kağanı

- Altın üygen üygendeyle
Adın tuura bu cedindi.
"Ceten cıldık ol Altayga
Cedip barıp keltem - dedi.
5600 Ay-kaanını caraş kızın
- Altın dizginleri geçirdi.
Atım bir tarafa çekti.
"Yetmiş yıllık mesafedeki Altay'a
Vanp gideceğim, dedi.
Ay-Kağan'ın güzel **kızını**
- Caş kelinderbiyelegen.
Oyın-cugal köndüğe bertir.
Bala-baika bazar cerge
Mandık toiko caygan emtir,
5990 Kelin, kıstar keler ceige
- Genç gelinler dans ediyor.
Oyunlar, kutlamalar çoktan başlamış.
Çoluk çocuğun basacağı yerlere
İşlemeli ipekler serilmiş,
Gelinlerin, **kızların** gelip geçeceği yerlere
- Kuu-ceeren atka mingen
Kuvakayçı baza kelgen.
Erlik-Biydin eike kara
Abram-Moos Kara-Taacı
6005 Kojo baza kelgen emtir.
- Açık kızıl ata binen
Kuvakayçı da gelmiş.
Erlik-Beyin sevimli kara **kızı**
Abram-Moos Kara-Taacı da
Onunla beraber gelmiş.
- Erlik-Biydin ol kızının,
Etken caman bu keregin
Bilbes çerden bilip aldılar,
6060 Sespes çerden sezip iydiler.
- Erlik Bey'in **kızının**
Kurduğu bu iğrenç tuzaklarım
Bilinmesi imkansız olan yerden
öğrendiler,
Sezilmesi imkansız olan yerden
- Erlik-Biydin erke kızı
Abram-Moos Kara Taacı
Kögüdey-Mergen baaürladı körgön
mınça
6135 Turguza la ol çerine
- Erlik-Beyin kara **kızı**
Asram-Moos Kara-Taacı
Kögüdey-Mergen bahadırlan
gördüğünde,
Dırdığı o yeide, birden bire
- Erlik kızı aybılap iydi.
Tenek-Böke bu lay baatır
"Kögüdey-Mergen kemeer edi?
Tudujıp közın menile"- dep,
6365 ' 'Kögüdey-Mergen men edim"-dep,
- Erlik'in **kızı** seferber edip göndendi.
Tenek-Böke bu bahadır
"Kögüdey-Mergen hanginiz idi?
Haydi benimle güreş tutsun", dedi,
"Kögüdey-Mergen benim" dedi,
- Om cenigen baaürğa
Men balamdı berem"- dedi.
Cer üstinin çeten kaan,
Altay üsti altan kaan
6460 "Ce le" dejip ol cöptöşti.
- Onu kazanan bahadıra
Ben **kızımı** vereceğim" dedi.
Yeryüzünün yetmiş kağanı,
Altay'ın Altınış kağanı
"Tamam" deyip kabul ettiler.
- "Kara arakı bis ekelgen,
Kalın bodo bis cetirgen,
Ay-kaannın caraş kızın
Bis alatan uçurlı"- diyt
6565 Albatı-con om ukpadı,
- "Kara içkiyi biz getirdik
Başlık olarak biz çok hediye sunduk,
Ay-Kağan'ın güzel **kızım**
(Töreye göre) bizim almamız lazım" dedi.
Hiç kimse onu dinlemedi,
- Temenedi turguzayın,
Kobortodon keze atkan ol baatırğa
Men balamdı berem"-dedi.
- Bir de çuvaldız koyacağım,
Tam ortasından okunu geçiren bahadıra
Ben **kızımı** vereceğim" dedi.

- 6580 *Aydatan sözün aydıp berdi,
Altın ergek çaar berdi,*
- 6665 *Altayına cangıladı.
Bu tujunda Ay-kaanga
Erliktin kızı aıban çıkü:
“Togzon cılga toy lo edip,
Comndı bis kökütkenis,*
- 6680 *Alün-Küskü ol baladı
Men alatan uçurlu- diyt
Boro kuçkaş ol dor bolup
Kertildebe ci be - dedi.
Bogono söögin sındıranm,*
- 6710 *“Kaça caan möröy algan,
Kaan etkenin sen cenigen.
Altın-Küskü bu balamdı
Alatan kiji sen le - dedi.
Altın-Küskü menin balam*
- 6730 *Cakşılajıp, ayrılıştı.
Altı tüney nacılan
Ayılı-curtma cangıladı.
Ay-kaannın ol balazın,
Aydy-kündiy caraş kıstı,*
- 6735 *Erliktin kızı cajırganın
Kögüdey-Mergen bilip tıdı.
Ağımak adın mine soğup,
Attu-çuulu Kögüdey-Mergen
Altı-Küskü kıstı bedrep,*
- 6790 *Kirip kelip bu körgözin,
Kara tayga ol dor içi
Kaça kıptu taş öigöö bu bolupür.
Ot ayakta Alün-Küskü
Kıs baladın oturganın*
- 6805 *Tiygen künnen kep-keendü,
Ondiy bala boboy kaytü.
Kiygen kiyim topçızına
Kiji közi kılıkkadı.
Baaür kıstın bu carajın*
- 6825 *“Kögüdey-Mergen baatır uul,
Caraş kısa kolin berbe.
Erlik-biydin kızı emtir,
Kubılıp algan bu boluptır.
Kargan kijinin kolınan tut,*
- Söyleyeceği sözü söyledi.
Büyük Altın parmağı (nişan) koydu,
Kendi topraklarına döndüler.
Bu arada Ay-Kağan’a
Erlik Bey’in **kızı** çıkışa:
“Doksan yıllık toy düzenleyip, .
Halkımı biz eğlendirdik,
Alün-Küskü adlı **kızı**
Ben almalıyım, dedi.
Boz renkli bir kuş yavrusu olup
Cik cik ötme, dedi.
Yoksa bodur kemiklerini faranm,
“Sen bunca zor yarışı kazandın,
Kağanın sınavından geçtin.
Evladım Altın-Küskü’yü
Alacak kişi sensin, dedi.
Ama **kızım** Altın-Küskü
Vedalaşıp, ayrıldı.
Birbirine eş altı arkadaşı
Evlerine barklarına döndü.
Ay-Kağan’ın evladını,
Ay gibi güneş gibi güzel **kızım**,
Erlik’in **kızının** kaçırdığım
Kögüdey-Mergen bildi.
Soylu atına binip,
Anlı şanlı Kögüdey-Mergen
Altın-Küskü adlı km aramak
Onlar içeri girince gördüler ki,
Kara dağın içinde
Çok odalı taş saray varmış.
Ocağın başında Alün-Küskü
İsimli **kızın** oturduğunu
Doğan güneşten daha parıltılı,
O böyle bir genç **kız** idi.
Giydiği elbisenin düğmesi
İnsanın gözlerini kamaştınyordu.
Bahadır **kızın** güzelliğine
“Kögüdey-Mergen bahadır oğul,
Güzel **kıza** elini verme.
O Erlik Bey ’ in **kızıdır**,
Şekil değiştirip bu kılığa girmiş.
Yaşlı kadının elini tut, .

- 6830 Ay-kaanın kızı emtir,
Kara-Taacı kubultkan” - dedi.
Om bilgen Kögüdey-Mergen
Büktül boyı bu silkindi.
Odus buttui taş ostoldo
- 6880 Ak bıyanım ej iğimde
Kaçan da bolzo turar - dedi.
Sen apanp bolbozın” dep,
Cüzi-bajına tükürenle,
Erlik-biydin erke kızı
- 6885 Kızıl moyım kızas edip,
Cer altına kalıy berdi.
Çeten çaşka cede bergen
Cebelek bolup bu kubultkan
Altın küskü kış la bala
- 6905 Altan eki cılamajı
Arka-belin silkip turdı.
Körgön közi kök çolmondıy,
Aytkan tili ot almıstıy,
Aydın çok caraş bala
- 6910 Altın-Küskü bolboy kayttı.
Attı-çuulü Kögüdey-Mergen
Uura çookır altın biçik
Caraş kışka beibey kayttı.
Altın biçikti algan boyı
- 6930 Algan ejin bolgoyım” - diyt
Alün-Küskü kış la bala
Ak-boro adına mindi,
Kögüdey-Mergen baaiir uul
Kök-boro adına mindi.
- 6940 Attı-çuulu Ay-kaan
Alün-mönün bay taygadan
Altın-Küskü kızın tanıdı.
Altı ayakka süt tudungan,
Ak calanga utkup keldi.
- 7185 Altayıma baradım”- diyt
Ay-kaanın caraş kızı
Altın Küskü.
Ağımak adın eertey bendi.
Ay kapsılga kebin kiydi.
- Togus kıptu altın tonrak
Kızına berip turbay kayttı.
“Bir kaanın ayagınan
- O Ay-Kağan’ın **kızı**’dır,
Kara-Taacı onu bu hâle getirmiş”, dedi.
Bunu öğrenen Kögüdey-Mergen
Silkinip eski şeklini aldı.
Otuz ayaklı taş yatakta”
- Ak sürülerim kapımda
Hep duracak, dedi.
Sen onlan götüremeyeceksin”, diyerek,
Yüzüne gözüne tükürünce,
Erlik Bey’in sevimli **kızı**
- Kızıl boynunu kısıp
Bir anda yeraltına geçiverdi.
Yetmiş yaşma varmış
Cebelek şekline dönüştürülen
Alün-Küskü adlı **kız**
- Altınış iki deniz kabuğu
Kemerinde sallanıyordu.
Keskin gözleri mavi yıldızlar gibi,
Söyleyen dili ateşli elmas gibi,
Benzeri olmayan güzel **kız**
- Alün-Küskü idi.
Anlı şanlı Kögüdey-Mergen
Kenan süslemeli alün mektubu
Güzel **kıza** verdi.
Alün mektubu alan
- Alacağın eşin olacağım”, dedi.
Altın-Küskü adlı **kız**
Ak kır atma bindi,
Kögüdey-Mergen genç bahadır
Koyu kır atma bindi.
- Anlı şanlı Ay-Kağan
Altını gümüşü zengin dağdan bakıp
Kızı Alün-Küskü’yü tanıdı.
Altın kadehe süt koyup,
Ak çayıra onlan karşılamaya geldi.
- Altay’ıma gideceğim”, dedi.
Ay-Kağan’ın güzel **kızı**
Alün-Küskü
Soylu atım eyerledi.
Ay gibi parlak elbisesini giydi.
- Dokuz çentikli alün kamayı
Kızına verdi.
“Bir kağanın tabağından

- 7200 *Et kelişse, kezip ci” - diyt
Togus kulaş alün kamçıdı*
- 7310 *Amadaganım aldım - dedi,
Armağanım tuttun - dedi.
Ay-kaannın ol dor kızın,
Altın-Küsküni ekeldim” - diyt
Togus cılga toy eder dep,*
- 7325 *Kelin, kıstar keler cerge
Keen toiko çöyö saldı.
At cakçızın canştırdı,
Erküçüzün küreştirdi.
Togus cılga toy ettiler,*
- 7400 *Köğüdey-Mergen kööridy boyı
Ögüs bolup ogurala,
Erlik-biydin eike kızın
Tura cügürüp, banp tuttı.
Cer aldına kirgelekte,*

ER SAMIR – GELİN

- 650 *Alama-şikir aş çoğulgan,
Açu-koron arakı turguskan
Altın stoldı aldınan, tudup,
Cüs kelin koltıkçılı,
Cüs kelin kojonçılı*
- 930 *Ayıl-curttan çıkka lakta,
At çakızman ayrıl galakta,
Aldı canında kojon uguldu,
Altın Sanlar kıs kpründi.
Cüs keling ködöçiledip,*
- 960 *Er Samırdın, com de.
Altın San,ar kıs boyın.
Albatı-condı başkarıp cat,
Men kelgençe sakıp cat”-dedi.
Cüs kelinnin kojoni*
- 1150 *Kümüş Tana kelin emtir.
Salam attu baatır uul
Er Samırdın, curçızı emtir.
Er Samır la baatır uul
Ermektejip omra berdi.*
- Erlik Biydin, bir kızı
Sarı Koron dep kelin*

- Et yiyecek olursan, kesip ye” dedi.
Dokuz kulaş alün kamçıyı
- Amacıma ulaştım, dedi,
İstediğimi elde ettim, dedi.
Ay-Kağan’ın **kızını**,
Altın-Küskü’yü alıp geldim” dedi.
Dokuz yıl sürececek bir düğün yapalım diye,
- Gelin ve genç **kız**ların gezecekleri yere
Güzel ipekler serdiler.
Atların güzellerini yanşırdılar,
En güçlü insanları gürleştirdiler.
Dokuz yıllık düğün yaptılar,
- Muhteşem Köğüdey-Mergen
Erkek ayı gibi böğürüp,
Erlik Bey’in sevimli **kızını**
Ayağa fırlayıp, yakaladı.
Yeraltına girmek üzere iken,

Meyve, yemiş yiyecek yığılan,
Sert içki hazırlanan
Altın masayı altından tutarak,
Yüz hizmetkâr **gelin**,
Yüz kojuncu **gelinin**

Evden, yurttan çıkarkan
At direğinden ayrılırken,
Ön taraftan kojon duyuldu,
Altın Sanar kız göründü.
Yüz **gelin**le! birlikte,

Er Samır’ın halkı de.
Altın San,ar kız kendin
Halkı, milleti yönet,
Ben gelene dek bekle” dedi.
Yüz **gelinin** kojonu

Kümüş Tana **gelin** imiş.
Saman atlı bahadır oğul
Er Samır’ın kayını imiş.
Er Samurla bahadır oğul
Oturup sohbet etti.

Erlik Biy’in bir kızı
Sarı Koron adlı **gelin**

- 1280 *Sayrap catkan boluptır.
Omok bütken Er Samır
Ot ayagma otura tüşti.*
- 1320 *“Bayla slerdin üyiger”- dep,
Bayağı kelin aydıp turdı.
Omzm kaydan bildin ?” - dep,
Oyto kayra surarda :
“Ermegeerdi ugala,
Emegeneer dep tamdım”
Sarı Koron kelin ayttı.
“Kınçegi çok kijini
Kijendep ne kıynadın ?
Töp sanaalu kijini*
- 1800 *Altan töögö koştıptır.
Cüs irikti kaynadıp algan,
Cüs tajuurdu tudunıp,
Er Samırğa udura keldi.
Koo kojondı kelinder*
- 1960 *Ermek bolgon çm ba?-dejet.
- Altın Tana keldibisti
Ayrıp kelgeni çm ba?”-dep,
Albatı-connon surulap,
Ak Bökö lö Ermen Çeçen*
- 2630 *Bayan Sılu dep balanın,
Togus şankızın caskılap,
Torko kurın çeçkilep,
Aldında çaçın altı kelin,
Arkazında çaçın ceti kelin*
- Kendinden geçmiş halde yatıyormuş.
Dinç yaratılışlı Er Samır
İnip ateş başına oturdu.
- “Belki de sizin eşinizdir” diye
Önceki **gelin** söyledi.
Öyle olduğunu nereden bildin?” diye
Dönüp tekrar sorduğunda:
“Sözlerinizi işitince,
Eşinizi tanıdım”-diye
Sarı Koron **gelin** söyledi.
“Kötülüğü olmayan kişiyi
Eziyet edip niçin prangaya vurdun?
İyi düşünceli kişiyi
- Altınış deveye yüklemiş.
Yüz tekeyi kaynatıp,
Yüz matarayı tutup,
Er Samır’a karşı geldi.
Güzel kojonlu **gelinler**
- Lâf dolaşıyor doğru mu? dediler .
Altın Tana **gelinimizi**
Alıp geldiği doğru mu?” diye
Halktan, milletten sorarak,
Ak Bökö’yle Ermen Çeçen
- Bayan Sılu adlı gencin
Dokuz örgüsünü açıp,
İpek kuşağını çözüp,
Saçın önünde altı **gelin**,
Saçın arkasında yedi gelin

AK – BİY - GELİN

- 595 *Attı, condı ürküdüp,
Sen bu döön ne kelgen? - dep,
Çakaa tujürbey sürüp iyet.
Cer çeçek kelinder
Uy saagılup catkan,*
- 600 *Oo kelip adın buulaym deze,
Cer çeçek kelinder baza sürgileyt:
"Çimirik-çilekeyi aakalan cıdu tas
Uydı-koydı çoçıdıp,
Senin kelgen in ne?" - diyt.*
- Atı, halkı ürkütüp,
Sen buraya ne diye geldin? diye,
At direğinde indirmeyip kovdular.
Çiçek gibi güzel **gelinler**
İnek sağıyorlardı,
- Oraya gelip atımı bağlayayım dese,
Çiçek gibi **gelinler** de kovdular:
"Salyası, sümüğü akan pis kokulu tas,
İneği, koyunu ürkütüp,
Ne diye geldin?" dediler.

ALIP MANAŞ - GELİN

780 Baybarak baatır adazı
Onoydo aydıp, lyladı,
Arga tappay üşküirdi.
Kümüjek-Aru çaş abakay
Közinin caji ötkiire

795 Kümüjek-Aru çaş abakay
Tar kabayga bir caykagan,
Boymın cıfıus kanndajm
Kan-ceeren atka mingen
Kan-Çürenkey baatırdı

880 “Kümüjek-Aru caraş kelin
Emdi menin bolor ”-dep,
Boymda süüinip sanandı.
Ak köbügi andangan
Türge suuga cedip keldi.

1120 Ermen-Çeçen abakayıla,
Erke-Koo kızıla,
Kümüjek-Aru keldile
Ayıldan, çıgıp, udura keldiler.
“Kayttı, köörkiy Ak-Köböñ?”

1655 Kümüjek-Aru abakaydı
Başın tarap, toylap bolbos.
Cakşı bolzın, örökön,
Menin aylıma ayıldap keleer,
İzü ermek ondo bolzınl

1765 Onı ukkan Kümüjek-Aru
Segis kelindi tuura iytti,
Minayda karuuzma kojondodı:
“Koo caraş çaçımdı
Küünzep men castırbadım.

1820 Om ukkan Kümüjek-Aru
Segis kelinderdi tuura iytti.
Bozogo aldına cügürip keldi.
“Ak-boro çakızına kelze,
Altın tügin sıymaar edim,

Baybarak bahadır babası,
Böyle söyleyip ağladı.
Çare bulamayıp sızlandı.
Kümüjek-Aru genç **gelin**,
Gözyaşını dökerek

Kümüjek-Aru genç **gelin**,
Dar beşikte birlikte sallanan,
Kendisinin tek kardeşini,
Al-ata binen,
Kan-Çürenkey bahadın,

“Kümüjek-Aru güzel **gelin**,
Şimdi benim olur diye,
Kendi kendine sevinip düşündü.
Ak-Köpüğü aktardan,
Coşkun suya yetip geldi.

Ermen -Çeçen hanımıyla,
Erke-Koo kızıyla,
Kümüjek-Aru **gelini**yle,
Evden çıkıp karşılamaya geldiler.
Ne oldu sevgili Ak-Köböñ?

Kümüjek-Aru **gelini**,
Başını tarayıp toylayamaz.
Hoşcakal, ata.
Benim evime konaklığa gel.
Tatlı sohbet orada olsun.

Bunu duyan Kümüjek-Aru
Sekiz **gelini** yana itti.
Ve şöyle cevap verdi:
“Güzel hoş saçımı
İsteyip ben süsletmedim.

Onu duyan Kümüjek-Aru
Sekiz **gelini**ni kenara itti.
Eşik önüne koşup geldi.
“Ak-Boz çakısına gelse,
Altın tüyünü okşardım.

MAADAY-KARA – GELİN

Kiji közi kılıkkadıy,
Baatır kelin bu carajın
Bastıra ulus kaykaşkadıy
Çalan keptü cal dar töji
195 Caltıragan bu oturat

İnsanın gözü kamaşıyor,
Bahadır **gelini**ni bu güzelliğine
Bütün ulus hayrandı.
Onun vadiye benzer geniş göğüsleri
Parıldayıp oturuyor.

Maildik torko caygan boltır,
Kelin, kıstar keler cerge
Keen torko çöygön emtir.
Oygılıktın çalanına
440 Uuldar cuulıp, oynoy bertir.

Togzon buka söögi katkan,
On müüzine bu tanmadın
Çeten baatır söögi katkan bu
boluptır.
Kara buka minip iygen
3345 Bir kelinek cürer boldı.

Tünes kara bu sanaalu
Kara-Taacı kelin boldı.
Erlik-Biydin bu erkezi
Ölgön cılan bu tiskindiy,
3365 Tini cılan bu kamçılu

Erlik-Biydin encezi - diyt
Ces tumçuktı kelin kiji -
Kara-Kula ol kaannın abakayı -
Erlik-Biydin erke kızı,
Abram-Moos Kara-Taacı-debey
3405 kaytı.

Onın malında tuza çok-diyt,
Ondıy kelin kerek çok” - diyt
Aydıp emdi bu cürgeñçe,
Erke kara bu lay kelin-
4990 Kara-Kuladın abakayı-

Caş kelinderbiyelegen.
Oyin-cugal köndüğe bertir.
Bala-baika bazar cerge
Mandık toiko caygan emtir,
5990 Kelin, kıstar keler cerge

Altın çööçöygö alıp keldi,
Çeten kelin kojondop ekeldi.
Kojondop tuğan ol kelinder
Komurgaydıy ol caykanat,
6195 Kolına tutkan bu çööçöyi

Kelin, kıstar keler cerge
Keen toiko çöyö saldı.
At cakçızın canştırdı,
Erküçtüzin küreştirdi.
7325 Togus cılga toy ettiler,

Nakışlı ipekler serilidir.
Gelin ve kızların yolları üstünde
Güzel ipekler serilidir.
Oygılık çimenliğinde
Genç oğlanlar toplanmış, oynuyorlar,

Doksan boğanın kemikleri kurumuş.
Lanetlinin sağ boynuzunda
Yetmiş bahadırın kemikleri kurumuş
kalmıştı.
Kara boğanın sırtında
Bir **gelinlik** kız vardı.

Geceler gibi karanlık düşünceli
Genç **gelin** Kara-Taacı idi.
Erlik-Bey’in sevimli kızı
Ölü yılan dizginli
Diri yılan kamçılu

Erlik Bey’in kızına hediyesidir, dedi.
Bakır burunlu şu genç **gelin**
Kara-Kula kağanın hanımı
Erlik Bey’in sevimli kızı

Abram-Moos Kara-Taacı’dır, dedi.

Onun malından bir fayda olmaz, dedi,
Onun gibi bir geline gerek yok” dedi.
O bunları söylerken,
Sevimli kara **gelin**
Kara-Kula’nın karısı

Genç **gelin**ler dans ediyor.
Oyunlar, kutlamalar çoktan başlamış.
Çoluk çocuğun basacağı yerlere
İşlemeli ipekler serilmiş,
Gelinlerin, kızların gelip geçeceği yerlere

Altın kadehe koyup getirdiler.
Yedi genç **gelin** türkü söyledi.
Türkü söyleyen bu **gelin**ler
Otları sapsan gibi salınıyordu.
Ellerinde tutuklan kadehi

Gelin ve genç kızların gezecekleri yere
Güzel ipekler serdiler.
Atların güzellerini yansıdılar,
En güçlü insanları gürlendirdiler.
Dokuz yıllık düğün yaptılar,

ER SAMIR – KADIN

- 835 *Caba tanıp alala
Sırtın sıyra soğup,
Arkazm antara soğup,
Aparıp catkanm körgönis.
Aydarda ol kadit*
- 1115 *Carım kaya capaşa
Caman büdüştü emegen emtir,
Calbak sırtında bastıra
Sööl özüp kalgan boltır.
Tüjerge bir emes,*
- 1125 *Ot ayağında oturgan
Kiji korkor emegen
Köjögö kiynine kire berdi,
Tın, udabay, oyto çıktı.
Oyto çıgıp kelerde,*
- 1130 *Ondop bolbos kay kal boldı,
Kodırlu caman emegen
Korkıštu caraş kıs bolup
Köjögödön, çıgıp keldi.
Arı körzö, ay oşkoş,*
- 1195 *Er canında bolgojın,
Altan kiji keritken cadar,
Altan adı kıynalıp turar.
Epşi canında bolgojın,
Odus kiji kara çerde*
- 1335 *Emegen kiji neni eder?"
Baatır kiji bımlagan,
Üy kiji neni eder?"-dep
Sarı Koron aydıp turdı.
Kıyında cürgen kijige*
- 1705 *Külüdip salgan altan kaannın,
Külüzin çeçip, bojotkon emtir.
Epşi canında odus kijini
Eeçiy-deeçiy cayımdap,
Ene Altay ma bojotkon emtir.*
- 2070 *Katan söögi kada bergen
Kargan ÖbÖgÖn oturdı.
Er Samır baatır kiji
Ot ayağına otura tüjüp,
Camırkabay cakşılaştı,*
- Sıkıştırıp, bağlayarak
Sırtım sıyırıp döverek,
Arkasını çevirip döverek,
Alıp götürdüğünü gördük.
Söylediğine göre o kötü **kadın**
- Yarım kaya baraka
Çirkin görünüşlü **kadın** imiş
Geniş sırtının tamamında
Sığiller çıkıp kalmış.
İnsem mi,
- Ateş başında oturan
İnsan korkar **kadın**
Perdenin arkasına giriverdi,
Çok vakit geçmeden, tekrar çıktı.
Tekrar çıkıp geldiğinde,
- Şaşırtıcı bir şey oldu,
Uyuz, çirkin **kadın**
Çok güzel kız olup
Perdenin arkasından çıkarak geldi.
Bir yanından bakınca ay gibi,
- Er yamnda olunca,
Elleri bağlanmış Altınış kişi yatar
Altınış ata işkence edilir.
Kadın yanında olunca,
Otuz kişi kara yerde
- Eşi ne yapabilir?" diye
Bahadır kişi bağlasa,
Kadın ne yapabilir?" diye
Sarı Koron söyledi.
Eziyet edilen kişiye
- Zincire vurulmuş Altınış kağanın
Zincirlerini çözüp, serbeset bırakmış.
Kadın yanındaki otuz kişiyi
Sırasıyla çözerek,
Ana Altay'ına salmış.
- Sağlam kemiği sertleşmiş
Yaşlı bir **kadın** oturuyordu.
Er Samır bahadır kişi
İnip ateş başına oturarak,
Kibirlenmeden selâmlaştı,

At keberinen çıkkın dejet,
 Boyı bolzo kugarıp,
 Er keberinen, çıkkın dejet.
 Körgön ukkanım ol edi"-dep,
 2100 Kargan öbögön ermektendi.

Epşi canında catkan iyt
 Altı köstü iyt emtir.
 Er canında catkan iyt
 Segis köstü iyt emtir.
 2230 Ança-mmça bolboy turup,

At şeklinden çıkmış diyorlar,
 Kendisi kuruyup,
 Er şeklinden çıkmış diyorlar.
 Gördüğüm o idi" diyerek,
 Yaşlı **kadın** söyledi.

Kadın tarafında yatan it
 Altı gözlü it imiş.
 Er tarafında yatan it
 Sekiz gözlü it imiş.
 Çok vakit geçmeden,

AK – BİY - KADIN

Cortup kelele, surap turat:
 "Bu Ak-Biydih albatızı
 Ne korkuştu tüymegen?
 Ak malı ne korkuştu çaksıragan?" -
 dep.
 340 Baya kargan emeen aydıp turat:

Ak-sur attu
 Altın-Koo kezer bolzın" - dep aydala,
 Baya kiji tabılbay kaldı.
 Kargan emeen
 365 Tüp edegin türe tutkan,

Ürgölci ölör çağına
 Kündü küreege cügürzerim.
 Torko mancık kiyyirerim", - dep.
 Onoy aydarda kargan emeen .
 385 "Ce aysa, andıy bolzo,

Südin saap ekelip beret,
 Ak kayındı kadap,
 Ak kıyrazın buulap beret.
 Aydın tolun küinde
 395 Kargan emeen oturala,

Atını koşturarak, şöyle sordu:

"Bu Ak-Biy'in halkı
 Niçin aşırı telaşta?

Ak hayvanı niçin halsiz düşmüş?" dedi
 Önceki ihtiyar **kadın** Şöyle dedi.

Ak-sur atlı
 Altın-Koo yiğit olsun" diyerek,
 Önceki kişi birden kayboldu.
 İhtiyar **kadın**
 Eteğinin altını dürdü,

Ölene kadar
 Saygı, hürmet gösteririm,
 İpek kumaşlar giydiririm", dedi.
 0 böyle deyince, ihtiyar **kadın**
 "Eh, öyleyse,

Sütünü sağıp getirdi,
 Ak kayın ağacını saplayıp,
 Ak bezi bağladı.
 Ayın dolunay olduğu günde
 İhtiyar **kadın** oturarak,

MAADAY-KARA - KADIN

Ayak-kazan calap cüret
 Om körgön bu abakay
 Maaday-Kara baatadın
 Kaim kalın çerlerine
 220 Çibereyle bu kadap-iy

Könirede mööröy berdi.
 Çeten katap bu möörördö,

Tabak ve kazanları yalıyor.
 Bunları gören **kadın**
 Maaday-Kara bahadırın
 Kaba yerlerine
 Çivi batırmağa başladı.

Yüksek sesle böğürmeye başladı.
 Yetmiş kez böğürdüğünde,

- 1665 *Ceti katap bu mustaarda,
Tokuş kırlu kara tayga bu bajınan
Altay eezi bu abakay tüşpey kayttı,*
- 1710 *Komodaldı bu oturdu.
Komudap-iy bu cürgençe,
Kara tayga bu bajında
Baaür uuldın baguganı
Altay eezi abakaydın*
- 1750 *Bu keberlü castk emtir.
Baatır uulım catpay kayttı.
Köçükteri ködrö mönün,
Kögüsteri ködrö altın.
Körgön boyı bu örökön*
- 1780 *Eezin-cıbar bu saikına
Karganagım bu cıgıldı.
Calbak taşka taykılala,
Can tömönö toolondı.
Bir bilinip bilinbedi,*
- 1805 *Caş tar akkan bu lay közi
Büdüp bolgon ol boluptır.
“Kabaylu balam cılıygança,
Boyım ölgönbolzom”-depiy ıylap
turdı.
“Akar, akar, slerkarganak,*
- 1835 *Kuçıyaktan bu carajın!
Kulugurdu öttirerge
Ok-saadaktan cazap berzeer,
Karganagım”-dep oturdu.
Karganagım tura cügürüp,*
- 1850 *Kurgum cok tujup-iy cadar emdi
boldı.
Karganagım köriip otunp, ayt oturdu:
“Amadagamn alann-diyt,
Armağanın tudann-diyt
Azuludan kara-sun*
- 1915 *Kök bozudı cigen uçun
Cüs sarlıkü berer-dedi.
Kağanaktı cigen uçun
Cüs kelindi ciir le bis-diyt,
Baltır kejik balazı uçun*
- Kandı cigen ol dor uçun
Kaaфіa bis ter sıyladans”.
Mim la ukkan karganagım*
- Yedi kez bağırduğında,
Dokuz köşeli kara dağın zirvesinden
Altay’ın ruhu yaşlı **kadın** aşağı indi.
- Kaderinden şikayet ederek oturdu.
O böyle ümitsiz ümitsiz otururken
Kara dağın başında yatan
Bahadır çocuğun bağirtısı
Altay’ın ruhu (sahibesi) bu saygın **kadının**
- Küçük bir tepeciğe benziyordu.
Bahadır oğlum böylece yatıyordu.
Sırtı silme gümüş,
Göğsü silme altın.
Yaşlı **kadın** bunu böyle görünce
- Kasıp kavuran bu rüzgarda
Yaşlı **kadın** yere yıkıldı.
Yassı taşın üzerinden kayarak
Dosdoğru aşağıya yuvarlandı.
Bir kendim bildi, bir bilmedi,
- Yaşlar akan gözü
Sağlam kalmış.
“Beşikte yatan oğlum kaybolacağına,
Keşke ben öleydim” diye ağladı.
“Dur dur, yaşlı **kadın**,
- Bu kuşlar ne de güzel!
Bu yaramazlan vurmak için
Bana ok ve yay yapın,
Sevgili nineciğim” deyip oturdu.
Yaşlı **kadın** ayağa kalkıp,
- Kemikleri yokmuş gibi yere düştü.
Yaşlı **kadınım** görüp, oturdu ve söyledi:
“Sen amacına ulaşacaksın, dedi,
Neyi amılasan alacaksın, dedi.
Azı dişli koyu boz
- Gök buzağı yediğimiz için
Bize yüz dağ sığın (yak) verir, dediler.
İhtiyar **kadını** yediğimiz için
Yüz gelin kız yeriz, dediler,
Henüz güçlenmemiş çocuk için
- Onların kanım içtiğimiz için
Kağandan daha fazlasını alınız”.
Bunlan duyan ihtiyar **kadınım**

- 1925 *Ceti kara bu böriiden,
Togus kara bu kuskunnan* Bu yedi kara kurttan,
Dokuz kara kuzgundan
- 1935 *Tümen cıldıs kaynay bergen bu
tujunda
Baltır kejik ol balazm em koydonıp,
Karganagım em bolgozın,
Çobra çadıp bu aylına* On bin yıldız ışık saçmaya
başlayınca
Henüz tam gelişmemiş çocuğu kucaklayıp
İhtiyar **kadınım**,
Ağaç kabuğunda çadırına
- 1950 *Baltır kejik uul bala
Karganaktm edeginen
Enmektep-iy çıkpay kayttı.
Tümen cıldıs cayıl kaltır,
Tün ortozi cede le bertir.* Tam gelişmemiş bu oğlan çocuk
Yaşlı **kadın**ın eteğinden
Emekleyerek çıktı.
On bin yıldız gökyüzüne saçılmış,
Gece yansı olmuştu.
- 2290 *Ala küyüp, aç la tarttı.
Baatır uulga karganagım
Altan eki tanlgalu
Almar-çalmar alıp berdi.
Ala küyüp bu kiyerde,* Yaklaşıp, örtüsünü açtı.
Bahadır oğlana yaşlı **kadın**
Altınış iki büyük düğmeli
Geniş şalvan alıp verdi.
Oğlan şalvan alıp giydiğinde
- 2515 *Eerlü adın erkelep aytı.
Altay eezi karganakka
Cedip kelip, emdi aydat
"Aylanayın, karganak- diyi,
Ercinemdi azırayla,* Eyerli atını okşamaya başladı.
Altayın ruhu yaşlı **kadına**
Gelerek Şöyle söyledi:
"Sevgili yaşlı nineciğim,
Benim değerli atımı buyutup,
- 2550 *Adıjatan oktu bolzon,
Aayın körüp, adann-diyt
Aydıjatan söstü bolzon,
Ajannıp aydann"-diyt
Attu-çuulu karganagım* Eğer atmaya okun varsa,
Rast gele atma.
Eğer söyleyecek sözün varsa
Ölçüp, biçip söyle" diyerek,
Anlı-şanlı ihtiyar **kadınım**
- 2555 *Aytkan boyı baza aytı:
"An körzön, balam",-dedi.
Kögüdey-Mergen köörkiy uul
An körölö, beri körzö,
Karganagı cogolo bertir.* Söylemeye devam etti:
"Arkana bak yavrum" dedi.
Kögüdey-Mergen, şanlı oğul -
Arkasına dönüp bakınca,
İhtiyar **kadın** çoktan kaybolmuştu.
- 3220 *Altın-Targa enezinin uurak südin,
Altay eezi bu abakay
Eki carma kuut edip
Kurgadala, salıp küytir.
Caan kunitü tal ortodon smdırala,* Annesi Alün-Targa'nın ilk sütünden,
Altay'ın ruhu yaşlı **kadın**
İki sarma kurut edip
Torbasına koymuştu.
Büyük kurutu tam ortadan bölüp
- 3330 *Altan caştı aymaan emeen
Ağış kürek bu tudungan,
Mal cadının arçıp cürdi,
Çeten caştı karaan öböön
Ağış tayak em tudungan,* Hafızasını yitirmiş Altınışlık bir **kadın**
Tahta kürek ile
Malın gübresini temizliyordu.
Yetmişlik güçten düşmüş bir ihtiyar
Elinde ağaç değnek

- Altan caştu emeen kiji
 Senin enen bolbaysın - diyt,
 Çeten caştu karaan kiji
 Senin adan bolboy, uul- debey kaytı.
 3400 Togus caştu kara buka
- Bergen kolin tartkalakta,
 Altın sırlı ol ayaktı
 Taar tondı Tastarakay
 Tör bajrna taştap koydı.
 3655 "Aştan boyım toydım- dedi,
- Altın üygen suulugıla
 At sogoton baaür bolgofı,
 Erlik-Biydin ol cerinen
 Emdi kanay çıktın? - dedi.
 5365 Kara-Taacı abakaydan
- Sekirtpek köörkiy alğan mınça
 Tübine cetre uurtay saldı.
 Emegen kolin tartkalakta,
 Cüs könkörö cıgıla berdi.
 6515 Sekirtpektin cılgamn
- "Kögüdey-Mergen baatır uul,
 Caraş kısa kolin berbe.
 Erlik-biydin kızı emtir,
 Kubılıp alğan bu boluptır.
 6825 Kargan kijinin kolınan tut,
- Emeen-öböön eki kiji
 Togus koydın ol terezin:
 "Camınarga cetpey caf ' - dep,
 Togzon cüzün aş-kursakıy
 7470 "Cürge cetpey turu"- deji,
- Bir emeen tili bajınan
 Kaimaktadıp emdi salgan,
 Öörö-tömön cügürüp tarat.
 ' "Bukanaytkan?"-depuçarda:
 7515 "Aylı-kündü bu Altayda
- Çayım cadar ol tujunda
 Ar-beri cügürüp cürgen.
 Ayll ortogO koptofoton
 Kopçı emeennin kıyını" - diyt
 7520 Onon an banp çatsa,
- Boyının ayılın ayılzınbas, '
 Key kijinin kıyını" - diyt
- Altınış yaşındaki ihtiyar **kadın**
 Senin annendir, dedi.
 Yetmiş yaşındaki ihtiyar kişi
 Senin baban oluyor, oğul, dedi.
 Dokuz yaşındaki kara boğa
- Yaşlı **kadın** kolunu çekmeye fırsat
 bulmadan
 Altın sırlı kaseyi
 Keten elbiseli Tastarakay
 Baş köşeye uzatıp koydu.
 "Acıkmıştım, artık doydum, dedi,
- Altın dizginin sapıyla
 Aü dövdün, sen bahadır,
 Erlik Bey'in yerinden
 Şimdi nasıl çıktın? dedi.
 Kara-Taacı denilen **kadından**
- Hep-sıçrar 'talihsiz' kadehi alıp
 Dibine kadar kafasına dikti.
 İhtiyar **kadın** daha elini çekmeden,
 Yüzü koyun yere yığıldı.
 Hep-sıçrarın yere yığıldığını
- "Kögüdey-Mergen bahadır oğul,
 Güzel kıza elini verme.
 O Erlik Bey' in kızıdır,
 Şekil değiştirip bu kılığa girmiş.
 Yaşlı **kadının** elini tut, .
- Biri **kadın** biri erkek iki kişi
 Dokuz koyunun postu için:
 "Örtünmeye yetmiyof ' diyerek,
 Dokuz yüz tabaklık yemekleri varken
 'Yemeye yetmiyor" deyip,
- Yaşlı bir **kadın** dilinin ucuna
 Çengel takılmış,
 İleri geri gidip geliyordu.
 "Bu ne yapmış?" diye sorunca:.
 "Aylı ve güneşli Altay'da
- Özgürce yaşarken
 Bir o tarafa bir bu tarafa gidip -
 Evler arasında laf taşıyan
 Dedikoducu **kadının** cezası", dedi:
 Biraz daha ilerleyince,
- Kendi ailesine bakmamış,
 Seikeş adamın cezası", dedi.

7555 *Onon an barıp catsa
Col ortodo emeen-öböön eki kiji
Eski koydın ol terezin*

Biraz daha ilerleyince,
Yol ortasında biri **kadın** biri erkek iki kişi
Eski bir koyun postuyla

7570 *Col ortodo emeen-öböön eki külük
Bir koydifi terezin blaajıp,
Biriizi bolzo boyına tartıp,
Biriizi bolzo boyına tartıp,
Sogujıp turar candu boltır.*

Yol ortasında biri **kadın** biri erkek iki kişi
Bir koyunun postunu tutmuş,
Biri kendine çekip,
Diğeri kendine çekip,
Bıbirleriyle kavga ediyorlar.

ER SAMIR – GÜZEL

1055 *Kebis oşkoş calandar cadat,
Keen caraş altay cadat.
“Kiji-cayı bildirbes
Mmdiý caraş Altayga
Caman edü curtagan turu”-dep,*

Kilim gibi otlaklarıyla,
Görklü Altay uzamyormuş.
“Kışını, yazım bildirmez
Böyle **güzel** Altay’da
Kötü şeytan yaşıyor” diye

1865 *Cergelejip braatkılayt.
Cal-kuyruğı cayılıp,
Carışkılap braatkılayt.
Kokırlaşkan köörkiyeler
Komıs sokıp kleetkileyt.*

Sıra halinde gittiler.
Yeleleri, kuyrukları uçuşup,
Yarışarak gittiler.
Şakalaşan **güzeller**
Kopuz çalarak geldiler.

ALIP MANAŞ – GÜZEL

695 *Ezen aytsan, oy kazım,
Elden algan ejime
Kümüş çaçtu köörkiyge
Kümüjek-Aru caraşka
Künnen le izü ezen ayt,*

Selam söylesen, oy kazım,
Elden aldığım eşime,
Gümüş saçlı **güzele**,
Kümüjek-Aru **güzele**,
Güneşten de sıcak selam söyle,

ER SAMIR – ABLA

1165 *Baatır uul kaykap turat. -
Kara Bökö baatırla
Kara canıs eiem uçun
Kaңça cılga çıgara
Kayra baspay, cuulaşkan edim.*

Bahadır oğul şaşırdı.
Kara Bökö bahadıyla
Yalnızca tek **ablam** için
Yıllar boyunca
Geri dönmeden, savaştım.

1735 *Ecezin körüp, süüne berdi:
“Kara Bökö baatırdı
Kanayıp sler cen, geneer?
Kayran ecemdı, Altın Tananı,
Kara Böködön. ayırga*

Ablasını görüp, sevindi:
Kara Bökö bahadırı
Siz nasıl yendiniz?
Sevgili **ablamı**, Altın Tana’yı,
Kara Bökö’den ayırmak için

ALIP MANAŞ - ABLA

*Al-sağışka tūjūp cūrūm.
Kojular kūünün bar bolzo,
Menile kojo baralı”
“Onçoızınan artık körörgö turganım*
1715 *Kümüjek-Aru ecem idi.*

Kara düşünceye batıyorum.
Katılacak halin varsa,
Gel, birlikte gidelim”.
“Hepsinden çok görmek istediğim,
Kümüjek-Aru **ablam**dı.

KARA-TAACI KIS – ANNE

*Kara-Taacı kıs bala
Aldınah boyı curtap çattı.
Ada-enezi olcodo öldi.
Emdiğe cetire cadarda,
10 *Ejigineh iyt kirbedi.**

Kara Taacı genç kız
Hep burada yaşadı.
Babası, **annes**i esarete ölmüştü.
Şimdiye kadar yaşadı da,
Kapısından it girmedi.

*"Kara tayga adam bolgon,
Kara talay enem bolgon.
Kança cılga cadarımda,
Kara cahıs boyım bolgom,
275 *Aylu-kündü altayıma**

"Kara dağ babam oldu,
Kara nehir **annem** oldu.
Yıllarca yaşadım da,
Hep tek başımaydım,
Aylı, güneşli yurduma

*Oodo sokkon bis kandıy!"
Azırgan onın adazı çok,
Emişken onın enezi çok,
Kara cahıs eçkilü bolgon.
465 *Baştap kelgen aylı çizi**

Nasıl da dağıtıp attık biz!"
Onu büyüten babası yok,
Onu emziren **annes**i yok,
Yalnızca tek keçisi vardı.
İlk gelen misafiri

AK – BİY – ANNE

*Cüs tajuur arakını
Eki tajuur arakı edip, taptastırat.
Calah bolgon alakanın caya tudup,
Ene-adazıla ezendejip cüret.
520 *"Men ol balağa cadatan kiji", - diyt.**

Yüz matara içkiyi
İki matara içki edip, koyulttu.
Ova gibi elini uzatıp,
Anne babasıyla vedalaştı.
"Ben o kızla evlenecek insanım" dedi.

*Enehnih sıynı bolor, - diyt.
Ce törögön kiji dep, ijenbey cürgin,
Cüs-Kezer kara sanaalu kiji bolor.
Sanan cürgin, balam", - dep cakıyt.
530 *Ak-sur attu Altın-Koo**

Annenin kız kardeşidir, dedi.
Fakat akraba diye ona güvenme,
Cüs-Kezer kötü düşünceli biridir.
iyi düşün yavrum" diye tembihledi.
Ak-Sur atlı Altın-Koo

*Altan altı küskülü
Ay kaalganı açta tartıp,
Ejikteh körölö, oyto kirele,
Ene-adazına kuuçındayt:
1055 *"Altın-Koo agam**

Altınış altı aynalı
Ay gibi kapıyı açıp,
Kapıdan bakıp, tekrar içeri girerek,
Anne, babasına şöyle dedi:
"Ağabeyim Altın-Koo

MAADAY-KARA – ANNE

- Su k mönün uul-dedi.
Eki le konup "ene" dedi,
Ene çuun cara tepti,
Altı konup "adam" dedi,*
750 *Agaş kabay cara tepti.*
- Altan kulaş bu içeege
Enezinin eki emçeği
Uurak südin urup aldı.
Ak cenisti caya tudup,*
840 *Şuu la cazap küybey kaytü.*
- "Kara tayga bu bolgozın,
Adan bolgoy, balam -dedi,
Tört lör kayın bu emdi le
Enen bolgoy, balam" dedi.*
880 *Törtkayının ol culuzı*
- Baatiruuldınoozına
Bir le künde bir tamçıdan agar
edip,
Çorgo cazap salbay kayttı.
Enezinin altan kulaş*
885 *İçeelü-ü uurak südi*
- Kara tayga bu adalu,

Tört lö kayın bu enelü emdi le-diyt
Altayıska suu la kelip cadın-diyt
Ceribiske çak tar kelip cadı"-dedi.*
940 *Altın-Targa abakayı*
- Kayın agaş bu culuuzı em
kurgayla,
Cazap küygen çorgozı
Caş baladın oozınan caylap
kalgan.
Enezinin altan kulaş*
1735 *İçelü-ü bu la südin*
- Altın-Targa bu enendi
Azıraidın emdi-dedi,
Maaday-Kara bu adana
Adadann, uulım-dedi.*
1760 *Azuludan kaia-sun*
- Kara çerdi karmadadı,
Eş'ter neme tabılbadı.
Enezinen ol çıkarda,
Uuştamp ol dor çıkkan*
- Saf gümüştendi,-o böyle bir oğlandı-dedi.
İki gün sonra "**anne**" dedi.
Ayaklarıyla kundağı tepip,
Altı günden sonra "baba" dedi.
Ağaç beşiğini tekmeleyerek dağıttı. •
- Altınış arşınlık bu bağıracağı
Annesinin sütlü iki
Memesinden doldurdu.
Ak yosunu yere serip,
Oğluna döşek yapü.
- "Bu kara dağ
Bırak, baban olsun, balam -dedi,
Bu dört kayın ağacı
Annen olsun, balam" dedi.
Dört kayının suyu (şırası)
- Bahadır çocuğun ağzına
Günde bir damla aksın diye,
Kavisli bir oluk yaptı.
Annesinin sütü, Altınış aışın
Uzunluğundaki bağıraktan
- Şimdi kara dağlar babasıdır,
Dört sık yapraklı kaym ağaçları **annesidir**,
dedi.
Üzerimize, Altaya savaş geliyor, dedi.
Toprağımıza acı-yıkım geliyor, dedi.
Altın-Targa hanımı
- Kayın ağaçlarının şırası kurumuştı,
Yaya benzer borucuk
- Çocuk bahadırın ağzından yana kaymıştı.
Annesinin sütünü
Altınış kulaçlık bağıracağına doldurup
- Annen** Altın-Targa'yı
Sen şimdi sevindireceksin, dedi.
Maaday-Kara baban
Seni oğlum diye çağırarak dedi.
Azı dişli koyu boz at,
- Kara toprağı alt üst etti,
Hiç bir şey bulamadı.
Annesinden doğduğunda,
Elinde sıkıp tuttuğu,

- 2070 *Togus kırılı kara taşı* Dokuz köşeli taşın,
Balazın emdi erkeledi: Çocuğu okşayıp sevdi:
"Azıragan bu adandı "Seni doyuran baban
Adadarın, balam-dedi, Şimdi balam, der,
Erkelegen bu enendi Seni seven, okşayan **annen**
2165 *Ekelerin, uulım-dedi.* Şimdi oğlum, der.
- Maaday-Kara adan bar-diyt,* Maaday-Kara senin babandır, dedi,
Altın-Targa enen bar-diyt Altın-Taıga senin **annendir**, dedi.
Eey-eey, balam-dedi, Ey benim sevgili oğlum, dedi.
Kara-Kula kaan -dedi, Kara-Kula kağan, dedi,
2190 *Çerdin üstün bu biylegen,* Yeryüzünün hakimidir.
- An-beri telçiy berdi,* İleri geri yürümeye başladı,
Alakanın uujanıp tadı. Ellerim ovuşturup durdu.
"Azıragan bu adamın "Beni büyüten babamın
Ayn sağalın sıymaan bolzom, İkiye ayrılan sakalım sıvazlasaydım,
2215 *Erkelegen bu enemni* Beni okşayan **annemin**
- Enen-adan olcodo-diyt* Annen ve baban esirdir, dedi.
Akar, akar uulım-dedi, Dur, bekle oğlum, dedi.
Adan-enen türmede-diyt Baban, **annen** zindandadır, dedi.
Siimelenip cürgin, uulım, Nerede maharet gerekiyorsa, orada göster,
2265 *Cümer-Ulom tuu korodıp, uulım,* oğlum,
Böyle davranırsan Sümer-Ulom dağı bile
oynatırsın, oğlum.
- Er ölböskö mönkii emes,* Er ölümsüz dep ki ölmesin,
Eneme banp tuştaydım"-diyt **Annemi** gidip, göreyim" dedi.
Abakay nacı aytpay kayttı: Yaşlı nine şöyle dedi:
"Aylanaym balam-dedi, "Benim sevgili yavrum,
2525 *Altay çerin unduba-diyt* Kendi toprağını unutma,
- Adazımn ak bıyam* Babasının ak surusu
Ak tumandıy otop cüret Ak duman gibi yayılmış, otuyor.
Ada-enezi ekülezi **Anne** ve babası
Ak bıyannın ortozmda Ak sürünün ortasında
3145 *Süüri çadıp ayılında* Çadırdan yurtlarında
- Altın-Targa enezinin uurak südin,* **Annesi** Altın-Targa'nın ilk sütünden,
Altay eezi bu abakay Altay'ın ruhu yaşlı kadın
Eki carma kuut edip İki sarma kurut edip
Kurgadala, salıp küytir. Torbasına koymuştu.
3220 *Caan kunitü tal ortodon smdırala,* Büyük kurutu tam ortadan bölüp
- Aydıp berbey emdi kayttı:* Tek tek anlattı:
"Ak tumandıy ak tar malı "Beyaz dumana benzer ak mal-davar
Adan-enen malı - dedi, Babanın-**annenin** malı, dedi.
Akçırayluel-albaü Ak yüzlü halk
3395 *Adan-enen com - dedi.* Babanın ve **annenin** halkı, dedi.

- Altan çaştu emeen kiji
 Senin enen bolbaysın - diyt,
 Çeten çaştu karaan kiji
 Senin adan bolboy, uul- debey
 kaytü.
 3400 Togus çaştu kara buka
- Açılardı-cabılardı ödüp kelgen
 Kara sun cal castanar,
 Kara-Kula cen castanar.
 Azıragan adazı uçun,
 3455 Erkelegen enezi uçun
- Ada-eneme çek canbazım
 Arbin malın onçoalzm,
 Ada-enezi tini canzın.
 Artıktudan öçin alza,
 3475 Baatır uulga baranm"-dep,
- Taar tondu Tastarakay
 Kojon salgan bu tujunda
 Eikelegen bu enezi
 Ejik açıp, trnday berdi.
 3505 "Üyelede aytkan bu sözine
- Öçöp-çenep aydıp oturdi.
 Elben-calbafı bu enezi
 Emdi çoçıp bu kaykadı.
 Maaday-Kara bu öbügen
 3625 Bajın caykap, bu tükürdi:
- Baza çerde mekelebe,
 Meke bajı kalak" - dedi.
 Altın-Targa bu enezi
 Tört kulaktı küler kazan
 3640 Arjalinga aza saldı.
- Kertip-tuurap küler kazana
 Üzeri tülüp iybey kaytü.
 Kara töödin öiköjinen
 Eki tüney tektiy kap em edele,
 3805 Enezine taştap benî.
- Karanp emdi körünbey kayttı.
 Mını la körgön abakayı Altın-
 Targa
 Açu-koron bu bağınp,
 Iylay-sıktay beibey kayttı.
 3835 "Kara tayga bu bajında,
- Altınış yaşındaki ihtiyar kadın
 Senin **ann**endir, dedi.
 Yetmiş yaşındaki ihtiyar kişi
- Senin baban oluyor, oğul, dedi.
 Dokuz yaşındaki kara boğa
- Bir açılıp bir kapınan dağları aşıp geldi,
 Koyu boz at kafasını yelesine yaslayacak,
 Kara-Kula kafasını koluna yaslayacak.
 Onu doyuran babası için,
 Onu şefkatle büyüten **annes**i için,
- Anne** ve babama bir daha dönmem
 Sayısız sürüsünü varsın alsın,
Anne ve babası evlerine sağ dönsün.
 Fazlasıyla öcünü alınca,
 Bahadır delikanlıya varırım diye,
- Keten giysili Tastarakay
 Güzel tııku söyleyince
 Onu sevip okşamış **annes**i
 Kapıya çıkıp, dinlemeye başladı.
 "İçli söylenen bu sözlerle
- Ölçüp deneyerek yalan söyledi.
Annesinin rengi sarardı
 Ürküp şaşırdı.
 Yaşlı Maaday-Kara
 Başım sallayıp, tükürdü:
- Başka yerde böyle yalan söyleme,
 Hilecinin başı yanar", dedi.
Annesi Altın-Targa
 Dört kulplu bronz kazam
 Ateşin üstüne koydu.
- Kesip doğrayıp bronz kazana
 Ağzına kadar doldurda
 Kara devenin hörgücünden
 İki benzer torba yapıp
Annesinin önüne atı.
- Kara beni gördüler
- Bunu gören **annes**i Altın-Targa
 Acı acı bağınp,
 Ağlayıp sızlamaya başladı.
 "Kara dağın başında,

- "Ezen, ezen, enem"- dedi,
Enezinin kolman tuttu
"Amir, amir, adam"- dedi,
Alakanın caya tuttu.
3925 Kobi keptü bu lay kolin
- Calbış keptü bu direğin
Caba tudup ol okşoştı.
"Eey-eey, enem,-dedi,
Mindiy uuldı kördin be?-diyt
3935 Akar, akar, adam-dedi.
- Kara tayga adam -dedi,
Tört tör kayın enem- dedi.
Kayın suuzın men içkende,
Katan bolor bolboyım-diyt
3945 Kara tayga adam-daa,
- Baaiür bolor bolboyım-diyt
Aıbin malıs onço bo? -diyt,
Adam-enem ezen be?-diyt
Eey-eey, bular-dedi,
3950 Emdi menen çököböör- diyt
- Amadagamm alanm-diyt,
Adam-enem, ijeneer-diyt,
Armağanım tudanm-diyt,
Alü-kiyneer sananaar"-diyt
3965 Om ukkan Maaday-Kara
- An körüp ıylay saldı,
Beri körüp katkım saldı.
Altın-Targa bu enezi
An körüp ıylay saldı,
3970 Beri körüp katkura saldı.
- Elben-calban bu enezi
Ebin tappay, bu caynadı:
"Eey-eey, erke balam,
Emdi le oyto cangın"-dedi.
3975 Azırgan bu adazı
- Kalak-koron, camrı'-dedi.
Om ukkan Kögüdey-Mergen
Otunp çtdap em bolbodr.
Ada-enezine aydrp turat
4015 "Aylanayın, adam, enem,
- Angan boyun semirdi" - dedi.
Adazmın bajuia mürgüp,

- "Merhaba **anne**" dedi,
Annesinin elinden tuttu.
"Selam baba" dedi,
Geniş avucunu açıp uzattı.
Çukur gibi uzun ellerini
- Ateşli yüreklerim
Birbirlerine yaklaşınp kucaklaştılar.
"Ey ey **anneciğim**, dedi,
Böyle bir oğul gördün mü? dedi.
Dur dur babacığım, dedi,
- Kara orman babam oldu, dedi,
Dört kayın ağacı **annem** oldu, dedi.
Kayının özsuyunu içtiğim için,
Güçlü kuvvetli oldum, dedi.
Kara orman babam olunca .
- Ben bahadır olup çıktım, dedi.
Sayısız sürülerimiz duruyor mu? dedi,
Annem babam esen mi? dedi.
Ey ey atalarım, dedi,
Şimdi beni merak etmeyin, dedi.
- Amacıma ulaşacağım, dedi,
Anneciğim, babacığım ümidinizi yitirmeyin,
dedi,
Amacıma ulaşacağım, dedi,
Artık, dönüş yolculuğunu düşünün" dedi.
Bunu duyan Maaday-Kara
- Başım bir yana çevirip ağlamaya başladı,
Başım ona döndürüp kahkaha saldı.
Annesi Alün-Targa
Başım bir yana çevirip ağlamaya
başladı, Başım ona döndürüp kahkaha saldı.
- Üzüntü ve heyecanla **annesi**
Ona yalvarmaya başladı:
"Ey ey biricik yavrum,
Şimdi hemen geri dön" dedi.
Onu doyuran babası
- Sana yalvanyoruz, geri dön, dedi.
Bunu duyan Kögüdey-Mergen
Oturup sakinleşemedi.
Annesine ve babasına:
"Dinleyin canım babam, **annem**
- Zayıflamış gövdem semirdi" dedi.
Babasının başına baş eğip,

- Enezinin budına mürgüp,
Ezendejip çıgıp bardı.*
4050 *Minen adı oyto lo kayra*
- Enezile ezendejip,
Kök torbogm minip alıp,
Köndrö lö tömöñ corto lo berdi.
Tebeelü maldı aylanıp,
4060 Tergeelü condı em ebirip,*
- Ortozıla cortıp braattı.
Artıp kalgan ada-enezi
Kiyinnen an alkadılan
“Caaktuga aytıubazın,
4065 Carınduga soktırbazın,*
- Töö caanı tönön kara
Bu buuradın edin cigen,
Azuagan adazma aydıp küygen,
Eikelegen enezile
4080 Ezendejip bu colukkan,*
- ilmi arük-çenep kelgen.
Maaday-Kara, Alün Targa
Ada-enezine tabar kelgen.
Kara-Kula bu kaanmfi
4320 Tını-cajın ugup-iy algan,*
- Mende kinçek çok edi-diyt,
Kara-Kula İdnçegi-diyL
Ak tar malım çedende-diyt,
Adam-enem olcodo-diyt
4430 Albaiümdı kuldañian-diyt,*
- Adam-enemdi biylegen-diyt,
Kara-Kula kaan bar-diyt
Çerdin üstin bu biyleyle,
Teneride üç maygakün ol içine
4435 Alün kayuçak bu tübine*
- Albaiü-comm olcodo- diyt,
Adam-enem kıyında- diyt
Argadap alarga ep bedirep,
Albadanıp cürgem”-dedi.
4520 Üç mıygagım aydıp cürdi:*
- Aylma cedip keldi.
Azırgan bu adazı Maaday-Kara
Bilbes çerden bilip kiydi.
Erkelegen bu enezi Altın-Targa*
- Anneginin ayaklarına baş eğip,
Vedalaşıp çıktı.
Bindiği atı hemen orada*
- Annesiyle vedalaşıp,
Mavi torbokuna binip,
Aşağıya doğru sürüp gitti.
Çit içindeki surunun yanından geçip,
Yurttaki halkın kenarından dolanıp,*
- Onların arasından ilerleyip gitti.
Geride kalan **anne** ve babası,
Arkasından hayır dua okudular
“Dili olan seni tahkir etmesin,
Bileği güçlü olan sana vurmasın,*
- Develerin başı dört yaşındaki kara
Buğranın etini yedi,
Onu besleyen babasıyla gonişup, konuştu,
Onu okşayan **annesiyle**
Selamlaşıp, kucaklaştı,*
- Onda sihir kuvveti daha fazladır, onlan
aldatacak.
Maaday-Kara ile Altın-Targa’yı
Annese ile babasını bulup görüşmüş.
Kara-Kula kağanın
Ruhu ve kaderi hakkında bilgi aldıktan sonra*
- Bende cinayet düşüncesi yoktu, dedi,
Cinayet düşüncesi Kara-Kula’da, dedi.
Ak davranım onun ağılında, dedi,
Annem babam esir düşmüş, dedi.
Halkımı köle yapmış, dedi,*
- Anne** ve babama hükmediyor, dedi,
Bu Kara-Kula kağan, dedi.
Yeryüzüne hakim olmuş,.
Gökyüzünde üç maralın kamında
Alün kutu içinde*
- Halkım esir düşmüş, dedi,
Annem babam azap içinde, dedi.
Onlan kurtarmak için,
Bir yol anyorum ben” dedi. _
Üç maralım şöyle cevap verdi:*
- Çadırına geldi.
Onu doyuran babası Maaday-Kara
Kimin geldiğini bilinemeyecek yerden bildi.
Onu okşamış olan **annese** Alün-Tağa*

- 4670 *Sespes çerden sezip iydi.*
Agaş ejik açıp kirdi,
Adazınan amir surap, enezinen
ezen surap,
Tör bajınaçığıp alıp,
Çömçöyö otunp töölöndi.
- 4700 *Azıragan bu adazı, eikelegen bu*
- Azıragan ol adazı - Maaday-Kara,*
Erkelegen ol enezi - Altın-Targa,
Adazımn öçin nekep
Altayınan kelgen emtir.
- 4765 *Aüdap-kuştap barannda, beri kelip,*
- “Ezen, ezen, uul - dedi.*
Mendiy uuldu kördin be? - diyt,
Ak tar malım onço bo? - diyt,
Adam-enem ezen be? - diyt
- 4875 *Çeten tayga aju biyik ajıp keldim,*
- Erikelegen enemeydin*
Eki közin köröyin dep,
Ak tumandıy ak malumun
Artkanın la alaym dep,
- 4885 *Ak çıraylı albatımdı*
- Cakşı cadıga men ürengem.*
Altayıma barbazım - diyt
Ada-eneme canbazım - diyt
Ak malındı tügesperem,
- 5015 *Ada-enendi kıynabagam.*
- Connon köp özüp kalür.*
Ada- enezi canıp kelip,
Amur-ezen catkan emtir.
Kaannan cenü algan uçun
- 5445 *Togzon cildin toyı dejet,*
- Altan baaür adın algan,*
Çeten baaür kolüktagan.
Alün sırlı ol örgöögö em kiydirdi.
Azıragan ol adazı,
- 5475 *Erkelegen ol enezi*
- Oturgan cerinen em cügürüp,*
Udra utkup emdi bastı.
Erkelegen enezile
Çalan keptü sol koldonn
- 5480 *Caya tudup ezendeşti,*
- Kimin şada söylediğini sezilmez yerden sezdi.
 Ahşap kapıyı açıp girdi,
 Babasından hatır sorup, **annesinden** sağlığını
 sorup,
 Baş köşeye geçip,
 Bağdaş kurup oturup dinlendi.
 Beslemiş olan babası ve okşamış
- Onu doyuran babası Maaday-Kara
 Onu okşayan **annesi** Alün-Targa.
 Atasının öcünü almaya
 Alatay’mdan gelmiştir.
 Sen kuş avlama gittiğinde o buraya gelip,
- “Selam selam oğul, dedi.
 Benim gibi bir oğul hiç gördün mü? dedi,
 Ak davarım dağılmadan duruyor mu? dedi,
Annem babam esen mi? dedi.
 Yetmiş dağın yüksek zirvelerinden aşırıp
 geldim,
- Beni okşayıp sevmiş **annemin**
 İki gözüne bakayım diye,
 Ak dumana benzer mal-davanmın
 Geriye kalanım alayım diye,
 Nur yüzlü halkımı
- Rahat hayata alıştım ben.
 Kendi vatanıma dönmem, dedi,
Anneme babama dönmem, dedi.
 Ak malını ben tutmadım,
Annene ve babana ben zulmetmedim.
- Eskisinden daha da çoğalıp artmışü.
Anne ve babası dönüp gelmiş,
 Sağ ve esendiler.
 Kağanı yendikleri için
 Doksan yıllık bir toy düzenleyip,
- Altınış bahadır atım alıp,
 Yetmiş bahadır koltuğuna girerek
 Alün sırmalı çadıra götürdüler.
 Onu beslemiş olan babası,
 Onu okşamış olan **annesi**
- Oturdukları yerlerden kalkıp,
 Onu karşıladılar.
 Okşamış olan **annesi** ile
 Bozkır gibi geniş sol elini
 Uzatıp selamlaşıp,

- 5490 *Koo kırlan tumçuktarin
Koştoy tudup okşoştılar.
Azırgan ada-enezi
Ak şirdekke oturdılar,
Kögüdey-Mergen ol balazın*
- 5500 *Anaytkannın ol sonunda
Kögüdey-Mergen ayt oturdı:
"Ooy-ooy, enem - dedi,
Akar, akar, adam - dedi.
Castanarga cen eleyten candu ba?
- diyt,*
- 5625 *Tındu cada karmandadı.
Ada-enezile cakşılajıp,
Albaiü-comla ezendejip:
"Amir cürge bu tujunda
Aid cıldaii kelerim - diyt,*
- 6700 *Sendiy külükti bazanm- diyt
Amadagan ol çerine kubulanm,
Albadangan ol çerine cuulajanm.
Altayına baranm - diyt,
Ada-enendi aldirtanın".*
- 6855 *Maaday-Kara adandı - diyt,
Altın-Targa enendi - diyt,
Cer aldına aldirtanm,
Üye-söögün örtöörüm - diyt
Köbön caldu kök-boronın*
- 7190 *Altın-mönün cöøjözin aldı.
Ak inaldan mal albadı,
Adazıla ezendeşti,
Albaiü-connon con albadı,
Enezile cakşılaştı.*
- 7285 *Böü malga ol kübeytir.
Uzun cıda tudunıp la,
Öştü congo tabaıbaytır.
Ala malı amir turdı,
Ada-enezi ezen cürdi.*
- 7300 *Koştoy tudup ezendeşti,
Koo kırlan tumçuktann
Koştoy tudup em okşoşü.
Alün-Taıga enezile
Çalan keptü alakanın*
- Caya tudup ezeendeşti,
Calbış keptü caaktann*
- Dağ gibi burunlarını
Tokuşturup sevgiyle kucaklaştılar.
Onu büyüten **anne** ve babası
Beyaz keçe halıya oturdular.
Oğulları Kögüdey-Mergen'i
- Bir zaman sonra
Kögüdey-Mergen söyledi:
"Oy oy **anneciğim**, dedi, -
Dur, bekle babacığım, dedi.
- Yaslandığım yenler eskiyip dağılmalı mı? dedi,
- Canlı yada taşım cebine koydu.
Anne ve babasıyla helalleşip,
Halkıyla vedalaşıp:
"Her şey yolunda giderse
Altı yıl içinde gelirim, dedi,
- Senin gibi külükü ezerim, dedi.
Nereye gidersen oraya gelirim,
Varmak istediğin yeri gider dağıtırım
Senin Altay'ına giderim, dedi,
Anneni, babam alır götürürüm".
- Maaday-Kara babam, dedi,
Altın-Targa **anneni**, dedi,
Yeraltına aldınm,
Kemiklerim ve eklemlerini yaktırırm, dedi.
Pamuk yeleli koyu kır atının
- Alün gümüş takılarım aldı.
Ak maldan mal almadı,
Babasıyla vedalaşü,
Halkından kimseyi yanına almadı,
Annesiyle vedalaşü.
- Kurt mala yanaşamıyordu.
Uzun mızraklarım kavrayıp,
Düşman, halka saldırmıyordu.
Alaca surusu huzur içindeydi,
Anne ve babası esendiler.
- Tokalaşıp selamlaşü.
Sıra dağa benzer burunlarım
Birbirlerine sürtüp öpüştüler.
Alün-Taıga **annes**i ile
Ovaya benzer avuçlarım
- Açıp kucaklaştılar.
Ateş gibi yanan yanaklarını'

Cölöy tudup em okşoştı.
Kögüdey-Mergen aydıp turdı:
7305 “Akar, akar, adam-enem,

Erke kara kızı keltir.
Azırganan ada-enezin
Alıp kel dep Edik iytir.
Om körgön Kögüdey-Mergen
7340 Oturğan cerinen turup çıktı.

Adazmun ol aylına banp körzö,
Azırganan ol adazı
Maaday-Kara
Ekelegen ol enezi
7345 Alün-Targa

Aydı-kündi tudup alıp,
Cüregine caba tutsa,
Ada-enezi em tmdanbayt
Üç ölgöndi tırgizeten
7355 Alıtrn kırlu bu otrkü

Er ölböskö mönkü be? -diyt
Ödüp bargam bu emtif’ - diyt
Cer üşünen çeten kaanın,
Altay üstinin altan kaanm

7365 Cuup alıp, söögin cuudı.

Taş örgöö bu tudala,
İçine cuup salbay kayttı.
Ada-enezmin söögin cuup,
Albatı-condı em kündülep,
7375 Çeten künge oturala,

Mındıy ölümge çalına berdi.
“Kara-Kula öçin nekep,
Öştöböğön bolzom kaydat,
Cer aldına ada-enendi
7420 Aldırbagam bolzom kaydat!

Birbirlerine değdirip öpüştüler.
Kögüdey-Mergen şöyle dedi:
“Durun, bekleyin **anneciğim** babacığım,

Sevimli kara kızı gelmiş.
Onu besleyip büyüten **anne** ve babasını
Alıp gelsin diye Erlik göndermiş.
Bunu gören Kögiidey-Mergen
Oturduğu yerden doğrulup kalktı.

Babasının çadırına geldiğinde gördü n
Ki, Onu beslemiş olan babası
Maaday-Kara
Büyütmüş olan **annesi**
Alün-Targa

Aydın ve güneşin ışınlarını toplayıp,
Yüklerine sanp ısıtıysa da,
Anne ve babasını hayata döndüremedi.
Üç ölüyü diriltten
Alün kaplamalı çakmağı

Er gümüş mü ki ölmesin? dedi.
Ölup gittiler işte”, dedi.
Yeryüzünün yetmiş kağanını
Altay’ın Altınış kağanım çağmp
Anne ve babasının kemiklerim bir araya
topladı.

Taş bir saray diktirip,
Onları içine defnettiler.
Anne ve babasını defnettikten sonra
Halka da ikramda bulunup,
Yetmiş gün boyunca oturdu,

Ölüm korkusundan'yalvarmaya -başladı.
“Kara-Kula’nın ocunu almak için .
Keşke düşmanın olmasaydım,
Yeraltına **anneni** babanı
Aldırmaz olsaydım keşke!

AK – BİY – HİZMETÇİ

Ak-Biydih at aylanbas ak örgöözin
Üç aylana tura beret.
Cüs uul koltıkçılı,
Cüs kelin kojohçılı
1175 Erep-caynap, oturgılay beret.

Ak-Biy'in atın etrafını dönemeyeceği ak
sarayını
Üç defa dolaştılar.
Hizmetçi yüz delikanlı
Türkücü yüz gelin
Yalvarıp durdular.

MAADAY-KARA - HİZMETÇİ

- Menin adım algança-diyt,
Ak cenisten culup keleer,
Baaürlanm-dep cakıdı.
Çeten tüney cen tudaacı,
675 Menin cenim tutkança-diyt,

Ces tumçuktu Cebelek emegen
Çeten alıpka aydıp turdu:
"Ceti tüney Kögüdey-Mergennin.
Kök-Borozın buulagar - dedi.
6145 Kündülep koltuktap kiriger" - dedi.

- Benim atımı tutacağına,
Beyaz yosun taşıyıp yığsın,
Benim bahadırlarım, diye emirver
Yetmiş benzer **hizmetçi**,
Benim koltuğuma gireceğine,

Bakır burunlu ihtiyar kan Cebelek
Yetmiş **hizmetçisine** emretti:
"Yedi benzer Kögüdey-Mergen'in
Koyu kır atlarım bağlayın, dedi.
Koltuklarına girip, çadıra getirin" dedi.

ALIP MANAŞ - HANIM

- 20 Koş arkadıy kirbik özöt.
Kolon keptü kecegezi
Eki takımga orolot.
Albatıdan algan eji
Ennen-Çeçen abakay boldı.

825 Ermen-Çeçen abakay-
Alıp-Manaş'tın enezi,
Ak-Çabdar atka mingen
Ak-Köbön baatırdı
Onoydo emdi çakıldı.

1120 Ermen-Çeçen abakayıla,
Erke-Koo kızıla,
Kümüjek-Aru keldile
Ayıldan, çıgıp, udura keldiler.
"Kayttı, köörkiy Ak-Köbön?

1140 Kojo çıkkın canıs sıynı,
Kümüjek-Ai'u abakayı
Köstin cajm köl keberlü
Tögüp iydi, samagılap
Bar-çookır a ttu

1265 Aygır ölzö, suruzı artatan,
Nacıız ölzö, üyi artatan.
Kümüjek-Anı caş abakaydı
Öskiis -cabıska taştabagar,
Küünigerge kelişkedi bolzo,

1275 Kümüjek-Aru caş abakay
Menin bolon cart boldı,
Menin sümem caradı"
Boyında onoydo instu sanandı.
"Cerime banp sananaym" - dedi.

- Kalın orman gibi kirpik bitmiş.
Kolan gibi saç örgüsü
İki dizine dolanmış
Öz halkından aldığı eşi
Ermen-Çeçen **hanım**dı.

Ermen-Çeçen **hanım**,
Alıp-Manaş'ın anası,
Ak-Yeleli ata binen,
Ak-Köbön bahadıra,
İşte böyle buyurdu.

Ermen -Çeçen **hanımı**yla,
Erke-Koo kızıyla,
Kümüjek-Aru geliniyle,
Evden çıkıp karşılamaya geldiler.
Ne oldu sevgili Ak-Köbön?

Birlikte doğan bacısı,
Kümüjek-Aru **hanımı**,
Gözyaşını göl gibi,
Döktüler, ağıt yakıp
Alaca atlı,

"Aygır ölse kırsığı kalır,
Yiğit (Dostu) ölse karısı kalır.
Kümüjek-Aru genç **hanımı**,
Yalnız dul bırakmayınız,
Sana uygunsu,

Kümüjek-Aru genç **hanım**,
Benim olacağı gerçek oldu.
Benim hilem tuttu."
Kendince böyle sevinip düşündü.
"Elime vanp düşünüyüm" dedi.

1480 *Celbegennifi eeti baji*
Cer sayın togolono berdi.
Ança-minça bolboy turup,
Erke-Karakçı kış çıktı.
Ak-Kaanmn abakayı

Celbegen'in yedi başı,
 Yerde yuvarlanıverdi.
 Çok fazla geçmeden,
 Erke-Karakçı kız çıktı.
 Ak-Kağan'ın **hanımı** da

MAADAY-KARA – HANIM

Saamayı buuraygança uyuktay bergen
Sanaazı aymagança koskink tartkan
Çeten künge çimirebey, uyuktay bertir
AJün-Targa abakayı
 180 *Ot ayakta ol oturiüp*

Şakağındaki tüyler beyazlaşana kadar
 uyumuş.
 Akli başına gelene kadar yatmış.
 Yetmiş gün huzur içinde uyumuş.
 Altın-Targa adlı **hanımı**
 Ocağın başında oturup

Maaday-Kara emdi-dedi,
Kaan ordı kaan-dedi,
Baatır ordı baatır-dedi.
Altın-Targa abakayın
 665 *Uul bala kabaylagan-debey kaytü.*

Maaday-Kara şimdi dinle,
 Kağan yerine bir kağan doğmuş,
 Bahadır yerine bir bahadır doğmuş,
 Senin saygın **hanımın** Altın-Targa,
 Oğlunu beşiğe koyda

Attu-çuulu baatınm
Altın ejikaçıp kirdi.
Altın-Tağa abakayı bu körözin,
Maaday-Kara baatudan
 695 *Başka la büdüş bu körüندی.*

Anlı şanlı bahadırım
 Altın eşikten içeri girdi.
 Sevgili **hanımı** Altın-Targaya
 Bahadır Maaday-Kara
 Bir başka göründü.

Kannan kızıl bu körüندی.
Altın-Targa abakayı
Alan-telen kaykay berdi:
"Elen çaktın eki üyege
 715 *Eptü catkan kaan- dedi,*

Kandan daha kırmızı görünüyordu
Hanımı Altın-Targa
 Şaşırmış, ne diyeceğini bilmiyordu:
 "İki nesil boyunca
 Biz kağanla mutlu yaşıyorduk.

Uulbalatabanmda,
Ne uçurlu açmdı?"-dep,
Altın-Targa abakayı
Öböğönin köigön boyunça
 730 *Ot ayakka cabızayın otura tüştü.*

Ben ona oğul doğuluyorum,
 O niçin üzüntülüdür?" diye düşündü.
Hanımı Altın-Targa
 Kocasını böyle görünce,
 Sakince ocağın yanına oturda

Attu-çuulu baatınm
Ejiginen ot ayakka bu kelgençe,
Altın-Targa abakaydan
Altın cargı suray berdi:
 735 *"Eey-eey, abakayım,*

Benim anlı şanlı bahadırım
 Eşikten ocağa gelinceye kadar,
Hanımı Altın-Targa'yı
 Sorgu, suale tuttu:
 "Ey ey kancığım,

Uul bala tabamda,
Ne temdegi bar la?"-deep,
Aydıp tuibay emdi kaytü.
Abakayı aydıp turdı:
 740 *"Eey-eey, kam-dedi,*

Çocuk doğarken
 Onda hangi alâmetleri gördün?"
 Diye sordu.
Hanımı ona cevap verdi:
 Ey ey kağan

- Umçılı-u bu la südin kanlanıp,
Künnin közin bu böktögön
Kuzümlü küren tayga
Bu bajına çıkpay kaytū.
860 Alün-Targa abakayı,
- Tüjüre bazıp iybey kayttı.
Altın sırlı örgöözine
Atkan oktıy cedip keldi.
Altın ejik bu açarda,
915 Abakayı bu oturdu.
- Eki özözzö bu cayılğan catpay kayttı.
Mını körgön Maaday-Kara
Abakayın bu tokpoktı:
"Akar, akar, abakayım,
930 Açınbaytan bolzın-dedi.
- Çerdin üstin biylegen - diyt,
Kara-Taacı abakayı
Çerdin altın bileten - diyt
Körgön canıs uulıbıstı
975 Aytpıytan la bolzın - dedi.
- Kara-Taacı abakayı,
Erlik-Biydin erke kızı,
Cerdin altın biler-dedi.
Ölötönnin tınıp biler,
2235 Özötönnin cajın biler.
- Erlik-Biydin encezi - diyt
Ces tumçuktu kelin kiji -
Kara-Kula ol kaannın abakayı -
Erlik-Biydin erke kızı,
3405 Abram-Moos Kara-Taacı-debey kaytū.
- Kara-Kula kaan boyı
Anday bergen,
Ayılinda çok bolür - diyt
Kara-Taacı abakayı
3410 Onlma coudı başkar cüigen
- Oyto kayra bar, balam-diyt
Erke kara eji bar-diyt,
Çerdin altın bileten-diyt
Kara-Taacı katı bar-diyt,
3995 Kaan curün korugan-diyt
- İçi sütle dolu bağırsağı koluna dolayıp,
Güneşin gözünü kapatan
Kahverengi dağın zirvesine
Doğru şimdi yöneldi.
Hanımı Altın-Taıga'nın
- Aşağıya indi.
Altın sırlı çadırına
Yaydan atılmış ok gibi geldi.
Altın kapılan açtığında,
Hanımı orada oturuyordu.
- İki vadiyi doldurarak çağıladı.
Bunu gören Maaday-Kara
Hanımını teskin için:
"Sevgili, sevgili **hanımım**
Kederlenmeyelim, dedi.
- Yer yüzünde kağanlık ediyor.
Hanımı Kara-Taacı
Yerin altında tüm olanları biliyor.
Bizim gözle göreceğimiz tek oğlumuzu,
Kimse ona söylemesin, dedi.
- Hanımı** Kara-Taacı,
Erlik-Beyin sevimli kızı,
Yeraltında olan biten her şeyi bilir, dedi.
Kimin ne zaman öleceğini bilir,
Kimin ne kadar yaşayacağını bilir.
- Erlik Bey'in kızına hediyesidir, dedi.
Bakır burunlu şu genç gelin
Kara-Kula kağanın **hanımı**
Erlik Bey'in sevimli kızı
Abram-Moos Kara-Taacı'dır, dedi.
- Kara-Kula kağanın kendisi
Avlanmaya gitmiş,
Yurdunda değil, dedi.
Hanımı Kara-Taacı
Onun yerine halkı yönetiyor,
- Artık, geri dön yavrum, dedi.
Onun sevimli bir kara eşi var, dedi,
Yeraltında olup biteni bilir, dedi.
Kara-Taacı onun **hanımı**dır, dedi,
Kağanın yurdunu koruyan odur,

ALIP MANAŞ - BALA

30 *Etken kebin körgöndö,
Cik tanılbas keen boloton.
Olor eklinin azıragan baldan
Turganı eki bala bolgon:
Erge berer kıs bütkeni*

Süslenip püslenince
Tanınmayacak kadar güzel olurdu.
Onlann büyüttüğü çocukları,
Hepsi iki **bala** oldu.
Ere verecek kız oldu,

MAADAY-KARA – BALA

*"Kara tayga bu bolgozin,
Adan bolgoy, balam -dedi,
Tört lör kayın bu emdi le
Enen bolgoy, balam" dedi.*
880 *Törtkayının ol culuzı*

"Bu kara dağ
Bırak, baban olsun, **balam** -dedi,
Bu dört kayın ağacı
Annen olsun, **balam**" dedi.
Dört kayının suyu (şırası)

*Balazın azrap otura bendi.
Ajamlap, ayt oturdı:
"Eey-eey, karganagım,
Temir terek bıdagına
1830 Örö-tömön konup turgan*

Balasına kendi yedirmeye başladı.
Çocuk yiyeceğim yiyip söyledi:
"Eyeynineciğim,
Demir kavağın dallarında
Bir o tarafa bir bu tarafa konup duran

*Kabırgadan caa etti,
Sılgayaktan oktor edip,
Balazma berbey kayttı.
Örö ötkön bu kuştandı
1840 Önö ötkürbey, bu öttirdi,*

Kaburgadan yay yaptı.
Kamışlardan oklar yontup,
Balasına verdi.
Yüksekte uçan kuşları
Yükselmeden vurdu.

*Togus kara bu kuskunnan
Bir le castık bolgoy ne?"-diyt
"A-a, balam, ne diyizin?"-dep,
Altay eezi çıkpay kayttı.
2155 Mim körgön bu öiökön*

Dokuz kara kuzgunun tüyleri,
Bir yastığa yeter mi?" dedi.
"Ah **balam** ne diyorsun?" diyerek,
Atayın sahibesi hızla dışarı çıktı.
Çocuğu ganimetlerle gören nine

*Balazın emdi erkeledi:
"Azıragan bu adandı
Adadarın, balam-dedi,
Erkelegen bu enendi
2165 Ekelerin, uulım-dedi.*

Çocuğu okşayıp sevdi:
"Seni doyuran baban
Şimdi **balam**, der,
Seni seven, okşayan annen
Şimdi oğlum, der.

*Kara-Kula kaan boyı
Kızanp agar kam la cok,
Kıyılıp ölör tim la cok.
Katan curtı katu bolor, balam-dedi,
Kapçıkay curtı biyik bolor, uulım-
2240 dedi.*

Kara-Kula kağanın ise,
Kızanp akacak kam da yok,
Kesilip ölecek cam da yok.
Onun obası çok muhkemdir, **balam**,
dedi, Onun obası alınamaz, oğlum, dedi.

*Kaan etkeni katu bolor-debey kayttı,
Biy etkeni biyik bolor-degen cürdi.
Akar, akar balam- dedi,
Altı-kiynin sanan- dedi.*

Kağanın yaptıkları zulümdür,
Beyin yaptığı merhametsizliktir,"
dedi. Dur, bekle **balam**, dedi,
Ne yapacaksan, aklınla yap,

2245 *Kemine le cetpegen- diyt,*

*Kemirçegin katpagan-diyt
Eey-eey, balam-dedi,
Cort oturan, col alann,
Coboş cüiTen, sıymadann.*

2250 *Kalkıp oturzan, cer ödörin.*

*Kam cürzen, sıymadann.
Bökö altı taygak bolor,
Börü altı aya bolor.
Caan kaan ak malına*

2255 *Albadanba- balam-dedi,*

*Ak tumandıy malın bar-diyt
Temir çeden içinde-diyt
Ak çıraylı comfı bar-diyt,
Temir türme içinde-diyt*

2260 *Eey-eey, balam-dedi,*

*Körgön cangıs uulı-dedi,
Çeten tayga ol ajuzı
Biyik bolor, balam-dedi.
Çeten talay bu keçüzi
2275 Teren bolor, uulım-dedi.*

*"Ooy-ooy, uulım-dedi,
Onor köizön, balam"-dedi.
Oyto lo kayra bu körgözin,
Köbön caldu kök tör boro*

2345 *At ercine otoptuıdı.*

Sen henüz yetkin olmadın.

Kemiklerin henüz sağlamlaşmamış,
dedi. Ey ey **balam**, dedi.
Eğer yola çıkarsan, yol alırsın,
Sakin olursan başını okşarlar.
Eğer at binersen, dünyayı dolaşırsın.

Şefkatli olursan, başını okşarlar.
Yiğidin ayağının altı kaygan olur,
Kurdu vuracak silah da bulunur.
Büyük kağanın malını elde etmek
için, Fazla çabalama, **balam**, dedi,

Ak dumana benzer mal-davarın vardır ki
Demir çitler içindedir, dedi.
Nur yüzlü halkın vardır ki, dedi,
Demir zindanlar içindedir, dedi.
Ey ey **balam**, dedi.

Biricik oğlu (dinle) dedi:
Yetmiş dağın geçitleri
Yüksek olur, **balam**, dedi.
Yetmiş nehrin geçit yeri
Derin olur, oğlum, dedi.

"Oy oy oğulcuğum,
Oraya bak **balam**" dedi.
Başını çevirip baktığında,
Pamuk yeleli koyu kır atın
Orada otladığım göıdü.

ALIP MANAŞ - BACI

1520 *Bar-çookır atka mingen
Baybarak adazına uulandı.
Eki emçegile emişken
Ermen-Çeçen enezin sanandı.
Erke-Koo sıynın,*

Alaca ata binen,
Baybarak atasına yöneldi.
İki memesini emdiği,
Ermen-Çeçen anasım hatırladı.
Erke-Koo **bacısını**,

MAADAY-KARA – KOCAKARI

*Cebelek emegen em körölö,
Altın sırlı çööçöyile
Sol kulagm böktöy çaptı.
Ceeren köbölök adın minip,
6520 Oyto kayra burulıp iydi.*

Kocakarı Cebelek görüp,
Altın sırlı kadeh ile
Sol kulağım kapattı.
(At niyetine) Al renkli bir kelebeğe binip,
Hemen geri döndü.

4.2. Hakas Türk Destanlarında Kadın

Hakaslar, Güney Sibirya’da Rusya’nın içerisinde özerk Hakas Cumhuriyeti’nde yaşamaya devam ederler.

İsimlerini Yenisey Kırğızlarından alan Hakaslar’ın, yaşadıkları bölgede Sagay, Koybal, Kızıl, Beltir, Şor gibi çeşitli Türk boyları bulunuyordu ve bu boylar kendi boy isimlerini de kullanabiliyordu. Sovyetler Birliği döneminde bu boyların ortak adı olarak “Hakas” kelimesi kullanılmış ve günümüz Hakasları kendilerini boylarının adıyla ya da “Tadar” kelimesiyle tanıtmışlardır (Arıkoğlu, 1998a).

İki kola ayrılan Hakas edebiyatının ilki, halkın ağzında gelişen halk edebiyatı (pazılbin pütken poeziya) ve ikincisi de modern yazılı edebiyat türleridir (hoos literatura). Yazılı türün Hakas edebiyatında yaygınlaşması Sovyetler Birliği zamanında gerçekleşmiştir. Hakas edebiyatının başlıca türleri kahramanlık destanları (alıptıĝ nımahtar), masallar (nımahtar), mâniler (tahpahtar), efsaneler (burungu kip-çoohtar), atasözleri (söspekter, çooht-çaahtar), bilmece (sispekter), halk türküleri (ırlar, sarınnar) olarak bilinir (Arıkoğlu, 1998a).

“....Hakas halk edebiyatı türünün en zengini şüphesiz kahramanlık destanlarıdır. Manzum olan bu metinler ‘çathan’ adlı enstrüman eşliğinde ‘hayçı’ veya ‘nımahçı’ denen kişilerce söylenir. Destanlarda en çok işlenen konu; kendisi de çoğu zaman hakan olan ‘alıp’ın (kahramanın) halka zulmeden ‘kötü’ hakana karşı verdiği mücadele, bu mücadele sırasında karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesidir. Bu mücadelede ‘kahraman’ın bir numaralı yardımcısı, onun her türlü zorluğu aşmasını sağlayan atıdır.

Hakas kahramanlık destanlarının en tanınmış ‘Altın Arıĝ’ (Altın Hayada Pozi Töreen Altın Arıĝ)dır. Bu destanın iki ayrı varyantı S. P. Kadişev ve P. V. Kurbijekov’dan derlenerek basılmıştır. Altın Arıĝ dışında derlenerek basılan belli başlı kahramanlık destanları da şunlardır: Han Mirgen, Ay Huuçın, Hara Hushun, Ah Çibek Arıĝ, Han Orba, Aydolay, Han Tönis, Altın Tancı....” (Arıkoğlu, 1998a)

Hakas kahramanlık destanları ilk kez Fin bilim adamı, dilbilimci, etnograf Dr. Matias Aleksanteri Castren tarafından dünyaya duyurulmuştur. Bu araştırmacı, Hakas Türklerine ait olan “Hanza Bek” destanını derlemiştir. Düşmana karşı ülkesini korumak için savaşan Hanza Bek’ten söz eden bu eser, Sovyetler döneminde “Rus karşıtı” gerekçesiyle yasaklanmıştır (Davletov, 2011).

“....Geleneksel Hakas toplumunda kahramanlık destanlarının kuşaktan kuşağa aktarılmasının yanı sıra çok yetenekli haycıların destanları düşlerinde dinlediklerine ilişkin inanç vardır. Örneğin, tanınmış Hakas destan anlatıcısı Pötr Kurbijekov ilk kahramanlık destanı olan ‘Kızıl Alaca Atlı Alati Han’ adlı epik masalını düşünde görmüş ve daha on yaşındayken anlatmıştır. (...) Güney Sibiryâ bölgesinde Sayan-Altay dağlarıyla Hakas-Minusinsk Vadisi coğrafyasında ortaya çıktığı ihtimali üzerinde durulan gırtlaktan türkü söyleme sanatı olan hayın Hakas Türklerine ataları Yenisey Kırgızlarından kaldığı düşünülmektedir. Nitekim Hakas tarihsel folklor kaynakları da bunu destekler niteliktedir....” (Davletov, 2011)

Sibiryâ Türk destanlarının genelinde kahraman, yeraltına yolculuk ederek kendisine ait olan ve elinden alınan bir nesneyi geri almaya çalışır. Bu da genellikle Erlik ya da Erlik’in adamları tarafından kaçırılan karısıdır. Kahraman, kendisine ait olanı geri almak için çıktığı yolda, toplumsal bir işlev yerine getirerek yeraltından başkalarına ait olanları ya da karısıyla birlikte başkalarını da kurtararak işlevini tamamlar.

Kahraman, yeraltına inerken Erlik tarafından koyulan çeşitli güçlüklerle karşılaşır. Sibiryâ sahası destanlarında ortak olan bu güçlükler, destanlarda yine ortak şekillerle aşılar.

Destan kahramanları karşılarına çıkan engelleri kendi güçleriyle, atının veya bilen birilerinin yardımlarıyla ya da Er Samır destanındaki gibi süt saçıp bez bağlayıp dua ederek şamanist uygulamaları yerine getirerek aşar (Dilek, 2010).

Karşılaşılan güçlükler ve bekçiler içerisinde dişi rollerdeki kızlar da vardır. Bu bekçiler ise aldatılması zor ve kahramanın yeraltına geçmesi için uğraşması gereken kişilerden bazılarıdır.

“....Hakasların Huban Arığ destanında bu engeller sırasıyla: Yeryüzüyle göğün birleştiği yerde yanan ve göğe kadar yükselen ateş, sert fırtınalar, hızlı akan büyük bir nehir, yabancıyı geçirmeyen nöbetçi dokuz kara kız, şiddetli yağmur ve kasırga, yüce dağlar ve coşkun akan nehirler, yabancıya geçit vermeyen nöbetçi dokuz sarı delikanlı ve dokuz sarı kızdır....” (Dilek, 2010)

Görüldüğü üzere Erlik’in adamlarından diyebileceğimiz kişilerden olan bu dişi figürü, yeraltı dünyasının bekçileri olarak da karşımıza çıkarılır.

Aşağıda yorumlarda bulunulan, istatistikler ve örnekler çalışması yapılan araştırmada “Hakas Destanları I” isimli kitaptan yararlanılmıştır.

4.2.1. Anne

Altın Çüş destanında Altın Arığ doğum yapınca çocuğunu Ak Kula isimli ata verir ve o da çocuğu düşman gelmeden kaçırmak için burnuna çekip kaçmaya başlar. Düşman olan Alp Hartığa, doğan çocuğun nerede olduğunu sorunca da anne içgüdüleriyle hareket eden Altın Arığ, yaşlı olmasından dolayı doğuramayacağını söyler. Gençliğinde de doğum yapamadığını, gençlikte olmayan şeyin yaşlılıkta zaten olamayacağını anlatarak onu kandırmaya çalışır. Alp Hartığa, Altın Arığ'ı sürükleyerek götürür ve işkence etmeye başlar. Buna rağmen bir anne olan Altın Arığ, çocuğunun iyiliği için ölmeyi göze alarak yalan söylemeye devam eder. En sonunda da işkence edilerek öldürülür.

Destanlarda genel olarak her zaman çocuğunun yanında olan anne, desteğini ve merhametini ondan hiçbir zaman esirgemez. Çocuğunun yaşaması için burada görüldüğü gibi kendi canını hiçe sayarak fedakârlık yapar.

Altın Çüş, guguk kuşundan dirilttiği çocuğa kendisini tanıtırken annesinin ismini söyler. Destanda üzerinde çok durulmayan bu kadının isminin, Ak Ölen Arığ olduğu söylenir.

Alp Möke, evleneceği Hıyan Arığ isimli kızı da yanına alıp Altın Çüş'le birlikte dönerken yolda babası Alp Han'ın mezarını görür ama dirilme zamanı geçtiği için Altın Çüş, babasının dirilemeyeceğini söyler. Ancak annesi Altın Arığ'ın dirilme zamanı geçmediği için annesini diriltirler. Daha sonra dönüp annesi ve Altın Çüş, Alp Möke'ye dokuz gün süren büyük bir evlilik toyu düzenler.

Alp Möke'nin çocuğunu kurtardıktan sonra alıp evine getiren Ak Molat, annesi Ak Çibek Arığ tarafından hazırlanan masada yemek yer. Annesine, çocuğun bir isminin olmadığını ve bu çocuğa bir isim verilmesi gerektiğini söyler. Ak Çibek Arığ, dokuz düğmeli zırh çıkararak çocuğa verir. Bu canlı zırhı Ak Han'ın soyundan olmayanların giymediğini, giyerse de ölebileceğini söyler ancak çocuk giyince bir terslik olmaz. Bu da çocuğun alp kişilikli bir erkek olarak dünyaya geldiğini gösterir. Ak Molat da daha sonra çocuğa Üzümlü Han adını verir.

4.2.2. Eş

Altın Çüş destanının girişi, iki yaşlı çiftin anılmasıyla başlar. Alp Han, karısı Altın Arığ'a ne yapması gerektiği konusunda danışır. Halkını görmeyeli uzun zaman geçtiğini ve gitmesinin iyi olup olmayacağını karısına sorar. Alp Han'ın karısı Altın Arığ, kocasına halkını denetlemesi ve nasıl yaşadıklarını görmesi için telkinde bulunur ve karısının sözüne uyan Alp Han, yola koyulmak için hazırlıklara başlar.

Altın Arığ, incelenilen destanlarda görülen akıl veren ve danışılan kadın motifine örnek oluşturur. Erkek, onun düşüncelerine ve akıl vermesine saygılıdır.

Alp Han, malının ve halkının iyice genişlediğini görünce bu serveti bırakacak bir çocuğunun olmamasından dolayı üzülür. Durumu karısına anlatınca karısı, ona altı aylık hamile olduğunu söyler. Başta karısının dediklerine inanmayan Alp Han, iyice baktığında karısının söylediklerinin doğru olduğunu anlar ve sevinir.

Kadın, soyun devamı sağlayan önemli bir etmendir. Atlı-göçebe kültür içerisinde sürekli olarak mücadelelerin yaşandığı ve komşu boyların birbirlerine üstün gelmeye çalıştığı düşünüldüğünde çocuğun varlığı önemlidir. Çocuğun dünyaya gelmesini sağlayan iki önemli kişiden birinin kadın olduğu göz önüne alındığında, kadın kutlu bir varlık olarak görülür. İlk başta eş olarak karşımıza çıkarılan Altın Arığ, çocuğunu doğurmasıyla birlikte anne olarak da karşımıza çıkarılır.

Çaaş Han, karısından, mahmurlaşan Altın Çüş'e şifalı bitkilerden vermesini söyler. Destanlarda ve mitolojide bu özellikleri bulunan kadınlar ve şamanlar, genellikle bu işi yürüten kişilerdir. Yaralanan ya da ölen kahramanı sağaltıp tekrar diriltten de genellikle kadınlar olur.

Çaaş Han, Altın Çüş'ün, insanı nasıl dirilteceğini bilmemesi üzerine karısı Çarış Tana'dan bunun nasıl yapıldığını anlatmasını ister. Kadın, başta bunu bilmediğini söyleyince Çaaş Han, karısını dövmekle tehdit eder ve kadın da bundan sonra bu işin nasıl olacağını anlatmaya başlar. Başta anlatmamasının nedeni de yiğit kişiye karşı utanmasındandır.

Destanlardaki bu tip doğaüstü olayları gerçekleştirenler, kısmî olarak da büyücü diyebileceğimiz bu kişiler, genellikle kadınlardan oluşmaktadır. Altın Çüş destanında da diriltmenin nasıl yapılacağını anlatan kişi, Çarlı Tana isimli kadın olmuştur. Bu özelliğiyle Çarlı Tana, herkesin bilmediği bilgileri bilen ve sihir, büyü ile de uğraşan bir kadındır denilebilir.

Guguk kuşundan Alp Han çocuğunu diriltip yurduna gelen Altın Çüş, burada Ak Çibek Arığ isimli karısına şifalı içkiler vermesini söyler. Daha önce de söylenildiği gibi, toplum arasında sağaltma işlemini yapanın kadın olduğu düşünülür ve aynı zamanda da kadın, ev işlerini yapıp hizmet eden konumundadır.

Altın Çüş'ün atının gece karanlığında gelmesini ilk fark eden, Alp Möke'nin eşi Hıyan Arığ'dır. Bu tip önemli durumlarda ilk fark edenin kadın olması ve kocasına haber vermesi, kahramanın uyuduğu ya da haber alamadığı yerlerde kadının, yardımcı karakter olarak karşımıza çıktığını gösterir.

Altın Çüş'ü kurtarmaya gitmek için hazırlanan Alp Möke'ye, Altın Çüş'ün gücünün yetmediklerine kocasının da gücünün yetmeyeceğini söyleyen Hıyan Arığ, kocasının “Altın Çüş'le beraber ölürüz.” demesi üzerine susar ve Alp Möke yola çıkar.

Kadın, kocası Alp Möke'ye gerçekçi bir tavırla yaklaşmış ve gücünün yetemeyebileceğini ona hatırlatmıştır.

Altın Çüş'e zarar veren ve Alp Möke gelene kadar onunla savaşan yiğitlerin Ak Molat ve Kök Molat isimli kişiler olduğu ve bunların, Altın Çüş'ün çocukları olduğu söylenir. Alp Möke, Altın Çüş'ü kurtardıktan sonra Altın Çüş, karısı Ak Çibek Arığ'ı dövmeğe başlar. Kendisine saldırdıkları için bu iki çocuğun, kendisine ait olmadığını ve karısının kendisini başka bir erkekle aldattığını düşünür.

Ak Çibek Arığ, kocasının dövmelerine karşın çocukların Altın Çüş'e ait olduğunu anlatır. Altın Çüş de kendi çocuklarının kendisine saldırmayacağını düşündüğünden karısına inanmaz ve karısını dövmeğe devam eder.

Erkek karşısında fizikî yeterlilikte olmayan kadın, kocasının kendisini dövmesine karşı herhangi bir karşılık verememektedir. Bu da öncelikle kuvvet olarak erkek kadar

güçlü olmaması, daha sonra da küçümsenmesini benimsemiş olan kadının, kocasının yaptıklarına itaat etmesinden ileri gelmektedir denilebilir.

Ak Çibek Arığ, Altın Çüş'ün babası Ak Han'ın kötü bir kişi olduğundan oğlu Kök Molat'ın da dedesine çekmiş olacağını söyler. Bunun üzerine düşünen Altın Çüş, karısının söylediklerinin doğru olduğunu anlar ve suçsuz yere dövdüğü için karısından özür diler.

Destanın ilerleyen kısmında Alp Möke'ye baskın düzenlemek için gelen atlıları ilk duyan yine Alp Möke'nin eşi Hıyan Arığ olur. Bu gelenlerle savaşmaya giden Alp Möke, karısı Hıyan Arığ'ın da altı aylık hamile olduğunu görüp savaşmak için evden ayrılır.

Kocası savaştayken doğum yapan Hıyan Arığ, doğan çocuğunu Kara sarı kulun'a bindirip kaçırmasını sağlar.

Destanın sonunda Alp Han Kız'ı yenip babasına hediye eden Üzüm Han, annesi Hıyan Arığ'ın kıskanması sonucu bir anlaşmazlık yaşar. Hıyan Arığ, Alp Han Kız'ı, Üzüm Han'ın mı yoksa Alp Möke'nin mi aldığını sorar. Alp Möke de oğlunun alıp kendisine verdiğini söyler. Alp Han Kız, Alp Möke'nin kendisiyle yaşayabileceğini söylemesi üzerine bunu duyan Hıyan Arığ, darılmayacağını söyleyerek duruma razı olur ve birlikte yaşamaya başlarlar.

Destanın sonunda istemeyerek de olsa, korkudan da olsa evlenmek durumunda kalan Alp Han Kız, kumalık durumuna örnek oluşturur. Türkler arasında birden fazla kadınla evliliğe hoş bakılmaması yüzünden de Hıyan Arığ önce bu duruma karşı çıkmış, daha sonra da mecburiyetten birlikte yaşamayı kabul etmiştir.

4.2.3. Kız çocuk

Altın Çüş, Ak saray eve geldiğinde Arı sili altı kızıdan ve yedincisi de altın yakalı elbise giymiş kişiden bahsedilir. Altın Çüş, Kepçe kulak deri kulak Kuğu İney'in yedi kızı dönüşerek oturduğunu anlar. Bu kızlardan destanın devamında Kuğu İney olarak bahsedilmese de kızların kimlerin çocukları olduğunu söylenmez. Bu yüzden bu bahsedilen kızların, kız çocuk olarak düşünölmesi fikriyle hareket edilmiştir.

Altın Çüş'ün girdiği Ak sarayda kendisine hizmet eden ve altın yakalı yedinci kızıdan bahsedilir. Altın yakalı yedinci kız, kendisini Puruhan Arığ olarak tanıtır. Altın Çüş, içki isteyince kendisine hizmet eden kızın adının da Tolay Puruhan olduğunu öğrenir. Bu kızlardan şifalı içkiler isteyen Altın Çüş, iyice sarhoş olup Puruhan Arığ ile de son kez konuştuktan sonra nasıl saygı göstermesi gerektiğini sorunca Puruhan Arığ, göstermek için dizlerinin üzerine çöker. Bu sırada Altın Çüş de yerden aldıklarını kaldırıp bu kızın üstüne döker.

Kuğu İney'in bu kızların şekline girdiğini düşünen Altın Çüş, bu kızlara kendilerinin hileli yaklaşımına göre oyun oynar. En sonunda da kızların lideri diye söylenilebilecek olan Puruhan Arığ, yere kapaklanınca hile ile onun üzerine yerden aldıklarını döker ve böylece onu alt etmiş olur.

Destanda hileli yolu seçenlerin genellikle kadınlar olduğu düşünüldüğünde, Kuğu İney de kadın kılığına girip hazırladığı zehirli içkileri Altın Çüş'e sunar. Kadın burada, erkeği bu yollarla kolaylıkla kandırabilen bir canlı olarak gösterilir. Ancak Altın Çüş, olayı daha o mekâna gelmeden anladığı için kurulan bu tuzağa düşmez.

Hıyan Han'ın kızı Hıyan Arığ diye bir kızın varlığı, destanın ilerleyen kısmında görülür. Bu kız, çok çirkin olarak tasvir edilmesine rağmen Altın Çüş, bu kızı Alp Möke'nin almasını ister. Alp Möke, çirkinliği yüzünden başta olumsuz şeyler söylese de Altın Çüş'ün her dediğini yapmaya söz verdiği için kızı almaya razı olur. Daha sonra ise Alp Kara Han'dan korktukları için kızın çirkin kılığına büründüğü ortaya çıkar ve kız daha sonra asıl şekline dönerek çok güzel biri olduğunu gösterir.

Alp Möke'den intikamını almak için Çil Kara kız, Ok Han'la birlikte Alp Möke'nin yaşadığı yurda gelir. Erkek gibi intikam duyguları güden bu kadın, Alp Möke'ye baskın gelmeye çalışıp babasının intikamını almak ister.

Kuğu İney'in kılığına girdikten sonra Kara Han ve Bora Han'ın kılığına giren Ak Molat, önce Kara Han'ın kızı Kara Ninci'yi, ardından da Bora Han'ın kızı Bora Ninci'yi öldürüp kardeşi Gök Molat'la konuşur. Gerçek kılığına bürünen Ak Molat, kardeşine yurda dönüp Ak Han'ın kızı Ay Arığ'ı alıp yaşaması gerektiğini söyler.

Destanda üzerinde durulmayan Bora Ninci, Kara Ninci ve Ay Arığ isimli kızlar, sadece bahsedilerek adı anılıp geçen kişilerdendir.

Destanda üzerinde durulmayan bir başka kız da aaş Han kızı Altın arılı'tır. Altın üş, aaş Han'a, kızı Altın arılı'ı Üzüml Han'a verip vermeyeceğini sorar ve aaş Han da kızı Altın arılı'ı Üzüml Han'a vermeyi kabul eder.

Kadın kendi iradesi yerine, babasının ve ağabeylerinin isteği doğrultusunda, tanımadığı kişilerle evlenir. Kızın bu konuda söz hakkı olmadığı göze çarpar.

4.2.4. İhtiyar kadın

Altın üş destanında Kuğu İney karakteri, şekil değiştiren birisidir. Ak Sarı Kulun ve Alp Han'ın çocuğunun yakalandığı bölümde yaşlı bir nine olarak karşımıza çıkarılır. Alp Hartığa onunla yaşlı bir nine olarak konuşur. Zararsız olabileceği düşünölen bu yaşlı kadın tipindeki karakter, bu şekilde görünerek Ak Sarı Kulun'u ve çocuğu düştükleri zor durumda yakalayabilmiştir.

4.2.5. Savaşçı kadın

Alp Han'a meydan okuyan Alp Hartığa'nın yanında geldiği söylenen il Kara Kız diye anılan bir savaşçı kadının varlığı görölmektedir. Eski Türklerde görölen savaşçı tipli kadınlar, Altın üş destanında da karşımıza çıkar.

Altın üş destanında Alp Han Kız olarak beliren yiğit kız, Ak Kula'yı kılıcıyla öldürmeye çalışır ancak başarılı olamaz. Kaan atın arkasından erkek gibi ok atan kız, atı yaralar ve Ak Kula da taşıdığı çocuğu Ak Sarı Kulun isimli atın üstüne yükler.

Alplık özelliği gösteren kız, erkek gibi hareket etmesi bakımından yiğit sıfatıyla anılır. Erkek gibi cengâverlik özellikleri gösteren bu kız, kılıç kullanmada ve ok atmada neredeyse bir erkekten daha iyi olarak tasvir edilir.

Alp Kara Han'ın kızı olduğu söylenen il Kara kız, babasıyla savaşmaya gelen Altın üş ve Alp Möke ile savaşmaya kendisi de gider. Uzun mücadeleler sonucu Altın üş, Alp Kara Han'ı yenip öldürür. Alp Möke ise il Kara kızı tam yenecekken elinden kaırır.

Altın Çüş, tecrübesiz olduğu için Alp Möke'ye kendisini izlemesini ister ama yine de galip geldikleri için sevinir. Bu kısımda, babasına yardım eden Çil Kara kız, alplık özelliği sergileyerek erkekler gibi hareket edip savaşıklık özellikleri göstermektedir.

Çil Kara kız ve Ot Han'la savaşa tutuşan Altın Çüş ve Alp Möke'ye savaşın zor yerlerinde yetişip yardım eden Alp Möke oğlu Üzüm Han, Çil Kara kızın öldürülmesine yardım eder. Alplık ve savaşıklık özelliği gösteren bu kız, babasının intikamını almak için çıktığı yolda başarısız olur.

Destanda bir başka alplık özelliği gösteren kız da Alp Han Kız'dır. Üzüm Han'la yaptıkları savaşta yenilen Alp Han Kız, Üzüm Han'ın isteği üzerine Alp Möke ile evlenmeyi kabul eder. Alp Möke de oğlunun isteği üzerine bu evliliği kabul eder. Alp Möke ve Alp Han Kız, Üzüm Han'dan korktukları için bu birlikteliği kabul ederler. Başta savaşıklık özelliği gösteren bu kız, yenilmesi üzerine destandaki diğer kadınlar gibi itaatkâr bir rol üstlenir.

4.2.6. Hizmetçi kadın

Altın Çüş, Çaas Han'ın sarayını ziyaretinde selamlaştıktan sonra ona ikramlarda bulunan Arı sili kadın isimli bir kadının varlığı görülür. Her şeyin iyisinden ikramlarda bulunup masasını donatan bu kadın, ağırlayıp hizmet eden olarak anlatılır. Destanın ilerleyen kısmında Arı sili kadın olarak adlandırılan kadının, Çaas Han'ın eşi Çarılı Tana olduğu anlaşılır. Karısına Arı sili kadın olarak seslenmesi ise arı, yani temiz ve pak olması bakımından; onu her yönüyle çok beğenmesi bakımından olabilir.

4.2.7. İstatistikler ve örnekler

Çizelge 4.2. Hakas Türk Destanları

HAKAS DESTANLARI		
Figürler	Destanlar	Dize Numaraları
Kadın	Altın Çüs	170, 175, 180, 200, 225, 240, 260, 375, 445, 455, 465, 475, 740, 1015, 1090, 1095, 1105, 1135, 1185, 1195, 1205, 1920, 1990, 1995, 2010, 2450, 2520, 2535, 2540, 2555, 2600, 2685, 2695, 2740, 2770, 2785, 2860, 2875, 2995, 3005, 3640, 3870
	Ak Çibek Arıĝ	95, 105, 590, 720, 2065, 2820
Hanım	Altın Çüs	225, 540, 545, 550, 570, 3485, 3490, 3545
	Ak Çibek Arıĝ	
Kız	Altın Çüs	235, 295, 570, 580, 595, 600, 605, 625, 1295, 1300, 1350, 1355, 1370, 1375, 1380, 1420, 1425, 1430, 1435, 1505, 1510, 1555, 1575, 2180, 2185, 2195, 2205, 2235, 2240, 2245, 2300, 2305, 2335, 2340, 2360, 2370, 2375, 2380, 2385, 2405, 2815, 3100, 3120, 3280, 3295, 3315, 3320, 3330, 3365, 3390, 3490, 3495, 3500, 3505, 3510, 3515, 3520, 3545, 3650, 3655, 3745, 3850, 3875, 3885
	Ak Çibek Arıĝ	75, 115, 140, 175, 180, 190, 700, 980, 1385, 1430, 1465, 1535, 1660, 1775, 1920, 2200, 2205, 2210, 2215, 2225, 2230, 2255, 2260, 2305, 2485, 2520, 2645, 2670, 2760, 2800, 2830, 2845, 2850, 2955, 3125, 3130, 3135, 3170, 3175, 3260, 3270, 3350, 3355, 3485, 3500, 3585
Bala	Altın Çüs	455, 725, 780, 1055, 1115, 2870
	Ak Çibek Arıĝ	
Abla	Altın Çüs	1365
	Ak Çibek Arıĝ	1425, 1780, 2240, 2250, 2310, 2330, 2535, 2545, 2635, 2640, 2660, 3090, 3105, 3170, 3265, 3270, 3275, 3415, 3505
Hizmetçi	Altın Çüs	
	Ak Çibek Arıĝ	75, 115, 140, 175, 180, 190, 585, 700, 895, 980, 1385, 1430, 1465, 1535, 1660, 1775, 1920, 2200, 2205, 2210, 2215, 2225, 2230, 2255, 2260, 2305, 2485, 2520, 2645, 2670, 2760, 2800, 2830, 2845, 2850, 2955, 3125, 3130, 3135, 3170, 3175, 3260, 3270, 3350, 3355, 3485, 3500, 3585
Bala	Altın Çüs	
	Ak Çibek Arıĝ	2055, 2450

ALTIN ÇÜS – KADIN

Altın direğe gelip attan inip.
 Atını bağlayıp ak eve girmiş.
 Kırıp dökerek ak zırhını çıkarmış:
 Altın Arıĝ **kadın**, altın masasını çekip,
 170 Aşını yemeğini koyup dönüp duruyor.

Alp Han altın masaya oturup.
 Aşını, yemeğini yiyor şimdi.
 Altın Arıĝ **kadın**,
 Alp Hanın karşısında durup.
 175 Konuşuyor."Aldığım erim Alp Han,

Niçin ağlayıp, niçin sızlandın?"
 Alp Han, Altın Arıĝ **kadına** bakıp,
 Konuşuyor:
 "Aldığım karım Altın Arıĝ,
 180 Hiç ağlamadım, hiç sızlanmadım."

Güçlkle durdurdum.
 Onun için kızarmış olmalı."
 Böylece konuşmayı geçiştiren
 Alp Han Derin nefes alıp oturuyor.
 200 Altın Arıĝ **kadın**.

Hepsi çocuklu, hepsi evlatlı,
 Adıyla Alp Hanın Yakını,
 Akrabası da olmadı.
 Tek başıma Alp Hanım."
 225 Altın Arıĝ **kadın** konuşuyor:

Altın Arıĝ **kadın** dönüp yürümüş;
 Alp Han iyice baktığında,
 Altın Arıĝ karısı gerçekten, gebe kalmış,
 Gebeliği altı aya ulaşmış.
 240 Alp Han sağ omzunu çekip gülererek,

Yumuşak döşeğine yatıp uyumuş.
 Horlama sesi gürliyormuş.
 Altın Arıĝ **kadın**, altın masasını temizleyip,
 Alp Hanın yanına yatmış.
 260 Altın Arıĝ **kadın** uyuyamıyor.

Eski yıl geçip,
 Yeni yıla erişiyorlar.
 Nice günler geçmiş.
 Onlar böyle tutuşurken,
 375 Altın Arıĝ **kadının**

Alp Hartığa ak sarayın önüne gelip,
 Attan inip hanın beyin
 Ak sarayına girmiş.
 Altın Arığ **kadın** temizlenip silkelenmiş.
 445 Bir şey bilmiyor gibi olup.

"Şanlı Altın Arığ,
 Bağından çıkan balanı ne yaptın, içinden
 çıkan-çocuğunu ne yaptın?"
 Altın Arığ **kadın**, kalkıp konuşuyor."
 455 Hey, alp kişi gençlikte olmayan şey,

Kara yere sırt üstü düşürmüş,
 Örülerek yapılan kamçıyla,
 Orada dövüp, orada vurmuş.
 Altın Arığ **kadın**ın acı sesi
 465 Ak sarayın içinde işitiliyor.

Orada eziyet ediyor.
 Altın Arığ **kadın**
 Acısını çekiyor,
 Eziyetini görüyor. "
 475 Öldürecekse alp kişi,

"Yaşlı **kadın** Kuğu İney, deniz suyunu
 Dönüp geçerek git.
 Yüce gök zirvenin üstünde
 Alp Hanın çocuğunu,
 740 Alp Hanın kulununu

Hâlleşme hatırlaşma bitince.
 Dönüp gelerek
 Altın Çüs Alp oturacak altın tahta oturuyor,
 Arı sili **kadın** kişi gelmiş,
 1015 Altın masasını kurup.

Anlatıp söyleyiver.
 "Çaas Han **kadına** söylüyor: "
 Aldığım karım Çarış Tana'm,
 Şifalı içkin var mı?
 1090 Altın Çüs mahmurlaşıyor."

Böyle söyledikten sonra,
 Arı sili **kadın** şifalı içkiyi
 Altın masaya koymuş.
 Çaas Hanla Altın Çüs
 1095 Şifalı içkiyi içiyorlar.

Kadının yüzü şişip.
 Kızarıp oturmuş,
Kadın anlatıyor:

- 1105 “Heyy, aldığım kocam Çaas Han,
Öyle şeyi nereden bileyim,
- Anlatıver, aldığım karım
Çarlı Tana; Yayılmış duran yerin üstünde
Benim bilmediğim yok diyordun;
Anlatıver, söyleyiver.”
- 1135 Çarlı Tana **kadın**, kalkıp,
- Çarlı Tana **kadın**,
Misafir kişi bütününü içmez,
Büyük kadehe şifalı içkiyi koyup,
Getiriyor,
- 1185 Altın Çüs'ün önüne koyuyor
- Bir daha ver.
"Kadın"ın güzeli dönüp gitmiş.
Büyük kadehi doldurup,
İkinci kadehi getirip,
- 1195 Altın Çüs'ün önüne koymuş.
- Üçe kadar içip gideyim.
"Kadın" üçüncü kadehi doldurup,
Getirip Altın Çüs'ün önüne koymuş.
Altın Çüs, iki kulpundan tutup içmiş.
- 1205 Büyük kabın dibine kadar içip,
- Ak sarı at durup kalmış.
Ak saraya yürüyüp gelip,
Yığılıp o zaman girmişler.
Arı sili **kadın** dönüp duruyor.
- 1920 Altın Çüs, iyilik mi sağlık mı.
- Kanlı savaşta giydiği
Ay şeklindeki borkünü giymiş.
Kadın, altın masaya
Aşını yemeğini koymuş,
- 1990 Alpları altın masaya oturtup,
- Yemekleyip doyuruyor.
Altın Çüs konuşuyor:
"Aldığım karım
Ak Çibek Arığ'ım, Şifalı içkin var mı?"
- 1995 Ak Çibek Arığ **kadın** konuşup duruyor:
- Gerçekten de öyle baba yurdundan çıkıp,
Altı yıl oluncaya kadar gelmedim;
Fakat aldığım karım darılma,
Şifalı içkin var ise, veriver.
- 2010 Ak Çibek Arığ **kadın**

- İlacı ilaç olmuş, canı gelmiş,
Altın Arığ **kadın** kalkıvermiş.
Alp Möke oğlunu görüp,
Boynuna sarılıp ağlayıp sızlıyor.
2450 Kaybolan kuş ötüşüp.
- Atını bağlayıp ak evine dönüp girmiş.
Soyunup,
Ak deri zırhını asıp bırakmış.
Hıyan Arığ **kadın** altın masaya
2520 Aşını yemeğini koymuş,
- Hıyan Arığ **kadın**, uykusu gelmeyerek,
Öteye dönüp beriye dönüyor.
Gece yarısı yaklaşmış,
Böyle yatarken.
2535 Yeryüzü titremiş,
- Göğün bağı sallanmış:
Çok çok uzaklarda yerin üstünde.
Sert toynaklı yiğit atın
Tıkırtısı geliyor.
2540 Hıyan Arığ **kadın** gece karanlığında
- Altın direk dibinde durduruyor.
Hıyan Arığ **kadın**
Alp Möke'yi uyandırmış.
Alp Möke kalkmış,
2555 Hıyan Arığ anlatıyor:
- Derlenip toparlanmış.
Hıyan Arığ **kadın** konuşuyor:
"Aldığım kocam Alp Möke,
Nereye gidiyorsun?" "Evet.
2600 Ak Han çocuğu Altın Çüs
- Orada dövüp durmuş.
Ak Çibek Arığ **kadın**
Acı sesle bağılıyor:
"Aldığım kocam Altın Çüs,
2685 Aklını mı yitirdin.
- Kimden oldu, söyleyiver?
Ak Çibek Arığ **kadın**
Bağırıp çağırıyor:
Bağrımdan çıkan iki çocuğum
2695 Senin çocukların, Altın Çüs,
- Ağlayıp sızlıyorlar.
O zaman bırakmış.
Ak Çibek Arığ **kadın** kalkıp gitmiş.

2740 Altın masasını çekip,
Aşını yemeğini koymuş,

Selam verip selamlaşmış.
Merhaba deyip merhabalaşmış,
Soyunup ak deri zırhını asmış,
2770 **Kadını** Hıyan Arığ altın masaya
Aşını yemeğini koymuş,

Otlatılan malın adedini saymış,
Halkına obasına adalet dağıtmış,
Huzurlu yaşayıp keyif alıyormuş.
2785 Böyle yaşarken bir güns Hıyan Arığ **kadın**,
Karanlık gecede uyuyamamış.

Kararıp kayboluyor,
Gündüz çıkan gün ışığı
Kızarıp yanıyor gibi.
Eski ay geçip gidiyor,
2860 Hıyan Arığ **kadının** vakti gelip.

Atacak tan atıyor,
Aydınlık gün parlayıp çıkıyor.
Hıyan Arığ **kadın** orada görünmüş:
Ala canavar oğlan çocuk,
2875 Hıyan Arığ, doğrulup kalkarak,

Kıymetli adını verelim.
"Ak Çibek Arığ **kadın**, kalkıp gidip,
Dokuz ağızlı ak taş sandığını açıp,
Dokuz düğmeli canlı zırh çıkarmış:
2995 Alevlenen ateş gibi,

Bu çocuğa giydireyim
Dayanırsa, dayansın.
Dayanamazsa, kara kömür olup yansın."
Böyle konuşup Ak Çibek Arığ **kadın**,
3005 Dönüp gelip dokuz düğmeli canlı zırhı,

Oradan dönüp ak saraya girmişler.
Orada yeniden selamlaşıp,
Yeniden merhabalaşıyorlar.
Hatırlaşma bittiğinde, Altın Tana **kadın**
3640 Altın masasını çekip.

Ak deri zırhını asıp bırakmış.
Hıyan Arığ **kadın** altın masaya Aşını,
yemeğini hazırlamış,
Alp Möke, karısıyla selamlaşıp
3870 Merhabalaşıp Hıyan Arığ **kadın**

AK ÇİBEK ARIĞ - KADIN

Derlenip, hazırlanıp çıkmış
Ak kula atına atlayıp, büyük oba içinden,
Halkına bağırıp, çağırıp gidiyor.
O gittikten sonra kapı açılmış,
95 Asa tutan ihtiyar **kadın** içeri girmiş.

Bir kase sütü var mı?
Verebilir misin?
Ay Hucın kalkıp, bir kase sütü
İhtiyar **kadına** vermiş,
105 İhtiyar **kadın** içip, konuşuyor:

Bay Kara Hanın yurdunda
Üzücü şey çok olmuş.
Sürüyle getirilen **kadın**lar,
Ay Hucın'ın ağdını duyup,
590 Karanlık gece olunca

Ak Çibek Arığ
Ak kır atına atlayıp,
Ormanlı zirveden aşağı inmiş.
Ak ırmak kıyısına inip geldiğinde.
720 Yaşlanmış **kadın** kişiyi öldürüvermiş.

Büyük köyün arasından
İnleyen **kadın**lar toplayıp,
Ay Hucın'ın ağzına süt koyup,
Ay Hucın kendine gelip,
2065 Gözünü açmış,

Çok güçlü imiş,
Eti kemiği bütünüyle gerilmiş.
Üçüncü kez
Ozıl Arığ Ayrın aşını uzatıyor:
2820 **Kadın** kişi yaşarsa,

ALTIN ÇÜS – HANIM

Hepsi çocuklu, hepsi evlatlı,
Adıyla Alp Hanın
Yakını, akrabası da olmadı.
Tek başıma Alp **Hanım**.
225 Altın Arığ kadın konuşuyor:

Yorulup acı çekip koşuyorlar.
Ak Kula at geldiğinde.
Çok çok uzaklarda
Yer yükseği **Hanım** zirve görünüyor.
540 Ak sarı kulunla Ak Kula at yer yükseği

Hanım zirveye
Kadar koşup gitmişler,
Eteğinden zirvesine sürünerek çıkıyorlar.

545 **Hanım** zirvenin üstünde durup
Bakınıyorlar.

Hanım zirvenin altında
Dokuz zirvenin ayrıldığı yer,
Dokuz ırmağın katıştığı yer,
Suyun geniş han ırmak suyu
550 Orada yayılıp akıyor.

Elli belik omzuna yayılmış.
Geniş omuzlu.
Dik göğüslü,
Dokuz düğmeli ak boz zırh giymiş
570 Kızın yiğidi **hanım** zirveye çıkıyor.

Uzaklarda uğuldayıp gidiyor.
Çok çok uzaklarda yerin yükseği
Hanım dağın zirvesi görünmüş
Hanım dağın zirvesinde,
3485 Açılmayacak ak duman yükseliyor,

Kalkmayacak gök duman yayılıyor: Alp Han
Kız yerinde
Üzümlü Han Büyük savaşı başlatmış.
Ak kar gibi ak kula at,
3490 **Hanım** dağın zirvesine

Pis Tumzuh Kuğu İney'i yedekleyip koşturmuş.
Kuğu iney yiğit atla birlikte
Dört nala gitmiş.
Altın Çüs, Alp möke, Alp Han Kız,
3545 **Hanım** zirve üstünde kalmışlar.

ALTIN ÇÜS - KIZ

"Şanlı Altın Arığ,
Gençliğindeki huyunu değiştirmedin
Gençliğinde söylemiştim,
Bir hanın, beyin **kızını** alayım diye,
235 O zaman da böyle yalan söylemiştin."

Dokuz ırmağın katıştığı yerden
Dokuz kulaç boylu kara kula atlı
Alp Kara Han yetip gelmiş mi ne.
Kara doru atlı Alp Hartığa oğlu,
295 At götürmez Çil Kara **Kız kızı**

- Elli belik omzuna yayılmış,
 Geniş omuzlu,
 Dik göğüslü,
 Dokuz düğmeli ak boz zırh giymiş
 570 **Kız**ın yiğidi hanım zirveye çıkıyor.
- Yanına yetişip geldi.
 Dokuz hanı kendine bağlamış
 Dokuz kulaç boylu han boz atlı,
 Alp Han **Kız** imiş.
 580 Attan inerek seğirmiş.
- Alp Han **Kız** yanlarına geldi.
 Aya benzer puladı kaldırdı,
 Altı defa çevrildi, altı kez döndü,
 Duran Ak Kula atın
 595 İnce boynunun kökünden vurdu.
- Ak Kula at durduğu yerden
 Yumulup koşmuş.
 Alp Han **Kız** vuramayıp,
 Kara yerin üzerine vurmuş.
 600 Sonra dönüp baktığında,
- Ak Kula at çok çok uzaklara kaçmış.
 Alp Han **Kız**, sadağını kapıp yay çıkarıp,
 Okluğu kapıp ok çıkarmış.
 Koşan şeyi koşarak yakalayan okum.
 605 Uçan nesneyi uçarak yakalayan okum, diyor
- ikinci okunu alarak Han **Kız**,
 İğne tutan elim
 Şaşmadan değsin, diyor,
 Yüksük tutan elim,
 625 Yanılmadan değsin, diyor,
- Ak saray evin içinde
 Arı sili altı **kız**.
 Yedincisi altın yakalı elbise giymiş,
 Altmış beliği arkasında,
 1295 Elli beliği omzuna yayılıp,
- Arı sili **kız** kişi oturuyor.
 Altın Çüs, düşünüp baktığında"
 Kepçe kulak deri kulak Kuğu İney,
 Yedi **kıza** dönüşmüş, orada oturuyor.
 1300 Ak otlu yazının önüne arkasına baktığında,
- Altın yakalı elbise giyen **kız**,
 Selam merhaba, Ak Han çocuğu,
 İçkici Altın Çüs deyip konuşuyor.

- Altın Çüs altın tahta oturmuş.
1350 O altı **kız**ına söylüyor:
- "Misafir kişi geldi,
Aşınızı yemeğinizi hazırlayın.
"Altı **kız** altın masa kurup,
Aşı yemeği hazırlamışlar.
1355 **Kız** kişi sesleniyor:
- Küçüksen, kardeşim olursun,
Ak yazıda yaşayıp duran
Hangi güzelin yavrusu,
Hangi güzelin çocuğu olursun?"
1370 **Kız** güzeli anlatıyor:
- "Evet, Altın Çüs,
Ak otlu ak yazıda yaşayan,
Kötülüğü yanlış olmayan
Puruhan Arığ **kız** oluyorum.
1375 Doksan hanın yerini gezerim,
- Doksan hanın yaşadığı yerde,
Hüküm sürer, adalet dağıtırım.
Böyle konuşup böyle söyleyip
Puruhan Arığ **kız** Altın Çüs'ten soruyor:"
1380 Adıyla, Ak Han çocuğu.
- Alp Hanın biricik çocuğunu
Yeniden hayata döndürüp diriltecek
Şeyi arayıp duruyorum.
Adıyla Puruhan
1420 Arığ **kız** Şifalı içkin var ise,
- İçkici doğan Ak Han çocuğu içiversin."
Tolay Puruhan **kız**, evet,
Altın Çüs, Biraz var deyip bir tulum içkiyi
Masaya koyup ak kadehini uzatmış:
1425 "İçkici Altın Çüs koyup iç."
- Altın Çüs, ak kadehe koyup içiyor.
Altın Çüs söylüyor:
"Hey, Tolay Puruhan **Kız**,
Şifalı içkinin gücü yok,
1430 Güçlü içkin yok mu?
- Birazcık koyuversen, içkici doğan
Altın Çüs içerdi."
Tolay Puruhan **Kız** kalkıp gitmiş,
Misafir kimsenin bitirmeyeceği
1435 Ala kasesini alıp,

- İçmeye doğan
Altın Çüs içmiş,
Yemeye doğan
Altın Çüs Yiyiversin." deyip duruyor.
1505 **Kız**ın yiğidi oraya dönüp, iki dirseğine yaslanıp,
- Dilini çıkarıp şaşırp kalıyor:
"Ne güçlü doğan Altın Çüs imiş,
Hangi büyük alp, ikiye içse,
Kara kömür olurdu."
1510 Dönüp gelerek **kız** kişi konuşuyor:
- Puruhan Arığ **kız**, karşısına gelip,
Anlatıyor: "Ak Han çocuğu
Altın Çüs,
Atan anan yerine üç güne kadar gelirim,
1555 Orada ayağıma düşersen.
- Yere kaplanıyor. işte böyle saygı gösterirsin, diyor.
Altın Çüs'ün esrikliği fazla,
Şarkısını türküsünü söyleyip duruyor,
Puruhan
1575 Arığ **kız** gösteriyor,
- Çekip döndürerek sürmüş.
Alt tarafından ak sarayın
At götürmez Çil Kara **kız** çıkıp gelmiş,
Atası Kara Hanla birlikte,
2180 Geliyorlar.
- Büyük oba içinden gelmişler,
Kara zirveye dönüp
Çıkıp duruyorlar.
Ay kara atla at götürmez
2185 Çil Kara **kız** sert yere bassalar,
- Temiz gücü yetmez olur.
Altın Çüs konuşuyor:
"Peki, sevgili kareşim
2195 Alp Möke Sen Çil Kara **kız**la tutuşuver,
Ak Han çocuğu Altın Çüs Alp
- Altın Çüs'le karşılıklı
Koşuşup vuruştuklarında.
Dağ dağa vurmuş gibi.
Zirve zirveye çarpmış gibi.
2205 Çil Kara **kız**la Alp Möge
- Yeni ay çıkıyor;
Kaburge kemiklerinden sert çekişip,
Omurga kemiklerini dolaşp çekişiyorlar,

Denk düşüp denk atışıyorlar.
2235 Büyle tutuştuklarında. Çil Kara **kız**

Kara yere vurmaya başlamış,
Temiz gücü yetmez olmuş,
Alp Möke, oturup kaldırmış.
2240 Kaldırıp altı kere dönüp, yedi kere çevirip,
Çil Kara **kızı** fırlatmış.

Kara yere düşecekken.
Çil Kara **kız**
Un ufak olup,
Parçalanıp gitmiş.
2245 Alp Möke yere serip,

Altın Çüs gibi kaldıracaksın,
Alpı fırlatacaksın,
Altın Çüs gibi fırlatacaksın.
Düşüncesiz Çil Kara **kızı**
2300 İki elinden kaçırdı gibisin,

Fakat her ne zaman olsa.
Kara Hanın **kızı**.
Çil Kara **kız** Geniş yana yatma vermez,
Açık göze uyku vermez,
2305 Fakat kapışma mücadele bizim oldu."

Hıyan Han çıkıp gelmiş,
Kızını birlikte getirmiş.
Kızıl hanın **kızı** turp burunlu
Donuk yüzlü, yumuk gözlü.
2335 Sarkık dudaklı,

Kara kuru **kız** imiş.
Altın Çüs konuşuyor:
"Sevgili kardeşim Alp Möke,
Hıyan Hanın **kızını** alır mısın?"
2340 Alp Möke, dönüp gelip.

Fakat Hıyan Hana darılıp,
Hıyan Han'a konuşuyor:
"Şanlı, Hıyan Han,
Hıyan Arığ **kızının**
2360 Oluşu böyle mi,

Mal otlatmaya yararsın.
"Hıyan Han aceleyle konuşuyor:
"Evet, Hıyan Arığ **kızımın**,
Gerçek hâli bu değil,
2370 Alp Kara Han'dan korkup,

Başka kılığa soktum.
 "**Kızı**nı gerçek kimliğine dönüştürdüğünde.
 Altmış belik arkasına yayılıp,
 Elli belik omzuna yayılıp,
 2375 Hıyan Hanın **kızı** Hıyan Arığ

Gerçekten çok güzel.
 Çok temiz **kız** olmuş.
 Altın Çüs, dönüp gelip,
 Alp Möke'ye konuşuyor:
 2380 "Sevgili kardeşim Alp Möke,

Hıyan Arığ **kızı** alır mısın?
 "Alp Möke:"Ağabey kişi,
 Demin alayım demedim mi? diyor.
 Hıyan Han'a konuşuyorlar:
 2385 "Kendi malını,

Halkı boyu toplayıp sürmüşler.
 Alp Kara Hanın büyük yurdu dağılmış,
 Ulu yurdu talan edilmiş.
 Hıyan Arığ **kız** bunlarla birlikte gitmiş.
 2405 Yer ortası yere yönelmişler,

Kara Hanın **kızı**
 At götürmez Çil Kara **Kız** yetip gelmiş,
 Ak sarı atlı Ok Hanla birlikte
 Kanlı savaşa gelivermiş.
 2815 Alp Möke, o zaman hazırlanıp,

Alplar yiğitler hep ölmüşler.
 Öbür zirvenin başında
 Ak Han çocuğu
 Altın Çüs Alp Kara Han **kızı** Çil Kara **Kız**'la
 3100 Birlikte atışıp denk düşüyorlar.

Öbür zirvenin başında
 At götürmez Çil Kara **Kız**
 Temiz gücü yetmeyip inliyor,
 3120 Ak Han çocuğu Altın Çüs,
 Oturup kaldırmış Çil Kara **Kız**'ı

Türküden güzel türkü işitiliyor.
 Ulaştığında kapı açılıvermiş,
 Kara Hanın **kızı** Kara Ninci **kız**
 Çakır gözlü, kahverengi yüzlü
 3280 Esrikiliği fazla olarak çıkıp gelmiş:

Kaçmış ne de olsa,
 Esrikliğim artınca çıktım.
 "Esrik de olsa,

3295 Kara Ninci **kız** Kuğu iney'i tanıyarak bakıyor:
Kuğu iney, diye baksa,

Bora Hanın **kızı** Bora Ninci,
Karşısında durup şarkı söylüyor:
"Kara Ninci'yi alacağına,
Beni al, Gök Molat.
3315 "Kuğu İney, yürüyüp,

Bora Ninci **kızı** iki kolundan kapıp,
Kara taş evden çıkarmış.
Kara ırmakla boz ırmağın
Katıştığı yere sürükleyip getirip.
3320 Orada öldürüp, orada yatırmış.

"Haydi, Gök Molat sevgili kardeşim,
Atanın yerine dönüver,
Ak Hanın **kızı** Ay Arığ'ı alıp yaşarsın.
"Gök Molat orada kendine gelip,
3330 Ak saraydan çıkıp koşmuş.

Bakıp durduğunda.
Konuşuyor Üzüm Han:
"Öcünü Alp Han ağabeyim aldı.
Ağzı dili olmayan ak kula at
3365 Nasıl oç alır Alp **Kız** Handan?

Alp Han **Kız** yurduna doğru gitti,
Onun peşinden gitmezsek,
Oradan dönüp gelince,
Altın Çüs, ak kanımı döker,
3390 Tatlı canımı alır."

Kalkmayacak gök duman yayılıyor:
Alp Han **Kız** yerinde
Üzüm Han Büyük savaşı başlatmış.
Ak kar gibi ak kula at,
3490 Hanım dağın zirvesine

Kadar koşup, koşarak çıkıp gelmiş.
Atın ağzını çekip baktığında,
Alp Han **Kız**'la Üzüm Han
Kapışıp tutuşmuşlar.
3495 Attan inerek seğirip,

Geniş taşa uzanıp,
Küçük taşa yaslanıp yatıvermiş.
Ak sarı atlı Alp Möke
Koşturarak çıkıp gelmiş.
3500 Alp Han **Kız**'a baktıklarında

- Kara yere kayarak basıyor.
 Üzüm Han, Alp Han **Kız**'ı
 Kaldırıp fırlatmış.
 Kara yere düştüğünde.
 3505 Ortasından oturmuş,
- Üzüm Han konuşuyor:
 "Alp Möke atama varacak mısın?
 Varmazsan, ak kanını dökeyim,
 Tatlı canını alayım.
 3510 "Alp Han **Kız** isteksizce
- Varacağım, diyor.
 Üzüm Han, babası Alp Möke'ye söylüyor:
 "Ata kişi Alp Möke,
 Alp Han **Kız**'ı alacak mısın, almayacak mı?
 3515 Almayacaksan seni de öldüreceğim,
- Seni de yatıracağım.
 "Alp Möke atası korktuğundan,
 Alacağım, diyor.
 Alp Han **Kız**'ı orada kaldırmış.
 3520 Üzüm Han, oradan kalkıp gelip,
- Pis Tumzuh Kuğu İney'i yedekleyip koşturmuş.
 Kuğu iney yiğit atla birlikte
 Dörtnala gitmiş.
 Altın Çüs, Alp möke, Alp Han **Kız**,
 3545 Hanım zirve üstünde kalmışlar.
- Kurt gibi bakıp oturuyor.
 Altın Çüs konuşuyor:
 "Şanlı Çaaş Han,
 Ay Çarlı **kızını**
 3650 Üzüm Han'a verir misin?"
- Çaaş Han konuşuyor:
 "Evet, sizin gibi kişiye vermeyip,
 Hangi kişiye vereceğim."
 3655 Çaaş Han, Ay Çarlı **kızını**
 Üzüm Han'a verip,
- Ak Çarlı **kızına**
 Çaaş Han Ak kır at hazırlayıp vermiş,
 At bağlayacak direktten atlarını çözüp,
 Orada ata binmişler.
 3745 Çaaş Han, yolcu edeyim, deyip,
- Ormanlı zirveye koşturarak o zaman çıkmışlar.
 Ak ırmak suları orada dalgalanarak akıyor.
 Halkı, obası orada yaşıyor,

- Alp Han **Kız**, otlatılan malını.
 3850 Halkını, obasını sürerek.
- Ayı gibi bakıp duruyor,
 Kurt gibi bakıp oturuyor.
 Konuşup sesleniyor:
 "Şanlı, Alp Möke,
 3875 Alp Han **Kız**'ı kim alıyor,
- Hıyan Arığ, kalkıp, söyleniyor:
 "Kendin de aldığına
 Seviniyor olmayasın."
 Alp Han **Kız**, kapıdan dinliyormuş,
 3885 Kapıyı açıp girip gelmiş:

AK ÇİBEK ARIĞ - KIZ

- Kır hizmetçi **kız** var.
 Altmış yetmiş ineği o sağıyor.
 Ak Hanın kötölüğü tutsa, çok yiyorsunuz, deyip
 Ak Hucın karısını dövüp duruyor.
 75 Aylar değişinceye kadar yaşıyorlar,
- Ey, kardeşim gibi kır hizmetçi
 Eskiden, gençken
 Ben de otlatılan malın sahibiydim
 Halkın hanı, beyi idim,
 115 At götürmez Ay Hucın **kız** idim.
- Attan iyi at ipek yeleli ak kır atdır.
 Alptan yiğit alp
 Ak Çibek Arığ **kızdır**,
 Ak Çibek
 140 Arığın doğduğunu
- Kanlı Kılıç'ın da doğduğunu biliyorlar.
 Az önce girip çıkan ihtiyar
 O ihtiyar nine değil,
 Ot Han'ın **kızı** Ozıl Arığ **kız**.
 175 Handan hana, beyden beye
- Gidip duruyor: Ak kır atlı
 Ak Çibek Arığ'ın
 Nerede doğduğunu öğrenmeye.
 Ak Çibek Arığ **kızı** o bilemiyor.
 180 Önce girip geldiğinde,

- Altı aya ulaştım.
Benden doğan erkek çocuk olacak.
Han boz atlı Kanlı Kılıç o olacak.
Ot hanın **kızı** Ozıl Arığ,
190 Sezip anlayarak, çıktı.
- Ak kır at duruyor.
Altmış belik arkasında
Elli belik omzunda
Ay Hucın konuşmuş
700 Ak Çibek Arığ **kız**
- Sudan başka suya savruluyor,
Ak Çibek Arığ **kız**.
Çok çok uzaklarda
980 Gölgesi gök zirve görünmüş
Han boz at gölgesi gök zirveye bakarak
- Kızıl kum ovada han boz at
Kızıl yumak sağılır gibi
Sağılıp koşup gitmiş.
Ak Çibek Arığ **kızın**
1385 Alnı kırışıp.
- Anadan doğma çıplakken
Kız kişiyle merhabalaşıp,
Nasıl el uzatayım!
Yaşlı hizmetçi konuşuyor: -
1430 Haydi, gidelim, Ay Hucın anan
- Böyle çürüttü,
İpek yeleli ak kır atın
Ak Çibek Arığ **kızın** doğduğunu
Hepimiz biliyoruz,
1465 Hangi hanın yurdunda doğduğunu.
- Usandırıcı geniş yazılar
Kız güzelinin arkasında.
Evrilip kalıyor.
Gök ovalı yere gelince,
1535 Türkü söylüyor Ak Çibek Arığ.
- Orada çıkarıp, orada göndermiş.
Alplar Kara zirveye doğru
Oradan çıkıyorlar.
Ak Çibek Arığ **kız**
1660 Ak kır atına söylüyor:

- Kanlı Kılıç
Ak Çibek Arıĝ **kız** güzeliyle
Orada merhabalaşmış,
Orada hatırlaşmış.
1775 Kanlı Kılıç yanına gelip,
- Yer yükseliyor.
Eski ay geçip
Yeni ay çıkana kadar kapışmışlar.
Ak Çibek Arıĝ **kız**
1920 İrini ırılıyor,
- Bütün alpların,
Bütün hanların sonuna kalmış
Kızıl kır atlı Hıyan Han
Yerine yurduna gitmek için izin istiyor.
2200 **Kız** çağına ulaşan
- Hıyan Han'ın **kızı** Hıyan Arıĝ,
Koyun gözlü, tavşan dişli.
Çıkık alınlı, bitişik kaşlı,
Hıyan Han'ın yanında duruyor.
2205 Ak Çibek Arıĝ anlayarak
- Bakıyor.
Hıyan Han'ın **kızı**
Hıyan Arıĝ hileyle
Değişmeyecek şeye
2210 Değişmiş,
- Girilmeyecek kılıĝa
Girmiş. Ak Çibek Arıĝ o zaman konuşmuş:
Evet, Hıyan Han,
Hıyan Arıĝ **kızını**
2215 Kanlı Kılıç kardeşime verirsen,
- Hıyan Arıĝ **kızımı**
Vermesini veririm,
Kanlı Kılıç kardeşin almaya razı olmaz:
Hıyan Arıĝ **kızım**
2225 Çok kötü, çok çirkin.
- Ak Çibek Arıĝ soruyor:
-Sevgili kardeşim Kanlı Kılıç,
Alır mısın Hıyan Han'ın **kızını**?
Kanlı Kılıç
2230 Hıyan Arıĝ **kıza** bakıyor:

- Hıyan Han'a darılmışmış: -
 Şanlı Hıyan Han Hıyan
 Arıĝ *kız*ın
 Gerçekten böyle mi yaratılmış?
 2255 Hıyan Han anlatıyor:
- Bu şekilde doğdu,
 Bu şekilde yetişti
 Ak Çibek Arıĝ
 Sert ifadeyle sesleniyor: -
 2260 Hıyan Arıĝ *kız*ına
- Hıyan Han'ın *kızı* Hıyan Arıĝ,
 Doĝuştan böyle misin,
 Yoksa başka kılıĝa mı büründün,
 Doğruyu söyle?
 2305 Hıyan Arıĝ o zaman konuşmuş:
- Halkım,
Kız alıp geldim.
 Hıyan Han'ın *kızı* Hıyan Arıĝ'ı.
 Toy olsun, düĝün olsun!
 2485 Halk toya orada toplanmış.
- Ay Hucın'la yaşlı hizmetçiye
 Ayrı ev hazırlayıp vermiş.
 Onlara yardımcı *kız* vermiş.
 Gerilip elbise biçmemişler,
 2520 Uzanıp su çekmemişler,
- Evet, sevgili kardeşim
 Kanlı Kılıç, Ot Hanın *kızı*
 Ozıl Arıĝ
 Gelinlik çaĝa erişmiş
 2645 Handan hana gider Her şeyi dinleyip,
- Aldıĝım kocam Kanlı Kılıç
 Ot Hanın *kızı*, Ozıl Arıĝın
 Aklına uymayasın?
 Gebe kalmış olan
 2670 Hıyan Arıĝ karısı tembihliyor.
- Kanlı Kılıç tahta oturmuş.
 Kapı açılmış,
 Altmış belik arkasına yayılıp,
 Elli belik omzuna yayılıp,
 2760 Ot Hanın *kızı* Ozıl Arıĝ

Güçlü olur imiş,
 Kanlı Kılıç'ın eti kanı,
 Gerilip oturuyor.
 Ozıl Arıĝ **kız** ikincisini koyup alarak,
 2800 İçiyorum deyip, içmiş,

Gerçekten de öyle.
 Üçüncü kadehini içmiş.
 Kanlı Kılıç ondan sonra
 Esriyip, kadeh alıp, durmuş.
 2830 Ozıl Arıĝ **kız**, karşısında durup,

Kin gerekmezken kin etmiş!
 Kanlı Kılıç, Ot Han **kızı**
 Ozal Arıĝ'la ayran aşı içip,
 Üç gün geçirmiş.
 2845 Esrimesi zil zurna, şarkı söyleyip,

Türkü söyleyip oturuyor.
 Ozıl Arıĝ **kız** karşısında durup,
 Şarkısını söyleyip, türküsünü çağırıp duruyor: -
 Kıymetli masamın başında,
 2850 Kıymetli konuk oturuyor,

Horlayarak,
 Uyuyuvermiş
 Ozıl Arıĝ **kız**
 Ot Han babasının
 2955 Asılı duran ay şeklindeki kılıcını.

Küçük belikli **kız** çocuĝu
 Ak Çibek Arıĝ görür görmez anlamış:
 Kanlı Kılıçla
 Ak Hıyan Anĝ'ın çocuĝu.
 3125 **Kız** çocuĝu büyük köyü

Anlamaya çalışıyor.
 Ak güzel evin içinde
 Ot Hanın **kızı** Ozıl Arıĝ
 Kendi yurdundan kaçmaya hazırlanıyor.
 3130 Onu gören, **kız** çocuĝu

Üç defa tükürmüş,
 Ozıl Arıĝ **kız**
 Kılık değiştirip,
 Tertemiz oturmuş.
 3135 Ak Çibek Arıĝ, onu görüp,

Ak doru atının kuyruğuna bağlamış.
 Gök kumaş elbiseli,
 Küçük belikli **kız** çocuğu,
 Ne var ne yok,
 3170 Ak Çibek Arığ abla kişi, deyip,

Ozaman ulaşmış.
 Ak Çibek Arığ, **kız** çocuğa
 Merhaba deyip,
 Üç kez yukarı kaldırıp,
 3175 Üç defa öpmüş.

Sayısız halk olmuş.
 Ak Çibek Arığ küçük belikli
Kız çocuğa konuşuyor: -
 Haydi, sevgili kardeşim,
 3260 Büyük köye inip,

Nasıl öldürüp, nasıl gömeceğiz,
 Anlatıversin!
 Ak Çibek Arığ ablam.
 Gönderdi, dersin.
 3270 **Kız** çocuğu köye doğru inivermiş.

Büyük eğlenceyi orada etmişler.
Kız çocuğunun adını sanını,
 Ak Çibek
 Arığ Vermiş:
 3350 -Ak kar gibi

Ak kula atlı
 Ay Tappa
Kız çocuğun adı sanı olsun
 Ak Çibek
 3355 Arığ o eğlencede içki içmiş.

Kız oğlan kalmamış
 Hepsi ağlaşıyor.
 Ak kır atı kişnediğinde,
 Büyük aygırlar, ormanlı zirveye
 3485 Koşuşup çıkarak

Ak Çibek Arığ,
 Ak kır atını
 Bir eliyle çekerek,
 Ay Tappa **kızı**,
 3500 Diğer eliyle tutarak,

Gömmüş.
 Otlatılan malın sahibi,
 Halkın boyun hanı beyi
 Ay Tappa **kız** olmuş.
 3585 Otlatılan mala yakın olmuş,

ALTIN ÇÜS - BALA

"Şanlı Altın Arığ,
 Bağından çıkan **balanı** ne yaptın,
 İçinden çıkan-çocuğunu ne yaptın?"
 Altın Arığ kadın, kalkıp konuşuyor:
 455 "Hey, alp kişi gençlikte olmayan şey,

Kuşu İney nine kişi!"
 "iyilik sağlık, Sevgili,
 Alp Hartığa." "Alp Hanın çocuğunu,
 725 Alp Hanın **balası**nı tutabildin mi?",

Çok acı çekiyor:
 "Öldürecekse, Alp Kara Han oğlu,
 Eziyet etmeden öldür,
 Yatıracaksan, Alp Kara Han **balası**,
 780 İşkence etmeden öldür.

Şöyle ötüyordu:
 "Alp Hanın biricik **balası**,
 Biricik çocuğu imiş, küçük çocuk.
 Alp Kara Hanın oğlu
 1055 Kara doru atlı Alp Hartığa,

Sırtının etini bağına düşürürüm,
 Bağırının etini sırtına düşürürüm.
 Ak Han **balası**
 Altın Çüs Sönmüş ateşimizi yakmış gibi.
 1115 Ölmüş bedenimizi diriltmiş gibi,

İnsan diliyle konuşuyor:
 "Şanlı hanın beyin,
 Karısı Hıyan Arığ,
 Bağından çıkan **balanı**
 2870 Bana veriver. "

AK ÇİBEK ARIĞ – BALA

Ay Hucın'nın sesi,
 İçinden inleyip,
 İçinden sızlanıyor.
 Bağımdan çıkan **balam**

- 2055 Kanlı Kılıç
Eziyet çeken halkı.
Eziyetten kurtarmaya doğan
Ak Çibek Arıĝ,
Kanlı Kılıç **balam**.
2450 Kötü Ay Molat'ı,

ALTIN ÇÜS - ABLA

- Altın Çüs alıp yiyor.
Altın Çüs anlatıyor:
"Evet, Ak Han çocuĝu Altın Çüs'üm,
Beni tanıyıp beni bilen,
1365 Büyüksen **ablam** olursun,

AK ÇİBEK ARIĝ – ABLA

- Peki, gidelim, Ay Hucın ana,
Sırtıma giyecek elbiseyi nereden alırım,
Bu Ak Çibek Arıĝ **ablam** nasıl bir insan,
Handan hana, beyden beye
1425 Beni sürükleyip, insana beni utandırdı! .

- Çekinip gülümseyerek
Konuşuyor:
-Ak Çibek Arıĝ **abla** kişi,
Handan hana
1780 Beyden beye beni sürükleyip,

- Kanlı Kılıç Ak Çibek Arıĝ'a
O zaman söylemiş:
-Ey, **abla** kişi Ak Çibek Arıĝ,
Böyle kötü görünüşlü şeyi.
2240 Nasıl alayım!

- Korkuvermiş.
Bana darıldı herhâlde deyip.
-Alayım o hâlde, **abla**
Diye seslenmiş.
2250 Ak Çibek Arıĝ

- Kanlı Kılıç'ın **ablası**,
Doĝuştan böyle değilim,
Deĝişip, başka kılıĝa büründüm.
Gönülsüz, istemeden
2310 Kılık deĝiştirmiş.

Başı eğilmiş imiş,
 Hıyan Arıĝ'ı görüp gülümseyip,
 Konuşuyor:

2330 -**Abla** kişi, Ak Çibek Arıĝ,
 Az önce alayım demedim mi!

Ak Çibek Arıĝ **ablası**
 Selamına selam vermiş,
 Merhabasına merhaba demiş.
 Hal hatır sorma bittiğinde,
 2535 Altın tahta oturmuş.

Kanlı Kılıç'ı
 Masa başına oturtup
 Ağırdayıp doyurmuş.
 Kanlı Kılıç konuşuyor: -
 2545 Ee... Ak Çibek Arıĝ, **abla** kişi

Kanlı Kılıç kardeşi
 "Varmak" dediğinde
 Ak Çibek Arıĝ **ablası**
 Sözünü kesmemiş.
 2635 Kanlı Kılıç kardeşi

"Gitmek" dediğinde
 Ak Çibek Arıĝ **ablası**
 Karşı çıkmamış.
 Arı sili Ak Çibek Arıĝ
 2640 Başını kaldırıp, konuşmuş:

Haydi, git gör öyleyse!, demiş.
 Kanlı Kılıç masa başından kalkıp,
 Ak Çibek Arıĝ **ablasından**
 Önüyle kucaklaşıp,
 2660 Ardıyla vedalaşıp,

Ak Çibek Arıĝ **ablasını**
 Ay Molat, Alp Kuzgun'la,
 Önünden, arkasından tutup,
 Döndürüyorlar.
 3090 Han boz atı yoktur.

Ay Molat'ın oĝlunu
 Alp Kuzgun'u
 Ak Çibek Arıĝ **ablasından**
 Çekip ayırmış.
 3105 Ot Hanın yerinde

Ak doru atının kuyruğuna bağlamış.
 Gök kumaş elbiseli,
 Küçük belikli kız çocuğu,
 Ne var ne yok,
 3170 Ak Çibek Arığ **abla** kişi, deyip,

Ay Hucın **ablanı** getirirsin,
 Bay Kara Hanın oğlunu,
 Ay Molat'ı,
 At kuyruğunda sürükleyip.
 3265 Getirdi, dersin.

Nasıl öldürüp, nasıl gömeceğiz,
 Anlatıversin!
 Ak Çibek Arığ **ablam**.
 Gönderdi, dersin.
 3270 Kız çocuğu köye doğru inivermiş.

Az çok zaman geçmeden,
 Ay Hucın ormanlı zirveye,
 Asaya dayanarak,
 O zaman çıkıp gelmiş.
 3275 Ay Hucın **ablaları**

Orada sızlayıp,
 Orada ağlayıp durmuş:
 Ak kayanın kapısı
 Açılıyor,
 3415 Ak Çibek Arığ **ablanız**

Ak kayaya girmeye
 Ağlayıp sızlayarak gidiyor.
 Sevgili kardeşim
 AyTappa'm Ak Çibek Arığ **ablan**
 3505 Nasıl ölmek üzere, bak.

AK ÇİBEK ARIĞ - HİZMETÇİ

Kır **hizmetçi** kız var.
 Altmış yetmiş ineği o sağıyor.
 Ak Hanın kötülüğü tutsa, çok yiyorsunuz, deyip
 Ak Hucın karısını dövüp duruyor.
 75 Aylar değişinceye kadar yaşıyorlar,

Ey, kardeşim gibi kır **hizmetçi**
 Eskiden, gençken
 Ben de otlatılan malın sahibiydim
 Halkın hanı, beyi idim,
 115 At götürmez Ay Hucın kız idim.

Malımdan, halkımdan buraya getirdi.
Fakat Ak Hanla ömür boyu yaşadım.
Ak Hanın iyiliğini hiç görmedim.
Ak Hanın halkı saklanıp yaşıyor
130 Kır **hizmetçi** dinleyip duruyor.

Ben onu tanıyamadım,
Büyük yanılgıya düştüm.
Süt vermek için kalkıp,
Bir kase süt verdim.
185 Fakat, kır **hizmetçi**, ben, gebe kalıp,

Fakat, ihtiyar **hizmetçi**,
Şimdi buraya mutlaka savaş gelir
Akşam olmuş.
Ak Han, büyük oba içinden,
200 Evine doğru dönmüş geliyor.

Ay Hucın kır **hizmetçi**ya söylüyor,
-Ey, kır **hizmetçi**.
Ak Hana söyleme;
Oraya baksa, farklı karakterli,
205 Buraya baksa yel gibi farklı

Sağılıp gün çıkıyor.
Ay Hucın kır **hizmetçi**yle kalkıp,
Yemek hazırlıyor.
Ak Han kalkmış.
230 Arılanıp durulanıp,

Tertemiz erkek çocuk.
Yaşlı **hizmetçi**, kapı açıp baktığında,
Alp kişiler büyük köye inmişler.
Yaşlı **hizmetçi** dönüp gelip,
380 Erkek çocuğu koynuna sokup,

Kadar koşup gitmiş,
Yar altına girip oturmuş.
Alp kişiler yaşlı **hizmetçi**yi
Görememişler.
390 Ak sarayın karşısına gelip,

Kara kayanın üstüne çıkıp
Ay Hucın'la birlikte inleyip,
Birlikte ağlaşıyorlar. Yaşlı **hizmetçi**
Ak Hanın yurdunda
605 Küçük bebekle yatıp kalmış.

Güneş ışığı çıktığında,
Yar altından çıkıp gelmişler.
Güneş ışığında ısınıp,
Yaşlı **hizmetçi**yle erkek çocuk
625 Uyumuşlar.

Yayı germiş:
Yaşlı **hizmetçi** tam o anda
Uyanıvermiş.
Gözünü açtığında.
695 Ormanlı zirvenin üstünde

O da vurmak üzere
Okunu salmak üzere.
Yaşlı **hizmetçi** koşarak
Erkek çocuğu ayağından kapıp,
705 Ak ırmak suyun içine atmış.

Ormanlı zirvenin üstünde
Ok yapıp.
Kiriş hazırlamış.
Yaşlı **hizmetçinin**
710 Sağ koltuğundan giren ok

Ak ot başını ovalayıp,
Merhemden güzel merhem yapıyor.
Gök ot başını ovalayıp
İlaçtan güzel ilaç ediyor.
730 Ölüveren yaşlı **hizmetçi**yi

Merhem sürüp ilaçlamış.
Merhemi merhem olmuş,
Eti kanı geri geliyor,
İlacı ilaç olup,
735 Yaşlı **hizmetçi**, derin nefes alıp,

Yaşlı **hizmetçi** konuşuyor:
Bay Kara Hanın oğlu
Ak doru atlı Ay Molat,
Ak Hanı o öldürdü.
755 Halkı, malı o sürdü.

Dinlediğinde,
Han boz atın geldiği yerden
Yiğit at, tıkırdatıp, koşup geliyor.
Ak Çibek Arığ konuşuyor: -
765 Evet... Yaşlı **hizmetçi**.

Yaşlı **hizmetçi**, erkek çocuğu bulamayarak,
 Ak ırmak kıyısından gidip.
 Altı çatal başlı ak kayaya ulaşmış.
 Ak kayanın altına ulaşip baktığında,
 835 Ak Han çocuğu kayaya yapışmış oturuyor.

Yaşlı **hizmetçi**, çekip çıkarıp almış.
 Erkek çocuğu çekerek,
 Suyun kıyısına geliyor.
 Erkek çocuğun elbisesi yok,
 840 Anadan doğma çıplak

Omzu yayılıp kaybolmuş.
 Yaşlı **hizmetçi** at damarı? kazıp,
 Besleniyor.
 Ormanlı zirvenin üstünde,
 865 Açılmaz ak duman yükselmiş.

(Onlar orada tutuşsunlar.)
 Yaşlı **hizmetçi** Ak Han yerinde
 Ormanlı zirve üstünde
 Düşünüp duruyor:
 1165 Gidecek yeri yok.

Varıp çıkacak dağı yok.
 Bay Kara hanın yerine gitmeyi düşünmüş.
 Otlatılan malın
 Halkın boyun izine, yoluna düşüp,
 1170 Yaşlı **hizmetçi** gidiyor.

Çenelerinden asıp gitmişler.
 Cesetleri sallanıp duruyor.
 Onu gören yaşlı **hizmetçi**
 Her şeyden korkup,
 1180 Her şeyden şüphelenip yürüyor.

Yaşlı **hizmetçi** sık orman arasında
 Yatarak bakıyor.
 Dokuz kulaç boylu,
 Kuzgun kara ata binmiş
 1190 Yeni yetme alp kişi geçiyor.

Onun peşinden Ay Molat'ın
 Ak doru atı koşup gidiyor.
 Yaşlı **hizmetçi** onu görüp anlamış:
 Ay Molat'ın oğlu
 1195 Babasının peşinden gidiyor.

- O geçip gidince.
Yaşı **hizmetçi** kalkıp koşmuş.
Bay Kara han yerine
Karanlık gecede ulaşmış.
1200 Yer yükseki Kara zirveye
- Olurken olmasaydım!
Onun acısını işiten yaşı **hizmetinin**
Kara yüreği eriyip,
Gözyaşı akıyor.
1240 Bay Kara han yerinde
- Yaşı **hizmetçi** bakıyor:
Bay Kara han yerine iniverse,
Nöbetçiler çok, yakalanıverir,
Gözetleyenler çok, görünüverir,
1255 Oradan dönüp yaşı **hizmetçi**
- Gökyüzünde kara bulut gibi göüyor.
Yaşı **hizmetçi**,
Kayın ağaçları içinde yatmış.
Yiğit atlar koşarak geçiyorlar.
1270 Kuzgun kara atlı
- Attan yaya geivermiş.
Yaşı **hizmetçi** orada
Aklından hesap yapıyor,
Göğsüyle mücadele ediyor:
1280 Gidecek yeri yok.
- İzlerini, yollarını bulabilir.
Yaşı **hizmetçi** tam ordan
Yer doğrusuna koşturmuş.
Böyle koşturup giderken,
1290 Ak kır atın
- Ak kır atla han boz at
Oradan da koşup gitmiş,
Gündüz günlük yeri görerek,
Yaşı **hizmetçi**, izleri yollarına girip.
1315 Koşuyor.
- Çok çok uzaklarda
Otlu zirve görünmüş.
Yaşı **hizmetçi** Otlu zirveye
Kadar koşup geliyor.
1320 Ak kır atla han boz at
- Yerin yüzeyini
Oyup yarıp gitmişler
Yaşı **hizmetçi** izleri, yollarından

- Koşuyor.
1330 Temiz gücü tükenmiş.
- Koşarak çıkmış.
Yaşlı **hizmetçi** orada durmuş.
Han boz at durmuş.
Yaşlı **hizmetçi** sağlık mı, selamet mi,
1410 Sevgili kardeşim deyince,
- Sağlık, selamet
Anam gibi yaşlı **hizmetçi**, demiş.
Yaşlı **hizmetçi** konuşuyor:
Sevgili kardeşim Kanlı Kılıç,
1415 Nasıl oldu da böyle
- Anadan doğma çıplakken
Kız kişiyle merhabalaşıp,
Nasıl el uzatayım!
Yaşlı **hizmetçi** konuşuyor:
1430 Haydi, gidelim, Ay Hucin anan
- Haydi, gidelim, temiz gücüm tükendi.
Yaşlı **hizmetçi**yi
Han boz atın terkisine alıp,
Yerine, yurduna yönelmiş.
1445 Ak Çibek Arıç, Sarı zirvenin üstünden
- Ak Han'ın ak sarayını
Halk, yeniden yapıp,
Yeniden onarmışlar.
Ak saraya girdiklerinde,
2400 Ay Hucin la yaşlı **hizmetçi**,
- Orada oturuyorlar.
Selam verip selâmlaşmışlar,
Merhaba deyip hatırlamışlar.
Ay Hucin'la yaşlı **hizmetçi**,
2405 Ağlaşıp sızlaşıyorlar.
- Yaşlı **hizmetçi**.
Beslenen malın akından, sütünden
Aş yemek hazırlamış
Yaşlı **hizmetçi**.
2415 Masaya oturup,
- Ay Hucin'la yaşlı **hizmetçi**ye
Ayrı ev hazırlayıp vermiş.
Onlara yardımcı kız vermiş.
Gerilip elbise biçmemişler,
2520 Uzanıp su çekmemişler,

Yaşlanmış Ay Hucın'la
Yaşlı **Hizmetçi** orada dinlenmişler.
Bir gün sabah.
Ak Çibek Arığ
2525 Altın masa başında

4.3. Tıva Türk Destanlarında Kadın

Tıva Türklerinin edebiyatı sözlü ve yazılı olarak iki kola ayrılır. Sözlü edebiyat ürünleri, toplumun muhayyilesinde değişimler geçirerek halk edebiyatı türleri içerisinde yerini almıştır.

Tıva edebiyatında sözlü ve yazılı türlerin belli başlıları; masal ve destan (tool), atasözü (elger domak), bilmece (tıvızık), halk türküleri (ır), koşma (kojamık), alkış (algış) olarak sıralanabilir. Tıva halk edebiyatı örnekleri, alfabe yayılmadan önce öncelikle Radloff başta olmak üzere çeşitli araştırmacılar tarafından kısmî olarak da olsa derlenip yazıya geçirilmiştir. Asıl derlemeler ve bu derlemelerin Tıva Türkçesiyle basımı ise 1930'lu yıllardan itibaren gerçekleştirilmiştir. Halk edebiyatı türleri arasında da en önemlisi olarak kahramanlık destanları görülür (Arıkoğlu, 1998b).

“....Tıva Türklerinde destan ve masal anlatıcılarına ‘toolçu’ adı verilmektedir. ‘Toolçu’lar hem masal hem de destan anlatabilen sanatkârlardır. Bundan dolayı da destan terennüm eden sanatkârlardan bahsetmek, hem masalcıdan hem de destancıdan söz etmek anlamına gelecektir. Tıva Türklerinde toolçuları sadece masal anlatanlar ya da sadece destan terennüm edenler şeklinde sınıflandırmak zordur. Fakat, yine de her toolçunun masala nazaran daha uzun soluklu bir tür olan ve ustalık isteyen büyük destanları anlatması mümkün değildir; büyük kahramanlık destanları, daha çok, ustalık derecesi yüksek olan toolçuların repertuarlarında yer almıştır....” (Ergun ve Aça, 2004: 71)

Tıva edebiyatında “maadırlık tool” ya da “maadırlık epos” olarak adlandırılan kahramanlık destanları yaygındır. Yapılan araştırmalar sonucu üç yüzün üzerinde kahramanlık destanı derlenmiş ve 1990 yılına kadar elliye yakını 12 cilt halinde basılmıştır. Sovyetler yıkıldıktan sonra destanların yeniden basılmasına karar verilmiş ve 1990'ların başında basılan üç ciltte 16 kahramanlık destanı yer bulmuştur. Tıva kahramanlık destanlarından başlıcalarına şu şekilde yer verilebilir: On Beş Harlıg Alday-Sümbür, Boralday-Mergen, Erge Kara-Sıybın, Hööküy Kara, Kangıvay Mergen, Ertine Mergen, Möge Şaagay Toolay, Alday Buuçı, Aldın Çaagay, Boraaday Mergen, Dalay Baybın Haan (Arıkoğlu, 1998b).

“....1930-1945 yılları arası çeşitli kaynaklarda Tuva edebiyatının başlangıç devresi olarak alınır. Bu dönemde Tuva Cumhuriyeti hâlâ bağımsız olmasına rağmen ülke yönetimine çeşitli Rus okullarından yetişmiş ve Rusya yanlısı kişiler hâkimdir. Dolayısıyla Rus rejimi aleyhtarı olmak ve bu rejime aykırı edebî ürünler ortaya koymak mümkün değildir. (...) Bu yüzden çağdaş Tuva edebiyatının elimize geçen ilk

ürünleri daha çok rejime övgü ve millî değerlere yergiden ibarettir. (...) Tuva edebiyatının ikinci bölümü 1945-1970 yıllarını içine alır. 1944 yılında Tuva Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'ne katılır. Bu dönemde Sovyet ideolojisinin Tuva edebî ürünlerinin ana teması olduğu görülür. Esasen bu ideolojiye aykırı ürünlerin gün yüzüne çıkma ihtimali de yoktur. (...) Uzun yıllar Tuva Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığı görevini de yapan S. Toka 'Arattın Sözü' adlı roman serisinin iki ve üçüncü ciltlerini bu yıllarda yazar. Birçok dile çevrilen bu roman, Tuvalı bir yazarın dış dünyada en fazla tanınan eseridir. (...) Son yıllarda ortaya çıkan edebî ürünlerde, Sovyetler Birliği zamanının aksine olarak, millî unsurlar yaşatılması gereken değerler olarak işlenir...." (Arıkoğlu, 1998b)

Kahramanın yeraltına yaptığı yolculuklar Sibiryâ Türk destanlarının hemen hepsinde karşılaşılan bir durumdur. Sibiryâ'daki birçok sahada, destan kahramanı Erlik'in mekânı olan yeraltına gider ve kendisine ait olanları kurtarmaya çalışır. Buradaki yolculukta acı çeken insanları da görür.

"....Tuva destanlarından Alday Buuç'u'da destan kahramanı Han Buuday, iki bilici yardımcısıyla farkına varmadan yeraltına, Erlik-Lovun Haan'ın yurduna iner. Kahraman burada, ölmüş insanları bazı acayip hallerde görür. Biliciler bunları şöyle yorumlar: Dilinden çengelle asılanlar, hayattayken insanlara dil uzattığı için bu haldedirler. Gözlerinden duvara çivilenmiş olanlar, hayattayken, insanlara kötü baktıkları için bu cezaya çarptırılmışlardır. Birbirine kayalar atan çiftler ise, dünyada kavgâ eden karı kocalarıdır. Bir göğsüyle çocuk, diğer göğsüyle yılan emziren kadın, dünyada hep kız çocuk doğurduğu için bu haldedir. Dokuz kat yastık üstüne yatırılmış, kendisine saygı gösterilen kadın ise, dünyada dokuz çocuk doğurduğu için bu itibarı görmektedir. Benzer tasvirler, Han Şiltig Attig Han Hülük adlı Tuva destanında da görülür. Bu destanda bir lamanın isteğiyle yeraltına inen kahraman Han Hülük, burada bir dereyi ağlayarak geçmeye çalışan kadınlar görür. Atı, ona, ağlayan kadınların dünyadayken de çok ağladıklarını ve bu derenin onların gözyaşı olduğunu söyler...." (Dilek, 2010)

Cehennemde acılar çeken insanlar arasında bir göğsüyle çocuk, bir göğsüyle de yılan emziren bir kadın da vardır. Bunun nedeni de dünyada sürekli kız çocuk doğurduğundan kaynaklanır diye söylenir. Burada kadının, erkek çocuk hiç doğurmaması bir günahmış gibi aktarılmış ve bu yüzden de cehennemde bunun cezasını çektiği söylenmiştir. İslamiyet sonrası düşünce yapısındaki yanlış bilinen ya da bilerek yanlış algılanan düşünce tarzındaki gibi kadınların erkek çocuk doğurmaması suç kabul edilmiş ve bu suçun tamamı kadınlara yükelenerek erkek, başka kadınlarla evlenebilmenin yolunu açmıştır. Destandaki sadece kız çocuk doğuran bu kadının da peşinen suçlu kabul edilerek cehennemde bir göğsüyle çocuk, bir göğsüyle de yılan emzirme cezası alması, kadının ve kız çocuğunun küçümsenmesinden kaynaklandığı sezdirilir.

Aşağıda yorumlarda bulunulan, istatistikler ve örnekler çalışması yapılan araştırmada “*Tıva Kahramanlık Destalar II*” isimli kitaptan yararlanılmıştır.

4.3.1 Anne

Arı-Haan destanında başkahraman, bodur bir ağacın ortasında oluşan ur içerisinde doğar. Buradaki ağaç ve ur, Oğuz Kağan Destanı’ndaki ve Devadârî’nin aktardığı İslâmî özellikler barındıran yaratılış destanındaki mağaraya benzetilebilir.

Ana rahmini andıran bu ağaçlar ve mağaralar, destan kahramanlarının tanrı gücüyle dünyaya indirilmesinde önemli rol oynayan mitolojik unsurlardandır. Arı-Haan destanındaki başkahraman da doğanın gücü içerisinde bodur bir ağacın ortasında oluşan bir ur vasıtasıyla dünyaya gelir. Destan kahramanının annesi ve babası yoktur. Bu da bize bu kahramanın ilahî bir güç yardımıyla dünyaya getirildiğini gösterir.

Kahramanı dünyaya getiren bodur ağaç için ana rahmi benzetmesi yapıldıktan sonra da bu mitolojik motif, anne fonksiyonu gösteren bir varlık olarak görülebilir.

Kahraman Arı-Haan, dünyaya geldikten sonra düşünmeye başlayınca kara ağaçtan doğduğuna göre anne ve babasının Uspun gök denizdeki yer iyesi olduğunu düşünür. Yer anasına seslenen Arı-Haan, nerden geldiği belli olmayan bir ses vasıtasıyla nehir yatağındaki kalpak kaya altında kara-ala kurdu ve kızıl-ala kurdu yiyerek yaşaması gerektiğini öğrenir.

Yer ana’nın Arı-Haan’a bu şekilde seslenmesini ve ne yapması gerektiğini söylemesinden yola çıkılarak Yer ana, Umay ana’ya benzetilebilir. Altay yaratılış destanındaki Umay ana, Tanrı Ülgen’e nerde duracağını ve yeri nasıl yaratacağını gönlüne ilham eden bir varlıktır. Buradaki Yer ana da bahsedilen yaratılış destanındaki gibi kahramana ne yapması gerektiğini, nerden geldiği belli olmayan bir ses vasıtasıyla iletir. Kahraman da bu duyduğu sese göre yaşamaya başlar.

Mitolojik unsurların önemli bir yer kapladığı bu destanda, anne karakteri dünyaya ve kahramana şekil veren Yer ana olarak karşımıza çıkarılır.

Arı-Haan'a medenileşmesi yolunda yardım eden atı, böcek yememesi gerektiğini söyler. Annenin yapması gerekenleri yapan bu at, bir yere varınca bir kısrağ emmeye başlar. Arı-Haan da bu kısrağın diğer memesinden emer.

Arı-Haan, insan olan bir anneden doğmaması üzerine ne yapacağını bilemez. Anne fonksiyonunu kendi atı ve bu kısrağ üstlenir. Arı-Haan'a ne yapması gerektiğini anlatırlar.

Anne fonksiyonunu üstlenen bu at, Arı-Haan'a ata nasıl bineceğini, arjanı nasıl içeceğini, nasıl yıkanması gerektiğini öğretir. Öğretici ana motifiyle sunulan bu ak sarı at, mitolojik bir varlık olarak karşımıza çıkar ve ana rolünü üstlenir.

Hile sonucu Şara Melçen'in oyununa gelerek çukura düşüp kalan Arı-Haan'ın o sıralarda bir oğlu olur. Oğlan, diğer çocukların kendisiyle dalga geçmesi sonucu annesine, babasının nerede olduğunu sorar. Anne ise babasını görmediğini söyler. Bunun üzerine buğday kavurması isteyen oğlan, istediklerini yapan annesinin elinden tutarak sıcak kavurmanın içine sokar. Annesine acı çektirerek babasının nerede olduğunu söyler. Annesi de oğluna, babasının oğlana eş bulmak için güney taraflarına gidip bir daha geri dönmediğini aktarır ve ölmüş olduğunu söyler.

Kutsal kabul edilen anne, sır sakladığı için oğlu tarafından acı çektirilerek konuşturulur. Anneye acı çektirmenin iyi bir şey olarak karşılanmadığı toplum yapısında çocuk, belki de son şey olarak bu yola başvurmuş olabilir.

Anne, kocası gibi oğluna da yol gösterir. Yola gidecek kişinin iyi giyimli ve azıkl olması gerektiğini söyler. İp bulup oğluna verir ve bu iple ata binmesi gerektiğini anlatır. Kadın, kocasından sonra oğluna da yol göstererek tekrar bu şekilde karşımıza çıkarılır.

Arı-Haan'ın eşi Altın prenses, yola çıkmadan önce oğluna ad verdirmek ister. Bunun üzerine bir yaşlı dede çıkagelir ve çocuğa Han Sayın Hovugun adını verir. Erkeğin olmadığı yerde onun rolünü üstlenen kadın, kendi başına ad verme töreni düzenlemiş ve erkeğin yapması gereken işi kendisi yapmıştır.

4.3.2. Eş

Arı-Haan, Altın prensesi kadını olarak alır. Arı-Haan'ın sürekli uyuması yüzünden kadın kızıp homurdanmaya başlayınca Arı-Haan, kendisinden memnun değilse eskisi gibi kurt yiyerek yaşayabileceğini aktarır. Bunun üzerine Altın prenses kadın, er kişi denilenin sürekli uyumaması gerektiğini, kavmini gözetmesi gerektiğini, malına da göz kulak olması gerektiğini söyler.

Arı-Haan'ın bir şey bilmediğinden yola çıkarak destanın başında yol gösterici olan atının yanı sıra, daha sonra karısı olan Altın prensesin de Arı-Haan'a yol gösterici bir unsur olarak ortaya çıktığı görülür.

Acımasız kara buğrularının kaybolmasının üzerinden üç yıl geçer ve Altın prenses onu arayacak kişinin olmaması yüzünden kocasından buğrayı bulmasını ister. Erkeğin kendi başına düşünüp bulması gereken çözümleri, karısı tarafından söylenmektedir.

Altın prenses, bir erkek çocuk doğuracağını ve bu yüzden de bu çocuklarına bir kız bulunması gerektiğini anlatır. Çocuğunun olması ve rahatından vazgeçmesi gerektiğini anlayan Arı-Haan, karısına kızsız da onun dediklerini yapar. Karısı, buğrayı bulup başlık olarak Ulug Haan denilen kişiye vermesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine de Arı-Haan yola koyulur.

Arı-Haan, Ulug Haan'ın memleketine varınca ne aradığını sorarlar. Arı-Haan da dişi devesini kaybettiğini ve onu aradığını söyler. Arı-Haan, hem gerçekten devesini aramaktadır hem de dişi deve kaybettim diyerek oğluna kız aradığını belirtmektedir. Ulug Haan, Arı-Haan'ın söylemek istediklerini anlamayınca Ulug Haan'ın karısı kocasına çıkışır ve anlamadığı için de zavallı olarak niteler. Ulug Haan'ın karısının, kocasına zavallı olarak bakması ve denilenleri anlamamasından yakınması ise destanda sadece Arı-Haan'a değil; başka bir erkeğe de kadın tarafından yol gösterildiğini belirtir.

Arı-Haan şekil değiştirip yırtık yelekli bir oğlan olarak Ulug Haan ve karısının huzuruna gelir. Dokuz yiğitle birlikte yarış düzenlendiğini öğrenir ve kendisi de bu yarışlara katılır.

4.3.3. Kız çocuk

Arı-Haan destanında Ulug-Haan'ın kızı olarak anılan bir prensesten bahsedilir. Bu kız için çok güzel olduğundan, bunun yanı sıra bilimli-bilgili ve sihirli-büyülü bir kişi olduğundan bahsedilir.

Dokuz kıtayı dolanıp gören, bilimli-sihirli bir prenses olarak tasvir edilen kız, Arı-Haan'ın daha doğmamış erkek çocuğu için karısı olsun diye seçilir. Karısı olmadan önce de Ulug-Haan'ın kızı olarak karşımıza çıkar.

Diğer Türk destanlarında da görüldüğü gibi Ulug Haan, kızı için yarış düzenler. Güreş, ok atma ve at yarışı sınamalarını kazanan kişiye de kızını vereceğini aktarır. Üç yarışı da kazanan Arı-Haan, toy yapıldıktan sonra gelinini ve çeyizini alarak yurduna doğru yola çıkar.

Kız için yapılan yarışlar, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Bamsı Beyrek'in Banı Çiçek'le yaptığı yarışlara benzer. Farkı ise Banı Çiçek, evleneceği kişiyi kendisi sınar. Aynı şekilde üç yarışı da Bamsı Beyrek ile kendisi yapar. Arı-Haan'da ise erkekler kendi aralarında kızı almak için yarışmaktadır.

4.3.4. Hizmetçi ve esir kadın

Arı-Haan destanında yarışları kazanan Arı Haan, gelini ve çeyizini alıp giderken Ulug Haan tarafından yüz genç kız kap-kacak yapsınlar diye, yüz genç kız da sürekli oynatılıp dursun diyerek çeyiz olarak verilir.

Tam anlamıyla köle olmayan bu kızlar, gelin giden han kızının yanında, gittikleri kavimde hoş karşılsınlar diye han tarafından verilen hediyelerdir. Bu da destanda erkeklere nazaran kadınların çok önemli varlıklar olarak görülmediğini gösterir.

Toydan sonra yurduna dönerken dostu olarak bildiği Şara Melçen Kağan'a uğramak isteyen Arı-Haan, Şara Melçen'in aldatması sonucu bir çukura düşer ve orada kalır. Bu arada Şara Melçen de Arı-Haan'ın gelinini "olcolayıp" kaçıtır.

Olco, daha önce Manas destanında da karşılaşılan bir terimdir ve esir olarak alınan kadının karşılığı olarak kullanılmıştır. Önceden bahsedilen çeyiz olarak verilen yüz genç kızıdan ayrı olarak olco alınan kadın, evlenilse de halk ve kocanın ailesi tarafından hoş karşılanmaz. Çünkü olco olarak alınan kadın, kaçırıldığı kişinin kavmine giderken çeyizini götüremez. Bundan dolayı da çeyizi pay alamayan kavim ve aile, bu kadını hoş karşılamaz. Olco olarak alınan kadın, asıl evlenilen kadın değildir ve baybiçe (geleneklere göre evlenilen kadın) olan kadın gibi haklara sahip değildir. Bu kadından olan çocukların da babasını yerine geçmesi yasaktır.

4.3.5. İstatistikler ve örnekler

Çizelge 4.3. Tıva Türk Destanları

TIVA DESTANLARI		
Figürler	Destanlar	Dize Numaraları
Kadın	Arı-Haan	370, 630, 665, 680, 685, 1340
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	40, 580, 1680, 1685, 1700, 1730
Prenses	Arı-Haan	370, 560, 565, 585, 600, 630, 635, 645, 685, 1020
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	
Eş	Arı-Haan	565, 1355
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	
Hanım	Arı-Haan	565
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	235, 245, 860, 865
Gelin	Arı-Haan	655, 665, 1210, 1240, 1275
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	
Kız	Arı-Haan	1220, 1230
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	810, 1155, 1490, 1635, 1640
Kocakarı	Arı-Haan	
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	275, 530, 535, 655, 1130
Abla	Arı-Haan	
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	315
Anne	Arı-Haan	
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	670
Prenses	Arı-Haan	
	Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün	1180, 1185, 1185, 1200, 1235, 1680

ARI-HAAN – KADIN

“İdik Ak-Tayga çurtıg,
Çalım sarig hayanın
Ortuzundan çaygaar bütken,
Aldın dangına kadmnıg,

“Kutsal Ak Tayga yurtlu,
Yalçın sarı kayanın,
Ortasından öylece yaratılmış,
Altın prenses *kadın*lı,

370 *Boş-Dag deg Ak-Sang attig*

*Aldın dangına kadını
Mmça dep-tir evespe.
-Indig bolza mun kara
Tevevistin baştúiçızı
630 Kajır-kara bura*

*Boor?-dep-tir.
-Ol kelini kayın
Tıp aâr bıs?-dep, Arı-Haan
Kadından aytırıp-tır evespe.
665 -Ulug kızıl tayga çurttuğ*

*Suy belekten dcmdek kıldır
Sunup kör!-dep-tir evespe.
-Kayı-hire ertem-şidilig
Urug irgi?-dep, -
680 Kadından aytırıp-tır evespe.*

*Kadın çugaalaan:
-Tos dipti öttür körüp olurar,
Tos çurttu erttir bilip orar,
Şak mmdıg bildilig,
685 Ertem-şidilig dangına çüve*

*Şara-Melçen haan Arı-Haannı
Arı-Haannın kadını
Adazı çok çüve!
Arı-Haan adan baji!-dep turlar
1340 Mmdıg apantp-tır evespe.*

Boş Dağ gibi Ak Sang atlı,

Altın prenses **kadını**
Böyle demiş.
“Öyleyse bin kara,
Devemizin başı
Acımasız kara buğranın,

Bu!” demiş.
“O gelini nereden,
Buluruz?” diye Arı Haan,
Kadından sormaz mı.
“Ulu kızıl tayga yurtlu,

Kalın nişanı olarak
Sunuver” demiş.
“Ne kadar bilimli-bilgili,
Çocuktur acaba?” diye,
Kadından sormuş.

Kadın söylemiş:
“Dokuz kıtayı dolanıp görür,
Dokuz yurdu görüp bilen,
İşte böyle bilgili,
Bilimli-sihirli prenses,

Şara Melçen kağan, An Haan’ı,
Arı Haan’ın **kadını**,
Atası yok kişi,
Arı Haan’ın ipsizi!” diye söyler,
Böyle olmuş.

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN – KADIN

*Tepkiiji çok
Demir kara tandımü
Barm çurttaan,
Tos çam dongaytı bazıp,
40 Tos kadmı ejeleen,*

*Üş honmayn, turup
Çoruy barıp-tır evespe.
Kadın olurgaş:
Demgi meen dönmeemden
580 Uştunup kelgen oglumnu*

*Barıp üskeş,
Doktaap turgan irgin.
Köögün-daa oyta keep
Düjer deerge, artından*

Yolu yok,
Demir kara tayganm,
Eteğini yurt tutan,
Dokuz savaşı yenip kazanan,
Dokuz **kadını** kaçırın,

Üç gün geçmeden kalkıp,
İyileşivermez mi.
Kadın da:
“Deminki benim baldırımıdan,
Çıkıp yalın oğlumu,

Varıp vurup,
Duruvermiş
Köögün de arkaya yıkılıp,
Düşer diyende arkasından,

1680 *Aldın dangına kadını*

*Seğirip ap-tır,
Dongaya banp düjer deerge,
Daştın turgan ara-albatızı
Turguza tudup ap-tır.*

1685 *Kadını-daa aptaradan*

*Kadını turgaş:
-Ol kışının çüzün orta
Adar sen?-dep aytmp-tur.
-Kışının kara baann*

1700 *Öttür adıp turar kulugumun*

*Ölüp keep düşken irgin.
-01 çüü dep kiji boor?-dep
Kadın aytırarga:
-Ay oğlu Aldm-Möge*

1730 *Dep kiji-dir.*

Altın prenses **kadını**,

Kavrayıvermiş.
Öne yıkılıp düşer diyende,
Dışarıda duran halkı kavmi,
Yakalayıp tutuvermiş.
Kadını ise sandıktan,

Kadını buna:
“O kişinin neresini
Atarsın?” diye sormuş
“Kişinin kara bağnm,
Delip deşen şerefsizin

Yıkılıp ölmüş.
“Kimdir o?” diye,
Kadınından sorunca,
“Ay oğlu Aldm Möge
Denilen kişidir.

ARI-HAAN - PRENSES

*“İdik Ak-Tayga çurttuğ,
Çalım sarig hayanın
Ortuzundan çaygaar bütken,
Aldın dangına kadınıg,
370 Boş-Dag deg Ak-Sang attıg*

*“Aldın dangına bar deen bolgay.
Çüzü çoor ol?”-dep
Bodanıp-tır evespe.
Oon baza katap hopçu kara-suduran
560 Ajıp köre beerge,*

*Demgi aldın dangına dep çüvezi
Öönün iştı, oon kadayı kiji
Boop-tur evespe.
Çaaskaan olurar arga çok
565 Bolu berip-tir evespe.*

*Dörbelçin kara şireezinge
Olturap turgan.
Aldın dangınazı
Aldm dombuzunga
585 Çin sarig şaym kudup,*

*Uygu-la uduur mindig
Kiji boop-tur evespe.
Bir hün udup-udup
Ottup keerge,*

“Kutsal Ak Tayga yurtlu,
Yalçın sarı kayanın,
Ortasından öylece yaratılmış,
Altın **prenses** kadını,
Boş Dağ gibi Ak Sang atlı,

“Altın **prenses** var denilmişti.
Nedir o acaba?” diye,
Düşünüp kalmaz mı.
Yine haberci kara sudurunu,
Açıp baksa ki,

Deminki altın **prenses** denilen şeyi,
Eşi, onun hanımı kişi
Değil miymiş.
Yalnız kalır hali yok
Oluvermez mi.

Büyük kara masasına
Oturmuş.
Altın **prensesi**,
Altın çaydanlığından,
Koyu sarı çayını döküp,

Uyur da uyur böyle,
Kişi imiş.
Bir gün uyuyup uyuyup,
Uyanıp gelende,

- 600 *Aldın dangına kadım* Altın **prenses** kadım,
Aldın dangına kadını Altın **prenses** kadını
Mmça dep-tir evespe. Böyle demiş.
Indıg bolza mun kara “Öyleyse bin kara,
Tevevistin baştııçızı Devemizin başı
630 *Kajır-kara bura* Acımasız kara buğranın,
Çitkenden beer Yitmesinden bu yana,
Üş çil boldu!-dep-tir evespe, Üç yıl geçti!” demiş
Aldın dangına kadını. Altın **prenses** kadım.
635 *“Onu dileer kiji* “Onu arar kişi,
Çok çiiive be?”-dep Yok mu?” diye
Kömüp algaş, Başını çevirip,
Çorup kaan”-dep, Gidivermiş” diye,
Aldın dangına kadını Altın **prenses** kadım,
645 *Çugaalap organ çüven irgin.* Söyleyivermiş.
Inçaarga sen bodun “Öyleyse sen kendin
Kadın çugaalaan: Kadın söylemiş:
Tos dipti öttür körüp olurar, “Dokuz kıtayı dolanıp görür,
Tos çurttu erttir bilip orar, Dokuz yurdu görüp bilen,
Şak mmdıg bildilig, İşte böyle bilgili,
685 *Ertem-şidilig dangına çüve* Bilimli-sihirli **prenses**,
Ulug-Haan dep kijinin Ulug Haan derler kişinin,
Aldın dangmazm çalap Altın **prenses**ini isteyip,
Aar deen kiji men-dep-tir. Almayı düşünen kişiyim ben” demiş.
Çoruk-hereen büdürüp algaş, “İşini-gereğini bitirip,
1020 *Meen aalımga kirer sen,* Benim obama uğrarsın.

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN – PRENSES

- Adın baglaaş, ögge kirip keerge,* Atını bağlayıp otağa girip gelende,
Kaygamçık çaraş ay-hün heverlig Büyüleyici güzellikte ay görmüş ışıklı,
Aldın dangına olump-tur evespe. Altın **prenses** oturamaz mı.
Magalıgga baraalgap, Kuralınca selamlaşıp,
1180 *Yozulugga çolukşup olump-turlar.'* Hoşça esenleşip durmuşlar.
Dangma-daa biyeegi oolga **Prenses** de o oğlana,
Çigir-çimizin kaap, Böreğim, çöreğini sunup,
Aşkanp-çemgerip-daa tur evespe". Aşatıp yedirmez mi.
Dangına olurgaş: **Prenses** durup:
1185 *-Aal-çurtunar kayda boor,* “Obanız yurdunuz nerede,
Dangma-daa biyeegi oolga **Prenses** de o oğlana,
Çigir-çimizin kaap, Böreğim, çöreğini sunup,
Aşkanp-çemgerip-daa tur evespe". Aşatıp yedirmez mi.
Dangına olurgaş: **Prenses** durup:

- 1185 -Aal-çurtunar kayda boor, “Obanız yurdunuz nerede,
 Inçangaş adan-öjeen negep bar çıdar Bundan yarış, atış talebe giden,
 Kiji men-dep-tir. Kişiyim ben.” demiş.
 Dangına olurgaş: **Prenses** buna:
 -Ol-daa konçug, “0 da acayip
 1200 Tos çanı dofigaytı körge, Dokuz savaşı sonuna dek görmüş,
 Aldm bilekteejin Altın bileziğini,
 Uştup berip olurup-tur. Çıkarıp vermiş.
 Dangına olurgaş: **Prenses** ise:
 -Çoruunar çoguzun, akım, “İşiniz iş olsun ağabeyim,
 1235 Siler baza körüp çorunar!-dees, Siz de dikkat edin.” diyerek,
 Banp üskeş, Vanp vurup,
 Doktaap turgan irgin. Duruvermiş
 Köögün-daa oyta keep Köögün de arkaya yıkılıp,
 Düjer deerge, artından Düşer diyende arkasından,
 1680 Aldın dangına kadını Altın **prenses** kadını,

ARI-HAAN - EŞ

- Demgi aldın dangına dep çüvezi Deminki altın prenses denilen şeyi,
 Öönün işti, oon kadayı kiji **Eşi**, onun hanımı kişi
 Boop-tur evespe. Değil miymiş.
 Çaaskaan olurar arga çok Yalnız kalır hali yok
 565 Bolu berip-tir evespe. Oluvermez mi.
 İyezi iziinge şıdavayn: Anası sıcaklığa dayanamayıp:
 Söglep bereyn, oğlum- “Söyleyeyim oğlum!”
 Indıg bolza, seen adan “Dinle, senin atan.
 Senee kiji tıp beer deş, Sana eş bulmak için,
 1355 Çige mumuu çükçe çorutkaş, Dümdüz güney tarafa gidip,

ARI-HAAN – HANIM

- Demgi aldın dangına dep çüvezi Deminki altın prenses denilen şeyi,
 Öönün işti, oon kadayı kiji Eşi, onun **hanımı** kişi
 Boop-tur evespe. Değil miymiş.
 Çaaskaan olurar arga çok Yalnız kalır hali yok
 565 Bolu berip-tir evespe. Oluvermez mi.

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN – HANIM

- Orta-la eves çüve bo, kaday, “Bu işte bir iş var **hanım**,
 Üş erten ulay turup kelgeş, Üç sabah ardı ardına kalkıp,
 Albannap çoruurumga, İhtiyaç giderenimde,

- 235 *Hamık azıraan malıvıstın*
Baştıncıları baş udur
- Turar bolu berdi !-dep-daa*
Çugaalap olurgan aşak irgin.
Çeden harlıg Çeleedey
Kadayıorgaş:
- 245 *Çüveni kançap bilir sen,*
- Adar dees, haralaan,*
Çam siy sop aldım.
Çünü çugaalap orar
Ool boor bo, kaday?-dep
- 860 *Aşak çugaalap organ.*
- Kadayı olurgaş:*
Çılgı mal-daa hevrn
Çugaalap organ ıškaş,
Çünü çugaalap oran ol mon?-dep-tir.
- 865 *Çaa, oofi duyuunga dömeylejir,*
- Bütün beslediğimiz malımın,
Başlan yola çıkıp,
- Söyler oldu!” diye,
Söylemiş, dede.
Yetmiş yaşındaki Çeleedey
Hanım ise:
“Nereden bilinir,
- Atayım diyerek, maalesef,
Yayımı kırdım.”
“Ne diyen,
Oğlandır bu, **hanım?**” diye
Dede sormuş.
- Hanımı** buna:
“Yılkı mal galiba,
Söyler gibi,
Neyi konuşuyor bu?” demiş.
“Dinle, onun toynağına benzer,

ARI-HAAN - GELİN

- Büdüp çoruur kiji men.*
Anaa bir kelin-ıškaş çüve
Tıp albaaje horjok!-dep-tir evespe.
Çüü mmdıg çüve
- 655 *Çugaalap olur şen?*
- Boor?-dep-tir.*
Ol kelini kayın
Tıp aâr bıs?-dep, Arı-Haan
Kadından aytırıp-tır evespe.
- 665 *Ulug kızıl tayga çurttug*
- Haan avıgay-dep-tir evespe.*
Çaa, üş mööreyni tiileen kiji
Kenninni ap algaş,
Köjürüp çanar sen
- 1210 *Ilynaan-dep-tir evespe.*
- Aynın çaazmda*
İyi duiimazı bile Arı-Haan
Kenninin aal-çurtun
Köjürüp algaş,
- 1240 *Aal-çurtunçe çanıp*
Berip-tir evespe.
Tamının aksın inek deg
Ulug daş-bile bazırıp kaaş,
Şara-Melçen haan Arı-Haanmn
- Oluşmakta kişiyim.
Ona bir **gelin** gibi şey,
Bulamazsak olmaz” demiş.
“Ne biçim şey,
Söylersin sen?
- Bu!” demiş.
“O **gelini** nereden,
Buluruz?” diye Arı Haan,
Kadından sormaz mı.
“Ulu kızıl tayga yurtlu,
- Han ata” demiş.
“Peki üç yanşı kazanan kişi,
Gelinini alıp,
Göçürüp dönersin,
Herhalde” demez mi.
- Aynı yenisinde,
İki kardeşi ile Arı Haan,
Gelinin obasmı-yurdunu,
Göçürüp alıp,
Obasma-yurduna dönüp,
Kalmaz mı.
Çukurun ağzım inek gibi,
Ulu taş ile kapatıp,
Şara Melçen kağan, Arı Haan’m.

1275 Kennin olçalap-çalap algaş,

Gelinini olcalayıp kaçıırp,

ARI-HAAN – KIZ

Tos çılda doozulbas
Doyun doylap
Turup berip-tirler evespe.
Doy doozulgan soonda,
1220 Ulug-Haan uruunun önün

Dokuz yılda bitmez,
Toyunu toylayıp,
Durmazlar mı.
Toy dağılır dağılmaz,
Ulug Haan **kızının** otağının

Kadıg, çımçaan kılıp,
Okular odun beletkep
Berip çoruur siler dep,
Çüs hereejen urugnu
1230 Saan-savaan, paş-ayaan kılıp

Ağırım, hafifini yapıp,
Yakılacak odunu hazırlayıp,
Durursunuz diye,
Yüz genç **kızı**,
Kap-kacak, çanak-çömlek yapıp,

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN – KIZ

Bar çıda, ol aalga kirgeş,
Sang-Mögenin uruunga
Belekke beer sen, oglum-deeş,
İyezi aldm bilekteejin
1155 Uştup berip olurup-tur.

Giderken o avula girip,
Sang Möge'nin **kızım**,
Hediye diye verirsin oğlum.” diyerek
Anası altm bileziğini,
Çıkanp vermiş.

Küdee kılıp aar
Kiji men-dep-tir.
Inçaar ol orta uruu-küdeezinin
Tos üyede doozulbas
1635 Doyun doylap,

Güvey kılıp alır
Kişiyim ben” demiş.
Demiş de **kızıyla** güveyinin,
Dokuz zamanda bitmez,
Toyunu toylayıp,

Üş üyede üzülbes
Nayınn nayırlap
Turgan-daa çüven irgin.
Sang-Möge uruu-küdeezin
1640 Aynın çaaazmda, hünnün ekizinde

Üç zamanda üzülmez,
Bayramını kutlayıp,
Durmuş.
Sarig Möge **kızını**, güveyini,
Ayn yenisinde, günün iyisinde,

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN – KOCAKARI

Çajırıp-sup kagzınza!-dep
Çugaalap organ
Kaday çüven irgin.
Aldan harlıg Alaaday-daa
275 Şında-la çüveni
Aajok mmdıg boop-tur evespe.
Balıgm aksı büde ettingeş,
İşsa-ışsa, biyeegi kadaynın
Döiimee ulug ögnün çartınga
530 Smmayn barıp-tır.

Gizleyip saklasan!” diye,
Söyleyen,
Kocakarı imiş.
Altmış yaşındaki Alaaday ise
“Gerçekten bunu,
Hal yok olmuş, böyle imiş.
Yaranın ağzı iyice yarılıp,
Şişip şişip o **kocakarımın**,
Baldın ulu otağın yansına,
Sığmaz oluvermiş.

*Kançaar men am,
Mmçaldır ölür men be?-dep
Kaday mmçap olurup-tur.
-Körüp orbas dees,
535 Kançaar men am?-dep*

*Ol-la çorup orgaş,
Bir-le çerge dıstamp olurarga,
Kadaynın aldmga çüve şimçey bergen.
Tura halıp kelgeş, köörge,
655 Çaş küske öglü çıdıp-tır.*

*Kiji adaarga attıg-daa,
Suraglaarga, şolalıg-daa bolgay.
Oglunga at-şoladan
Adap berdin dize-dep,
1130 Kaday çugaalap orup-tur.*

“Ne yapayım, şimdi,
Böyle mi ölürüm?” diye,
Kocakarı böyle demiş.
“Bakıp durmamak için,
Ne yapayım şimdi?” diye

Öyle gidip
Bir yerde dinlenip oturanda,
Kocakarımın altında bir şey kımıldamış.
Ayağa kalkıverip baksa ki,
Küçük fare yavrusu yatarmış.

Kişi çağıranda adlı,
Yoklayanda namlı, olmalı.
Oğluna addan-namdan
Verip koysan” diye
Kocakarı bunu söylemiş.

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN - ABLA

*Üş tümen şerig-daa
Ögde keep düjüptüp-tür.
Korgup, düvürep,
Ulug paştı tige beerge:
315 -Bis boduvus-boduvus, ugbam-dişkeş,*

Üç tümen çeri de,
Otağı basıvermiş.
Korkup, ürküp,
Ulu kazanı çatıverende:
“Biz kendimiz, kendimiz **ablam**” deyişip,

ŞÖÖGÜN BORA ATTIG ŞÖÖGÜN- KÖÖGÜN – ANNE

*Oğlu çaa ottup kelgen
Ezep, herlip çıtkan irgin.
-Kay banp, çüge çidip
Çordunar avay, açay? -
670 Dep çugaalap orup-tur.*

Oğullan yeni uyanmış,
Esneyip, gerinip yatarmış.
“Nereye gidip neden geç
Kaldınız **anne**, baba?”
Diye sormuş.

4.4. Şor Türk Destanlarında Kadın

Güney Sibirya’da yaşayan topluluklardan olan Şorlar, Kemerova’nın güneyinde, Tom nehrinin üstünde, Kondom ve Mrass kollarının havzalarında yaşamaktadırlar. Bir taraftan Altaylarla, diğer taraftan da Hakaslarla bitişik yaşarlar. 1989 yılındaki nüfus sayımına göre Şorların sayısı 16585’tir. Az sayıdaki bu halk, geçmişte kültürlerinin temelleri olan zengin bir folklor yarattı. Bu folklorun en zengin ifade şekillerinden biri ise halk arasında yaşayan kahramanlık destanlarından oluşur (Çudoyakov, 2007: 17).

Türk dünyasıyla ilgili araştırmalar, 1990’lı yılların başında Soğuk Savaş döneminin bitmesi, Sovyetlerin dağılması ve Rusların yeni bir isimle kurulmaya başlaması sürecinde artmış ve ilmî bir yapıya bürünmüştür. Şorlar, 1940’lı yıllardan itibaren Hakas Otonom bölgesine eklendikleri için Hakasların içinde yaşamakta ve Hakasların bir uzantısı olarak bilinmektedir. 19. yüzyıla kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları, Kondom Tatarları veya Mrass Tatarları olarak adlandırılan bu küçük Türk topluluğuna ilk kez Radloff, “Şor” adını vermiştir. Şorlar, ilk olarak eski dinlerinden (Kamlık dini, Şamanizm) uzaklaştırılıp Hristiyanlaştırılmaya, daha sonra da millî benliklerinden uzaklaştırılıp Ruslaştırılmaya çalışılmıştır (Ergun, 2006: 9).

“....Şorlar, destan karşılığında esas olarak ‘kay’ terimini kullanırlar. Ayrıca, ‘nartpak’ , ‘nıbak’ , ‘narpak’ ve ‘şörcek’ terimlerinin de destan karşılığında kullanılması söz konusudur. Esasında narpak, nartpak, nıbak ve şörcek terimleri, efsane ve fıkra dışındaki uzun soluklu halk anlatmalarını adlandırmada kullanılan genel terimlerdir. Özellikle nıbak ve şörcek terimleri, zaman zaman şiir dışındaki bütün halk anlatmalarının ismi olarak kullanılırlar. Böyle durumlarda destanı, masal veya efsane gibi anlatmaya dayalı diğer türlerden ayırt etmek için Şor destancılık geleneğinde ‘kay şörcek’ teriminin kullanılmasıyla da karşılaşırız. Ayrıca Sibirya’daki diğer Türk boylarının destancılık geleneklerinde görülmeyen ‘kay komıs’ terimi de vardır ki, bu terim, destanın kopuz eşliğinde şarkı olarak söylenmesini ifade etmek üzere kullanılmıştır....” (Ergun, 2006: 23)

Şor ozanları için kay ve destan arasında pek bir fark yoktur. Onlar, icra edilme durumuna göre destanları düz ve kay diye ayırırlar. Kay’ı da kendi içinde “göğüsten söyleme” ve “gırtlaktan söyleme” olarak ikiye ayırırlar (Çudoyakov, 2007: 24).

“....Şor epik sanatının gelişmesi, ilk dönemlerini yaşayan hayvan yetiştiriciliğinin ve avcılığın üzerinde yaratılan, kabile içi ilişkilerin ve düşüncelerinin temelinde yatan her şeyi, başka bir deyişle avcılığı ve avcının isabetliliğini, halkın ahlâk ilkesi olan ‘eşit pay kanununu’ , dışardan evlenmeyi, onun (mitsel karakterler olan)

koruyucusunu ve düşmanlarını şiirleştiren eserlerden başlar. Sadece egzogami, yani dışarıdan evlenme yoluyla kabile arası ilişkilerin kurulduğu dönemde, destanın gelişme koşullarını, asıl olarak, avcılık, gelişen hayvancılık, çapalı tarımcılık ve gelişmeye başlayan demircilik (başta renkli madenler, sonra da kara madenler demirciliği), yani milattan çok önce Güney Sibirya şartlarında gelişen çok kollu tabii ekonomisi sağlıyordu....” (Çudoyakov, 2007: 36)

İncelenilen önceki Türk destanlarında olduğu gibi Sibirya sahası Türk destanlarında da kahramana yol gösterici tipler mevcuttur. Şor destanlarında da bu tipler varlığını gösterir. Gücüne, kuvvetine, bilgeliğine güvenen genç kahraman, gelecekte olabilecek durumları gözetmeden hareket eder.

Çeşitli zaafılara düşen kahraman, içinde bulunduğu durumun önüne geçmek için bazı akıl hocalarıyla görüşür. Bu akıl hocaları aile büyüklerinden birisi, eşi veya kız kardeşidir. Bu akıl hocaları, gelecekte olacakları kahramanlara söyler (Chirli, 2008). Manas Destanı’ndaki Manas’ın eşleri Kanıkey gibi bu kadınlar, kocalarına sefere çıkmamalarını ya da daha sonra çıkmalarını söylerler ama kocaları bu kadınları dinlemez ve evden ayrılıp ölürler.

Evlilik, destanlardaki aile kurumunun gözler önüne serilmesi için önemli bir etkinliktir. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, bu şekilde kurulmaktadır. Yine destanlarda, destan kahramanının evleneceği kızı seçmesi için kızlar tarafından da birtakım sembolik ifadeler kullanılır. Bu ifadeler, kızlar tarafından erkeğin yönlendirilmesi açısından önemlidir.

“....Şor kahramanlık destanlarında geçen kadın kahramanların yedi veya dokuz belik olması onların ‘kız’ olmalarının bir göstergesidir. Bu kahramanlar evlendiklerinde belikleri çözülür ve iki belik örülür. Bir kadının iki belikinin olması onun kocaya varmış olduğuna işaret eder....” (Chirli, 2008)

Şor destanlarındaki bekâr kızların yedi veya dokuz belikli, evlilerin ise iki belikli olması, erkeklerin kadınlarla konuşmasına gerek kalmadan bekâr ya da evli olarak görülmeleri için arkada bırakılan bir sembolik ifadedir. Bu şekilde erkek, gördüğü kız için bekârsa talip olur; bekâr değilse de kimseye sormaya gerek kalmadan bu isteğinden vazgeçer. Bunun yanında bu sembolik ifadeyle, İslamiyet öncesinde ve İslamiyet

sonrasında muhafazakâr bir toplum yaşantısı süren Türklerde, kızın iffeti, bekâreti de bu şekilde temsil edilir.

Şor destanlarında, Dede Korkut'ta işlenildiği gibi kızlar tarafından sınanan erkekler de vardır. Dede Korkut'ta beşit kertmesi Banı Çiçek tarafından sınanan Bamsı Beyrek güreşte, at yarışında ve ok atmada Banı Çiçek'i yener ve Banı Çiçek tarafından da onay aldıktan sonra kız, kendisiyle Bamsı Beyrek'in evlenmesini kabul eder. Şor destanlarında da buna benzer durumlarla karşılaşılır ve buna benzer durumlar, Türk destanlarından yola çıkarak toplum içerisindeki kadına verilen değeri, erkekle bir görülmesi yönünden gösterir. Şor destanlarındaki çoğu kız da Dede Korkut'taki Kan Turalı'nın dediği gibi “cicili bicili Türkmen kızları”ndan değildir.

“....Bazı durumlarda ise kızlar kendilerini isteyen erkek kahramanlara varmak istemezler. Kendisini yenebilecek erkekle evlenmeyi tercih ederler. Önce erkek kahramanla savaşır, yenildikleri durumda kendilerine varırlar. Mesela, Oğlan destanında Çek Pergen almak istediği Kağan Kıs'la kendine varmak istemediği için tutuşur. Kağan Kıs, Çek Pergen'e kendisini yenmesi durumunda varacağını söyler....” (Chirli, 2008)

Şor destanlarından Kan Pergen isimli destanda “iharet”e uğrayan kahraman motifi de karşımıza çıkarılır. İharet eden de diğer Türk destanlarının genelinde olduğu gibi bir kadındır.

Kan Pergen, kız kardeşi Kan Argo'nun düşmanla iş birliği yapması sonucu hayvanlarını ve halkını kaybeder. Kan Pergen, kaybettiklerini geri alabilmek için Kan Alp ile birlikte kız kardeşine karşı harekete geçer ve kız kardeşinin kendisine karşı çıkmasına rağmen kız kardeşine üstün gelir ve onu öldürür (Chirli, 2008). İharet, çok önemli bir suçtur ve destanlarda genellikle ölüm cezasıyla son bulur.

Aşağıda yorumlarda bulunulan, istatistikler ve örnekler çalışması yapılan araştırmada “Şor Kahramanlık Destanları” isimli kitaptan yararlanılmıştır.

4.4.1. Anne

Aran Taycı destanın başında yetmiş ve seksen yaşındaki karı-kocadan bahsedilir. Kadının ismi söylenmez. Seksen yaşında olan bu kadın, destanın başında çocuk doğurmamış gibi gösterilse de ilerleyen kısımlarda destan kahramanı Aran Taycı'nın

annesi olduğu anlaşılr. Doğurduğu çocuğu yedi kat yerin altındaki Çılan Mongus tarafından kaçırılan kadın, uzun yıllar sonra yeraltından çocuğunun kurtarılmasıyla çocuğuna kavuşur.

Oğlak (Delikanlı) isimli destan başlarken delikanlının, babasının ve annesinin olmadığı söylenerek destana başlanır. Öksüz olan bu delikanlı, kıyafeti olmadan çıplak ve yiyecek yemeği de olmadan genelde aç yaşar.

Destanlardaki öksüz-yetim bahadırlara örnek olarak verilebilecek bu kahramana yengesi bakmaktadır. Muhtaç durumda kalan kahramana bir kadın bakar.

Destanda, kahramana ad vermek için çağrılan kişiler olabileceği gibi, kahramanın anne ve babası da çocuklarına ad verebilir. Oğlak destanında da atıyla konuşan delikanlı, kendisine ad verecek bir anne ya da babasının olmamasından yakınır. Atı da ona Tanrı'nın ad vereceğini söyler. Atı kendisine binmesi gerektiğini aktarır. Biraz gittikten sonra ihtiyar kılığında kayın ağacının başında duran Tanrı, çocuğa Aymanıs ismini verir.

4.4.2. Eş

Aran Taycı destanı, yaşlanmış karı-kocanın çocuksuzluk motifiyle başlar. Karısının adı zikredilmese de seksen yaşına gelen bir kadın olduğundan bahsedilir. Kendisine miras bırakacak ne bir erkek ne de bir kız çocuğu olmadığı için durumdan hoşnut olmayan Kök Kağan, bu sorunun belki de karısından kaynaklandığını düşündüğünden, dostu Altın Mökö'yü öldürüp onun karısıyla yatma fikrine kapılır.

Çocuğu olmadığı için dostuna ihanet etmeyi planlayan Kök Kağan, emeline ulaşabilmek için dostunu öldürmeyi göze alır. Dostu Altın Mökö ise Kök Kağan'ın aptal olmasıyla alay ettikten sonra her şeyini çaldırdığını aktarır. Kendi karısından olan çocuğunu da yedi kat yeraltındaki Çılan Mongus adındaki bahadırın çaldığını söyler. Karısından olan çocuğunu demir çamın başına çapraz şekilde çivileyip koyduğunu aktarır.

Çocuksuzluk motifi, destanların genelinin başında karşılaşılan bir sorundur. Bu sorunu çözmek için destan kahramanı yola çıkar ya da farklı yollarla çocuk sahibi olmaya çalışır. Kök Kağan da başta dostu Altın Mökö'nün karısına sahip olmayı planlarken

arkadaşının uyarısıyla zaten bir çocuğu olduğunu ancak onun bir bahadır tarafından kaçırıldığını öğrenir.

Yeraltından kurtarılan Aran Taycı, kendisini kurtaran Altın Mökö'nün esir olması üzerine Altın Mökö'nün karısı Aydang Arıg'ı almayı planlar. Can dostu olan Altın Mökö'yü öldürüp amacına ulaşmak istediğini belli eden kahraman, Aydang Arıg tarafından utandırılır. Aydang Arıg, kendisinin çocuğu yaşında olduğunu ve nasıl böyle bir düşünceye kapıldığını aktarır. Utanan Aran Taycı, daha sonra ne yemek yer ne de içki içer.

Altın Mökö dostunu yedi başlı Celbegen'in elinden kurtaran Aran Taycı, Altın Mökö'nün karısını görür. Utandığından yüzüne bakamaz. Kadın ona kağanın kadın değil, kız alması gerektiğini söyler.

Oğlak (Delikanlı) isimli destanda Çek Pergen'in kız kardeşiyle evlenen Aymanıs, kapısına gelen bir yiğitle konuşur. Yiğidin de anne ve babası yoktur. Adının Altın Ergek olduğunu söyler. Altın Ergek, kendisinin sözlüsü olan kızı aldığını belirtir. Karısını vermeyeceğini söyleyen Aymanıs onu vuruşmaya davet eder. Kim kazanırsa kadını alacağını söyler.

Evliliklerle akrabalık ilişkilerini geliştiren aileler, burada görüldüğü gibi de bazen kadın yüzünden vuruşmaya tutuşabilir.

Aymanıs, gücü azalınca kendisini çabuk öldürmesini ve karısını almasını söyler. Altın Ergek, ne yapsa da Aymanıs'ı öldüremez. Daha sonra Çek Pergen gelir ve Altın Ergek ile vuruşmaya başlarlar. Çek Pergen vuruşma sonunda ölür. Aymanıs ile tekrar kapışmaya başlayan Altın Ergek yine güçsüz düşmesine rağmen Aymanıs'ı öldüremez. O sırada iki sarıncı kişi gelir, Altın Ergek ve atını taşla dönüştürürler. Çek Pergen'i de tekrar diriltten bu kişiler, anası babası olmayan yalnız yaratılan kişilerden olduklarını söylerler.

Destanlarda kadının birleştirici özelliği olduğu gibi, bu kısımda görüldüğü üzere savaşmaların nedenini de oluşturur. Aynı kadını almak isteyen iki bahadır vuruşmaya tutuşur ve birisi galip gelerek istediği kadını alır.

4.4.3. Kız kardeş

Aran Taycı destanında Altın Mökö'yü kurtardıktan sonra Altın Mökö'nün karısı, kağanın kadın değil kız alması gerektiğini söyler. Ötedeki otuz göğün ardında yedi yiğit olduğunu ve bu yedi yiğide hiçbir kağanın ulaşamadığını aktardıktan sonra, bu yedi yiğidin kız kardeşinin varlığından bahseder. Yedi yiğidin kız kardeşinin adı da Oçı Karakçın'dır. Gidip bu kızı almasını önerir. Kadın, bu yolculuğunda yiğitse geri döneceğini, güçsüz bir kağan ise de öleceğini anlatır.

Kadın, kendi eliyle yapacağı bir şey olmasa da yol göstericilik bakımından kahramana bir yol çizer. Bu gibi durumlardan habersiz olan kahraman, durumu bir kadından öğrenir. Destanlarda genellikle bilinmesi zor olan durumlardan kadınlar haber verir.

Oçı Karakçın'ın yanına gelen Aran Taycı, kıza kendisine varıp varmayacağını sorar. Kız da Sarı Altın Yiğit'in kendisini istemeye geldiğini ve yedi yiğit ağabeyinin de kendisini ona verdiklerini söyler. Aran Taycı'ya varmak istediğini ancak Sarı Altın'ın güçlü olmasından dolayı Aran Taycı'yı öldüreceğini aktarır. O olmasaydı sana varırdım diye konuşur.

Kızın alınması için herhangi bir yarış düzenlenmez. Kız da kendisini alması için Aran Taycı'ya bir sınama yapmaz. Çünkü Oçı Karakçın adına ağabeyleri karar vermiş ve kızı, Sarı Altın'a vermişlerdir.

Yedi yiğidin yanına gelen Aran Taycı, Oçı Karakçın güzeli beğenip almaya geldiğini iletir. Sarı Altın da sonradan geldiği için alamayacağını söyleyince iki yiğit kavgaya tutuşur. Önce Sarı Altın'ı daha sonra da yedi yiğidi yenen Aran Taycı, Oçı Karakçın'ı alarak yurduna döner.

Önüne çıkan engelleri geçen Aran Taycı, Oçı Karakçın tarafından övülür ve kız, Aran Taycı'dan daha iyi bir yiğidin olmadığını belirterek Aran Taycı'ya varır.

Oğlak (Delikanlı) isimli destanda Aymanıs, babasını öldüren Al atlı Çek Pergen'in yanına geldiğinde babasının vergi vermemesi yüzünden öldürüldüğünü öğrenir. Çek Pergen ona dost olmayı önerse de bunu kabul etmez ve Çek Pergen'le vuruşmak ister.

Aymanıs'ın vuruşmak istemesi üzerine Çek Pergen, bir kız kardeşinin olduğunu ve bu kızı Aymanıs'ın almasını söyler ve vuruşmamayı önerir. Yine de bunu kabul etmeyen Aymanıs vuruşmaya başlar. O sırada Çek Pergen'in kız kardeşi gelip durmalarını söyleyince kızı gören Aymanıs, kızı arzular ve vuruşmayı durdurur.

Kız alıp kız vermek, birbirine düşman olan ya da birbirlerine düşman olabilecek aileler arasında ortamı yatıştırmak için akraba ilişkilerinin kurulması açısından önemlidir. Destanın bu kısmında da kadın figürü, iki bahadır arasındaki çekişmeyi sonlandırmak için kullanılmıştır. Kadın, genellikle paylaşılamayan ve bu yüzden de kavgaların yaşanmasına neden olan bir varlıkken burada uzlaştırıcı bir motifle karşımıza çıkar.

4.4.4. Savaşçı kadın

Oğlak (Delikanlı) isimli destanda kız kardeşini Aymanıs ile evlendiren Çek Pergen, kendisinin kadınsız kaldığını ve belli bir yerde bir kadının olduğunu söyler. Aymanıs'ın kendisi için bu kadını istemesini diler. Kadının yanına vardıklarında kadın, Çek Pergen'e varmayacağını söyler. Sınama olarak görebileceğimiz vuruşma yapmaya karar verirler. Eğer Çek Pergen yenerse kadın ona varacaktır, kadın yenerse de Çek Pergen'i öldürecektir.

Yedi yıl boyunca vuruşurlar ve en sonunda Çek Pergen yenilir. Kadının karşısına bu sefer Aymanıs çıkar. Yedi yılın sonunda Aymanıs da yenilir. Kadının karşısına tekrar Çek Pergen çıkar ve bu sefer galip gelir. Kadın en sonunda yenildiği için Çek Pergen ile evlenmeyi kabul eder.

Dede Korkut'ta da görülen kadın kahramanın kendisi tarafından erkek kahramanın sınanması, bu destanda da görülür. Savaşçılık özelliği gösteren bu kadın, kendisini alacak yiğitte güç ve kuvvet aramaktadır. Bazı destanlarda da kadının bu arayışı, kuvvet yerine yiğidin zekâsını ve erdemini sınavı şeyler olabilmektedir.

Alplık özelliği gösteren bu kadın, Dede Korkut'taki Banı Çiçek gibi, kendisiyle evlenmek isteyen yiğidi savaşçılık özellikleriyle sınar. Uzun süren kavgaların sonunda da yenilen kadın, bu şekilde evlenmeye razı olur.

4.4.5. Dul kadın

Oğlak (Delikanlı) isimli destanın başında öksüz ve yetim olarak yaşayan kahramana, dul kalmış yengesinin baktığı söylenir. Dul kadın, delikanlıya nasıl olur da iyi günler göreceğini sorunca kahraman, ava gideceğini iletir.

Delikanlı, kendisine binmek için bir at lazım olduğunu söyler. Bir at bulur, eyeri ve gemi olmadan bu ata biner. Kendisini uyaran dul kalmış yengesi olur. Eyeri ve gemi olmadığı için atın kendisini öldürebileceğini söyler ama delikanlı dul kadını dinlemez ve yengesiyle vedalaşarak gider.

İncelenilen destanlarda kahramanı uyaran genellikle kadınlar olmuştur. Kadınların sözü bazı destanlarda dinlenip bazı destanlarda dinlenmese de genel olarak bakıldığında uyarı veren kadınların dediklerinin, destanın ilerleyen kısımlarında söyledikleri gibi çıktığı görülür.

4.4.6. İstatistikler ve örnekler

Çizelge 4.4. Şor Türk Destanları

ŞOR DESTANLARI		
Figürler	Destanlar	Dize Numaraları
Kız	Aran Taycı	10, 195, 200, 235, 240, 250
	Oğlak	180, 195, 210, 235, 240, 245
Kadın	Aran Taycı	160, 195
	Oğlak	10, 45, 210, 215, 220, 250, 255, 290, 300
Yenge	Aran Taycı	
	Oğlak	10, 15, 360
Kıs	Aran Taycı	
	Oğlak	220

ARAN TAYCI – KIZ

10	<i>Pir öl tubandır, Pir kıs tubandır, Ang çağıs Kök Kan poltır, Çetton çaşka pala tuban-dır. "Ottus tegri tözünün ol çanda</i>	Ne bir oğlu doğmuş, Ne de bir <i>kızı</i> doğmuş. Yapayalnızmış Kök Kağan. Yetmiş yaşına kadar oğlu olmamış. "Otuz gök dibinin o yanında,
195	<i>Aydan Arıg abakayı Körörgö çıdaban çar. Aydan Arıg ay t çan: "Ulug kan kat albacan, "Ulug kan kıs alcan.</i>	Aydan Arıg kadına Bakmaya dayanamaz, Aydan Ang söyler: "Ulu kağan kadın almaz, Ulu kağan <i>kız</i> alır.
200	<i>"Minan arı ottus tegrinîn ar canda, "Çetti alıp par" tedîr, "Çetti alıpka kan İcirben. "Çetti alıptın tunmazı "Oçı Karakçm abakay</i>	Buradan ötede otuz göğün ardında, Yedi yiğit var." demiş. Yedi yiğide bir kağan bile ulaşamadı. Yedi yiğidin <i>kız</i> kardeşi, Oçı Karakçm güzeldir,
235	<i>Aran Taycı par çan, Çolda alıp kiji Kılış tudünüp kel çer "Sen kan kiji kıska no kerek kirdin?" Çetti alıpka kirdiler,</i>	Aran Taycı gider, Yolda bir kahraman Kılıç çekip gelir "Sen Kağan, neden <i>kızın</i> yanma girdin?" Yedi yiğide gittiler,

“Ezen” tedîr, Kök Kannın palazı,
 “Rak çördünmô, çagın çörgünmô?”
 “Çetti alıptın tunmazın
 “Oçı Karakçın abakaydı
 240 “Çakşı dende alarga keldim”

“Sar’ attıg Sar’ Altın
 “İgi alıp tudüşsün!
 “Ölgönü çerge parzın!
 “Kalganı kız alzın!”
 250 Nâktan kire şabış çadırlar,

"Selam" demiş, Kök Kağan'ın oğlu!
 “Uzak mı durdun," yakın mı?"
 "Yedi yiğidin **kız** kardeşi
 Oçı Karakçın güzeli
 Beğendim almaya geldim.”

Kızıl atlı Sarı Altın,
 İki yiğit, vuruşsun!
 Öleni yere girsın,
 Kalanı **kızı** alsın." [demiş].
 Baştan tutuştular.

OĞLAK – KIZ

“Amdı men seni ödürörüm! tedı,
 “Sen malınnı apparain!
 “Sen çonınnı apparain!” tedir.
 Çek Pergen ayt çadır:
 180 “Men tımmam par,

Çek Pergen’in tufımazı:
 “Sler toktaızınnar!
 “Men Aymaııska pararım!” tedl.
 Aymanıs kıstı kördü,
 195 Kölön çadır.

“Sen abakay aldın,
 “Mâ çoguP’tedir,
 “Alarga kerek polar.
 “Kıs anda par,
 210 “Sen kudalap par!” tedîr.

Çek Pergen pastır çadır,
 Aymanıs şıktı,
 Kıpıla tudüştu,
 Urûştular, tûdüştular,
 235 Şabıştılar, adıştılar,

Ilgaş çadırlar,
 Ödürüş polban çarlar.
 Çetti çildin arı,
 Aymanıs kıska nendirt çadır.
 240 Çek Pergen amdı keldî,

“Tuduş köröin!” tedir.
 Aymanıs kedere pardı,
 Çek Pergen kıspıla tudüştü,
 Urûştular, tudüştular,
 245 Şabıştılar, adıştılar.

“Şimdi ben seni öldüreceğim, dedi.
 “Hayvanını götüreceğim,
 “Halkını götüreceğim.” demiş.
 Çek Pergen söyler:
 “Benim **kız** kardeşim var,

Çek Pergen'in **kız** kardeşi:
 “Siz durun!
 “Ben Aymanıs'a varırım.” dedi.
 Aymanıs **kızı** gördü,
 Onu arzular.

Sen kadın aldın,
 Benim yok” demiş.
 “Almam gerek.
 Orada bir **kız** var
 Sen onu bana iste.” demiş.

Çek Pergen yenilir.
 Aymanıs çıktı,
Kız ile tutuştu.
 Vuruştular, tutuştular,
 Kapaştılar, atıştılar..

Ağlaşırlar.
 Öldürüşemezler.
 Yedi yıl sonra
 Aymaııs **kız** yıkılır.
 Çek Pergen o zaman geldi,

"Tutuşalım" demiş.
 Aymanıs kenara çekildi.
 Çek Pergen **kız**la tutuştu,
 Vuruştular, tutuştular.
 Kapaştılar, atıştılar.

ARAN TAYCI – KADIN

- Abakayı anı pil çer.*
"Men palam öşkös kiji
"Menî kayda alarga sanap çarzin?"
Aran Taycı uyatkan nozıbıla,
 160 *Arağa işpen, tabak çiben,*
- Aydan Arıg abakayı*
Körörgö çıdaban çar.
Aydan Arıg ay t çan:
"Ulug kan kat albacan,
 195 *"Ulug kan kıs alcan.*

Kadın bunu anlar.
 "Çocuğuma akransın,
 Beni nasıl almayı düşünürsün?"
 Aran Taycı utancından,
 Ne içki içmiş, ne de yemek yemiş,

Aydan Arıg **kadına**
 Bakmaya dayanamaz,
 Aydan Ang söyler:
 "Ulu kağan **kadın** almaz,
 Ulu kağan kız alır.

OĞLAK – KADIN

- Çirge tabak çoğul.*
Ol oğlaktın çağıs negecizi polgan
Eri çoğul ösküs kât polgan,
Oğlaktı negecizi azrap çadır,
 10 *Oğlak cılâş çürgön,*
- Çügen çoğul,*
Münüb- aldı.
Abakay ilgap çâr,
Sıktap çâr, ayt çâr:
 45 *"Miinmö! At senî öldürör;*
- "Sen abakay aldın,*
"Mâ çoğuP'tedir,
"Alarga kerek polar.
"Kıs anda par,
 210 *"Sen kudalap par!"tedir.*
- Aymanıspıla Çek Pergen igile,*
Atka mündü, pardı,
As parganba, köp parganba,
Ol abakayga çettT.
 215 *Abakay alarga üdürö şıktı,*
- Abadaydın adı Kan Kıs poltır,*
Malı maldan köp poltır,
Çonı çonnon köp poltır.
Abakay ayttı:
 220 *"Çek Pergen sâ parbassım"tedir, .*
- Pazok üş çil tudüştülar,*
Üş çil pajında,
Çek Pergen ayttı:
"Men küjüm köp polgan,
 250 *"Am abaydı ödür polban*

Yiyecek yemeği yoktur.
 O oğlanın bir yengesi varmış.
 Eri yoktur, dul **kadın**mış.
 Oğlana yengesi bakar.
 Oğlan çıplak dolaşmış,

Gemi yok,
 Biniverdi.
Kadın ağlayıp da,
 Sızlanıp da der:
 "Binme, at seni öldürür,

Sen **kadın** aldın,
 Benim yok" demiş.
 "Almam gerek.
 Orada bir kız var
 Sen onu bana iste." demiş.

Aymanıs ile Çek Pergen ikisi
 Ata bindi, gitti,
 Az gitmişler mi, uz gitmişler mi,
 O **kadına** vardılar.
Kadın onları karşıladı.

Kadının adı Kağan Kıs'mış.
 Malı maldan çokmuş.
 Halkı halktan çokmuş.
Kadın söyledi:
 "Çek Pergen, sana varmam" demiş.

Yine üç yıl tutuştular.
 Üç yılın sonunda
 Çek Pergen söyledi:
 "Benim gücüm çoktu.
 "Şimdi bir **kadını**

çarım”
 Pazok tudüştü.
 Abakay nendirdl, ayttı:
 “Küjüm as” tedir.
 255 “Men sâ param!” tedir.

“Men alaşkan kijizîn
 “Sen aldın” tedir.
 Aymanıs suradı:
 “Adın kem?” tedir,
 290 “Abaüi kem?” tedir.

“Abakayımdı perbessım,
 “Uruş körölük!” tedir.
 “Kem pistin kiış köp,
 “01 abakayını azlin!”
 300 Tudüştüler, uruştular,

öldüremiyorum.”
 Yine tutuştu[lar],
Kadın yenildi, dedi:
 “Gücüm az” demiş,
 “Sana varayım,” demiş.

“Bana sözlenen **kadını**
 Sen aldın P’ demiş.
 Aymanıs sordu:
 “Adın ne? demiş.
 Atan kim?” demiş.

“Karımı vermem,
 “Vuruşup görelim, demiş.
 “Kim güçlüyse,
 “O **kadını** alsın”.
 Tutuştular vuruştular,

OĞLAK – YENGE

Çirge tabak çoğul.
 Ol oğlaktın çağıs negecizı polgan
 Eri çoğul ösküs kât polgan,
 Oğlaktı negecizı azrap çadır,
 10 Oğlak çılâş çüirgön,

NegecizTn ayt çadır:
 “Kayt konarbıs?” tedir.
 “Men annap pararga kelgeymın”
 Oğlak annap şıktı,
 15 Togus kik umüştü,

Malın aldı,
 Çonın aldı,
 As polgan, köp polgan,
 Aymanıs emine çetti,
 360 Çurtünda egeci oturdü,

Yiyecek yemeği yoktur.
 O oğlanın bir **yenges**i varmış.
 Eri yoktur, dul kadınmış.
 Oğlana **yenges**i bakar.
 Oğlan çıplak dolaşmış,

Yengesi söyler:
 “Nasıl gün görürüz?” demiş,
 “Ben ava gideceğim.”
 Oğlan ava gitti,
 Dokuz geyik rastladı.

Malını aldı,
 Halkını aldı,
 Az geçmiş, uz geçmiş.
 Aymanıs evine yetti.
 Yurdunda **yenges**i otururdu.

OĞLAK - KIS

Abadaydın adı Kan Kıs poltır,
 Malı maldan köp poltır,
 Çonı çonnon köp poltır.
 Abakay ayttı:
 220 “Çek Pergen sâ parbassım” tedir, .

Kadının adı Kağan **Kıs**’mış.
 Malı maldan çokmuş.
 Halkı halktan çokmuş.
 Kadın söyledi:
 “Çek Pergen, sana varmam” demiş.

4.5. Yakut (Saha) Türk Destanlarında Kadın

Yakutistan denilen bölge, 1632 yılında Ruslar tarafından işgal edilene kadar Yakutların yazılı bir edebiyat malzemesi yoktu. Bunun yanında zengin bir edebiyat malzemesine sahiplerdi. Bu zengin malzemenin başında da “olonxo” adı verilen manzum destanlar yer alır. Bu destanlar her zaman kahramanının adıyla anılır ve “olonxohut” denilen anlatıcılar tarafından anlatılır. Birbirine yakın destanları bünyesinde toplayan olonxolar, bir araya getirildiğinde bir bütünü oluştururlar. Bir ötekine bağlı olduğu anlaşılan bu destanlar, birbiri ardınca sıralanan bir zinciri meydana getirirler. Bu zamana kadar metinleri temin edilen ünlü olonxolar şunlardır: Er Sogotox, Ürün Uolan, Nurgun Bootur, Kulun Kulustuur, Bahımnı Baatır, Erbextey Bergen, Sün Caahın, Kıs Nurgustay, Mülcü Böğö (Kirişcioğlu, 1998).

“....Saha (Yakut) Türkleri Türk soylarına akraba olup, çok eski zamanlarda ayrılıp kuzeye göç ettikleri için onların dili, inancı, kültürü ve halk edebiyatı diğer Türk halklarının dillerinden, inançlarından, halk edebiyatlarından çok farklıdır.

Bilindiği gibi, Saha Türklerinin eski ataları Doğu Hünler, Eski Türkler ve Üç Kurıkanlar’dır. Eski Hünlerin inancının, güneşe tapındıklarının, bahar zamanındaki bayramının, giyim özelliklerinin, güzel sanatlarının bazı yönlerini modern Saha halkında hâlâ bulabiliyoruz.

Üç Kurıkanlar ise Baykal gölü kıyısında ve Lena nehrin başında V-X yüzyılda yaşamışlardır. Onlar Uygur dili taşıyan 12 gruptan biriydi. Onun için şimdiki Saha (Yakut) Türklerinin dili Oğuz diline yakın, akraba bir dildir ve Uygur-Oğuz dillerinin grubuna dahildir. (...)

Saha Türklerinin ‘Nyurgun Bootur’ , ‘Er Soğotoh’ , ‘Haan Cargıstay’ , ‘Mülcü Böğö’ v.b. Olonho destanları bütün halkın saygısını kazanmışlardır....” (Vasilyev, 2011)

Bılırgı sehen “efsane” , kepseen “hikâye” , üge-ostuoruya “masal” , algıs “ilahi” , ırıa “türkü” , xohoon “koşuk” , kırııstar “beddualar” , bilgeler “inanışlar” , ös xohoonnoro “atasözleri” , taabırınnar “bilmeceler” diğer halk edebiyatı ürünleridir. Şamanizmden izler taşıyan bu halk edebiyatı ürünlerini önce yabancılar, sonra da Yakutlar “Rus Coğrafya Enstitüsü Dergisi”nde veya “Seyahat Notları” adı altında yayımlamışlardır (Kirişcioğlu, 1998).

Zor iklim koşullarında kamlık dinini ve geleneklerini, uzun yıllar boyunca yabancı kültürlerin etkisinden uzakta yaşatmış olan Yakutlar, zengin bir sözlü edebiyata sahiptir. Sözlü edebiyatın önemli türlerinden birisi de olonho adı verilen destanlardır. Yakut

kültüründeki olonho kelimesi, Anadolu coğrafyasında destanı; olonhohut ise destan anlatıcısını karşılamaktadır (Ersöz, 2011).

*“....Bazı araştırmacılara göre Sahaların ilk yazılı eseri Afanasiy Yakovleviç Uvaroskay (1800-1862) tarafından 1848 yılında kaleme alınan Axtılar ‘Hatıralar’ isimli eserdir. Fakat Sahalar ilk klasik yazarları olarak Alaksey Eliseeviç Kulakovskiy (1877-1926), Anempodist İvanoviç Sofranov (1886-1935), Nikolay Denisoviç Neustroev (1894-1926)’i edebiyat tarihleri ve antolojilerine almışlardır ve Kulakovskiy’in 1900 yılında kaleme aldığı **Bayanay Algıha** ‘(Orman Ruhu) Bayanay’ın Duası’ adlı şiirini ilk edebî eser sayarlar. (...) 1926 yılında yapılan nüfus sayımına göre Sahalar toplam nüfusun % 80’ini teşkil ediyorlardı ve ‘Yakutistan Yakutlarıdır, Merkezî Hükümete İhtiyacımız Yoktur’ sloganını öne çıkarıyorlardı. Buna karşılık merkezi hükümet de bir Ruslaştırma siyasetine başlamıştı....”* (Kirişçiöğlu, 1998)

Olonholar, genellikle kahramanın yakını olan bir kadının kaçırılmasıyla başlar. Bunun haricinde iki kız kardeşin hayatıyla başlayan olonholar da vardır. Bu kızlardan birisi, olonhonun devamında ana kadın kahraman olacaktır. Bunların haricinde karı kocanın ayrılması, ilk insanoğlu çiftinin hayatı, kahramanın bir kadının karısı olmasını istemesi, kahramanın karısını aramak için sefere çıkması gibi konularla da başlayan olonholar mevcuttur (Puhov, 2015: 126).

Olonholarda birbiriyle mücadele içinde bulunan “ayı” ve “abaahı” diye adlandırılan ve kabile isminden gelen tipler vardır. Ayı tipleri, düzgün kişilikli kahramanlardır. Halk tarafından sevilen ve her türlü yardımı yapabilen tiplerdir. Kadınlar, zorda kaldıklarında bu ayı kahramanlarından yardım isterler.

Abaahı tipi erkekler ise genellikle ayı kabilesini ele geçirmeyi amaçlayan ve ayı kabilesine mensup kadınları elde etmeye çalışan düşman tiplerdir. Abaahı kahramanları, “ayı aymağa” kavmine saldırıp kadınlarını kaçırlar. Daha sonra da konu, tüm olonholarda olduğu gibi kadının kurtarılması ve ayı kahramanlar ile abaahı kahramanlar arasındaki mücadelenin aktarılması şeklinde gelişir. Abaahılar, ayı kahramanların kadınlarını (eşlerini, annelerini, kız kardeşlerini, nişanlılarını) kaçırlar, çalarlar (Puhov, 2015: 143).

Kadın, kendisini istemeye gelen abaahı kahraman karşısında, habercisiyle ayı kahramanına haber gönderir ve kendisini kurtarmasını ya da kendisine yardımcı olmasını ister. Ayı kahraman hemen gelir ve evlenecek kadına yardım etmeye başlar. Ata binmesi

için dayanak olur. Yeni evlenen çift, gerdek gecesinde giysilerini çıkartmada bu kahramandan yardım ister ve bunun üzerine ayı kahraman, savaş başlatır. Kadın, bu nezaketsizliğinden sonra ayı kahramandan bağışlanmayı diler. Bazen affeden kahramanlar olduğu gibi bazen de kinci erkek kahramanlar vardır. Bunlar kadınlarla barışmazlar ve hatta ayrılırken de kötü dileklerde bulunurlar. Sonraki olaylarda ise erkek ve kadın kahramanlar barışırlar (Puhov, 2015: 128).

Ayı-abaahı-kadın üçgeni, divân edebiyatındaki âşık-ağyar(düşman)-sevgili üçgenine benzetilebilir. Divân edebiyatındaki sevgili, âşık'a güçlük çıkartmak için ağyar'a yüz verir ve âşık da sevgisinden kahrolur. Sevgilinin kuy'unda (köyünde, mahallesinde) sürekli dolanmaya ve sevgilisini gözlemeye başlar. Sevgilisinin istediklerini yerine getirmeye de özen gösterir.

Olonholarda ayı erkek kahramanın gücü evlendikten sonra kaybolur. Ayı kahramanın evlenmeden önce tüm düşmanlarını öldürmesi gerekir. Evlendikten sonra düşman, kahramana saldırırsa genelde galip gelen taraf, düşman olur. Bu durumda da kahraman ve karısını oğulları, kızları, yeğenleri gibi kişiler kurtarır (Puhov, 2015: 130).

Olonholarda, diğer Türk topluluklarına ait destanlarda olduğu gibi aile hayatı da önemlidir. Ailenin temelini de kadının oluşturduğu düşünüldüğünde kadına verilen değer ve kadının destanlardaki önemi de daha iyi anlaşılabilir. Olonholardaki kadın tipi, savaşçı olmasının, abaahılarla yapılan mücadelelerde önlerde yer almasının vb. yanı sıra, güzellikleri tasvir edilen şekilde de karşımıza çıkarılır.

“....Olonholardaki merkezî kadın kahraman, ailenin başlangıcıdır. (...) kadın, her zaman iç ve dış güzelliğin sembolü olarak gösterilir. Yakutlara göre onların eşyaları, hep en güzel ve en değerlidir. Kuşkusuz eski Yakutlarda da böyledir. Mesela; Er Sogotoh olonhosunun kadın kahramanı Haaçılaan Kuo, bu şekilde tasvir edilmektedir. Buna göre, ‘onun kırmızı köşesi, nakışlı altın yatağı vardı. Yatağı samurdan, battaniyesi ise kış samurundandı. O sadece etsiz yağ yiyip, sütsüz kaymak içmekteydi. Onun ipleri ipekten, iğnesi ise gümüşlendi. Zarif Haaçılaan Kuo’nun altın elbisesinden vücudu görünmekteydi. O, annesiyle babasının önünde durdu. Kışın doğan kara tayın gözlerine benzer gözleriyle baktı. İlkbaharda doğan boz tayın dudaklarına benzer dudaklarını oynattı. Boğaz teli hareket ederek, gırtlığı kımıldayarak bir kelime söyledi.’” (Puhov, 2015: 131)

Yukarıda görüldüğü gibi olonholarda kadın, dişilik yönünden de anlatılır. Güzellikleri dillere destandır ve bu güzellikleri iyi bir şekilde anlatmak için betimleme

yoluyla benzetmeler kullanılır. Kadının güzellikleri doğadaki varlıklara benzetilerek okuyucunun hayal dünyasında etki bırakacak izler oluşturulmak istenir.

Olonholardaki evlilikler de diğer topluluklara ait destanlardaki gibi aile reisinin oğlu için kız aramasıyla başlar. Erkek kahramanlar, kendi soyundan olan kadınlarla evlenmedikleri için aile reisleri, başka ülkelere kız aramaya gider. Olonholarda ayı kahramanlar başlık parası vermezken abaahı kahramanlardan yüklü bir başlık parası istenir. Kızı almak için bunun sözünü veren abaahılar, başlık parasını vermedikleri için de ayı kavmi, kızlarını onlara vermek istemezler (Puhov, 2015: 136).

“....Olonhoların çoğunda erkek kahramanların bir kadınla evlenmesi karakteristik bir özelliktir. Mesela Mülcü, Sıralıman Kuo ile Çevik Nurgun ise Kus Nurgun ile evlenmektedir. Olonhonun ikinci derecedeki erkek kahramanları da aynı şekilde tek kadınla evlenirler. Halıacımar, Kün Tunalınsa ile Kün Tegierimen de Ürün Ükeydeen ile evlenir.

Olonhoda genellikle bu şekilde ataerkil ve tek eşli aile bulunur. Bu durum, ailenin en önemli şeklidir....” (Puhov, 2015: 137)

Türk toplum yapısındaki tek kadınla evlilik durumu, Yakut olonholarında da kendisini gösterir. Araştırmanın önceki kısımlarında da anlatıldığı gibi, Türk toplumunda erkekler genel olarak bakıldığında tek kadınla evlenmeyi uygun görürler. İslamiyetin kabulünden sonra daha çok görülmeye başlanan birden çok kadınla evlenme olayları ise eski inanç sistemi zamanında, bazı durumlar karşısında nadiren görülen uygulamalardandır. Tabii bu nadir durumlar haricinde bir sorun olmasa da birden çok kadınla evlenen erkekler de olabilir.

“(...) olonhoda kadın Tanrı tipi, insanların kaderlerinde oynadıkları role ve onların günlük işlerine doğrudan girmelerine ve görüşmede bulunmalarına bağlı olarak erkek Tanrılardan daha önemli rol oynarlar. Haan Cargıstay olonhosunda ise Tanrının kendisi değil, eşi önemlidir. O, insanlara yardım eder ve insanlarla akrabalığını kabul eden biridir.

Abaahılarda anaerkillik izleri daha çok görülmektedir. Abaahı kahramanını her zaman koruyan ve her zaman yanında bulunan abaahı kadın şamanı Cege Baaba'dır. O, çoğu zaman abaahı kahramanının kız kardeşi veya annesidir. O, ayı kahramanlarıyla savaşırken tehlikeye düştüğünde hemen onları yardıma çağırır. Onlar da bu çağrıya uyup gelirler ve onu korurlar.

(...) olonhoda anaerkillik gibi bundan daha eski kabile ilişkileri de görülür. Bütün bunlar, olonhodaki kadın tipinin erkek kahramandan daha çeşitli ve çetin olduğunu gösterir....” (Puhov, 2015: 141, 142)

Savaşların sonunda karakarga kılığına giren savaş tanrısı İlbiş'in kızı da vardır. Savaşın sonunda kahramana şöhret kazandır ve karakarga şeklinde de kaybeden düşmanın ılık kanını içer. Kahraman, savaşların sonunda tüm tanrıların ve tüm insanların onun karşısında güçsüz olduğunu düşündüğü için kötülük yapmaması adına ona kurban keser. Bu tanrı, kamburu olan ve çok kötü görünüşlü biri olarak tarif edilir. Herkes ondan nefret eder ancak gücünden dolayı da yine herkes ondan korkar (Puhov, 2015: 141).

“....Saha destanlarında başkahramanlar, çoğunlukla erkek olmasına rağmen, az sayıda destanda kadınlar başkahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Saha destanlarında kadın kahramanlar, pek çok yönden erkek kahramanlara denktir....”
(Ersöz, 2011)

Aşağıda yorumlarda bulunan, istatistikler ve örnekler çalışması yapılan araştırmada, “*Culuruyar Nurgun Bootur Saha Türklerinin Kahramanlık Destanı*” isimli kitaptan yararlanılmıştır.

4.5.1. Anne

Destan kahramanı Culuruyar Nurgun Bootur'un annesi olan Ayı Nuoralcın Hotun, yukarı dünyada yaşayan kahramanlardandır. Beş çocuğun anneliğini yapan bu dişi varlık, orta dünyaya indirilen ve Nurgun'a emanet edilen Aytalı Kuo'nun da annesidir.

Destanda anne fonksiyonunu gören kişi olarak karşımıza çıkarılan bu kadın, annelik içgüdüleriyle orta dünyadaki düzensizliklerden çocuklarının başına kötü bir şey geleceği düşüncesine kapılarak çocuklarını orta dünyaya göndermek istemez. Yukarı dünyada yaşayan ve üstün özellikler gösteren varlık konumunda olan kişilerden olsa da orta dünyaya gönderecek oldukları çocukları için endişelenir. Bu da kadının içgüdüsel olarak çocuklarına yaklaşımından kaynaklanır denilebilir.

4.5.2. Eş

Metin içerisinde isimleri her zaman arka arkaya verilen Ayı Nuoralcın Hotun ile Ayına Sier Toyon, karı kocadır. Yukarı dünyada yaşayan bu yaşlı karı kocanın beş çocuğu vardır.

Yukarı dünyanın baş tanrısı Ürün Aar Toyon, bu kadına ve eşine orta dünyadaki düzeni sağlayıp orada yaşayan halkı abaahların elinden kurtarması için Nurgun Bootur ve yanında da kız kardeşi Aytalı Kuo'yu orta dünyaya indirmelerini isteyince bundan hoşnut olmasalar da bu isteği yerine getirirler.

Adına çok fazla rastlanmayan Ürün Aarlı Hotun, destan içerisinde etkin bir konuma sahip değildir (Ersöz, 2010: 74). Destan içerisinde çok az sayıda ismi anılan Ürün Aarlı Hotun, yaratıcı tanrı Ürün Aar Toyon'un eşidir.

Destanın başkahramanı Nurgun Bootur'un kardeşi olan Aytalı Kuo, destanın son kısmında ağabeyinin kayını olan Ayı Curağastay ile evlenir. Bu şekilde eş olarak da görülür.

Destanda aktif bir rolde olmayan Tüöne Moğol Hotun, Kus Hanıl Toyon'un karısıdır. Aynı zamanda Üçügey Üükeyden ve Oruluos Dohsun'un da annesidir. Eş ve anne olarak destanda yer alan bu kadın hakkında, kocasıyla birlikte yaşadığı ve çok zengin olduğu söylenir.

Kün Cirimine'nin eşi ve Tüöne Moğol Hotun ile Kus Hanıl Toyon'un kızı olarak destanda yer bulan Üçügey Üükeydeen, abaahı Uot Uhutaakı tarafından kaçırılır ve zindana atılır. Bu kadını da Nurgun Bootur kurtarır.

Üçügey Üükeydeen, destanın başkahramanı Nurgun Bootur'u Uot Uhutaakı'nın hilelerine karşı uyarır ve Nurgun Bootur da onun bu uyarılarını dikkate alarak buna göre hareket eder. Nurgun Bootur'un bu kadını dikkate alması ve uyarılarına göre hareket etmesi, destanın başkahramanı tarafından bu kadının söylediklerinin önemsendiğini gösterir. Bu da destanda erkeğin, yeri geldiğinde kadınların dediklerini dikkate aldığını ve kadını küçümsemediğini gösterir.

Aşağı dünyanın kahramanlarından olan Adağalaah Ala Buuray Emeehsin, aşağı dünyanın hükümdarı Arcan Duolay'ın karısıdır. Kocasının adıyla beraber anılan bu kadın, destan içerisinde önemli bir fonksiyona sahip değildir.

Sahalar, mitolojilerinde aşağı dünyanın hükümdarının karısı olan bu kadının, tahtadan çizme giymiş bir yaşlı kadın olduğuna inanır (Ersöz, 2010: 80).

Destan içerisinde adı bir yerde geçen Culurğa Hadı Emeehsin, Muus Suorun Toyon'un karısıdır. Destan içerisinde adı sadece anılır, herhangi bir olayın içerisinde yer almaz.

4.5.3. Kız kardeş ve abla

Destanda Nurgun Bootur'un ablası olarak geçen Ayı Umsur Udağan, yukarı dünyada yaşayan ve küçük kardeşi Nurgun'un başı beladayken yetişip ona yardım eden bir fonksiyon görür. Nurgun, ateşten bir denize ya da bataklığa düşüp yok olacakken gelip şaman davuluyla kardeşi Nurgun'u kurtarır.

Udağan, Saha Türkçesinde kadın şaman anlamına gelen bir kelimedir (Ersöz, 2010: 71). Bu yüzden bu kahraman için yukarı dünyada yaşayan tanrılarla orta dünyada yaşayan insanlar arasındaki bağı sağlayan kişi olduğu söylenebilir.

Kardeşine yardım etmesi bakımından Ayı Umsur Udağan'ın tam tersi nitelikte biri olan bir başka kız kardeş de aşağı dünyada yaşayan Itık Hahaydaan'dır. Abaahı Timir Iyista Hara'nın kız kardeşi olan bu kadın, Nurgun Bootur ve kardeşi arasındaki mücadelede, Umsur Udağan'ın zıttı olarak kardeşi Itık Hahaydaan'a yardım eder.

Bir kartal şekline girerek erkek kardeşinin yardımına gelen Itık Hahaydaan Udağan, güçsüz kalan kardeşine Üç Nüken Üöden'in dibinden aldığı pıhtı haline gelmiş kara kanı verir. Bu kanı yutan Iyista Hara, hemen eski gücüne kavuşur.

Olağanüstü güçlere sahip olan aşağı dünya kahramanı Itık Hahaydaan Udağan, yine de zıttı olan Ayı Umsur Udağan'a galip gelemmez ve erkek kardeşini ateş denizine düşmekten kurtaramaz.

Erkekler tarafından kurtarıcı olarak görülen bu kadınlar, yardım ettikleri erkek kardeşlerine göre daha güçlüdürler. Destanın çoğu yerinde erkeklerin güç ve kuvvetine muhtaç şekilde yaşayan kadınlar, burada yardıma muhtaç erkekler tarafından çağrılan varlıklar olarak karşımıza çıkarılır. Bu durum da kadının da erkeğe yardımcı olduğunu gösterir. Bunun yanında bu kadınlar, erkeklerden daha güçlü kişilerdir.

Nurgun Bootur ve Timir Iyista Hara arasındaki mücadelede Timir Iyista Hara, ateş denizine düşecekken kız kardeşi Itik Hahaydaan tarafından kurtarılmak istenir ama onun zıttı olan Ayı Umsur Udağan tarafından kendi şaman davulu fırlatılarak karşıdaki davul ittirilir ve Timir Iyista Hara'ya yardım edilemez.

Ayı ve abaahı erkek kahramanlar kendi aralarında savaş halindeyken onlara yardım eden kız kardeşleri de kendi aralarında bir nevi savaşırlar.

Orta dünya, bir çatışma alanıdır. Yukarı dünyadan indirilen kahramanla aşağı dünyadan çıkan kahraman arasındaki mücadele ve bu kahramanlara yardım edenlerin çekişmeleri, orta dünyada vuku bulur. Türk inanç sistemindeki üçlü dünya görüşü, bu destanda da karşımıza gelir.

Destanda Umsur Udağan, dişilik yönleriyle de karşımıza çıkarılır. Çatal kuyruklu, gümüş başlı, güzel gözlü ve azametli bir kartal şekline girerek yukarı dünyadan orta dünyaya iner. Bazen de turna kılığına girer. Genellikle şekil değiştirip yukarı dünyadan orta dünyaya inerek yardım eder ve yukarı dünyadaki tanrıların haberlerini, buyruklarını orta dünyaya iletir.

Ayı Umsur Udağan, kardeşi Nurgun'a yardıma gelirken yanında yukarı dünyanın kutsal suyundan da getirir. Böylece kardeşi Nurgun, gücüne tekrar kavuşur.

Umsur Udağan, Nurgun'un başı beladayken kendisinden yardım istemesi üzerine izin almadan yukarı dünyadan orta dünyaya iner. Bunun üzerine tanrılar bu kadın varlığına, taştan bir direği bekleme cezası verir ama Nurgun'un, abaahı savaşçılarla karşılaşmaları olduğu için bu ceza ertelenir.

Nurgun'un, abaahı Uhutaaki'yı yenip aşağı dünyadaki bahadırları serbest bırakması üzerine ablası da tanrılar tarafından affedilir. Destanın sonunda ayı Umsur Udağan, ayı bahadırların evleneceği kızların isimlerini söylemek için orta dünyaya iner.

Destanın başkahramanı Nurgun Bootur'un küçük kardeşi olan Aytalı Kuo, destan içerisinde küçük kardeşi Ürün Uolan ile orta dünyaya beraber indirildiği ağabeyi Nurgun'un kavga etmesini engellemesi dışında etkin bir role sahip değildir.

Aytalı Kuo, başkahraman Nurgun Bootur'un abaahı kahramanlarla karşılaşması ve orta dünyayı düzene koyması açısından bir araç vasıtası görmüştür denilebilir. Abaahı Timir Iyista Hara'nın, Aytalı Kuo'yu kaçırmayı üzerine başkahraman Nurgun, abaahı kahramanlarla karşılaşp kız kardeşini Iyista Hara'nın elinden kurtarmak için başından geçecek olan maceralara başlamış olur.

Kadın, korunması gereken bir varlık olarak aktarılmıştır ki kendi kendisini savunamadığı için evde erkek olmadığı bir zamanda kötü bir abaahı kahraman tarafından kaçırlır. Bu yönüyle kadın, bakıma muhtaç bir fonksiyon sergiler.

Nurgun Bootur, kardeşini abaahı mekânından kurtardıktan sonra, seferlere çıkmadan önce onu güvenilir kişilere emanet eder. Yanına emanet olarak bıraktığı kişilere de kardeşini abaahlara karşı korumalarını ve ona asla yan gözle bakmamalarını söyler. Bu durum da yine kadının, erkek tarafından bakıma muhtaç bir rol sergilediğini gösterir.

Aytalı Kuo'nun güzelliği, beyaz bir turna gibi göz kamaştırıcı olarak betimlenir. Sekiz kulaç örgülü saçlarıyla dünyalar güzeli olarak aktarılır. Üç dünyada da herkes tarafından bilinen güzelliği yüzünden Iyista Hara tarafından kaçırlır ve destanın gelişme kısmı, bu kaçırmayla başlamış olur.

Aytalı Kuo, ağabeyi Nurgun'un sözünden hiç çıkmaması bakımından da itaatkârlık örneği sergiler. Bu durum da kadının destanda erkeğine her zaman sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösteren bir örnektir.

4.5.4. Kız çocuk

Yaşlı Saha Saarın Toyon ile Sabıya Baay Hotun'un kızı olan Kün Tuyaarıma Kuo, ailesi tarafından çok sevilen bir kızıdır. Güzelliği kutsal güneşe benzetilir. Kızın adının başındaki "kün" kelimesi de kızın güneş kadar güzel olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır denilebilir.

Abaahı kahraman Timir Cehintey, güzelliğinden dolayı övülen Kün Tuyaarıma Kuo ile evlenebilmek için evlerinin önünde nöbet tutar. Yaşlı anne ve baba ise yaşlılıklarından ve korkularından dolayı abaahı kahramana bir şey yapamazlar. Destanın başkahramanı

Nurgun Bootur, bu yaşlı karı kocaya yardım eder ve kızı Timir Cehintey'in elinden kurtarır.

Kün Tuyaarırma Kuo'yu abaahının elinden kurtaran Nurn Bootur, bu kızla kendi kardeşi Ürün Uolan'ı evlendirir. Destanda ilk bakışta kız çocuk olarak karşımıza çıkarılan bu kadın, destanın ilerleyen kısımlarında eş olarak da karşımıza çıkarılır.

Kün Tuyaarırma Kuo, destandaki diğer kadınların geneli gibi güzelliğinden dolayı abaahı kahramanlar tarafından tedirgin edilen bir konumdadır. Bu kadın da erkekler tarafından kollanıp gözetilmeye muhtaçtır.

4.5.5. İhtiyar kadın

Destanda Nurgun Bootur'dan yardım dileyerek çocuklarının kurtarılmasını isteyen Sabıya Baay Hotun, yaşlılığından dolayı çocuklarını abaahıların elinden kurtarmaya ya da yaşlılığından dolayı abaahılara karşı gelmeye cüret edemez. Saha Saarın Toyon'un eşi, Kün Cirimine ve Kün Tuyaarırma Kuo'nun annesi olarak da karşımıza çıkan bu kadın, birçok yönden çeşitli fonksiyonlar gösterir. Ancak yaşlılık özelliğinin söylenmesi ve yardıma da muhtaç olması bakımından araştırmada ihtiyar kadın olarak ele alınmıştır.

Bilgeliğinden dolayı yaşadığı memlekette sözü en çok geçenlerden biri olan Sabıya Baay Hotun, orta dünya ve aşağı dünya hakkında birçok bilgi bilmektedir. Sözü en çok geçenlerden biri olması, bilgeliğinden kaynaklanan bir özelliktir denilebilir. Bu fonksiyonlarından dolayı onun sözüne her zaman itibar edilir.

4.5.6. Savaşçı kadın

Dünyalar güzeli olarak anlatılan Kılaannaah Kıs Nurgun, dokuz odalı ve geniş bir evde yaşar. Abaahıların kendisine yönelik saldırılarına karşı tek başına kendisini savunması, bu kadının cesur, güçlü ve savaşçı biri olarak karşımıza çıkmasını sağlar.

Kıs Nurgun'un iki zırhı, kara tilki derisinden bir kalpağı ve samur derisinden kulaklığının olması, bu kadının erkek gibi savaşa hazır ve savaş için gerekli malzemeleri temin etmiş bir kadın olmasını simgeler.

Kııs Nurgun'un sıfatı olan "kılaannaah" , çevik, cesur ve güzel anlamlarına gelmektedir. Kııs Nurgun için kullanılan sıfattan da yola çıkarak Kııs Nurgun, hem çok güzeldir hem de cesurdur (Ersöz, 2010: 78).

Kılaannaah, evlenmek için yanına gelen destanın başkahramanına çok zor şartlar öne sürer. Daha önceki bazı destanlarda da karşılaşıldığı gibi kadın, evleneceği erkeği sınar. Bazı destanlarda kadın, sınamayı kendisi yaparken bu destanda kadın, evlenmek isteyen erkeği fizikî olarak kendisi sınamasa da yapmasını istediği görevleri söyleyerek onu bu şekilde sınamış olur.

Destanın başkahramanı Nurgun'un Kııs Nurgun ile evlenmesini, yukarı dünyadaki yaratıcı tanrılar ister. Bu istek üzerine yola çıkan Nurgun, kızın isteklerini yerine getirdikten sonra destanın sonunda bu kızla evlenir.

4.5.7. İstatistikler ve örnekler

Çizelge 4.5. Yakut (Saha) Türk Destanı (Culuruyar Nurgun Bootur Destanı)

CULURUYAR NURGUN BOOTUR DESTANI		
Figürler	Destanlar	Dize Numaraları
Kadın	Culuruyar Nurgun Bootur	375, 395, 430, 450, 460, 475, 480, 865, 1540, 1615, 1620, 1725, 1740, 1775, 1790, 1840, 1855, 2080, 2085, 2110, 2150, 2305, 2310, 2340, 2345, 2370, 2390, 2425, 2430, 2460, 2520, 2545, 2595, 2635, 2710, 2805, 2810, 3165, 3425, 3500, 3525, 3710, 3840, 4490
Kız	Culuruyar Nurgun Bootur	155, 160, 165, 205, 335, 355, 375, 440, 455, 460, 475, 480, 490, 555, 620, 655, 670, 730, 810, 815, 865, 880, 885, 1080, 1130, 1200, 1235, 1270, 1430, 1560, 1670, 1760, 1820, 1840, 1875, 2085, 2145, 2360, 2420, 2655, 2665, 3490, 3495, 3555, 3810, 3840, 3845, 3890, 3985, 3990, 4120, 4140, 4145, 4165, 4170, 4200, 4205, 4510, 4585, 4610, 4625
Eş	Culuruyar Nurgun Bootur	1875, 4115, 4120, 4125, 4580
Kus	Culuruyar Nurgun Bootur	4115, 4180, 4165, 4490, 4530, 4545, 4585
Anne	Culuruyar Nurgun Bootur	1055, 2110, 2445
Hizmetçi	Culuruyar Nurgun Bootur	2015
Hanım	Culuruyar Nurgun Bootur	395, 405, 420, 430, 2340
Abla	Culuruyar Nurgun Bootur	1580, 2750, 2815, 3560, 3655, 4060, 4130, 4150, 4305, 4310, 4415, 4440, 4520, 4530

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – KADIN

375	<i>kele oğusta da:</i> <i>-“Uolgut-kuskut teriirin</i> <i>baritin siterdim!”- diete.</i> <i>Onuoha oğonnor-emeehsin ikki</i> <i>ilii iliileritten siettihen</i>	gelmiş: “Oğlunuzun ve kızınızın hazırlıklarının hepsini tamamladım.” demiş. O zaman ihtiyar adam ve kadın, el ele tutuşup
395	<i>örö uhutuu turar ebit.</i> <i>onuoha oğonnor köhsün etiten baran</i> <i>ette:</i> <i>-“E, ce, min oğobor kircık dağanı</i> <i>söptööh at ebit, oğolorl Ce, emeehsin,</i> <i>kör ere! Oğobut sonoğoho haydah</i> <i>ebit?”- diebitiger emeehsin, kuttanan</i> <i>sarılu tühen baran, oğonnorun külüger</i> <i>sörüöste tüste; ol gınan baran harağın</i> <i>uuta inin bıhağahıgar dieri</i> <i>“suburus”gına tüste.</i> <i>-“Tuy, oğonnor!</i> <i>Ügüs elbeh ahsaannaah</i>	çıkıyormuş. Bunu gören ihtiyar adam nefesini açıp (bağırarak): “E... ce... çocuklar! Bu, benim oğluma gerçekten de uygun bir at imiş. Haydi hanım baksana! Oğlumuzun genç atı nasıl?” der demez yaşlı kadın, korkup hüngür hüngür ağlayarak kocasının gölgesine sığınmış. Sonra gözyaşları yanağından boncuk boncuk süzüle süzüle akmaya başlamış. “Aman bey! Pek çok sayıda

diete oğonnor.

*Ol dien baran: -“Anı tuttar sebin
körüöh ere, emeehsin!”- diete. Onuoha
emeehsin ette: -“Bihigi ereydeehter,
körön ere haalarbit sibiligin - diete, -
oğolorbut gienin”. Onuoha ulahan
uol- lara Mölüt Böğö ette: - Uolgut
tuttar sebe bu baar!” diete da biirdii-
biirdii birağan iste.*

*Tumaan-İmeen doydu tuoha tuostaah,
Hamaan-İmeen doydu hatına
hatınnaah,
430 ölüü balığın sihin üöhe silimneeh,*

*bahıttan atağar dieri
ürün kömüs aalutın cühünüin kurduk
dıgdayar kuyah tanastaah ebit.*

*Uollara, Culuruyar Nurgun Bootur,
tuttar sebe, tannar tanaha mannık
buoltun emeehsin körön baran ette:
450 “E, ce, oğobun*

*beyem sir kurduk simietegim,
oy kurduk onordoğum ebet,
oğonnor!”- diete da emeehsin cietiger
süüren tonkuçağman annan Mirde da*

*-“Ağıs tıhı kıtalık kurduk kırgıttarım
460 çeyin, oğobutun*

*Uollara - ürdük kihini
öttüğün bahınan holoburdaah,
kıstara - namıhah cahtarı
öttüğün bahınan holoburdaah,
475 İkkien çorotçu ulaatan erer*

*uoliaah kıs oğoloru sieten tahaardılar
oğonnordooh emeehsin;
oğonnor uolun unuo iiiitiger sieppit,
kühı emeehsin hanas iiiitiger sieppit,
480 ol gınan baran*

*burğaa buolla,
Neriliir nes Tüöttügen doydu*

Ayına Sier Toyon (ihtiyar adam)
Sonra: “Ey! Hanım, haydi hemen şimdi
onların silahlarına ve eşyalarına
bakalım!” demiş. O zaman Ayı
fturağalcın Emeehsin (ihtiyar **kadın**):
“Biz zavallılar, şimdi çocuklarımızın
eşyalarına bakakalacağız.” demiş. Daha
sonra büyük oğulları Mölsüt Böğö:
“Oğlunuzun yanında taşıyacağı silahı ve
eşyaları işte bunlardır.” diye hepsini teker
teker göstermiş.

Tumaan-imeen ülkesinin kayın
kabuğundan kabuklu,
Hamaan-imeen ülkesinin kayın ağacından
ağaçlı,
uğursuz balığın atar damarından tutkallı,

Baştan ayağa kadar
gümüş tozunun renginde
gösterişli bir zırhlıymış.
Yaşlı **kadın**, oğlu Culuruyar Nurgun
Bootur’un kuşanacağı silahları ve
giyeceği elbiseleri, gördükten sonra şöyle
söylemiş:
“Çocuklar! Benim oğlumu,

kendim yeryüzü gibi süsleyeceğim.
Ok gibi kusursuz yapacağım.” demiş.
Sonra yaşlı **kadın** evine doğru koşarak
hızla içeri girmiş.
“Sekiz beyaz dişi turna gibi güzel
kızlarım,
Haydi! Çocuğumuzu

Oğulları, uzun boylu bir adamın
beline denkmiş.
Kızları ise kısa boylu bir **kadın**ın
beline denkmiş.
İkisi birlikte büyüyen

oğlu ve **kızı**,
ihtiyar adam ve **kadın** ellerinden tutup
çıkarmış.
İhtiyar adam, oğlunu sağ koluna takmış.
Yaşlı **kadın** da **kız**ını sol koluna takmış.
Bu şekilde

şiddetli bir kasırga olmuş.
Dipsiz uçurumda,

- 865 *kus-cahtar tuohahtatın sağa
tunalıyan köstübet gına
siik tuman tühen haalla*
- Onuoha abaahı uola kenninen
“çineris” gına tüste... Ol gınan baran
kümüulaah kuoraan dalay ıtınınan
çarapçılanan kördö; ol körön baran
ette: kümüulaah kuoraan dalay ıtınınan
çarapçılanan kördö; ol körön baran
ette: -“Er caalı, ettatay! Börökü caalı
cahtar tuhaayda miigin, oğolor!”-
diete.
Onuoha bu üühetten tüspüt cahtar
sanara oloror ühü:
-“Ce, bo...
Min eter tılın,*
- 1540 *biebekem ere buollargın,*
- uon sarbayar tarbahtarınan
kudu harbiahtara dien,
onu miigin manurga ofiorbuttara...
Min aatım cahtar buoltum da ihin,*
- 1615 *situ sindus sıruta sırulaah,*
- uottaah çolbon süürüüte süürüüleeh
cahtarbın...
Ol bu
en eppit tılın iççite*
- 1620 *ikkileeh oğö sağa baran,*
- Onuoha
haar bietin kurduk hanaybıt,

sıhu bietin kurduk sıspaybıt

hotun cahtar emehsiyen erere*
- 1725 *ilin-kelin kebiherin iilimmit,*
- Uonna emeehsin cahtar

toğus hallaanna uruyduu-uruyduu
arılıas kus simutın kurduk
arağas arınan laçıgıratçı arulaabıt,*
- 1740 *köğötçör bie köyörgötünen,*
- kızların ve **kadın**ların kalpağındaki
gümüş toka kadar bile
ışık görünmeyecek şekilde
çiyli bir sis, etrafı kaplamış.
- O zaman abaahı oğlu, ani bir hareketle
gerisin geriye çekilmiş... Her şeyi kement
gibi toplayan avucuyla ışıktan korunup
bakmış. Sonra şöyle söylemiş: “Er caalı,
et tatay çocuklar! Tüyler ürpertici **kadın**
beni sıkıştırdı.”
- O zaman yukarıdan inen kadın şöyle
konuşmaya başlamış.
-“Ce, bo...
Benim ağzımdan çıkan sözlerimi
iki gözüm canım kardeşim (burgun
Bootur),
- açılmış on parmaklarıyla
gizlice yakalayabilirler diye
koruyup beklemem için tayin etmişlerdi.
Ben her ne kadar **kadın** da olsam
akan yıldız gibi çabuk yürüyen,
- parlayan Çolpan yıldızı gibi hızlı koşan
bir **kadınım**...
İşte bu
senin söylediğin sözünün ruhu,
iki yaşındaki çocuk gibi gidip
- o zaman
kar kırsığı gibi göğsünü ileri doğru atmış
kır kırsığı gibi saçları seyrelip iki yana
düşmüş
etrafındakilerin saygı gösterdiği yaşlı bir
kadın görmüş.
O, ön ve arka gerdanlığını takmış.
- Daha sonra yaşlı **kadın**
dokuz katlı göğö yönelerek tazarru ve
niyazla
Yeşil başlı ördeğin yumurtası gibi
altın sarısı yağı, sesli bir şekilde serpmiş.
Boz kırsığın kızıyla

*Emeehsin eppit tılın ihitte ol gınan
baran “çines” gına tüste, atın
hantatçı tatta, ürün tulluk kurdugunan
“top” gına sillien kebiste, köhsün eti-
ten baran sana sanara, tıl ete turar
ühü:
-“Ce... bo... emeehsin!
1775 Min ayahpınan aahammın,*

*tordohtooh cieğe kiire ilikpin,
toburahtaah ahi ahı ilikpin...
Ol eyigin “ınırda” dien,
tohtuom duo?”*

*Onuoha emeehsin “nörüs” gına tühen
1790 baran, sanara turar ühü*

*Onuoha üühee turar kihi sanaan
kördöğüne: -“Bu oğonnordooh
emeehsin kırcık atağastaatahtara...
Onu min iste-iste, bile-bile bardahpına
Culuruyar Nurgun Bootur oburgu
culayan bardağa” diehtere buollağa...
Tenneğim setetiger, holoonnooğum
hohuutugar bariam buollağa... İti ken-
ne, buhatır kihi buolan barammın,
buhaturı isten baran haytah da küön
kössümüne, küres bılcahımına
barıahpın satammat!” - dii sanaan
baran ette:*

*-“Ce, emeehsin, bu min baltıbın
Aytalı Kuo dien aattaah cahtarı
1840 eyiehe tuttaran bariam...*

*Onuoha kördöğüne
urukkutaaghar orduk ihıağı onorbutter.
Emeehsin kuolutunan
2080 delbi tannan kebispit,*

*unuo iliitiger kini baltm sieppit,
hanas iliitiger beyetin kuhın sieppit,
emeehsin namıl-imil haaman,
laspar-isper üktenen*

Nurgun, yaşlı **kadın**ın söylediklerini
duymuş. Sonra birdenbire doğ-
rular atının başını çekmiş. Ak kar kuşu
gibi “top” diye bir ses çıkartıp tükü-
rürmüş. Sonra nefesini açıp şöyle
konuşmaya başlamış:
“Ce... bo... ihtiyar **kadın**,
Ben açlık hissettiğimden veya

isli dumanlı eve henüz girmedim.
Tozlu topraklı aşı henüz tatmadım...
Şimdi sen “çağırdın” diye
duracak mıyım?”
O zaman ihtiyar **kadın**, saygıyla
birdenbire eğilerek şöyle konuşmaya
başlamış:

O zaman yukarıda duran kişi (Nurgun)
düşününce: “Bu ihtiyar adamı ve yaşlı
kadını gerçekten de incitmiş olmalılar...
Ben bunu duyduğum hâlde gidersem
“Belki Kudretli Culuruyar Nurgun Bootur
korkup gitti.” derler... Dengimin
ayıplamasına, emsalimin sövüp
saymasına konu olup gidemem... Artık
bahadır olduğuma göre başka bir
bahadırın adını duyduktan sonra teke tek
dövüşmeden, boy ölçüşmeden gitmem
mümkün değil.” diye düşünerek şöyle
söylemiş:
“Tamam, ihtiyar **kadın**, ben kız kardeşim
olan,
Aytalı Kuo adlı bu kızı,
sana bırakıp gideceğim...

İşte o zaman;
eskisinden daha güzel bir saç bayramı
hazırladıklarını görmüş.
Yaşlı **kadın** örf ve âdetlere göre
pek güzel bir şekilde giyinip kuşanmış.

Sağ kolunda Nurgun’un kız kardeşi
(Aytalı Kuo),
sol kolunda da kendi kızı (Kün
Tuyaarım Kuo) ona refakat ediyormuş.
Yaşlı **kadın** sağa sola yalpalaya yalpalaya
yürüyerek
adımlarını geniş geniş atarak

2085 *utari kiiren iher ühü.*
Homoydohpun nü!" - diete,

iyetin külüger sörüöste tüste.
Onuoha er kihi haana
"cebidis" gına tüste.

2110 *Onuoha emeehsin,*

abarbikkın aralcıt,
ly öttügünen ırbalcıy,
kün öttügünen küögelciy,
oğokkoyum!" -

2150 *diete emeehsin.*

At silgi üs tögül kürületçi tıburan
kebiste, sielinen-kuturugunan
kınattan bu doydı oduruunnaah
otuttan-mahıttan sirgenen ce temteriyen
köttö. Ol köttöğüne - sireye sıtı
talağınan bıhıta bierbit kurduk sırılaan
iste, kulгааğın tıaha oruluos kus
kınatın tıahın kurduk kuugunaan iste,
köhsüger tannıbıttanaha kulun
kuturugun kurduk örö erillen iste da, üs
tüünneeh kün kötüten kelle - samannık
küüske kelle.

Oğonnordooch emeehsin alaastarın
arğaa bahıgar kötüten kelen "önös"
gına tüste

Onuoha emeehsin alaahın ottotugar
urukkutaagăr uonunan ördük ihıağı
onorbut. Unuo öttüger Aytalı Kuonu,
hanas öttüger Kün Tuyaarıma Kuonu
batıhınnarbıt, cietin ciekitten emeehsin
cahtar namıl-imil ihen illu iher ühü:

- "Ce... bu... ce... bu...

biebekkeyderim, oğokkoydorum!

2305 *Min ütö tüülü tühüön,*

cohun bitı bittenen ihebin!
Min emeehsin cahtar eter tılın

öydüön isten turun ere!

Urukku künne,

2310 *aaspıt honukka barbıt,*

karşıdan gelmekte imiş.
ne kadar üzıldüm." demiş.
Sonra annesinin gölgesine sığınmış
(annesine sarılmış).
O zaman bahadırın yüzü
aniden kıpkırmızı olmuş.
O zaman yaşlı **kadın**,

Sinirlerine hâkim ol.
Öfkeni dağıt.
Ay yüzünle gülümse.
Güneş yüzünle parıl da." demiş
yaşlı **kadın**.

At, üç defa yüksek sesle kışneyivermiş.
Bu yerin sert otundan ve ağacından nefret
etmiş. Yelesi ve kuyruğuyla kanatlanıp
uçmuş. O uçarken yüzü keskin söğüt
dalıyla kesilmiş gibi kızarmış. Kulağının
sesi, yeşil başlı ördeğin kanadının sesi
gibi gürültüyle çınlamış. Sırtına giydiği
elbisesi, tayın kuyruğu gibi yukarı doğru
kalkıp kıvrılmış. Öyle hızlı bir şekilde
gelmiş. Sonra yaşlı adam ve karısının
alaaslarının arka (batı) ucuna uçarak gelip
sağına soluna bakınmış. O zaman yaşlı
kadın alaaslarının ortasında eskisinden
tam on kat daha büyük ve güzel bir saç
bayramını tertip etmiş. Sağ yanına Aytalı
Kuo'yu, sol yanına da Kün Tuyaarıma
Kuo'yu almış. Yaşlı **kadın** evinden sağa
sola yal-palaya yalpalaya yürüyüp geniş
ve sağlam adımlar atarak ovanın
ortasındaki toplanma yerine doğru
giderken şöyle bir toyuk söylemekte imiş:
"Ce... bu... ce... bu...
yavrularım, çocuklarım,
ben hayırlı bir rüya gördüm.

Güçlü bir emareden geleceği
bildiriyorum.
dikkatlice dinleyip anlayın.
Benim gibi yaşlı bir **kadın**ın
söylediklerini
Eski zamanlarda,
geçmiş günlerde,

*Ol kerietin etiehpın söp: “Sötüölüü
oonnuur tuspan kölüyeğitiger baran ce
sötüöleen kellirT'dietehpine - otçoğö:
“Ölüü uutun sötüölüür kölü- yeğ
holuur - ce, sürdeeh da buhatur
ebifdiennner culayiah tustahtar mii-
gitten. Beyi min inrie diirim söp”- dii
sanaata da atın küüske soğus sielleren
ihen sana sanarar, tıl eter ühü:
- “Ce... bu... emeehsin,
min dieteh kihi eter tılın
öydüön isten tur ere!
2345 En lybit*

*Emeehsin! Onu öydüö ere!”
İnne dien baran
toğus tomtorğoloo
toyon aas serge unuo öttüger
2370 at sılğı*

*Onuoha emeehsin kini baltın, beyetin
kühin batıhunnarbit... Ce, ta- hıttan
kiiren kelliler. Kini balta ikki cielee
kıs ikki külse-külse, hanas dieki ağış
hos hanırğastaah happatçı dieki kiiren
bardılar. Emeehsin keteğeriin oronno,
emehsiyeen kırcan erer oğonnorun
attıgar baran oloro tüste.
Emeehsin da harağın uuta inin
bıhağahıgardieri “suburus”gına tüste,
“sık-sık”itaata da, köhsün etiten baran
beyete munatıyan ıtur-sanarar, ıllur
tuoyar kurduk ıllu oloror ühü. Nurgun
Bootur subu emeehsin dieki to-
noluppakka suptu körön olordo ihillien
dağanı emeehsin sanatın.
Onuoha emeehsin bu kurduk dien
2390 hohoonnoon ıllur ühü:*

*ütüö kihini hanna da körböppün.
Tuohtaah buolan, tuoğum öröhüüöy,
hannıktaah buolan, hanmgım
arağatçılıay?”
diete da emeehsin tuymaaran
2425 unan küögeybitinen tüste.*

Onun yerine şöyle söylemem daha
yerinde olur: “Yüzüp oynayan kocaman
gölüne gidip yüzüp geldim.” O zaman:
“Ölüm Suyu’nu yüzer göle benzetiyor.
Ce...çok dehşetli bir bahadır imiş.”
diyerek benden korkacaklardır. Benim
böyle söylemem daha uygun.” diye
düşünmüş. Sonra atını çok hızlı bir
şekilde koştururken şöyle konuşmakta
emiş:
“Ce... bu... yaşlı **kadın**,
benim gibi birisinin ağzından çıkanı
dikkatlice dinle.
Senin gösterdiğin

Yaşlı **kadın**, bunu iyice anla.”
Böyle söyledikten sonra
dokuz çemberli,
azametli kutsal at direğinin sağ tarafına...
Nurgun’un Atı,

Yaşlı **kadın**, Nurgun’un kız kardeşini ve
kendi kızını birlikte getirmiş... Dışarıdan
işte böyle girip gelmişler... Onun kız
kardeşi ve ev sahibinin kızı güle güle sol
tarafındaki, kapısı çingiraklı özel odalarına
doğru yönelmişler. Yaşlı **kadın**, ocağın
karşısındaki yatağa doğru gidip
ihtiyarlamış eşinin yanına oturuvermiş.
Yaşlı **kadın**ın gözyaşı yanağının ortasına
kadar boncuk boncuk akmış. Burnunu
çeker çeker ağlamış. Nefesini açarak
kederli kederli ağlaya sızlaya toyuk
söyleyip oturmakta imiş. Nurgun Bootur,
bu yaşlı **kadına** gözünü ayırmadan
bakarak beklemiş. Sonra yaşlı **kadın**ın
sesine kulak vermiş.
O zaman yaşlı **kadın**
dokunaklı bir şekilde işte şöyle
söylemeye başlamış:

Onuoha emeehsin
Neyim var ki, neyim yardım edecek?

Kimim var ki, kimim koruyacak?” diyen
yaşlı **kadın**ın yüreği sızlayıp
baygınlık geçirmiş.

Onuoha Nurgun Bootur oburgu
emeehsin sirge tiiyien innine, itihın
ürdüger tühere ohson illa, uonna
emeehsini tın killerieğer dieri, kötöğön
turda da, emeehsin tın killeren kelerin
kitta tüheren turuoran kebiste da ette:

-“Emeehsien! En uolun Kün Cirimine
buhatur hanna barbitın eteğin? Emie
buhatur kurduk kepsiigin, emie itur
kurduk munatiyağın... Haytah-haytah
tün-tafi kepsiigin, iley-balay
sanarağın? Kepsie ere miehe tördütten:
min istiehpın berke bağardım”- diete.

Onuoha emeehsin ette:

-“Beyi, tukam!

Öybütten da tahsan tüleriybit
emeehsimmin.

2430

Onuoha emeehsin
töttörü-taarı haama-haama.
sana sanara sırtta:

-“Ce, bu,

2460 biebekeyim, oğokkoyum,

harana ayulaah

emeehsin olorobun”, - dien baran
harağın uuta inin bısağahıgar dieri
“suburus”gına tüste,
2520 bötüöhtüü-bötüöhtüü itaan kebiste.

top”gına sillien baran,
sana sanara turar ühü:

-“Ce, bu, emeehsin,
min eter tılbin

2545 öydüön isten tur ere!

Otçoğö min ölümüne
ordon kellerbin ere
körüügün körüöm.

Onu öydüö ere, emeehsin!”-

2595 dien baran tohtoomuna,

sühüöğer turar kihi
suoh buolla.

Onuoha emeehsin ette:

Kudretli Nurgun Bootur, yaşlı **kadını**
yere düşmek üzereyken yakalamış. Sonra
yaşlı **kadını** nefes alana kadar elinden
tutmuş. Yaşlı **kadın**, kendine gelince
Nurgun onu bir aşağı bir yukarı
sallayarak tutup şöyle söylemiş:
"Zavallı yaşlı **kadın**, senin oğlun Kün
Cirimine Bahadır'ın nereye gittiğini
söyleyecek misin? Hem bahadır gibi
cesur cesur konuşuyorsun hem de ağlaya
sızlaya kederleniyorsun... Nasıl oluyor da
manasızca oradan buradan anlatıyorsun,
önünü arkasını düşünmeden? Bana en
baştan aslını esasını güzelce anlat. Ben
seni can kulağıyla dinlemek istiyorum."
O zaman yaşlı **kadın** şöyle söylemiş:
"Dur bakalım, yavrucuğum!
Ben aklımı yitirmiş, bitip tükenmiş yaşlı
bir **kadınım**.

O zaman yaşlı **kadın**,
konuşa konuşa
bir ileri bir geri yürümüş:

-“Ce, bu,
yavrucuğum, çocuğum,

günahı affedilmez
yaşlı bir **kadın** olarak oturuyorum.”
dedikten sonra
gözyaşı yanağının ortasına kadar
süzüle süzüle akmış.
Hıçkırığa hıçkırığa ağlamış.

“top” diye bir ses çıkartıp tükürdükten
sonra
şöyle konuşmaya başlamış:
“Hey yaşlı **kadın**!
Benim söyleyeceklerimi
Dikkatlice dinle.

Ben ölmeden
kurtulup gelince
nasıl baktığını göreceğim.
Yaşlı **kadın**, söylediklerimi unutma!”
dedikten sonra hiç durmadan

ayakları üzerinde duracak kişi
kalmamış.
O zaman yaşlı **kadın**:

2635 -“Ar caalı!
At tatay, oğollor!

saacağay inah sağa
sargın salalının!
Iralaah soğus ırıalaah,
2710 sorgulaah soğus toyuktaah,
emeehsin etim”- dien baran,

iraah da buollarbın
çugas kurduk buoluom,
suoh da buollarbın
baar buoluom!”- diete da

kün dieki öttünen töğürüye haamta -
ürdük tiiti törgüü mutugunan
holoburdaah ürdük mındaalaah ütö
beyelee aattaah cahtar “mender”gına
tüste. Ce, öydüön kördöğüne - orto aan
iye doyduğa körüöhteeger hanna da
2805 körbötöh ütö cahtar buolla.

Onton kini da buhatır ahhan, ...
küüsteeh ahhan sanaalaah kihi ete da
culaya sanaata kini kihi keninnen
“çineris”gına tüste üs haamu
holoburdaah sirge. Ol gınan baran
sanaa bula turda: -“Er caalı! Et tatay,
oğollor! “Kih i ürdüger kihi baar, süöhü
ürdüger süöhü üösküür”dien manı
eteller ebit nii? Min biir beyebin uon
kihiehe holunarım - bu cahtar miigitten
orduk ebit ee bıhuta”dii sanaan baran
ette:
-“Biir simut hanna sıtıybatay,
biir uol oğ hanna törüöbetey?
kennibinen kehtiem suoğa,
2810 innibinen çuguruyuom suoğa

hocoyon-holbonon, kuohayan
tuhaayda,
tegel ere doyduttan tenim
telehiyen-temteriyen kelle kurduk.

3165 Haya doydu cahtarıttan törüöbüt,
tuoh doydu kihititten ayıllıbit

“Arcaalı,
at tatay, çocuklar!

Alaca inek gibi
başarı ve kısmet yanında olsun.
Oldukça kehanetli şarkı ve
epeyce uğurlu türkü bilen
yaşlı bir **kadın**ım.” dedikten sonra

Uzak da olsam
yakın olacağım.
Yok da olsam
var olacağım.” demiş.
Güneş tarafından bir daire çizerek şekilde
etrafında dönmüş. Gür bir karaçam
ağacının ortasındaki budaklarına denk
gelecek kadar uzun boylu ve çok güzel
bir **kadın** olup vücudunu arkaya atarak
durmuş. Dikkatlice bakınca orta dünyanın
hiçbir yerinde görülmeyecek kadar güzel
bir **kadın** olmuş.

Nurgun oldukça güçlü kuvvetli bir
bahadır ve cesur bir kişi olmasına rağmen
korkudan çekinmiş. Sonra gerisin geriye
üç adımlık yere kadar aniden
çekilivermiş. Fakat daha sonra şöyle bir
fikir aklına gelmiş: “Er caalı, et tatay
çocuklar! “Kişiden üstün kişi, hayvandan
da üstün hayvan var.” diye bunu
söylerlermiş değil mi? Ben kendime
ancak on kişiyi denk sayardım. Ama bu
kadın benden de üstün galiba...” diye
düşündükten sonra şöyle söylemiş:
“Bir yumurta nerede çürümez,
bir erkek evlat nerede doğmaz ki?
Ne geri çekileceğim
ne de verdiğim sözden döneceğim.

doğrulup boyunu bosunu gösterip gelmiş.
Uzak memleketten dengim,
oturduğu yerden ayrılıp sallana sallana
gelmiş.
Çocuklar! Bu, hangi ülkenin **kadın**ından
doğmuş
hangi memleketin kişisinden yaratılmış

saah balbaah sağa sarahın iirer
emegetim
tünneri kördün;
toğus oyun kihi,
ağış udağan cahtar
3425 kuoçaydun kerehtiin ölbüt

“Uonna beyem sübebin beyem
bulunuom! Min bu Nirile haan oho-
ğun tördüger sahan sítam; onuoha kini
eyigitten kiiren lydaran baran tahsar
künüger min iliim ilbistener, tarbağım
talaannanar, oyoğohum ohol- lonor
künneeh buollağına, kini bihikki tireher
kümmütüger kıtaatan teskile- en
köröörün: beyeğetin bılcataahıt, onu
serenin!”- diete da, ohoh tördüger sir
siige buolan sahan turda.
ohoh tördüger sir siige buolan sahan
turda.

Ol turdağına sürdeeh ulahan tıas tıaha
ültü istanna da, cie ortotugar muus
bulgunhah sağa uot kelen
“duullas”gına oloro tüste.
Onuoha cahtar ette: “Emie toğo
kubulunnun? Tuoh eyigin kuttaa- ta? ile
beyeğinen, çahçı cühühnünen köhün,
kihili kepsie, sahalı sanar,
uraanhaydı onoluy! “Kuttammakka
olorollo buoluo”dien kuttaatağın
duo? Onto da suoh kuttana
olorobut!”diete. Onuoha uot ottotugar
kihi sanata ette:

-“Kırcık dağanı! Etiehhin etteğın,
sanariahhın sanardağın! Haya,
tuoh-tan-emetten kuhırbitça gınnım
ini!”- dien baran tünneri holoruktuurga
dılı gımmıta da lydınataağı tiit külüger
dılı kihi “barıs”gına tüste da, töttörü-
taarı haama-haama sana sanara, tıl ete
3500 sılcar ühü:

hoyut da süğün olordoro suoh!”- diete.
Onuoha cahtar itaabıt buola olordo,
ikki togonoğunan öttüğünen bitiybit
buola-buola sanara oloror ühü:
-“Ce, bu min eyiehe keettim tuhari
kuraanah uyanı battaan olordum.

3525 Toğo bağas sıırım barammat,

Gübre parçası gibi şeytanca kuduran
putum
ters yüz etsin.
Dokuz oyun kişinin,
sekiz şaman **kadın**ın
bir sopanın ucuna asılarak kurban edilmiş

“Kendi kararımı kendim vereceğim. Ben
bu gürleyerek yanan ocağın arkasına
gizleneyim. O zaman onun girip size yol
sorup çıkacağı gün, benim elimin
öldürmeye eğilimli olacağı, parmağımın
diri kalanı belirleyeceği, böğrümün
kavgada sakatlanacağı, ikimizin kavgaya
tutuşacağı gün geldiğinde sakınıp
tehlikeden kaçınmaya çalışın. Yoksa yok
olup gidersiniz. Dikkatli olun!” demiş.
Sonra ocağın arkasında çiy gibi
saklanarak durmuş.

O dururken çok şiddetli bir ses duyulmuş.
Evin ortasına buzdan tepe gibi büyük bir
ateş gelip ağır ağır ve azametle inmiş.
Sonra **kadın** şöyle söylemiş: “Yine niçin
hâlden hâle giriyorsun? Seni ne korkuttu?
Apaçık varlığınla ve gerçek yüzünle
görün. İnsan gibi anlat. Sahaca konuşup
Uraanhayca söyle. ‘Korkmadan
oturuyorlar.’ diye korktun mu? Onu
düşünmeden korkarak oturuyoruz!”
demiş. O zaman ateşin ortasındaki kişi
şöyle konuşmuş:
“Gerçekten de söyleyeceğini söyledin,
konuşacağını konuştun. Neye, neden
kızdığım için yapmış olabilirim?” Böyle
dedikten sonra kasırğa gibi dönüp sonra
ay ışığındaki karaçamın gölgesine denk
bir kişi gibi birdenbire büyümüş. Sonra
bir ileri bir geri yürüyerek şöyle
konuşmaya başlamış:

Yoksa rahat bırakacağı yok.” demiş.

O an **kadın** ağlamış. Sonra dövünerek şu
sözleri söylemeye başlamış.

“Ce... bu... ben seni bıraktığımdan beri
yuvanı hep bomboş gördüm...
Yolculuğun niçin bitmez?

- haba ortotugar kiiren,
cahtardun otut toğus buhaturdar
ürdük oyuur kurduk
Nurgun Booturu ottolorugar killerdiler,
3710 tögürütçü turdular:
- honon utuyan kuorsuyan bar,
Culuruyar Nurgun Bootur,
oğokkoydooh biebekkem!"- diete
emeehsin.
Onuoha atın ürdüger ihen "çines" gına
tühen barafı sanaa bula iste:
- "Kör, doğollor! Bu emeehsin emie
albinnaarı gınna ebeet badağa. Min
sallar saahım tuharı bu ere emeehsin
innin ilinneen haalaarı gınnım. Kini
tuğu da çabırğahtı turdun. Min atım
ürdünen baltıbn ere ıllarbm aan
doydubar, alaha cieber baran
3840 körüöm!"dii samı iste.
- örü köttüler;
ikki cahtar (Kııs burgunu aara ilan),
ikki er kihi buhatır buolan,
tördüön köttüler da,
4490 orto doyduga tahsan oloro tüstüler.
- tam ortasına girip
kadınla birlikte otuz dokuz bahadır,
muhteşem orman gibi
Nurgun Bootur'u ortalarına alıp
etrafını sarmışlar...
- Geceleyip uyu, güç toplayıp yola çık.
sevgili yavrucuğum!" demiş yaşlı **kadın**.
- Culuyar Nurgun Bootur,
O vakit atının üstüne binip birdenbire
doğrulduktan sonra şöyle düşünmüş:
"Bakın dostlar! Bu yaşlı **kadın**, yine
yalan söyleyip beni kandıracak. Bütün
ömürümü bu ihtiyar kadının söylediğine
göre mi geçireceğim? O ne söylerse
söylesin... Ben atıma sadece kız
kardeşimi alıp ana yurduma,
memleketime, ferah ve huzurlu evime
gidip bakacağım."
- doğru uçmuşlar...
İki **kadın** (Kııs Nurgun'u yoldan alıp),
iki bahadır,
dördü birden uçmuşlar.
Orta dünyaya çıkıp hayatlarını
kurmuşlar...

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – KIZ

- Ayı Nuoralcın emeehsin hotunna
sibiligin törüön sıtaliar uollaah kus
Uollara ikkite, küstara biire buolla.
Bu uolların aata –
"Toğus hallaan ürdüger tura
155 törüöbüt,
- tiiti törgüü mutugunan holoburdaah
teber Turağas attaah
Culuruyar Nurgun Bootur" dien
aattaah buhatır törüön sıtar.
160 Bu buhatır balta
- "Ağış bulaş suhuohtaah Aytalı
Kuo" dien
aattaah cahtar törüön sıtar.
Onu min Nurgun Booturu
- Ayı Nuoralcın Hotun'dan,
dünyaya gelip yaşayan oğul ve **kız**:
Oğul iki, **kız** da bir yaşına geldi.
Oğulları:
"Dokuz kat semanın üzerinde doğar doğmaz
ayağa kalkmış,
boyu karaçamın ortasındaki budaklara denk
doru renkli hırçın atlı
Culuruyar Nurgun Bootur" diye
adlı bir bahadır var.
Bu bahadırın **kız** kardeşi:
Sekiz kulaç örgülü Aytalı Kuo, diye
bir **kız** var.
Ben (Cılğa Toyon), bu Nurgun Bootur'un
adını

- 165 *ağış uhuktaah, tüört kırulaah*
çenkir taas ostolboğo
- 205 *tögürümhüte tüört uon köstööh,*
ustata otut köstööh, -
buhatur oloror
çustay mağan toloonugar
bu uoilaah kuhi üühetten tüherin.
- 335 *-“Bıstiahpıt duu, oyduohput du?*
Aray teriyen tüherdehpıt dii...
Çeyin!
Toğus suban turuya kurduk uolattar,
ağış tıhı kıtalık kurduk kırgıttar!
- 355 *tuttar sebin baritin*
belemneen baran,
orto aan iye doyduğa killeren
olohtoo ere!
Bu baltığın,
- 375 *kele oğusta da:*
-“Uolgut-kuskıt teriirin
baritin siterdim!”- diete.
Onuoha oğonnor-emeehsin ikki
ilii iliileritten siettihen
- 440 *uhuorgu tiattan uolan kihi*
uostaah tihe orbolcuyan köstör
ohollooh uhun subuya batastaah
ebit;
kus cahtar harahtaah haaha
terbelciyen köstör
- 455 *Odun biis onorbuta kırcık ebit,*
Cılğa toyon aybıta çahçı ebit,
oğolor! Ce üördüm-köttüm!
Min anı kuspın,
ağış bulaş suhuohtaah Aytalı Kuonu
- seyem sir kurduk simieteğim,*
oy kurduk onordoğum ebet,
oğonnor!”- diete da emeehsin
cietiger süüren tonkuçağman annan
Mirde da
- sekiz uçlu, dört köşeli
şeffaf taştan direğin
- bahadırın yaşayacağı,
çevresi kırk köslü,
uzunluğu otuz köslü,
düz ve bembeyaz ovaya
bu oğlu ve **kızı** yukarıdan indirin.
- “Ayrılacak mıyız yoksa kopacak mıyız?
Hemen toparlanıp yavrularımızı hazırlayıp
gönderelim...
Haydi
dokuz genç turna gibi yiğitler!
Sekiz beyaz dişi turna gibi güzel **kızlar!**
- silahlarının hepsini,
hazırladıktan sonra
orta dünyaya götürüp
yerleştir bakalım...
Kız kardeşin
- gelmiş:
“Oğlunuzun ve **kızınızın** hazırlıklarının
hepsini tamamladım.” demiş.
O zaman ihtiyar adam ve kadın,
el ele tutuşup
- Karşı ormandaki delikanlının
dudağı ve dişinin belirgin bir şekilde
göründüğü gibi
- ölüm getiren çekilmiş uzun palalıymış.
Kızın gözlerinin ve hilal şeklindeki
kaşlarının
fal taşı gibi açılmış bir şekilde göründüğü
gibi
- Odun Hallaan’ın tayin ettiği doğruymuş.
Cılğa Toyon’un yarattığı gerçekmiş.
Çok sevindim, artık içim rahatladı.
Bey! Ben şimdi **kızımı**,
sekiz kulaç örgülü Aytalı Kuo’yu,
- kendim yeryüzü gibi süsleyeceğim.
Ok gibi kusursuz yapacağım.” demiş.
- Sonra yaşlı kadın evine doğru koşarak hızla
içeri girmiş.

- 460 - "Ağıs tıhı kotalık kurduk kurgıttarım
çeyin, oğobutun "Sekiz beyaz dişi turna gibi güzel **kız**larım,
Haydi! Çocuğumuzu
- Uollara - ürdük kihini
öttüğün bahınan holoburdaah,
kustara - namihah cahtarı
öttüğün bahınan holoburdaah,
475 İkkien çorotçu ulaatan erer
- Uoliaah kus oğoloru sieten
tahaardılar
- oğonnordooh emeehsin;
oğonnor uolun unuo iiiitiger sieppit,
kuhi emeehsin hanas iiiitiger sieppit,
480 ol gınan baran
- elbeh halin oyuur kurduk
aymah bile connoro barı kelliler.
Uoliaah kus oğoloru
haba ottolorugar killerdiler da
490 tögürütçü töbüröönneen turdular,
- Ubağaskıtar çaçayın,
hoyuugutugar bötün!"-
dietiler barılara.
Onuoha ubaydara Mölüt Böğö
oburgu alaas sıhu bıhağahın sağa
nay hara bıltı bıha kıydaan illa da,
biir mönürük silgim, biir mönürük
inağı bıha kıydaan, uollaah kustarı,
attarı, tanastarı-saptarı baritin
bıltın ürdüger olotto da, tuoh da
bokuoya suoh ilce barda. Onuoha
köstübet buoluoharıgar dieri itaha
haallılar.
555 Ce onton orto aan iye doyduğa,
- öydüön isten tur ere
bu min dieteh kihi eter tılın!..
En baltığın,
ağış bulaş suhuohtaah Aytalı Kuonu,
620 çörü dien
- sındus sulus süürüütün kurduk,
benim gibi birisinin ağzından çıkını,
Uollaah kus ikkieyeğin turan
haallılar da,
655 oğolor oğolor kurduk,
- Oğulları, uzun boylu bir adamın
beline denkmiş.
Kızları ise kısa boylu bir kadının
beline denkmiş.
İkisi birlikte büyüyen
- oğlu ve **kızı**,
ihtiyar adam ve kadın ellerinden tutup
çıkarmış.
İhtiyar adam, oğlunu sağ koluna takmış.
Yaşlı kadın da **kız**ını sol koluna takmış.
Bu şekilde
- Çok sık orman gibi
hısım ve akrabasının tamamı gelmiş.
Oğlanı ve **kızı**
tam ortalarına alıp
etraflarını sarmışlar.
- çok sulu yemekten boğazınız tıkansın.
Çok koyu (yağlı) yemekten geçirin." demiş
hepsi birden.
O zaman ağabeyleri yiğit Mölsüt Böğö,
alaas-sıhının yansı büyüklüğünde, ağır ağır
ilerleyen kara bulutu çekerek getirmiş.
Sonra bir at sürüsünü ve bir inek sürü- sünü
bir tarafa sürüp oğlu, **kızı** ve onların atlarıyla
elbiselerini ve yanlarına aldıkları eş- yalannı
bulutun üstüne yerleştirir yerleştirmez, hiç
vakit kaybetmeden, alıp götürmüş. Geride
kalanlar ise onlar gözden kaybolana kadar
gözyaşları içinde kalmışlar.
Orta dünyaya,
- benim gibi birisinin ağzından çıkını,
dikkatlice dinle...
Senin **kız** kardeşin,
sekiz kulaç örgülü Aytalı Kuo'ya,
her ne olursa olsun
- yıldızın kayıp gitmesi gibi
bir anda gürültü ve patırtıyla uçup gitmiş.
- Oğlan ve **kız** tek başlarına kalakalmışlar.
Ne de olsa çocuktular,

- sırğan ehenen sıttıktan;*
buuru munnuttan, tayağı tanutittan,
eheni sabırğağittan
sieten onon ooniuur uol buolla.
 670 *Kus künnreehhe köstübüne,*

kihi buolla.
Uol oğö ocunaaha,
saha kihi bastının
holoburdaah kihi buolla.
 730 *Kus uon altata,*

sanaargır dağanı;
tüün uuta kelbet,
künüs ahi hoton ahaabat buolla,
baltın kitta kepseppet,
 810 *külbet-ooniioobot buolla...*

Onuoha balta ihin ihiger sanır:
-“ilbayım tuohtan horguttağay?
toğö sanaatın sıstardağay?
Astır aspin sırdeğö du,
 815 *iistener tanaspın sırdeğö du,*

burğaa buolla,
Neriliir nes Tüöttügen doydu

kus-cahtar tuohahtatın sağa
tunalıyan köstübet gına
 865 *siik tuman tühen haalla*

Bii anı baltım oğö
bu tıaltan kuttanağa, -
cieber tahsan körsüühübün!”- diete
da,
cietin dieki uurdaran tağısta da,
 880 *cie ihiger kötön tüste.*
- koca ayıdan yastıklıymış.
 O, sığını burnundan, geyiği burun
 deliklerinden,
 ayıyı şakağındaki tüylerinden
 tutup çekerek oynayan biri olmuş...
Kız, güneşe görünmeden

 biri olmuş.
 Erkek çocuklarının en birincisine,
 Sahaların en önde gelenine
 denk bir kişi olmuş.
Kız, on altı yaşına

 kederlenir.
 Geceleyin uykusu gelmez.
 Gündüz ağzına hiçbir şey koymaz.
Kız kardeşiyle konuşmaz.
 Gülüp oynamaz olmuş.

 Bundan dolayı Nurgun’un **kız** kardeşi, için
 için:
 “Ağabeyim neden kızdı, neye darıldı?
 Niçin morali bozuldu?
 Pişirdiğim yemeği mi
 yoksa diktiğim elbiseyi mi beğenmedi?

 şiddetli bir kasırğa olmuş.
 Dipsiz uçurumda,
kızların ve kadınların kalpağındaki gümüş
 toka kadar bile
 ışık görünmeyecek şekilde
 çiyli bir sis, etrafı kaplamış.

 Canım **kız** kardeşim,
 şimdi bu fırtınadan korkmuş olabilir,

 gidip bakayım.” demiş.
 Çabucak evine yönelmiş.
 Evin içine uçarak girmiş.

*Ol tühen baran, hanas dieki balta
sitar oronugar tiyen körbüte, ba-
lağan anar enerin kötürü harbaabit,
oronun seriitin adaarıtçı tardan ilbit
- suorğan, telleh da suoh - onno
onoyon haalbit. Ce, üs tögül cieni
tögürütçü köttö da, bulbata... Onton
üs tögül hahutaan delbi istannağına,
aan doyduta atıyahtaah uu kurduk
hamnaata, ciete-uota barı bitarıyan
tohtuohtarigar dieri hahutaata...
Onton orto aan iye doydutugar
tahsan tögürüye köttö üs tögül da,
tuoh da billibete... Onton soğuruu
dieki honoroy duorsun tumulun
ürdüger tahsan, örö körön turan,
toğus hallaan ürdüger sana sanara,
til ete turar ühü:*

885 *Toğus hallaan üühee öttüger,*

*Onuoha ayı buhatura ohollooh
uhun subuya batahın sulbu tardan
illa, üs hos bastaah sadağa uot
moğoyu suon moonhun bıha
oğusta...
Onuoha cahtar allara tühen isteğine,
Nurgun Bootur iliitiger
“tap” gınnaran illa da, atın
samutıgar uurda da, ette:
- “Sorgulaah sonoğohum oğoto!
Harahtaahha kördörüme,
1080 kulgahtaahha ihtinnerime...*

*anaraa doydu albına,
min dieteh kihini atağastanmn*

*baran uoran-talaan kelbitin.
Onuoha min dieteh kihi*

1130 *irsuolgun irdiemmin,*

*ağıs kınırdia hanı kırgıttarım
Min eter tılın,
öydüön isten turun ere!
Min uolbun Timir lyısta Haranı,
1200 orto doyduğa tahsutıgar,*

*kün uluustara söbün kördörüöhtere...
Çeyin, bert türgennik
ataara ohsun!”- diete,*

O, inip sağ tarafa kız kardeşinin yattığı yatağa bakmış. Balâğanın bu tarafını iyice aramış. **Kız** kardeşinin yatağının tahtaları darmadağın edilmiş. Ne yorgan ne de yatak kalmış. O an, içi cız etmiş. Evin içini koşarak üç kez daha aramış. Ama kardeşini bulamamış. Sonra üç kez kuvvetlice haykırıp boğazı patlayıncaya kadar bağıınca bastığı yer, yaşadığı dünya, atıyahın içindeki su gibi sallanmış. Yeri ve yurdu her şeyi ufalayıp toz edecek kadar bir gürültü kopmuş... Daha sonra orta avlu- ya çıkıp üç kez daire çizerek dönüp etrafta uçmuş. Ama hiçbir haber yokmuş. Sonra güney tarafta ıssız, dar ve çok yüksek bir yamacın üzerine çıkıp göğe doğru kafasını kaldırıp semanın dokuzuncu katına yönelerek yüksek sesle şöyle seslenmiş: Dokuz katlı semanın yukarısında,

O vakit ayı bahadırı (Nurgun), ölüm getiren uzun palasını çekip çıkartmış. Üç başlı korkunç ateşli ejderhanın kalın boynunu kesip atmış...

Nurgun Bootur, aşağıya doğru düşmek üzere olan **kız** kardeşini, elinden “şap” diye çabucak kavrayıp atının sağrısına oturtmuş. “Seçilmiş genç atım, gözlüye gösterme, kulaklıya duyurma.

öteki dünyanın hilekârı, benim gibi birisini aşağılamak için gidip **kız** kardeşimi kaçırıp yurdumu yağmalayıp gelmişsin. Bu yüzden ben erimiş yeni izini arayıp bularak

birbirine denk kavgacı sekiz **kızım**, benim ağzımdan çıkanı dikkatlice dinleyip anla. Benim oğlum Timir lyısta Hara, orta dünyaya çıkarken

kün ulusları ona hak ettiğini gösterecektir... Haydi çok çabuk gönderin!” demiş.

Onuoha uolattar, kırıttar sissan
tağıstılar da,
abaahı ırıatınan örö utaara
1235 turdular:

bu ıtık mağan hayaların
delbi tepsen kebiheeri gınnılar.
Onuoha doydu itçilere,
oyuu-bıçık uolattar, kırıttar,
1270 kömüs uyaların,

Onuoha abaahı kuha oburgu
sanara oloror ühü:
“Alaata, at tatay ebit ini!
İhilikpin-tahılıkpın,
1560 iedeemmin-alcayhaybın,

baltın Aytalı Kuonu samutıgar
oloppıt... Tükteri ütöo cahtar ebit!
Baltın kıtta üühe uostarıttan üstüüte
uurastılar, allaraa uostarıttan
altalı-ta sıllastılar da, er kihi
oburgu atın ürdüger “hap”gına
hatana tüste. Baltın menesten
kebeste.
kelbit suolunan tögürüye barbata, -
sireyin tus soğuruu dieki tu- tunna
da kötüten kuugunatta: ürdük bıltı
annınan, namıhah bıltı ürdünen
1670 holoburdaağınan ayannaan iste.

dierete kebihin,
olbohto uuruftı,
toğus sielleeh
çoroon ayahta tutun!
1760 ağış tıhı kıtalık kurduk kırıttar,

Kün Tuyaarıma Kuo dien
aattaah kustaahpıt -
onu kelen ol abaahı
oyoh cahtar ılaarı oloror...
1820 Onu en ”

O an **kız**lar ve oğlanlar
onları orta dünyaya abaahı şarkısıyla
koşarak çıkarmışlar:

Bu kutsal beyaz dağları,
şiddetten neredeyse parça parça olacakmış.
O zaman bu ülkenin ruhları,
süslü **kız**ları ve oğlanları,
gümüştan beşiklerinin,

O zaman abaahı **kızı**,
şöyle konuşmaya başlamış:
“Alaata, at tatay kardeşim!
İhilikpin-tahılıkpın,
çabalımamı ve yıkılışımı...

Kız kardeşi Aytalı Kuo’yu sağrısına
oturtmuş... O, hiç görülmemiş derecede iyi
ve güzel bir **kız** imiş. **Kız** kardeşiyle yukarı
dudaklarından üçer kez, aşağı dudaklarından
altışar kez koklaşmışlar. Sonra kudretli
delikanlı, atının üstüne bir anda atlayıp
sağlamca kurulmuş. **Kız** kardeşiyle birlikte
bindikleri atlarıyla gitmişler.

Ama geldiği yoldan dönmemiş. Yüzünü en
güneye doğru çevirip gürültüyle uçmuş.
Sanki yüksek bulutların altından alçak
bulutların da üstünden uçup gitmişler...

Eyerinin üstündeki çulu alın.
Oturması için altına post serin.
At yelesinden dokuz kılla süslü
büyükçe bir kaptı kımız ikram edin.
Sekiz beyaz dişi turna gibi güzel **kız**,

Kün Tuyaarıma Kuo
adlı bir **kız**ımız var.
Abaahı oğlu gelip
sevgili **kız**ımızı eş olarak almak istiyor...
Sen, ona

*Onuoha üühee turar kihi sanaan
kördöğüne: -“Bu oğonnordooh
emeehsin kircik atağastaatahtara...
Onu min iste-iste, bile-bile
bardahpına Culuruyar Nurgun
Bootur oburgu culayan
bardağa” diehtere buollağa...
Tenneegim setetiger, holoonnooğum
hohuutugar bariam buollağa... İti
ken- ne, buhatır kihi buolan
barammin, buhatırı isten baran
haytah da küön kössümüne, küres
bilcahımına bariahpin satammat!”-
dii sanaan baran ette:*

- “Ce, emeehsin, bu min baltıbın
Aytalı Kuo dien aattaah cahtarı
1840 eyiehe tuttaran bariam...

Baltın üühetten bırağan kuugunatta
emeehsin ürdüger. Balta tiyen, tıhı
kıtalık kurduk cahtar tiyen emeehsin
oğö öttüger “coros” gına tüste. Tü-
herin kıtta emeehsin eğerdeleebitinen
barda, hanas iliititten “lap” gınnaran
illa da cie dieki sieten tahaaran
barda. Ce, onton üühe turar kihi
arğaa dieki atın salaya battaata da at
kötön kuugunaata, ağış taraah haya
ürdüger at baran üktene tüste.
Onuoha kördöğüne - arı tiit kurduk
tuspan kutaa uotu otton ke-bispit,
lydanataağı tiit külüğün kurduk suor
hara kihi çirkellen oloror ebit Ağış
inah süöhünü adaarıtçı uotu tula
üölen kebispit... Ayı kihitin kördö
da, Ağış inah süöhünü adaarıtçı uotu
tula üölen kebispit... Ayı kihitin
kördö da, munurtiit sağa kihi oyon
tura ekkiriete, nemilge hara
tarbağınan çarapçıla-nan kördö,
setinni ly settis kiehetin kurduk
cebinneeh harağınan “borulus” gına
körön kebiste da kenninen “çineris”
gına tüste, üöhün tattara tüste, üs
tögül suordu hahıtaata, kenninen
haaman cierenkeydii-cierenkeydii
sana sanara turar ühü:

1855 “Kör, bu da

O zaman yukarıda duran kişi (Nurgun)
düşününce: “Bu ihtiyar adamı ve yaşlı
kadını gerçekten de incitmiş olmalılar... Ben
bunu duyduğum hâlde gidersem “Belki
Kudretli Culuruyar Nurgun Bootur korkup
gitti.” derler... Dengimin ayıplamasına,
emsalimin sövüp saymasına konu olup
gidemem... Artık bahadır olduğuma göre
başka bir bahadırın adını duyduktan sonra
teke tek dövüşmeden, boy ölçüşmeden
gitmem mümkün değil.” diye düşünerek
şöyle söylemiş:

“Tamam, ihtiyar kadın, ben **kız** kardeşim
olan,
Aytalı Kuo adlı bu **kızı**,
sana bırakıp gideceğim...

Bundan sakın, gazabımdan kork.” demiş.
Sonra **kız** kardeşini, yaşlı kadının üstüne
doğru gürültüyle bırakmış. **Kız** kardeşi, dışı
bir beyaz turna gibi göz kamaştırıcı
güzelliğiyle ve enda-mıyla yaşlı kadının sağ
tarafına inmiş. İndikten sonra yaşlı kadın
Aytalı Kuo’yu selamlamış ve sağ elinden
sıkıca tutup kendi evine götürmüş. Nurgun
Bootur ise atının yönünü batıya doğru
çevirdikten sonra uçup gözden kaybolmuş.
Sekiz şeritli muhkem dağın üstüne
geldiğinde durup atından inmiş. Karaçam
korusu gibi koskocaman kır ateşinin başında
bir ağacın ay ışığındaki gölgesi gibi siyah,
kuzgun gibi kapkara bir kişi rahat bir şekil-
de oturuyormuş. O kişi, sekiz ineği şişe
geçirip ateşin kenarına kızarmaları için
bırakmış imiş. Ucu kırılmış karaçam ağacı
gibi korkunç olan bu adam, Nurgun
Bootur’u fark edince sıçrayıp birden ayağa
kalkmış. Gözlerini iri parmaklarıyla sakınıp
ona bakmış. Yedinci ayın yedinci gecesi
gibi paslı olan gözleriyle bulanık bulanık
bakarken geri geri çekilmiş. Hıçkırıp
kuzgun gibi üç defa bağırıdıktan sonra
yüksek bir sesle şöyle konuşmuş:

“Bakın, işte bu...

*kustarın aatıgar,
Kün Tuyaarıma Kuonu
oyoh ılaarı kelbitim...
Onu setinni ly settis kiehetin*
1875 *bolcoon oloroilor.*

*unuo iliitiger kini baltm sieppit,
hanas iliitiger beyetin kuhın sieppit,
emeehsin namıl-imil haaman,
laspar-isper üktenen*
2085 *utarı kiiren iher ühü.*

*otçoğō atağar iiktiir
atah sığinnah kus oğō
sirieh kihite buoluon duo?
Kuhırbıkkın kırağıt,
2145 uordaybıkkın uğarıt,*

*sanaabıtın ere nii?..
Bıir kus oğō sirieh kihite
buolbatahpın!
“Anı emie haya öttübütten
lıohuubun bular ebit?”dii türabın.*
2360 *En altan sergeğēr tühe,*

*Onuoha emeehsin kini baltın, beyetin
kuhın batıhınnarbit... Ce, ta- hıttan
kiiren kelliler. Kini balta ikki cielee
kus ikki külse-külse, hanas dieki ağış
hos hanırğastaah happatçı dieki
kiiren bardılar. Emeehsin keteğeriin
oronno, emehsiyen kırcan erer
oğonnorun attıgar baran oloro tüste.*

*aattaah cahtar kıstaahıtar ühü.
Sotçoğōtoah bıir buhatır uollaagım:
Kün Cirimine buhatır dien
aattaah kihi ete.*
2420 *Ol oğom kurduk*

*kihi barda bıhuta.
Çeyin, nokolor, hotuktar!
Bu barbit
Nurgun Bootur buhatır aatıgar*

*kızları
Kün Tuyaarıma Kuo’yu
eş olarak almak için gelmişim...
Onun için, yedinci ayın yedinci gecesine
kadar süre verdiler.*

Sağ kolunda Nurgun’un *kız* kardeşi (Aytalı Kuo),
sol kolunda da kendi *kızı* (Kün Tuyaarıma Kuo) ona refakat ediyormuş.
Yaşlı kadın sağa sola yalpalaya yalpalaya yürüyerek
adımlarını geniş geniş atarak
karşıdan gelmekte imiş.

Ayağına işeyen (hakaret eden)
yalınayak *kız* çocuğunun
iğreneceği bir kişi mi olacaksın?
Yavrucuğum,
gazabımı teskin et.

düşündün ki...
Bir *kız* çocuğunun iğreneceği kişi olacak
değilim.
“Şimdi hangi tarafımdan
kötü veya eksik bir yerimi bulabileceksin?”
diye bekliyorum.
Senin altın at direğine gelip

Yaşlı kadın, Nurgun’un *kız* kardeşini ve
kendi *kızını* birlikte getirmiş... Dışarıdan
işte böyle girip gelmişler... Onun *kız* kardeşi
ve ev sahibinin *kızı* güle güle sol taraftaki,
kapısı çingiraklı özel odalarına doğru
yönelmişler. Yaşlı kadın, ocağın
karşısındaki yatağa doğru gidip ihtiyarlamış
eşinin yanına oturmuş.

isimli sevgili bir *kızları* varmış...
Benim (Sabıya Baay Hotun) Kün Cirimine
denilen
sadece bir bahadır evladım vardı.
O, kahraman bir kişiydi.
Onun gibi

O, işte böyle kudretli bir bahadırmış.
Haydi! Delikanlılar ve *kızlar*,
giden bu
Nurgun Bootur’un adına

2655 *tunah ıhahta turugurduoğun,*

*Onuoha uolattar, kırıttar
urukkuttan belemi tuluppatılar,
bert türğennik belemnii oğustular.
Onuoha emeehsin*

2665 *tus hotu dieki,*

*En onnoğor soğotoğun tuluybutun.
Ol barı saba tüstehpitine
soğotoh üödeni hayıahpıt ebite
buolla,
ubakkaybiat?"- dietiler.*

*Onuoha ayı buhatıra "çineris" gına
tühen baran sanara turar ühü: -Kör
bu, kör bu, noko, hotuoy! Ügühü-
ağıyağı çabırğahtı turuman. Ol ayı
aymahtarın, kün uluustarın toğ
abaahı ayağar simen biereeri
gınnıgıt? Biirde ohsubutun, biirde
teppitin tuluyuohtara duo? Ügüs
anaardarın ölorü- öge. Onu min ayı
aymahtarın öröhüye kiiren baran
3490 kiniehe sieten kebihiem duo?*

*Hata, hotuoy, ahaabatağım bert ör
buolla: ayım amtannaah ahıttan, kün
tolonnoh sölögöyütten tuoh baarıy,
onu bert türğennik ağal ere!"- diete.
Onuoha kuttammit kurduk cahtar
oyon tura ekkiriete, honnoğun annın
hastaan baran oruluos kus simutın
kurduk arağas ilgeni cahtar ilan
bierde.*

*Onuoha ayı buhatıra illa, ayağar
"hap" gına tüherde da, kihi çitçiginii
tüste, urukku beyetin kurduk buola
tüste da, örö tullannı-tullannı sana
sanara turda:*

*- "Ce... buo... Hotuoy! Öydüö ere min
kihi eter tılın! Sibiligin abaahıfı
buhatıra uhuktan oyon tura ekkiriet
eyiehe sulbu süüren ıyıtıağa: "hanna
barda Nurgun Bootur? Bert türğennik
ıya tardan kulu!" diege. Onno eteer:
"En utuybutun kenne bihiehe kiiren
bihigini delbi üöğen tahsıbita: "Ha,
ehigi holoon da buhatırı kihirgeter
ebikkıt! Sılayan utuyan haalla.*

muhteşem bir saç bayramı tertip edelim.

O anda oğlanların ve **kız**ların
hiçbir hazırlıkları yokmuş.
Ama çok çabuk hazırlanmışlar.
Daha sonra yaşlı kadın
en kuzeye doğru,

Sen tek başına ona dayanabildin.
Hepimiz birden çıkıp birlikte kavga edelim.
Tek başımıza bu dipsiz çukurda ne
yapacağız,
sevgili ağabeyimiz?" demişler.
O zaman ayı bahadırı gerisin geriye
çekildikten sonra şöyle konuşmuş: "Bakın
bu, bakın bu, çocukcağız, **kız**cağız! Çoğu
azı aceleyle anlatıp boş sözler söylemeyin.
Ayı oymaklarını ve kün uluslarını, niçin
abaahının ağzına bırakmak istiyorsunuz?
Bir defa vurduğunda bir defa ayağıyla
teptiğinde dayanabilecekler mi? Pek çoğu,
ilk vurduğunda ölecek. Ben ayı
oymaklarını koruyup esirgemek için
gelmişken onları abaahıya yedirecek
miyim?

Fakat **kız**cağız, yemek yemeyeli çok uzun
zaman oldu. Kutsal tatlı ekmeğinden,
mübarek sütlü yemeğinden ne varsa
çabucak alıp gel." demiş.

O zaman biraz korkan **kız**, sıçrayıp ayağa
kalkmış. Koltuk altından çıkarttığı yeşilbaşlı
ördeğin yumurtası gibi sarı Kutsal Su'yu
Nurgun'a uzatmış.

Nurgun da Kutsal Su'yu alıp bir anda ağzına
atıvermiş. Sonra ellerine, kollarına ve
ayaklarına güç gelmiş. Eskisi kadar kuvvetli
oluvermiş. Yukarı doğru göğsünü gere gere
şöyle konuşmuş:

"Ce... buo... **kız**cağız, benim ağzımdan
çıkan sözlerimi iyice anla! Birazdan
abaahının bahadırı uyanıp sıçrayıp kalkacak.
Size doğru hiç durmadan koşarak gelip
soracaktır: 'Nereye gitti Nurgun Bootur?
Çok çabuk bana gösterin.' diyecektir. O
zaman şöyle söyleyin: "Sen uyuduktan
sonra yanımıza gelip bizi çok aşağılayıp
kötü sözler söyleyerek çıktı." "Siz,
kendinizle onu kıyaslayıp bahadırı

*Ittenne uuran ihin delbi üktüöm,
umsa uuran köhsün tobulu üktüöm
ete da, ikkien bert ulahanmk
amdağaybippit, onton kereyen
ölöröümüne bardım.*

*Onu eppite: ağış suol arahsutıgar,
toğus suol tutaagar, sette suol
biliitiger tiyen küütüöm, onno
tiydeğine sireyin-harağın delbi
sınnan, mun- nuttan üütteen oğus
gınan köliüyüöm, at gınan ayaahıam,
söptööh doğor buoluom!”- diebite
3495 dier!”- diete,*

*Itaama-sofioomo!
Min ölbötörbün ere keleehtiem
buollağa;
onton öllöhpüne -
beyeğin beyefi bileer
3555 hanna barargın, hotuoy!*

*unuo iliitiger
kini baltın Aytalı Kuonu sieppit,
hanas iliitiger
Kün Tuyaarıma Kuo kuhın sieppit,
3810 Kini dieki utarı haamsan iheller ühü.*

*honon utuyan kuorsuyan bar,
Culuruyar Nurgun Bootur,
oğokkoydoo biebekkem!”- diete
emeehsin.
Onuoha atın ürdüger ihen
"çines”gına tühen barafı sanaa bula
iste:
- “Kör, doğollar! Bu emeehsin emie
albınnaarı gınna ebeet badağa. Min
sallar saahım tuharı bu ere emeehsin
innin ilinneen haalaarı gınnım. Kini
tuğu da çabırğahtı turdun. Min atım
ürdünen baltıbın ere illarbm aan
doydubar, alaha cieber baran
3840 körüöm!”dii samı iste.*

*Kuhırbıt kihi bıhutınan küüske soğus
sielleren tiyen kelle da, at ürdünen
baltın sulbu tardan illa, atın
samutıgar bırahta da, atın tus*

(Nurgun’u) kibirlendirmişsiniz...
Yorgunluktan uyuyakaldı. Sırtının üstüne
vurup kamını deşecektim. Yüzükoyun vurup
sırtını delecektim. Fakat ikimiz çok büyük
bir yemin ettik. Bundan dolayı bu yeminime
sadık kalmak için öldürmeden gidiyorum...”

Sonra “Sekiz yolun ayrıldığı yere, dokuz
yolun girişine, yedi yolun ağzına gidip
bekleyeceğim. Oraya geldiğinde yüzünü
gözünü iyice dövüp burnundan delik açıp
öküz gibi hizmet ettireceğim. At gibi terbiye
edeceğim. Ona denk rakip olacağım.”
 demişti dersiniz.

arkadaş, ağlayıp sızlama!

Ben ölmediğim müddetçe geleceğim.
Eğer ölürsem
kendi başının çaresine bak.
Kızcağz! Nereye gideceksin?

sağ koluna
Nurgun’un **kız** kardeşi Aytalı Kuo’yu
takmış.
Sol koluna
kendi **kızı** Kün Tuyaarıma Kuo’yu takmış.
Ona doğru hep birlikte yürüyerek
geliyorlarmış.

Geceleyip uyu, güç toplayıp yola çık.
sevgili yavrucuğum!” demiş yaşlı kadın.

Culuyar Nurgun Bootur,

O vakit atının üstüne binip birdenbire
doğrulduktan sonra şöyle düşünmüş:

“Bakın dostlar! Bu yaşlı kadın, yine yalan
söyleyip beni kandıracak. Bütün ömrümü bu
ihtiyar kadının söylediğine göre mi
geçireceğim? O ne söylerse söylesin... Ben
atıma sadece **kız** kardeşimi alıp ana
yurduma, memleketime, ferah ve huzurlu
evime gidip bakacağım.”

Kızmış bir kişi olarak çok hızlı bir şekilde
atını koşturup gelmiş. Atı koşarken **kız**
kardeşini çekip yanına almış. Sonra atının
sağırsına oturtmuş. Atını en güneye doğru

soğuruu dieki salaya battaata da
kötüten kuugunatta, köfiömmüt kihi
bihutinan küüske soğus barda.

Ol bardağına ot mas ien iniirin
kurduk tannarı sıyilla tüste. Tuoh da
omuna-tölönö suoh onoğohu itan
kebispit kurduk barda.

Ol baran isteğine - sir ottotun
holoburdaah sirge tiybitin kenne,
ken- nitten bert sürdeeh sıtutık at
tuyağın tıaha çıbıgırı tüste. - “Ar
caalı, at tatay, oğollor! Min da
türgen soğustuk isteğim diebitim!
Kim kelleğey?” - dien ken- nin
hayıha ohson kördöğüne -
uu dolgunun kurduk küöh
köğöççöratı miimmit Kün Cirimine
buhatır kelbit ebit da kinini
oyoğoloon inniger tüste, kenniger
tüste, kinini sap sağa tenippet, sitii
sağa uhappat kihi tübeste.

3845 Ol gınan baran

ergillen kelen aahıağım,
onu öydüö;
uonna tuğu manna-tutuu ılarbın
onno billerieğim.

3890 Onuoha dieri baltığın

- “O, ce, kırcık, süüne kihiehe
tübestimF’dii sanaata da sürdük
saatta “min urut
uurayabın” diiritten; kini dieki
hayıhan baran körön turda.
Onuoha Nurgun Bootur sanaata:
- “Kırcık dağanı!
Kör, baltım söbüün ette ebee badağa!
3990 Bu boğdo ette dii diibin:

aattaah buhatır cahtarga baran,
onu oyoh ılıah tustaahhın.
Ce ikkien sürdeeh con buoluohlara.
En anallaağış ol ühü -
4120 üöhe toyottor inne diiller.

kustara baar buoluo,
Kün tuyaarıma Kuo dien aattaah
cahtar, onu.
“miigin lyan-kerden utta,

çevirip gürültülü bir şekilde uçurmuş. Sanki
kovulmuş bir kişiymiş gibi çok hızlı bir
şekilde uzaklaşmış.

O giderken bütün otlar, sırt sinirleri gibi
yerlere serilmiş. Hiç de abartısız tam savaş
okunu çekip bırakmış gibi gitmiş...

Nurgun, uzaklaşıp neredeyse yerin
merkezine ulaşacakken arkasından çok
süratle yaklaşan bir atın toynağının sesini
duymuş. “Ar caalı, at tatay çocuklar! Ben
çok hızlı gittiğimi söyledim. Bana
yetişmeye kimin gücü yetebilecek?” diye
düşünüp merakla başını çevirip bakmış.

Su dalgası gibi kurşuni renkli atına binmiş
Kün Cirimine Bahadır’ın atını koşturarak
arkasından geldiğini görmüş. Ona iplik
kadar yaklaşımadan urgan kadar da arayı
açmadan takip edebilecek bir kişi çıkmış.
Sonra

Yaptığım iyiliğin karşılığında
neyi alacağımı da
o zaman söyleyeceğim.
Bunu unutma...
O vakte kadar **kız** kardeşin

“O... ce... evet, gerçekten de korkunç bir
kişiye denk gelmişim.” diyerek oldukça
utanmış. “Ben daha önce vazgeçeyim.”
diyerek ona doğru dönüp bakmış.
O an Nurgun Bootur şöyle düşünmüştü:
“**Kız** kardeşim,
hakikaten de doğru söylemiş...
Bu çocuk uygunsuzca konuştu diye

cesur **kız**.
Onu gidip eş olarak almakla mükellefsin.
İkiniz birden mükemmel insanlarsınız.
Senin kısmetin o imiş.
Yukarı dünyanın efendileri böyle diyorlar.

Kün Tuyaarıma Kuo adlı,
bir **kız**ları var.
Onlara gidip ‘Ben Kudretli Nurgun

- 4140 *min kini biirge törüöbüt initebin”
dien eten, tördüğün tüöhen,*
- ucuorgun umsuguyan baran eteer:
“min ubayım ehigini buhaabıtın
mannatıgar
kuskıtın miehe bieriehhit ühü!” die.
Onuoha bieriehtere.*
- 4145 *Min keliehpere dieri*
- Töhö-harça utuybutun bilbete,
uhuktan tiıyen kelleğine - cahtar
safıardı turan sonun, sagınnağın
keten erer ebit. Kihi sohuybut kurduk
oyon tura ekkiriete da oloro tüste.
Onuoha cahtarı kördöğüne - çörü
söhtö, beri bekkihiete. Ce, beye
mender bihi-tutuu kısı oğö diettehhe
- ürdüğü- nen, bihutınan orduk
holoburdaah kurduk sanaata. Kini
kihi onnooğor aba- ahıttan culaybat-
kuttammat baara - culaya soğus
kördö, harbit kurduk taa- lan olordo.
Onuoha cahtar sıya-baaya haaman
kelle. İnniger kelen corollon turda,
öttük battanna afiar iliitinen, anar
iliitinen kumuulaah kuoraan dalay
ıtıhın nelefınete-nelennete sanara
tutar ühü:
-“Ce... buo...*
- Toğus lıallaan ürdüger tura törüöbüt*
- 4165 *Nurgun Bootur oburgu,*
- min dieteh cahtar
ürdük aappar
ütüö surahpar kellin duo?
Toğö bu doydunu taba çuguulaatın?*
- 4170 *Kes tılğın kepsie ere!*
- er kihini kıaya-hoto tutuoh kurduk
buoltuttan, er kihi çağıyda, ahara
harbatta, suha tuttarda, mülçü-halçı
tuttarda.*
- Bootur’un öz kardeşıyim.
Beni o belirleyip görevli kıldı.’ diye
söyleyip
aslını neslini,
- soyunu sopunu güzelce anlat.
‘Ağabeyimin sizi kurtarmasına karşılık
olarak
kızınızı bana verecekmışsınız!’ diye söyle.
O zaman **kız**larını sana vereceklerdir.
Ben gelene kadar
- Nurgun, ne kadar uyuduğunu anlayamamış.
Uyandığında; **kız** konuşarak elbiselerini ve
paltosunu giymek üzereymiş. Nurgun,
şaşırmış bir şekilde yerinden fırlayıp
oturmuş. **Kızı** görünce hayretler içinde
kalmış. Çok şaşırmış. Ce... neşeli yüzlü,
boyu boslu ve endamlı bir **kız**... Boyu
itibanyla benden uzun diye düşünmüş.
Nurgun, hiçbir insandan hatta abaahıdan
bile sakınıp korkmamış. Fakat **kıza** doğru
çekinmiş ve ürkmüş bir şekilde bakmış.
Sonra nefesi tıkanmış, ağzını açamadan
oturmuş...
Sonra Kılaannaah Kıs Nurgun, ağır ağır
yürüyerek gelmiş. Karşısına geçip bütün
endamlıyla durmuş. Bir elini beline koymuş.
Öteki elini, kavrayıcı derleyip toplayıcı
avucunu, yukarıya kaldırıp sallaya sallaya
şöyle konuşmuş:
“Ce... buo...
Dokuz kat semanın üzerinde doğar doğmaz
ayağa kalkmış
Kudretli Nurgun Bootur
- benim gibi bir **kız**ın
yüce ismine mi,
şanına şöhretine mi geldin?
Zoru başarıp niçin bu yere geldin?
Kalbinde olan her şeyi söyle...
- Nurgun, **kız**ın kendisini yenip galip
gelmesinden çekinmiş. Kendini **kız**ın
hamlelerine kaptırmamış, tutturmamış,
sıyrılıp kurtulmuş.

- Cahtar dağanı sin sürdeeh kurduk
sanarara da kiniehe söp kihi tübeste.
Cahtar ahin sağatıttan ürün kölöhün
bıçır-bıçır tahsıbitın babia- cuiuo
tarbağınan ikki anı ilgen baran
kenninen “çineris”gına tüste, sana
sanara turar ühü:
- “Ce... buo...
Min eter tılbın
4200 öydüön isten tur ere!*
- En, kırcık aatırıahhın aatırar
ebikkin!
Min bert ulahan alcarhayga baran
oloror cahtarbın.
Min surustaagım -
4205 toğus hallaan ürdüger tura törüöbüt*
- en anallaah hotun oyoğun -
bu min baltıbın
Aytalı Kuonu ılıah lyahtaahhın;
hotuoy, Kılaannaah Kıs IMurgun,
4510 en anallaah erin*
- Onon tuoh da ereğ-e-hohuta suoh
bar!”diete da, er da kihi, cahtar
dağanı üktele-tohtolo suoh
söbülestiler, barı tögürütçü turannar
sı Hastılar, uurastılar da*
- Ayu Curağastay buhatır oyoğun
“dap”gına harbaan illa da
sotçoğotohto “sur”gınan haalla.*
- Onton Kılaannaah Kus Nurgun
oburgu ilin ikki hotu ikki ardınan kö-
tön kuugunu turda.
Ayu Umsuur udağan töttörü-taari
haama-haama sanara sırtta:
- “Ce, bu, biebekeydeeh
4585 oğokkolorum!*
- onu-manı bilbit körbüt-istibit
cahtar buoluo.
Ce, min hallaan oğoto hallaammar
köttüm!*
- Kız kendisini oldukça güçlü kuvvetli görüp
yenemeyeceği kimse yok diye düşünürmüş.
Ama karşısındaki ona denk birisi çıkmış.
Kız saçlarının diplerinden ve alnından tane
tane çıkan teri marifetli ve kavrayıcı
parmaklarıyla iki tarafa silip attıktan sonra
gerisin geriye aniden çekilmiş. Sonra durup
şöyle konuşmaya başlamış:
“Ce... buo...
Benim ağzımdan çıkanı
dikkatlice dinle!*
- Sen, gerçekten de şanına şöhretine layık
imişsin.
Ben, çok büyük bir belaya düşüp
yaşayan bir kızım...
Benim kardeşim,
dokuz kat semanın üzerinde doğar doğmaz
ayağa kalkmış*
- sen, önceden belirlendiği gibi
bu benim kız kardeşim
Aytalı Kuo’yu almaya buyrukusun.
Kılaannaah Kıs Nurgun
senin kısmetin de*
- Bundan dolayı küsüp gönüllenenmeden, kusur
aramadan ona eş ol.” demiş.*
- Er kişi de kız da hiçbir ihtilaf olmadan
anlaşmışlar. Hepsi birden bir halka
oluşturarak koklaşıp öpüştükten sonra Ayı
Curağastay Bahadır, Aytalı Kuo’yu
yürürken ansızın kuvvetlice kapıp tutmuş.
Gürültüyle göğ-e doğru uzaklaşıp kaybolup
gitmişler.
Sonra Kılaannaah Kıs Nurgun, doğu ve
kuzeyin arasından (kuzeydoğudan) bir
gürültüyle uçup gitmiş.
Ayı Umsuur Udağan bir ileri bir geri
yürüyerek şöyle konuşmuş:
“Ce... benim sevgili yavrularım, benim
ağzımdan çıkanı dikkatlice dinleyip anlayın.*
- her şeyi bilen, gören ve işiten
bir kızdır.
Ben gökyüzünün çocuğuyum ve geldiğim
yere işte şimdi uçuyorum.*

- Ani ehigini bukatın kössörüm suoh.* Bundan sonra sizi hiçbir zaman göremem.
 Ce... artık yaşadığım ebedî yerime
 4610 *Ce, olohtooh turuu sirber ce bardım!* gidiyorum.
- ner sanarallar ühü:* “Ce... delikanlı ve *kızcağız*,
 - “*Ce, noko, hotuoy!* bizim söyleyeceğimiz sözü
öydüön isten turun! iyice dinleyin.
Ehiehe söptööh cieni-uotu
onordubut. Size uygun evi barkı yaptık.
 4625 *Uottaah harahtaah* Keskin bakışlı,

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – EŞ

- kıstarın aatıgar,* kızları
Kün Tuyaarıma Kuonu Kün Tuyaarıma Kuo’yu
oyoh ılaarı kelbitim... eş olarak almak için gelmişim...
Onu setinni ly settis kiehetin Onun için, yedinci ayın yedinci gecesine
 1875 *bolcoon oloroilor.* kadar süre verdiler.
- Kün Tuyaarıma Kuonu oyoh ılıah*
tustaah. Kün Tuyaarıma Kuo’yu ona eş olarak almalı.
 “*Min oyoğum kimiy?*” *dietehhine -* ‘Benim eşim kimdir?’ dersin:
toğus hallaan ulağata doydulaah, Dokuz katlı göğün üzerinde yerli yurtlu,
Ayu Curağastay buhatır surustaah Ayı Curağastay adlı bir erkek kardeşi olan
 4115 *Kılaannaah Kıs Nurgun dien* Kılaannaah Kıs Nurgun adlı
- aattaah buhatır cahtarga baran,* cesur kız.
onu oyoh ılıah tustaahhın. Onu gidip eş olarak almakla mükellefsin.
Ce ikkien sürdeeh con buoluhtara. İkiniz birden mükemmel insanlarsınız.
En anallaağih ol ühü - Senin kısmetin o imiş.
 4120 *üöhe toyottor inne diiller.* Yukarı dünyanın efendileri böyle diyorlar.
- Hotuoy en Aytalı Kuo, eyigin* ‘Ey Aytalı Kuo!
ol Ayu Curağastay buhatır Ayı Curağastay Bahadır’ın
 seni eş olarak almak için buyruğu varmış.’
oyoh ılıah lyahtaah ühü!” - diete da diye söyleyip
töttörü-taarı haama sıritta bir ileri bir geri yürümüş
 4125 *Nurgun Bootur oburgu* Kudretli hlurgun Bootur,
- en urut ettin!* sen önceden söyledin.
Hotuoy, Aytalı Kuo, Sevgili Aytalı Kuo,
horofi ayugıt holboobut, Horon Ayı’nız birleştirdiği
ce, bu anallaah toyon erin bu turar. kısmetin olan bahadır eşin, işte budur.
 4580 *ecen ayugıt biirge aybit ebit.* Ecen Ayı’nız sizi birlikte yaratmış imiş.

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – KIIS

- Kün Tuyaarima Kuonu oyoh ılıah tustaah.*
“Min oyoğum kimiy?” dietehhine - toğus hallaan ulağata doydulaah, Ayu Curağastay buhatır surustaah
 4115 *Kılaannaah Kus Nurgun dien*
- “Kör bu, kör bu Kılaannaah Kus Nurgun oburgu! En ütüö aakkar, ürdük surahhar kellim.*
 4180 *“Ol toğo kellin?” dietehhine*
- Töhö-harça utuybutun bilbete, uhuktan tiyen kelleğine - cahtar safiardı turan sonun, sagınnağın keten erer ebit. Kihi sohuybut kurduk oyon tura ekkiriete daoloro tüste. Onuoha cahtarı kördöğüne - çörü söhtë, beri bekkihiete. Ce, beye mender bihu-tutuu kus oğ dietehhe - ürdüğü- nen, bihutinan orduk holoburdaah kurduk sanaata. Kini kihi onnooğor aba- ahıttan culaybat-kuttammat baara - culaya soğus kördö, harbit kurduk taa- lan olordo. Onuoha cahtar suya-baaya haaman kelle. Inniger kelen corollon turda, öttük battanna afiar iliitinen, anar iliitinen kumuulaah kuoraan dalay ıtıhın nelefinete-nelennete sanara turar ühü:*
- “Ce... buo...
Toğus hallaan ürdüger tura törüöbüt
 4165 *Nurgun Bootur oburgu,*
- “Kör bu, kör bu Kılaannaah Kus Nurgun oburgu! En ütüö aakkar, ürdük surahhar kellim.*
 4180 *“Ol toğo kellin?” dietehhine*
- örü köttüler; ikki cahtar (Kus burgunu aara ilan), ikki er kihi buhatır buolan, tördüön köttüler da,*
 4490 *orto doyduga tahsanoloro tüstüler.*
- Kün Tuyaarima Kuo’yu ona eş olarak almalı.*
‘Benim eşim kimdir?’ dersin:
*Dokuz katlı göğün üzerinde yerli yurtlu, Ayı Curağastay adlı bir erkek kardeşi olan Kılaannaah **Kus** Nurgun adlı*
- “Bak bu, bak bu, Kılaannaah **Kus** Nurgun, evet senin yüce ismine ve şanına şöhretine geldim. Eğer niçin geldin?’ dersin:*
- Nurgun, ne kadar uyuduğunu anlayamamış. Uyandığında; kız konuşarak elbiselerini ve paltosunu giymek üzereymiş. Nurgun, şaşırılmış bir şekilde yerinden fırlayıp oturmuş. Kızı görünce hayretler içinde kalmış. Çok şaşırılmış. Ce... neşeli yüzlü, boylu boslu ve endamlı bir kız... Boyu itibarıyla benden uzun diye düşünmüş. Nurgun, hiçbir insandan hatta abaahıdan bile sakınıp korkmazmış. Fakat kıza doğru çekinmiş ve ürkmüş bir şekilde bakmış. Sonra nefesi tıkanmış, ağzını açmadan oturmuş...*
*Sonra Kılaannaah **Kus** Nurgun, ağır ağır yürüyerek gelmiş. Karşısına geçip bütün endamıyla durmuş. Bir elini beline koymuş. Öteki elini, kavrayıcı derleyip toplayıcı avucunu, yukarıya kaldırıp sallaya sallaya şöyle konuşmuş:*
“Ce... buo...
Dokuz kat semanın üzerinde doğar doğmaz ayağa kalkmış
Kudretli Nurgun Bootur
- “Bak bu, bak bu, Kılaannaah **Kus** Nurgun, evet senin yüce ismine ve şanına şöhretine geldim. Eğer niçin geldin?’ dersin:*
- doğru uçmuşlar...*
*İki kadın (**Kus** Nurgun’u yoldan alıp), iki bahadır, dördü birden uçmuşlar.*
Orta dünyaya çıkıp hayatlarını kurmuşlar...

- Bu üöden tügeğitten
tuoh hostoon tahaariah ete miigin? -
onu ehigi tahaardıgtı.
Hotun eciyim Kılaannaah Kus
Nlurgun,
4530 bu kihiehe et barar barbat tılgın!*
- Cie ayağar tiyeet Kılaannaah Kus
Nurgun oburgu “çines”gına tüste. Ol
gınan baran töttöri-taari haama-
haama sanara sılcıar ühü:
-“Ce, doğottor!
Min eter tılın öydüön isten turun ere!
4545 Bu, Ayu Curağastay buhatır,*
- Ayu Curağastay buhatır oyoğun
“dap”gına harbaan illa da
sotçoğotohto “sur”gınan haalla.*
- Onton Kılaannaah Kus Nurgun oburgu
ilin ikki hotu ikki ardınan kö- tön
kuugunu turda.
Ayu Umsuur udağan töttöri-taari
haama-haama sanara sırtta:
4585 “Ce, bu, biebekeydeeh oğokkolorum!*
- Bu dipsiz uçurumdan
beni ne kazıp çekip çıkaracaktı?
Beni siz çıkardınız.
Sevgili ablacığım Kılaannaah **Kus**
Islurgun,
sen bu kişiyi kabul edip etmediğini söyle.
- Evin tam kapısına gelince Kılaannaah **Kus**
Nurgun birden doğrulu- vermiş. Sonra
yavaş yavaş bir öne bir arkaya yürüyerek
şöyle konuşmuş: “Ce... dostlar, benim
ağzımdan çıkanı durup dikkatlice dinleyin
“Ce... dostlar,
durup dikkatlice dinleyin.
Aynı Curağastay Bahadır,
- Er kişi de kız da hiçbir ihtilaf olmadan
anlaşmışlar. Hepsi birden bir halka
oluşturarak koklaşıp öpüştükten sonra Aynı
Curağastay Bahadır, Aytalı Kuo’yu
yürürken ansızın kuvvetlice kapıp tutmuş.
Gürültüyle göğşe doğru uzaklaşıp kaybolup
gitmişler.
Sonra Kılaannaah **Kus** Nurgun, doğu ve
kuzeyin arasından (kuzeydoğudan) bir
gürültüyle uçup gitmiş.
Aynı Umsuur Udağan bir ileri bir geri
yürüyerek şöyle konuşmuş:
“Ce... benim sevgili yavrularım, benim
ağzımdan çıkanı dikkatlice dinleyip
anlayın.

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – ANNE

- ağakkayım-iyekkeyim,
Nükefi Üöden (tügeğitten)
üs sirinen cölörköy oroygutunan
1055 taba oroydoon ere!*
- Homoydohpun nii!”- diete,
iyetin külüger sörüöste tüste.
Onuoha er kihi haana
“cebidis” gına tüste.
2110 Onuoha emeehsin,
Bu tümen baraan tüün iyesi
sıtan sinnamıtın kenne
otçoğö etiem”, - diete...*
- babacığım **anneciğim**,
Nüken Üöden dipsiz çukurunuzdan,
üç yerinden delikli başınızla
doğru bir şekilde anlayın.
- ne kadar üzüldüm.” demiş.
Sonra **annesinin** gölgesine sığınmış (**annesine**
sarılmış).
O zaman bahadırın yüzü
aniden kıpkırmızı olmuş.
O zaman yaşlı kadın,
Bu kapkaranlık gece **anneni**
uyuyup dinlen.
Sonra anlatayım.” demiş...

- 2445 Onuoha Nurgun Bootur oburgu O zaman Kudretli Nlurgun Bootur
oyon tura ekkiriete: sıçrayıp ayağa kalkmış.

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – HİZMETÇİ

- Otu bekke ottu ur,
mahı bekke mastur,
süöhünü bekke süöhülüür,
cieni bekke cieliir kihibin:
2015 hamnatçıt buolan hanayum,
Otu iyi biçip destelerim.
Ağacı iyi kesip kırarım.
Hayvanları iyi otlatıp bakarım.
Evi iyi derleyip toplarım.
Hizmetçin olup göğsümü kabartayım.

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – HANIM

- örö uhutuu turar ebit.
onuoha oğonnor köhsün etiten baran
ette:
-“E, ce, min oğobor kırcık dağanı
söptööh at ebit, oğolorl Ce, emeehsin,
kör ere! Oğobut sonoğoho haydah
ebit?”- diebitiger emeehsin, kuttanan
sarılı tühen baran, oğonnorun külüger
sörüöste tüste; ol gınan baran harağın
uuta inin bıhağahıgar dieri
“suburus”gına tüste.
-“Tuy, oğonnor!
395 Ügüs elbeh ahsaannaah
çıkıyormuş.
Bunu gören ihtiyar adam nefesini açıp
(bağırarak):
“E... ce... çocuklar! Bu, benim oğluma
gerçekten de uygun bir at imiş. Haydi
hanım baksana! Oğlumuzun genç atı
nasıl?” der demez yaşlı kadın, korkup
hüngür hüngür ağlayarak kocasının
gölgesine sığınmış. Sonra gözyaşları
yanağından boncuk boncuk süzüle süzüle
akmaya başlamış.
“Aman bey!
Pek çok sayıda
-“Kebis, emeehsin, inne dieme
Haya, ol allaraa doydu
sürten sürdeeh doydu buoluo ebet...
Allaraa ...
405 süürbe sette biihin uustara baar diiller,
küres bıcahar
at silgi buollağa ebet -
en bihikkige anammatah
at buollağa ebet, emeehsin...
420 Çey, kebis!
diete oğonnor.
Ol dien baran: -“Anı tuttar sebin
körüöh ere, emeehsin!”- diete. Onuoha
emeehsin ette: -“Bihigi ereydeehter,
körön ere haalarbit sibiligin - diete, -
oğolorbut gienin”. Onuoha ulahan
uual- lara Mölüt Böğö ette: - Uolgut
tuttar sebe bu baar!” diete da biirdii-
boy ölçüşebilecek at,
bu olmalı...
Hanım, bu ikimize de bağışlanmamış
bir at...
Artık tamam,
Ayna Sier Toyon (ihtiyar adam)
Sonra: “Ey! **Hanım**, haydi hemen şimdi
onların silahlarına ve eşyalarına bakalım!”
 demiş. O zaman Ayı fturağalcın
Emeehsin (ihtiyar kadın): “Biz zavallılar,
şimdi çocuklarımızın eşyalarına
bakakalacağız.” demiş. Daha sonra büyük
oğulları Mölsüt Böğö: “Oğlunuzun

biirdii birağan iste.

*Tumaan-İmeen doydu tuoha tuostaah,
Hamaan-İmeen doydu hatına
hatınnaah,*

430 *ölüü balığın sihin üöhe silimneeh,*

*ly dieki öttünen
illığın biha banman,
nokolor, hotuktar!
Öydüön ere!”- diete.*

*Emeehsin haaman isteğine Nurgun
Bootur samanı ihitte da sanaa bula
iste: -“Ce, bu emeehsin min dieteh
kihini tördübün-uuspun baritin ister
biler ebit buollağa bu emeehsin. Onon
miigin haytah kihi ebit: “kırcık eteller
ebit du, sımıyanan eteller ebit du”dien
soruyan üten körön uppıt ebit buollağa.
Bu ettiitin ıratıttan holuydahha, onu
min “kırcık kihi ölör siriger utan miigin
ölörö sıstın”dietehpine etiehtere
buollağa: “bu ereydeeh ölö sıspıt
buollağa - onon keheyen kelen bihiehe
2340 ere bert buollağa”diehtere buollağa.*

yanında taşıyacağı silahı ve eşyaları işte bunlardır.” diye hepsini teker teker göstermiş.

Tumaan-imeen ülkesinin kayın kabuğundan kabuklu,
Hamaan-imeen ülkesinin kayın ağacından ağaçlı,
uğursuz balığın atar damarından tutkallı,

Ay tarafından
yolunu kesip gitmeyin.
Delikanlılar, **hanımlar**,
unutmayın!” demiş.

Yaşlı kadın yürürken Nurgun Bootur bu söylediklerini dinlemiş. Şöyle düşünmüş: “Ce... bu... yaşlı kadın, benim kimden ve nereden geldiğimi galiba biliyor... Bundan dolayı benim nasıl bir kişi olduğumu anlamak için: “Doğru mu yoksa yalan mı söylüyorum.” diye... Beni denemek için göndermiş olmalı... Bu sözünü söylediği toyuğuyla karşılaştırdı eğer “Beni çok tehlikeli bir yere gönderip öldürecektin.” dersem... O zaman benim hakkımda şöyle diyecekler: “Bu zavallı öleyazmış olmalı... Bundan dolayı pişman pişman gelip sadece bize karşı cesaretli galiba...” diyecekler.

CULURUYAR NURGUN BOOTUR – ABLA

*sireyin üs tögül buorga horuya asta
da, üs tögül eheli çaskıya.
Ayu buhatırın kuoraan dalay itihınan
ikki atağın ikki ardit- tan illa, örö
kötöğön illa da, ürdük bılıt ohuututtan
örö birağan kuugunatta.
Kihı baha bas, atağa atah tühen
isteğine, ağaha sana alla- ya tüste da,
holloğos bihağahın sağa ürüfi
küdeninen tannarı üren kebiste. Uot
bayağal ortotunan ürün kömüs
muosta buola “çir”gına tüste;
onuoha kelen ... “lap”gına üktene
tüste. Onuoha ağaha ette: -“Kör,
uuray!”- diete.
Ayu buhatıra ergille tüste da, abaahı
buhatırın hanas öttünen er- gite
taran illa da, mönürüön kömüs*

Yüzünü üç defa toprağa sürmüştü. Üç defa ayı gibi acı acı bağırmış.
Her şeyi kendine çeken güçlü kuvvetli elini sallayıp ayı baha- dırının iki ayağının iki arasından tutmuş. Yukarı doğru atmış. Yüksek bulutun ucundan daha yükseğe fırlatıp bir gürültü çıkartmış.
O kişi, ayağıyla yukarı uçup başıyla aşağıya düşmekteyken **ablası** yüksek bir sesle konuşmuş. Yarım fıçı büyüklüğünde tozlu alevler üfleyivermiş. Onun üf- lemesi Ateş Denizi’nin ortasında gümüş bir köprü olmuş. Nurgun, “çir” diye bir ses çıkartarak oraya doğru düşerken ... “Şap” diye bir ses çıkartıp iki ayağıyla basıp birden inmiş. O zaman **ablası** şöyle söylemiş: “Bakın, uuray!” demiş.
Ayı bahadırı geri gelmiş. Abaahı

- kurduk öttüger miinneren delbi
bırağan kuiratta da,
Uot bayağalga töbötün oroyunan
tühen isteğine, Itık Hahaydaan
oburgu sürdeeh ulahannık çaskıya
tüste da, üs sirinen boğuralaah
dünürün*
- Onuoha kelen üktenieh buoltun kenne
Ayu Umsuur udağan dünürün cölö
üren kebiste da, allaraa uot sımalaga
bahınan tannarı*
- ayıllan üöskeen törüöbüppüt ete;
min Ayu Umsuur udağan dien
en ağahın buolabın.
Üöhee doyduttan
lyıtuta suoh*
- Onton ölör-haalar kümmer
halha buolan kömüsküü inigin!"diete.
Onuoha cahtar kihi üören külüm
gınan baran, utarı haaman kelle da
iliititten sulbu tardan illa da üöhee
uostarıttan üstüüte uurastılar, allaraa
uostarıttan altaluta sillastılar.
Cahtar kihi kenninen haaman baran
harağın uuta inin bısağahıgar dieri
"suburus" gına tüste da sana sanara, tıl
ete turar ühü:
- "Ce, bu, biebekkem,
Ce, min bardağım!"- dien baran
töttörü-taarı haama sırıtta.
Onuoha ayı buhatura
ağaha bierbit Ayu kuo dalbar
kimrütın
üs tögül eriyi oğusta.*
- uot da siebet
gına kabulğattaan
tuoh da ohsuhuu sebe hoppot gına
abınan-sarahınınan onorbuttara ühü.
Onu bilen ağahın Umsuur udağan*
- bahadırını sol yanından geri çevi- rip kendisine doğru çekmiş. Sonra kalın bir gümüş gibi yanına alıp kuvvet- lice uzağa atmış. Ateş Denizi'ne doğru baş aşağı düşerken güçlü Itık Hahaydaan, çok dehşetli bir şekilde bağırarak. Üç yerinden boğumlu şaman davulunu önüne doğru atıvermiş.
- Şaman davuluna tam basmadan önce, Ayu Umsuur Udağan kendi şaman davulunu atıp diğerinkini uzaklaştırıvermiş, İyista Hara, aşağıdaki ateş katranının içine baş aşağı düşmüş.
- doğup birlikte büyüdü. Ben, senin **ablan**, Ayu Umsuur Udağan'ım. Yukarı dünyadan izinsiz
- Ölüm kalım günüm geldiğinde kalkan olup beni korursun değil mi?" diye sormuş. O zaman **ablası** sevinmiş, tebessüm edip ona doğru yürüyerek gelmiş. Sonra elini çekip sıkıca tutmuş. Üst dudaklarından üçer defa alt dudaklarından altışar defa koklaşmışlar. Sonra Ayu Umsuur Udağan, gerisin geriye yürüyüp gözyaşları yanağının ortasına kadar boncuk boncuk süzülürken şöyle söylemiş: "Ce... bu... yavrucuğum, Haydi ben gidiyorum." der demez bir ileri bir geri yürümüş. O zaman ayı bahadırı, **ablasının** verdiği çok esnek ve görkemli kutsal kamçısını, üç defa döndürmüştü.
- ateşte yanmaz bir şekilde değiştirip herhangi bir savaş aletinin işlemeyeceği bir şekilde büyüleyip afsunlayarak yaratmışlar imiş. Bunu bilen **ablan** Umsuur Udağan,

- Aytalı Kuo ağastaahpın.
Ol ikki -
- ubaydaah ağahım ikki -
ölbütü örühüye,
4060 kuopputu site barbittara.
- ititçeni isten baran
körön turuoh kihi buolbatah,
ağahıgar sanara turar ühü:
-“Ce... buo... ağahım!
4130 En eppit tılgın bekke söbülüötüm.
- oyohhun baran ağalaar,
cieğın cieleen oloroor!
Ağaskın Aytalı Kuonu
eyiehe tuttaran bardım.
4150 Ce, min bardım,
- haardaah bugul sağa
hara cay sügeherdeeh,
oyoğos öttüber
ohollooh uol etim.
4305 Ağahım Ayı Umsuur udağan,
- Iraah da buollargın
çugas buol
suoh da buollargın
betteh buoluy ere!”
4310 diirin kitta ağaha -
- oğuruktaah uot subuya batas
buolannın
bu Ap Çaray biatin bıha ohson kör
ere!
İyeleeter iyem,
ağastaatar ağahım!
4415 Ce, kün tullara,
- Ap Çaray biatınan sörüü oğusta da
allaraa tannarı itıyan tüherde.
Ölüü badaraanıgar tiyen üktene
tühüütüger
4440 ağaha Umsuur udağan oburgu
tüölbe küöl bıhağahm sağa
- onu tuoh diirgin biller!”- diete.
- Aytalı Kuo adlı **abl**alarım var.
İkisi de:
Nurgun Bootur ağabeyim ve Umsuur
Udağan **abl**am
ölmüşü hayata geri döndürmeye,
kaçıp gideni yakalamaya gitmişler.
- bunu duyduktan sonra
yerinde duracak bir kişi değilmiş.
Ablasına karşı şöyle konuşmuş:
“Ce... buo... **abl**acığım!
Senin söylediğin sözü çok beğendim.
- gidip eşini getir.
Evine yerleşip otur.
Ablan Aytalı Kuo’yu,
sana emanet edip yola çıkıyorum.
Haydi,
- karla kaplanmış ot yığını gibi
kara murdarlık takip ediyor.
İki yanımda
felaketler takip ediyor.
Ablam Ayı Umsuur Udağan!
- uzakta olsan
yakın ol
Yoksan da olsan
haydi burada ol.”
Der demez **ablası**
- Ateş gibi atılğan uzun bir pala olup
bu sihirli ipi kesip at.
Sevdiğim anam için...
Saydığım **abl**am için...
İşte, güneşin battığı,
- Alıp Hara, sihirli ipiyle bağlayıp onu
çekmiş.
Aşağıya doğru baş aşağı döndürüp
düşürmüş.
- Nurgun tam ölüm bataklığına düşecekken
ablası kudretli Umsuur Udağan,
küçük gölcüğün yarısı kadar olan
Sen ne söyleyeceksen söyle.” demiş.

*Onuoha Ayı Curağastay buhatır
sanara tutar ühü
-“Ce, ubaydaah eciiyim!
4520 Ehigi eppit tılgıtıttan*

*Bu üöden tügeğitten
tuoh hostoon tahaariah ete miigin? -
onu ehigi tahaardıgıt.
Hotun eciiyim Kılaannaah Kıs
Nlurgun,
4530 bu kihiehe et barar barbat tılgın!*

O zaman Ayı Curağastay Bahadır,
Şöyle konuşmaya başlamış
“Ce... sevgili ağabeyim ve **ablam!**
Sizin söylediğiniz sözünüzden

Bu dipsiz uçurumdan
beni ne kazıp çekip çıkaracaktı?
Beni siz çıkardınız.

Sevgili **ablacığım** Kılaannaah Kıs Islurgun,
sen bu kişiyi kabul edip etmediğini söyle.

5. SONUÇ

Sibiryâ sahası ve bunun yanında kadınla ilgili olan diğêr bazı incelemelerin yapıldığı bu araştırmada, kadının toplum karşısındaki konumu, toplumun kadına yüklediğı roller ve kadının da bu rolleri yerine getirmesi adına yaptığı etkinlikler üzerinde durulmuştur.

Daha çok ataerkil özellikler gösteren Türk toplum yapısında kadın, erkek karşısında kendisine gösterilen özellikler ve bu özelliklere verdiği cevaplar karşısında yer edinebilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmada, anaerkil özellikler gösteren Türk aile yapısı ve destanlar üzerinde de durulmuştur. Ataerkil ve anaerkil yapılarda farklı konumlarda karşımıza çıkan kadın, kimi zaman küçümsenip geri plana itilse de bazen de üst düzey yönetici olarak da karşımıza çıkmıştır.

Türk topluluklarında kadın, hükümdar olabilmiş ve savaşçı özellikler gösteren alplık mertebesine de ulaşabilmiştir. Üzerinde çalışılan bölümlerde kadının, İslamiyetin kabulünden önceki Türk toplum yapısında, hiç de küçümsenmeyecek bir rolünün olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra İslamiyetin kabulünden sonraki Türk toplum yapısında da kadına değêr verildiğı ancak eski Türk toplum yapısındaki gibi kadına rol verme ve kadının toplumdaki konumu bakımından biraz geri plana itildiğı gözlemlenmiştir.

Toplumlar üzerinde dinin önemli etkisinin olduğu düşünöldüğünde, ilk olarak kadınla ilgili İslamiyetin kabulünden öncesi ve İslamiyetin kabulünden sonrası olarak ayrılan bölümde, dinin toplum hayatında ve kadın üzerindeki etkisi gösterilmeye gayret edildi. Buradan yola çıkılarak da İslamiyetin kabulünden sonra, bazı uygulamaların yanlış anlaşıldığı ya da erkeklerin gücü elinde bulundurmak için yeni gelen uygulamaları bilerek yanlış uyguladığı, bundan dolayı kadının hor görölmeye başlandığı, eski Türk toplumunda pek görölmeyen birden çok kadınla yapılan evliliğın İslamiyetin kabulünden sonra yine çok kabul görmese de biraz arttığı gözlemlendi.

Din, toplumlar tarafından genellikle irdelenmeden kabul edilen kavramlar olduğu için, bu kabuller esnasında toplumlarda birtakım medeniyet değışiklikleri ve hatta daha da ilerlerse kültür değışiklikleri meydana gelebilir. Bu değışiklikler sırasında da daha önce uygulanan bir yöntem tamamen değışebilir ya da yeni inanç sisteminin kalıpları içerisine

girebilir. Buradan hareketle toplumun ve toplum içerisinde yaşayan erkeklerin de kadına bakışında bazı değişiklikler meydana gelmiş ve eski inanç sistemiyle yeni inanç sisteminin benzer ve farklı yönleri altında kalmış kadının da toplum hayatındaki konumunda bazı değişiklikler yaşamış olması normal karşılanmıştır.

İslamiyetin kabulünden önce ve İslamiyetin kabulünden sonra Türk toplum yapısında kadının yeri incelenirken destanlardan ziyade, kaynaklarda gösterilen eserlerden yola çıkarak kadının toplumdaki konumu ve bu konumundan doğan işlevi incelenmeye çalışıldı. Toplum hayatındaki kadın örneklerine değinilerek farklılaşan inanç sisteminde kadının toplumdaki yaşantısında nasıl bir değişim geçirdiği aktarılmaya çalışıldı. Bunu yaparken de aktarıldığı gibi dinî inanç sisteminin toplum yaşantısında önemli bir etken olduğu varsayımından yola çıkıldı.

Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Manas destanlarının incelendiği bölümde, bu destanların metinleri incelenip farklı kaynaklardan da yararlanılarak destanlarda yer alan kadınlar ve bu kadınların fonksiyonlarının neler olduğunu aktarılmaya çalışıldı.

Anılan destanlar arasında, İslamiyetin kabulünden önceki etkinin de yer aldığı Uygur harfli Oğuz Kağan destanında kadınların fonksiyon olarak destanda pek yer almamasına karşın, İslamiyetin kabulünden sonra yazıldığı bilinen Reşîdeddin Oğuznâmesi'nde kadının, destan kahramanı olmasa da erkeklere yardım, kavmine ihanet, çocuksuzluk motifinin giderilmesi vs. gibi yönlerden eserde etkin şekilde yer aldığı gözlemlendi. Yine Reşîdeddin Oğuznâmesi'nde, İslamiyetin de etkisinden dolayı kadının biraz küçümsendiği ve ikinci plana itildiği düşüncesine ulaşıldı.

Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Manas Destanları'nın incelendiği bölümde, destanlar arasında kadına eski Türk toplum hayatındaki gibi değer veren ve kadınların savaşçı-alplık özellikleriyle daha ön planda olduğu eserin Dede Korkut olduğu kanısına varıldı. Halk hikâyeciliğine geçişin ilk ürünlerinden olan Dede Korkut, destan ve hikâye arasında yazılan bir eser olmasına rağmen, kadına verilen değer ve bazı hikâyelerinde de kadının ana karakter olarak karşımıza çıkarılması bakımından, eski Türk toplum hayatındaki kadının konumunu örnekler niteliktedir.

Özellikle kadın ve erkeğin evlenmeden önceki sınamalarının Dede Korkut Kitabı'nda belirgin bir şekilde öne çıkarıldığı ve bu sınamalarda evlenecek kadının etkin şekilde rol alabildiği de düşünüldüğünde Dede Korkut Kitabı, İslamiyetin kabulünden sonra yazılmış olsa da kadına verilen değer bakımından bu bölümde incelenilen eserler içerisinde göz önünde olan yapıt olmuştur.

Dede Korkut'ta, kadınların göz önünde olduğu ve her yerde karşımıza çıkarıldığı düşünüldüğünde, erkekten geri kalmayacak şekilde hikâyelerde yer aldığı söylenebilir. Kadınlar, bazı hikâyelerde başkahraman olarak görülür. Kadınların başkahraman olmadığı hikâyelerde de kadınların kahramanlara etkisi doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleşir.

15. yüzyılın ikinci yarısında, İslamiyetin etkisinin Türk toplumunda azımsanmayacak derecede görüldüğü zamanlarda yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut Kitabı'nın, kadınlardan eski Türk toplumunun yaşayış zamanlarındaki gibi önemseyerek bahsetmesinden yola çıkıldığında, bu eserin İslamiyetin kabulünden önceki zamanlarda ya da İslamiyetin etkisinin görülmediği zamanlarda halk arasında söylendiği, yazıldığı düşünülebilir. 15. yüzyılın ikinci yarısındaki metinlerin günümüze kaldığı düşünüldüğünde de bu eser, müstensih tarafından çoğaltılırken İslamiyetin etkisinden az etkilenmiş ya da İslamiyetin etkisinde kalınmadan yazılmış bölümler, İslamiyete göre uygun hale getirilmeye çalışılmış ancak metinlerin ana teması çok değiştirilmediğinden kadınlar ön planda yer alarak hikâyelerde hayat bulmuştur.

İslamiyetin etkisi altında yazılan Manas Destanı'nda, kadının eski Türk toplum hayatındaki önemini kaybettiği görülmektedir. Bu destanda, Dede Korkut'taki gibi kadının önemi çok olmasa da kahramana yol göstermesi ve kahramanı çocuk sahibi etmesi bakımından kadının, önemli bir yerinin olduğu anlaşılır. Bunun yanı sıra devlet yönetiminde ya da hükümdarlık makamında kadının pek etkili olmadığı göze çarpar.

Esirlik ve hizmetçilik fonksiyonlarının sıklıkla görüldüğü Manas Destanı'nda, "olco" denilen bir kavramın da varlığından bahsedilir. Olco denilen bu kadınların, savaşlarda ganimet olarak alınması, bu tip kadınların toplum tarafından hoş görülmemesi ve bunlardan doğan çocukların babasının yerine geçememesi düşünüldüğünde, Manas Destanı'nda kadına yönelik olumsuz bir tavrın olduğu söylenebilir.

Dünyanın en hacimli destanı olarak bilinen Manas, kahramanların kadının sözünü dinlememesi ve dediklerine küçümseyerek cevap vermesi bakımından göz önüne alındığında kadınlar, erkeklerin işlerine karıştırılmayan ve erkeklerin düşüncesine zıt karşılık verdiğinde düşünceleri önemsenmeyen insanlar konumunda aktarılmıştır.

Manas Destanı'nda da evlenmek istenen kızlar için yarışmalar düzenlenir ancak Dede Korkut'tan farklı olarak bu kadınlar, erkeklerin dediklerine uyan ve evleneceği kişiyi birebir sinayamayan kişilerdir. Manas Destanı'ndaki kadınlar, destanın birkaç parçası hariç savaşçı-alpplik özellikleri sergilemezler. Buradan yola çıkarak Manas Destanı'ndaki kadınların, erkekler ve toplum tarafından sindirilmiş ve savaşçılık özellikleri göstermesi istenmeyen kişiler olduğu söylenebilir.

Araştırmanın son bölümünde, Sibirya Türk destanlarındaki kadının fonksiyonları, konumu ve rolü incelenmeye çalışıldı. Bu çalışma yapılırken bölgeyi, metinlerden yola çıkarak sahalara ayırıp her sahadaki destan örneklerine ve bu destanlardaki kadınların fonksiyonlarına yer vererek araştırma tamamlanmaya çalışıldı.

Sibirya sahası destanlarına genel olarak bakıldığında, İslamiyetin kabulünden önceki etkinin görüldüğü bu metinlerde kadının, yardımcı karakter olarak kahramanlara yol göstericiliği, kahramanın karşılaştığı zorluklarda ona yardım ediciliği yönünden önemli bir rol üstlendiği görüldü.

Sibirya Türk destanlarında metinlerin, genellikle ya bir çocuksuzluk ya da kahramanın karısının, nişanlısının kaçırılmasıyla başladığı gözlemlendi. Her iki şekilde de bu destanların, doğrudan ya da dolaylı olarak kadının öneminin gösterilerek başlaması, bu sahadaki destanların kadın açısından oldukça zengin bir motif örgüsüne sahip olduğunu gösterir. Kadınla ilgili motiflerle başlayan destanların olmasının yanında, bazı destanlar da girişinde kadından bahsetmez ve mitolojik unsurların varlığının belirgin olmasıyla başlar. Ancak bu destanlarda da ilerleyen kısımlarda kadınlar yine ortaya çıkar. Bu tip destanların varlığından da bahsetmek gerekir.

Destanlarda kadınlarla genel olarak yardımcı karakter olarak karşılaşılır. Bu yardımcı karakterler, başkahramanın çevresinde gelişen olaylara müdahil olan kişilerdir. Yardımcı karakterleri kadın olan destanların varlığı ağırlıklı olsa da bazı destanlarda başkahraman,

kadın da olabilir. Başkahramanın kadın olduğu destanlarda da kadın kahramanın genellikle alplık özellikleri sergilediği görülür. Erkekler gibi savaşır, erkeklerin yapacağı işleri kendisi yapar. Merkez karakteri kadın olan destanlar, Sibiryâ bölgesindeki bu metinlerden yola çıkarak eski Türk toplum hayatında kadının önemli bir yerinin olduğunu ve kadının erkekler tarafından da kendileri kadar önemsendiğini gösterir.

Sibiryâ Türk destanlarıyla ilgili bölümde, bazı kaynaklarda yer alan dizin çalışmalarından biraz farklı olarak kadınlarla ilgili sıfatlar ve kelimelerden yola çıkılıp istatistikler ve örneklerle ilgili çizelge oluşturma çalışması yapıldı. Yapılan bu tip bir istatistiksel çalışmanın, bu sahada kadınlarla ilgili yapılacak araştırmalarda, araştırmacıların işine yarayabileceği düşünüldü. Yine örnek gösterilen destanlardaki metinler araştırmacılar tarafından okunurken kadınlarla ilgili bölümlere hızlı bir şekilde ulaşılabilmesi açısından bu çalışmanın faydalı olacağı düşünüldü. Sahalardaki kadın ile ilgili bu çalışmadan sonraki yapılacak araştırmalarda, yapılan bu istatistiksel çalışmanın, araştırmacıların işini kolaylaştıracağı kanısına varıldı.

Sibiryâ sahası ile ilgili incelenilen destanlar, her sahada yer verilen “İstatistikler ve örnekler” başlıklı bölümlerde yer almaktadır. İncelenilen destanlara bu bölümlere bakarak ulaşılabilir. Bu bölümlerde, konunun bütünlüğünün bozulmaması adına bölümler, 5’li birlikler olarak düşünülmüş ve belirtilen dizin sayısında kadınla ilgili bir kelimenin olmayabileceği hususundan yola çıkılarak o dizin sayısı ile anılan 5’li kısımda kadınla ilgili kelimenin geçtiği aktarılmak istenmiştir. Bunun yanı sıra belirtilen dizin sayısında da kadınla ilgili kelimeler geçebilir.

Sibiryâ sahası Türk destanlarıyla ilgili bölümde, alanın genişliğinden dolayı bu sahada yer alan bazı destanlar incelenmeye çalışılmıştır. Ancak Sibiryâ bölgesiyle ilgili olarak ayrılan beş bölümden de (Altay, Hakas, Tıva, Şor, Yakut) destan örnekleri alınmış ve incelenip aktarılmıştır. İncelenen destanlar, rastgele şekilde seçilmiştir.

Bu araştırma, metin merkezli ve karşılaştırma esaslı bir çalışma, buna bağlı bir analizdir. Yazılı kaynaklardan yola çıkılmıştır. Çalışma hazırlanırken metin merkezli kuramlardan olan Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı’ndan yararlanılmıştır.

Metinlerin içerisinde geçen karakterlerin tahlili ve bazı motiflerin açıklanmasında psikanalitik kuramdan faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra yapı çözümlemesi (yapısalcı bir kahraman çözümlemesi) tekniği de uygulanmıştır.

Toplum hayatındaki kadınların, özellikle de Sibirya bölgesindeki destanlarda yer alan kadınların incelendiği bu araştırma, çok geniş bir sahayı incelediği için merkez noktasında kadının yer aldığı önemli çalışmalardan biridir denebilir. Araştırmada incelenilen alanlara yönelik yapılacak çalışmalarda, yapılan bu incelemeden önce çalışılmış eserlerden ve yapılan bu çalışmadan faydalanılarak yola çıkılması, oluşturulacak yeni araştırmalara kolaylık sağlaması noktasında yardımcı olacaktır.

Sahanın genişliği açısından araştırmada incelenemeyen çalışmaların, günümüz Türkçesine aktarılmayan eserlerin, Sibirya bölgesindeki halkın sözlü kültüründe var olup halen derlenmemiş anlatıların incelenerek literatüre eklenmesiyle ve hazırlanan bu çalışmanın da göz önünde bulundurulmasıyla, konu daha da genişletilebilir.

KAYNAKLAR

- Aça, M. (2007). “Reşideddin Oğuznâmesi”nde Kadın. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 76, 76-94.
- Alptekin, A. B. (2000). Bamsı Beyrek Hikâyesinin Motif Yapısı. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 35-48.
- Arıkoğlu, E. (1998a). Hakas Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları) (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 483-489.
- Arıkoğlu, E. (1998b). Tuva Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları) (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 491-500.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas Destanları I (Birinci Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. , Rahmeti, G. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bars, M. E. (2014a). Türk Kültüründe Anne ve Âşık Garip Hikâyesinde Görünüşü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, 82-94.
- Bars, M. E. (2014b). Ak Kağan Destanında Kadın Tipi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/3, 94-111.
- Bayat, F. (2012). *Türk Kültüründe Kadın Şaman (İkinci Baskı)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü (İkinci Baskı)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bekki, S. (2007). *Maaday-Kara Destanı (Birinci Baskı)*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Bıçak, S. (2007). Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. yy). *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Chirli, N. (2008). Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi. *Turkish Studies*, Cilt: 3, Sayı: 7, 292-305.
- Çeribaş, M. (2011). Erlik’ten Şökli Melik’e Türk Destanlarında Düşman Unsurlar Ve Dede Korkut Boylarında Kâfirler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 192, 195-210.

- Çetinkaya, Ü. (2008). Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış. *Turkish Studies*, Cilt: 3, Sayı: 4, 279-334.
- Çudoyakov, A. İ. (2007). *Şor Destanı İncelemeleri (Çeviren: Dr. Caşteğin Turgunbayer) (Birinci Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dağcı, Ş. (1999). İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri – I (Sürekli Evlenme Engelleri). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 39, Sayı:1, 175-237.
- Davletov, T. B. (2011). Hakas Destancılık Geleneği Ve 1500 Yıllık Han Mirgen Destanının İçerik-Tarih-Kültür Bağlamında Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi. *“Dede Korkut Geçmişten Geleceğe Türk Destanları” Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türksoy Yayınları, 277-300.
- Dilek, İ. (1998). Altay Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları) (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 451-482.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları II (Birinci Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları III (Birinci Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2010). Sibiry Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı Ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 85, 46-56.
- Dilek, İ. (2012). Hangisini Seçerdiniz: Er Samır Mı, Orpheus Mu?. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 24, Sayı: 93, 79-87.
- Döğüş, S. (2015). Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum’a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:1, 127-150.
- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duymaz, A. (2007). Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 76, 50-58.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı I Giriş – Metin – Tıpkıbasım (Sekizinci Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri (Kırk beşinci Baskı)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, M. (1998). *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş (Birinci Baskı)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergun, M. , Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları – I (Birinci Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. , AÇA, M. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları – II (Birinci Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları (Birinci Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersöz, M. (2010). *Culuruyar Nurgun Bootur Saha Türklerinin Kahramanlık Destanı*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Ersöz, M. (2011). Culuruyar Nurgun Bootor Olonhosu. “*Dede Korkut Geçmişten Geleceğe Türk Destanları*” *Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türksoy Yayınları, 119-130.
- Ertek Morkoç, Y. (2011). Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:2, 223-235.
- Gökalp, Z. (2011). *Türkçülüğün Esasları (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Elips Kitap.
- Gökalp, Z. (2013). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi (Hazırlayan, Ali Duymaz)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dede Korkut Hikâyeleri (Birinci Baskı)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gülensoy, T. (2002). *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi İle)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gültepe, N. (2013). *Türk Kadın Tarihine Giriş (Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a) (İkinci Baskı)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. (2009). *Türk Destanlarına Giriş (Birinci Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, U. (2000). İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi. *Millî Folklor Dergisi*, Cilt: 6, Yıl: 12, Sayı: 46, 4-9.
- Gündüz, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies - International Journal of Social Science*, Cilt: 5, Sayı: 5, 129-148

- Güneş, A. (2009). *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın. Basılmış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Halilova, H. (2015). *Kahraman Türk Kadını (Birinci Baskı)*. İstanbul: Töre Devlet Yayınları.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar (Beşinci Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnayet, A., Öger, A. (2009). Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihî Kadın Kahramanları Üzerine. *Turkish Studies*, Cilt: 4, Sayı: 3, 1183-1198.
- Karadavut, Z. , Yeşildal, Ü. Y. (2007). Anadolu-Türk Folklorunda Geyik. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 76, 102-112.
- Kaymaz, İ. Ş. (2010). Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 46, 333-366.
- Kirişcioğlu, M. F. (1998). Saha (Yakut) Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları) (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 501-512.
- Kononov, A. (2011). Günümüzde Altay Kayçılık Geleneği. “*Dede Korkut Geçmişten Geleceğe Türk Destanları*” Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara: Türksoy Yayınları, 333-336.
- Kurat, A. N. , Temir, A. (2001). Sibir (Sibirya) Hanlığı. *Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt Coğrafya-Tarih (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 586-604.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923) (İkinci Baskı)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I. Cilt (İkinci Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalar ile Destanlar) II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öncül, K. (2008). Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı. *Turkish Studies*, Cilt: 3, Sayı: 2, 574-581.
- Özdener, K. S. (1998). İslâm Öncesi Türklerde Kadının İctimai Yeri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, 225-235.

- Özsoy, B. S. (2006). *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon – İnceleme – Sözlük) (Birinci Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, C. (Nisan, 2015). Türk Kadınının Tarihteki Yeri ve Önemi, Web: <http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=74855> 15 Temmuz 2015'te alınmıştır. (İnternet)
- Puhov, İ. V. (2015). *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho Genel Tipler (Çeviren: Metin Ergun) (Birinci Baskı)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (1995). *Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri (Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali)*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Reis, H. (2011). Dede Korkut Kitabı ve Beowulf Destanında Yaşlılık ve Yaşlanma. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 91, 25-36.
- Saçkesen, A. (2007). Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler. *Turkish Studies*, Cilt: 2, Sayı: 3, 489-495.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 9-23.
- Saltık Özkan, T. (2010). Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler. *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 85, 81-90.
- Sertkaya, P. (2011). Türk Tarihinde Terkenler. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Solmaz S. , Sertkaya P. (2011) Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, 301-316.
- Şen, S. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, 123-128.
- Tekin, B. B. (2014). Selçuklu Kültüründe Kadın'ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, Cilt:9, sayı: 10, 991-1008.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili (İkinci Baskı)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Useev, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, 57-66.

Vasilyev, Y. (2011). Olonho Destanı – Saha (Yakut) Türklerinin Gururu. “*Dede Korkut Geçmişten Geleceğe Türk Destanları*” Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara: Türksöy Yayınları, 93-94.

Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, A. (2004). Türk Kültüründe Kadın. *Millî Folklor Dergisi*, Cilt: 8, Yıl: 16, Sayı: 61, 111-123.

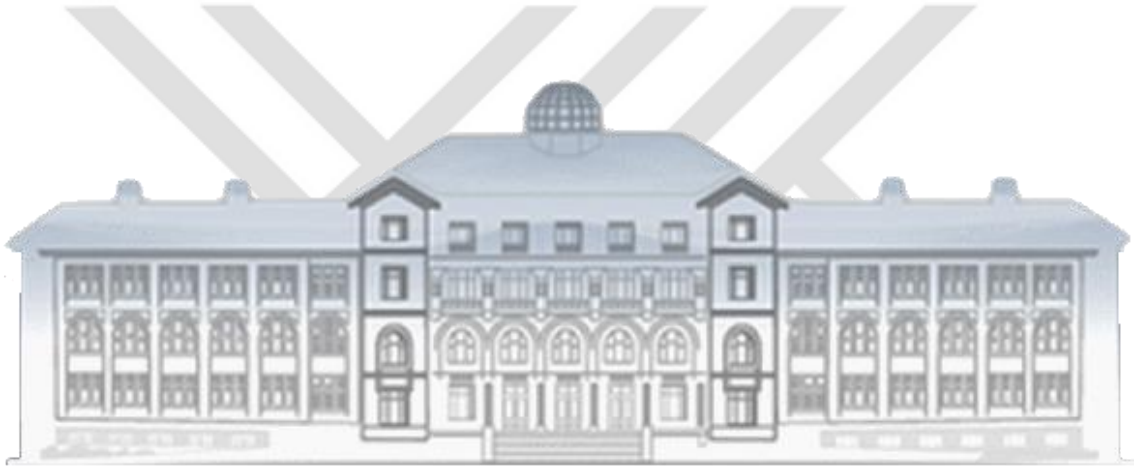
ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : DEVECİ, İbrahim Kağan
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi
Yüksek lisans	Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı
Lisans Sonrası	Pedagojik Formasyon
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı

GAZİ GELECEKTİR..

